

Lietuvos Respublikos
KARINĖ JUSTICIJA
1919–1940 m.

UDK 344(474.5)(091),1919/1940*
St226

Recenzentai:

prof. dr. Jonas Vaičėnėnis, Vytauto Didžiojo universitetas,
doc. dr. Gintaras Šapoka, Mykolo Romerio universitetas

Kalbos redaktorius
Žilvinas Tamošaitis

Dizainerė
Aistė Lapinskaitė

Pirmame viršelyje

Armijos teismo posėdis. Apie 1920 m.
Lietuvos centrinio valstybės archyvo Fotodokumentų skyrius, P-6492

Galiniam viršelyje

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte sargybiniai prie bendrųjų kamerų. Apie 1930 m.
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejus Nepriklausomos Lietuvos fotografijų rinkinys 263/4

VYTAUTO DIDŽIOJO
KARO MUZIEJUS

ANDRIEJUS STOLIAROVAS

Lietuvos Respublikos
KARINĖ JUSTICIJA
1919–1940 M.

Kaunas
2014

Skiriama atkurtos
Lietuvos Respublikos kariuomenės
100-mečiui paminėti

TURINYS

7	Įvadas
27	I. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ SUDARYMAS IR FORMAVIMAS
	1.1. Armijos / Kariuomenės teismas
	1.2. Pulko teismas
	1.3. Karo / karo lauko teismas
	1.4. Karininkų garbės teismas
127	II. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ KOMPETENCIJA IR VEIKLA
	2.1. Armijos / Kariuomenės teismas
	2.2. Pulko teismas
	2.3. Karo / karo lauko teismas
	2.4. Karininkų garbės teismas
225	III. KARINĖS TEISINĖS INSTITUCIJOS, ĮGYVENDINANČIOS TEISĖTUMĄ IR PADEDANČIOS ĮVYKDYTI TEISINGUMĄ
	3.1. Specialiosios karinės teisėsaugos institucijos
	3.2. Karinės penitencinės institucijos
272	IV. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ REORGANIZAVIMAS IR LIKVIDAVIMAS
290	Išvados (lietuvių ir anglų kalba)
297	Šaltinių ir literatūros sąrašas
307	Priedai
322	Santrumpos ir sutrumpinimai
325	Asmenvardžių rodyklė

IVADAS

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1918–1940) teisingumą vykdė paprastieji ir ypatingieji teismai, kitaip – bendrosios kompetencijos ir specialieji (kariniai) teismai. Pastarieji Krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAM) žinyboje pradėjo funkcionuoti ne iš karto. Jie buvo įsteigti vienas po kito ir veikė visą Nepriklausomybės laikotarpį. Karinės justicijos institucijoms priskirtini Armijos / Kariuomenės teismas, pulko teismas, karo / karo lauko teismas ir karininkų garbės teismas. Jie priklausė atskirai teismų sistemai, tačiau veikė kartu su kitomis žinybomis ir įvairiomis teisinėmis institucijomis.

Karo istorijos – Lietuvos karybos ir kariuomenės istorijos – tyrinėjimuose karinių teismų tematika yra primiršta. Tradiciškai daugiau dėmesio skiriama įvairių kariuomenės struktūrinių padalinių – karinių (kovinių) dalinių – istorijai. Analogiška situacija susiklostė tyrinėjant teisės istoriją, kur nemažai dėmesio skirta kitoms teisminėms ir neteisminėms institucijoms – bendrosios kompetencijos teismams, prokuratūrai, muitinei, kitoms Teisingumo, Vidaus reikalų (toliau – VRM) ministerijų ir jų sistemos institucijoms, Valstybės saugumo departamentui (toliau – VSD) arba valstybės kontroliuojamoms teisinėms profesijoms – advokatūrai, notariatui ir pan. Šia monografija siekiama įvertinti valstybės teisingumo institucijų istorinę raidą, užpildyti spragas, suteikti ateities kartoms žinių apie teismines ir kitas teisines institucijas. Pasirinkta tematika Lietuvoje nėra tyrinėta ir mokslo darbuose neanalizuota, todėl atsirado poreikis sistemingai išnagrinėti kariuomenės teismines institucijas ir atlikti kompleksinį mokslinį tyrimą iš esmės ir visapusiškai.

Kariniai teismai, kaip ir kitos kariuomenės teisinės institucijos, buvo pradėti steigti Lietuvos kariuomenei stengiantis įtvirtinti ir apginti krašto valstybingumą ir teritorinį integralumą, t. y. Nepriklausomybės kovų laikotarpiu (1919–1920) ir pirmaisiais taikos metais. Kadangi nebuvo sąlygų tinkamai ir kryptingai organizuoti karinius teismus, buvo receptuota¹ ir novelizuota² carinės Rusijos imperijos teisė, perimtas jos kariuomenės teisinių institucijų sutvarkymo modelis,

1 Receptija (lot. *receptio* – priėmimas) – sociologinių ir kultūrinių formų (papročių, pažiūrų, teisės) perėmimas iš praeities ir pritaikymas vėlesnėje visuomenėje. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 2000, II d., p. 387.

2 Novela (lot. *novella (lex)* – naujas (įstatymas)) – teisės įstatymas, papildantis arba pakeičiantis ankstesnį. *Ibidem* (iš lot. k. *ibidem* – tas pats, toliau – *Ibid.*), p. 193.

kiti kariniai įstatymai. Laikui bėgant jie buvo priderinti prie vietos sąlygų. Tačiau nagrinėjamu laikotarpiu, kitaip nei kaimyninėse šalyse, nebuvo parengtas atitinkantis sąlygas vietos karinių įstatymų rinkinys, ypač karinių teismų statusas, nebuvo savos karinės teisės terminijos, liko neišbaigta karinių teismų organizacija, buvo susidurta su teismų kompetencijos viršijimu, nelanksčia baudžiamojo proceso teise, kvalifikuoto personalo trūkumu, neišvengta finansinių ir organizacinių problemų tobulinant karinių teismų sistemą. Karinius teismus galima įvardyti kaip ypač svarbias Lietuvos Respublikos teismines institucijas, kurios dėl beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį veikusios vienokios ar kitokios nepaprastosios (ypatingosios) padėties rūšies pasižymėjo plačia kompetencija, greitais sprendimais ir griežtomis bausmėmis ne tik kariams, bet ir civiliams, o autoritarinio režimo metais šie teismai buvo vieni iš režimą palaikiusių, vykdyusių ir vidaus padėtį reguliavusių ir kontroliavusių, įtaką valstybės procesams dariusių institucijų. Taigi jų struktūrai, vietai, vaidmeniui visuomenėje įtaką darė politinis režimas. Į šias teismines struktūras pradėta žiūrėti su baime, pagarba ir dėl skaudžios teisinės praktikos bei patirties. Kai kurios iš jų užsitarnavo autoritetą ir pripažinimą, nes pasitelkė kvalifikuotus specialistus, rengė ir tobulino įstatyminę bazę ir terminiją, nagrinėjo sudėtingas, svarbias, viešo susidomėjimo sulaukusias bylas.

Retrospektyviai vertinant dabartinę padėtį teigtina, kad, kuriant kariuomenės galią, būtina atsižvelgti į istoriją, nes daugelis to meto problemų nepraranda aktualumo ir dabar, t. y. aprūpinimas, logistika, moderni ginkluotė, karinis (kovinis) rengimas, karių pasaulėžiūra ir vertybinė orientacija, specialistų poreikis ir pan. Dabar Lietuvoje nuolat neveikia joks karinis teismas³, išskyrus kariūnų garbės teismą, nors karinių teismų įsteigimo daliniuose projektu buvo. Prie KAM veikia daugiausia iš civilių tarnautojų sudarytas Teisės departamentas (Teisės taikymo ir atstovavimo, Teisėkūros ir Įstaigų teisinės priežiūros skyriai), Generalinė inspekcija, kariuomenėje funkcionuoja karinės teisėsaugos⁴ institucija – Karo

3 Atkurtos Lietuvos Respublikos kariuomenės organizavimo pradžioje veikė jaunesniųjų, vyresniųjų ir aukščiausiasis karininkų garbės teismai. Krašto apsaugos karininkų garbės teismai, *Karys*, 1993, Nr. 5, p. 4.

4 Teisėsauga – veikla, kurios metu įgyvendinama teisė; sistema, apimanti ne tik tam tikrą veiklą, bet ir jos subjektus – institucijas, organus. Karinė teisėsauga – kariuomenės specializuotų institucijų, organų veikla, kurios paskirtis – nusikalstamų veikų prevencija ir išaiškinimas, kitaip – tinkamas galiojusios teisės įgyvendinimas, teisinės tvarkos užtikrinimas.

policija, nors jos vaidmuo apsiriboja ikiteisminiu tyrimu ir karių kontrole. Dar būtų galima paminėti veikiančią karių teisių gynimo viešąją įstaigą „Karių teisių gynimo centras“, kuri teikia juridines paslaugas, konsultacijas ir atstovauja asmenims vietos teismuose.

Šios monografijos objektas – kariniai teismai, o pati tema – tarpdisciplininių studijų objektas. Jos neįmanoma nagrinėti vien istorijos mokslo kontekste – svarbūs rezultatai gaunami atliekant tyrimus istorijos ir teisės mokslų sandūroje. Monografijos chronologiniai rėmai apima Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį. Konkrečiai tyrimas skirtas 1919 m. pradžios–1940 m. vidurio laikotarpiui, t. y. nuo pirmosios kariuomenės teisminės institucijos įsteigimo iki valstybės suvereniteto netekimo. Tačiau aktuali yra ne tik pati nagrinėjamo objekto istorija minėtais metais, bet ir trumpa pristatomojo pobūdžio priešistorė ir poistorė, tiesiogiai susijusi su monografijos objektu.

Monografijos tikslas – remiantis šaltiniais ir moksline literatūra, atskleisti Lietuvos Respublikos karinės justicijos institucijų istorinę raidą 1919–1940 m., išnagrinėjant ir įvertinant šių teisingumo institucijų reikšmę, atsiradimo aplinkybes, struktūrinius dėsningumus ir esminius funkcionavimo bruožus.

Tikslui pasiekti buvo keliami šie uždaviniai: 1) išskirti kariuomenės teismines institucijas, išsiaiškinant jų atsiradimą lėmusias istorines aplinkybes, struktūrinius dėsningumus ir formavimo ypatumus, 2) išanalizuoti kompetencijos erdves ir karinių teismų veiklos specifiką, 3) išskirti karines teismines institucijas, kurios įgyvendino teisėtumą ir padėjo karinei teisminei valdžiai įvykdyti teisingumą, 4) įvertinti kariuomenės teisingumo institucijų reorganizavimą ir likvidavimą.

Atlikdamas panašų tyrimą, mokslininkas istorikas yra susietas su ne viena mokslo sritimi. Istoriko darbe gana dažnai susipina humanitariniai ir socialiniai mokslai. Tai priklauso nuo pasirinkto mokslinio tyrimo objekto ir metodologijos, todėl monografijoje naudojami įvairūs mokslo tiriamieji metodai. Pirmiausia taikyti istoriniai metodai – aprašomasis ir analitinis, skirti atskleisti teisinių institucijų raidą, istorinę aplinką ir procesus. Tačiau neapsiribojama vien jais, nes nagrinėjamai problematikai būtina taikyti ir kitų mokslo šakų metodologiją. Mūsų atveju atsižvelgiant į kontekstą buvo reikalingi ir socialinių mokslų metodai. Ypač svarbus lyginamasis istorinis metodas. Jis buvo pasirinktas dėl tyrimo tematikos ir problematikos: aiškintasi, kas buvo bendra ir ypatinga istoriniuose, socialiniuose reiškiniuose, lyginant vieną ar įvairius reiškinius skirtingose

istorinio vystymosi pakopose. Taikant šį metodą, sugretinami teisminės valdžios sistemos elementai skirtingu vystymosi laikotarpiu, nusakomos jų atsiradimo priežastys ir aplinkybės, vystymasis, išaiškinami tarpusavio ryšiai, atsiradę pokyčiai, atkurtos vystymosi tendencijos⁵. Šis metodas pabrėžia istorinį požiūrį į teisinį institutą⁶, teisės normą ar reiškinį, suteikia galimybę geriau pažinti savo šalies teisinę sistemą. Mums išlieka aktualios ne tik istorinės, bet ir teisinės, socialinės pasekmės. Iš dalies monografijoje stengtasi pasinaudoti dokumentų analizės ir statistinio metodo galimybėmis. Pirmasis metodas naudotas tiriant vietos ir užsienio teisės aktus, o antrasis – siekiant nustatyti teisminių institucijų išnagrinėtų bylų ir nuteistų asmenų skaičių. Taigi tyrimo metodą reikia suprasti kaip tikslo siekimo, tyrimo objekto pažinimo būdą.

Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės istorijai ir teisei skirta nemažai įvairių mokslinių studijų, tačiau esama temų, kurios vangiai skinasi kelią į viešumą arba pristatomos paviršutiniškai, vienpusiškai ir dažniausiai atsitiktinai. Viena jų – karinių teismų tematika. Paprastai veikaluose pateikiami tik fragmentiški, bendro pobūdžio duomenys apie karinius teismus, kitaip sakant, *unum et idem*.

Karinių teismų istoriografiją riboja griežti sovietinės ideologijos suvaržymai, reikalavimai, formavę istorikų ir kitų tyrinėtojų požiūrį, nuostatas, vertinimus, todėl tendencingai parinkti dokumentai, ne visada teisingi ir pagrįsti teiginiai nulėmė atitinkamas tyrimų išvadas. Darbai buvo sutvarkyti taip, kad nusistovėjusių istoriografijos ideologinių klišių nebūtų galima pažeisti, o per jas istorijos mokslas stovėjo vietoje. Atitinkamai sovietinėje istoriografijoje buvo suformuotas ir karinių teismų įvaizdis, neobjektyviai nušviesti įvykiai ir procesai. Sovietinėje epochoje netrūko darbų, užteršusių istorijos mokslo vardą.

Nepaisant ideologinių nuostatų, rengiant monografiją pasitaravo istoriko Juozo Jurginio darbas, skirtas 1920 m. Kauno įgulos kareivių sukilimui⁷, kuriame randame faktografinės medžiagos apie besikuriančios kariuomenės ir pačios valstybės problemas. Panašia tematika domėjosi sociologai ir istorikai: Juozas Leonavi-

5 R. Tidikis, *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*, Vilnius, 2003, p. 409, 411–412.

6 Institutas (lot. *institutum* – įstaiga) – tam tikrą giminingų santykių sritį reguliuojančių teisės normų visuma; sudedamoji teisės šakos grandis; teisės institutas – pirmasis teisės normų sisteminimo rezultatas; struktūriškai apibrėžtas darinys, kurio tikslas – įgyvendinti tam tikras socialines užduotis.

7 J. Jurginis, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955, 71 p.

čius ir Jonas Maksimavičius⁸, Stanislovas Lazutka⁹ ir A. Kuliešiuvienė¹⁰. Atliktuose darbuose taip pat galime aptikti bendrojo pobūdžio informacijos. Su monografijos objektu yra susiję nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos kariuomenės eilinio kareivio, vėliau Liaudies kariuomenės politinio vadovo, Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau – NKVD)¹¹ Ypatingojo skyriaus įgaliotinio, Liaudies gynybos komisariato Vyriausiosios kontržvalgybos valdybos SMERŠ¹² tardytojo teisininko Eusėjaus (Evsėjus, Johoša) Jacovskio darbai¹³. Juose pagrindinis dėmesys sutelktas į 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą, „keturių komunarų“ teismą ir bausmių vykdymą, penitenciarinių (penitencinių)¹⁴ įstaigų istorijos fragmentus.

Sovietmečio epochos darbai paprastai buvo tendencingi, reikalaujantys kritinės minties, raiškos ir pasižymintys atitinkamu rašinių lygiu ir etika bei dviprasmiškumu. Tačiau vienas autoritetingiausių teisės istorikų Lietuvoje prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis viename savo pirmųjų mokslinių straipsnių „Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m.“¹⁵ pateikia informatyvios medžiagos iš Armijos / Kariuomenės ir karo / karo lauko teismų nagrinėtų bylų, o pagrindinį dėmesį nukreipia į pastarojo teismo sudarymo principus, struktūrą, paskirtį, kompetenciją ir veiklą.

Tyrimui buvo aktualūs ir teisininko Martyno Apanavičiaus straipsniai, parengti archyvinių šaltinių pagrindu, nors juose aptinkame visus privalomus to

-
- 8 J. Leonavičius, J. Maksimavičius, *Valstiečių streikas Suvalkijoje ir Dzūkijoje 1935 metais*, red. E. Dirvelė, Vilnius, 1958, 128 p.
- 9 S. Lazutka, A. Kuliešiuvienė, Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1969, t. X, p. 79–99; S. Lazutka, 1920 m. Kauno įgulos kareivių sukilimo revoliucinio komiteto narys Mykolas Rozėnas, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1971, t. XII, p. 49–56.
- 10 Tyrimo autoriui nėra žinomas A. Kuliešiuvienės vardas.
- 11 NKVD (iš rusų kalbos (toliau – rus.) НКВД – *Народный комиссариат внутренних дел*) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas. Dar kitaip Sovietų Rusijos ir Sovietinių Socialistinių Respublikų sąjungos (rus. *Союз Советских Социалистических Республик*, toliau – SSRS) represinė žinyba.
- 12 SMERŠ (rus. СМЕРШ – „Смерть шпионам“) – Liaudies gynybos komisariato Vyriausiosios kontržvalgybos valdybos padalinys „Mirtis šnipams“.
- 13 E. Jacovskis, *Uždangą nuplėšus... Gruodžio 17 d. fašistinis perversmas ir visiškas atstovavimo teisės likvidavimas Lietuvoje 1926–1940 metais*, Vilnius, 1959, 177 p.; *Už groty... Iš buržuazinės Lietuvos kalėjimo istorijos*, Vilnius, 1965, 419 p.
- 14 Penitenciarinis – susijęs su bausme už kriminalinį nusikaltimą; penitenciarinė sistema – auklėjamosios priemonės ir metodai, taikomi bausmės atlikimo metu įkalinimo įstaigoje; bausmių taikymo sistema. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, t. II, p. 270.
- 15 M. Maksimaitis, Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1963, Nr. 1 (14), p. 49–61.

laikotarpio atributus – sovietinės istoriografijos klišes, retoriką, persmelktą marksizmo-leninizmo pozicijų. Tačiau atmetus visus politizuotus aspektus, straipsniai turi išliekamąją vertę ir laikytini vertingais. Pirmajame straipsnyje „Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais“ autorius pateikia duomenų apie karinių teismų organizavimą, sudėtį, kompetenciją, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, skirtas bausmes, procesinių normų niuansus¹⁶, o antrajame – „Buržuazinės Lietuvos karinių teismų klasinė prigimtis (1926–1940)“ – apžvelgia daugiau Kariuomenės teismo, kaip aukščiausios kariuomenės teisingumo institucijos, sudarymo ir veiklos principus¹⁷.

Sovietmečiu minėto mokslininko disertacija „Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940“¹⁸ buvo vienintelis tokio pobūdžio tyrimas Lietuvos Respublikos karinių teismų tematika. Nors tyrimas atliktas pagal to laikotarpio standartus, nusistovėjusias taisykles, stilių, turinio kryptingumą, jis turi mokslinę ir išliekamąją vertę. Autorius aptarė karinių teismų vietą valstybės institucijų sistemoje ir jų veiklą – aprašė Kariuomenės ir karo / karo lauko teismų vaidmenį nagrinėjant politinius ir prieš valstybę nukreiptus nusikaltimus autoritarinio valdymo metais ir specialius įstatymus. Tačiau tyrime liko visai nenagrinėti, tik pristatyti, pulko ir karininkų garbės teismai. Disertacijoje trumpai pristatomi karinių teismų sistema, Kariuomenės ir karo / karo lauko teismo sudarymo aplinkybės, struktūra, įstatyminė bazė, sąlygojusi jų kompetenciją, veiklos ypatybės ir procesiniai bylų nagrinėjimo dalykai, išryškinti norminių aktų ir teismų veiklos trūkumai.

Tyrimai, susiję su teisminėmis institucijomis ir jų veikla, sovietmečio istoriografijoje tapo spekuliacijų objektu, buvo pagrįsti klasiniu principu ir požiūriu. Sovietinis istorijos mokslas vengė objektyviai analizuoti nagrinėjamą tematiką. Ji ideologiniais sumetimais buvo aiškinama vienareikšmiškai arba visai nutylima, o vertinat ir aprašant įvykius buvo ignoruojamas pagrindinis istorizmo principas – reikalavimas kiekvieną praeities reiškinį ir įvykį tyrinėti atsižvelgiant į jo atsiradimą ir raidos perspektyvą, epochos sąlygas ir ryšius su kitais reiškiniais.

16 M. Apanavičius, *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais*, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*, 1964, t. IV, p. 119–134.

17 *Idem* (iš lot. k. *idem* – tas pats), *Buržuazinės Lietuvos karinių teismų klasinė prigimtis (1926–1940)*, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*, 1965, t. V, p. 155–164.

18 M. Apanavičius, *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940 m. Teisės mokslų kandidatinė disertacija*, Vilnius, 1967, 242 l.

Emigracijoje parengti darbai taip pat nestokoja mokslininkų dėmesio, visų pirma dėl to, kad kaip tik ten savo mokslinius darbus parengė išeiviai iš Lietuvos – karininkai, politikos ir visuomenės veikėjai, jų atsiminimus įamžino ir darbus pratęsė palikuonys. Todėl išeivių paliktas mokslinis palikimas yra aktualus ir naudingas. Deja, nagrinėjama tematika studijų nėra, o pateikti duomenys fragmentiški. Be abejonės, ši vakuumą užpildė išeivių atsiminimai. Tenka pabrėžti, kad rengiant monografiją daugiau pasitarnavo įvairios studijos, skirtos Lietuvos kariuomenei pristatyti.

Šiame kontekste išsiskiria Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės plk. lt. Kazio Ališausko studija, skirta kovoms dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920 m.¹⁹ Jos IX skyriaus poskyryje „Kariuomenės teismai“ epizodiškai aprašoma karinių teismų sistema. 1986 m. pasirodė ilgai lauktas vienas informatyviausių darbų, skirtų nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos kariuomenei, kurio autorius – kariuomenės istorikas Vytenis Statkus²⁰, kartu su Lietuvos kariuomenės karininkų ir kareivių pagalba parengęs dėmesio vertą veikalą. Didesnio susidomėjimo galėtų sulaukti ir vienas iš poskyrių „Kariniai teismai“, kuriame autorius išskiria kitokius nei kiti tyrinėtojai karinių teismų sistemos elementus, t. y. ne tik Armijos / Kariuomenės, karo / karo lauko, pulko teismus, bet ir karininkų garbės teismą²¹. Autorius pateikia žinių apie šių teismų sudarymą, struktūrą, bylų teisingumą, žymiausias nagrinėtas bylas. Paminėtini enciklopediniai leidiniai, kuriuos panaudoti buvo tikslinga karinės teisės sąvokų, terminų aiškinimui ir supratimui²².

Didžioji dalis į Vakarus pasitraukusių intelektualų neturėjo objektyviam tyrimui būtinos archyvinės medžiagos, dokumentų, todėl tikslingai paliko atsiminimų ir kitų darbų, skirtų įvairiems sukilimams ir pučams aptarti. Deja, juose daugiausia buvo apsiribota bendrojo pobūdžio duomenimis.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, mokslininkams teko iš naujo pažvelgti į praeities įvykius ir reiškinius, perkainoti istorines vertybes. Dėl šios priežasties pasirodė nemažai vertingų mokslinių studijų, kurios pratęsė, pagilino tyrimus, skirtus Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės, o kartu ir teisės istorijai.

19 K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, red. P. Čepėnas, Čikaga, 1972, t. 1, p. 327–328.

20 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, 1040 p.

21 *Ibid.*, p. 439–442.

22 V. Mieželis, *Karo baudžiamasis procesas, arba teisena, Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1957, t. XI, p. 39; *Karo baudžiamasis statutai, ibid.*, p. 39; *Idem, Karo baudžiamoji teisė, ibid.*, p. 39–40.

Vienas pirmųjų karinių teismų veiklos rezultatus pristatė istorikas Algimantas Kasparavičius²³, o apie konkrečias teismų bylas vertingos informacijos pateikė istorikai Petronėlė Žostautaitė²⁴, Vytautas Žalys²⁵, Arvydas Anušauskas²⁶, Gintautas Surgailis²⁷, Ričardas Čepas²⁸, Pranas Janauskas²⁹. Istorikai Deimantas Palkevičius³⁰ ir Modestas Kuodys³¹ pateikė gana išsamių darbų, skirtų karinei administracijai, ypač karo padėties režimui, ir kitų su nagrinėjama tematika susijusių publikacijų³². Įvairiais aspektais naudingas istoriko Jono Vaičėnionio veikalas³³, kuriame yra vertingos informacijos apie po 1926 m. perversmo įvykčius sukilimus, pučius, karo padėtį, karinės administracijos funkcionavimą ir karinius teismus³⁴. Kariuomenės istorikas Stasys Knezys³⁵ parengė gana išsamų ir informatyvų darbą, atrinko priedus, skirtus Lietuvos kariuomenės dalinių ir įstaigų likvidavimui 1940–1941 m. Išskirtinai svarbūs daugiausia šaltinių pagrindu sudaryti Lietuvos kariuomenės karininkų katalogai³⁶, kurie leido ne tik identifikuo-

-
- 23 A. Kasparavičius, Sukilimai Lietuvoje 1918–1938: faktai ir skaičiai, *Atgimimas*, 1991 m. lapkričio 14–21 d., Nr. 47, p. 8; lapkričio 21–28 d., Nr. 48, p. 8; lapkričio 28–gruodžio 5 d., Nr. 49, p. 8.
- 24 P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, 405 p.
- 25 V. Žalys, *Ringen um Indentität: Warum Litauen zwischen 1923 u. 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993, 104 p.
- 26 A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, Vilnius, 1998, 400 p.; *Idem, Lietuvos žvalgyba 1918–1940*, Vilnius, 2014, 365 p.
- 27 G. Surgailis, Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 106–116.
- 28 R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, 272 p.
- 29 P. Janauskas, *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas, 2005, 29 p.
- 30 D. Palkevičius, Karinės komendantūros 1918–1920 m., *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1999, Nr. 12, p. 64–95.
- 31 M. Kuodys, *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m. Humanitarinių mokslų krypties istorijos srities (05H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2009, 323 p.
- 32 *Idem*, Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje 1919–1924 metais, *Laikas ir žodis*, Kaunas, 2008, t. 1, p. 87–96; Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.), *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22, p. 219–291; *Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos stovyklos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927–1940 m.*, Vilnius, 2007, 206 p.; Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m., *Karo archyvas*, Vilnius, 2008, t. 23, p. 180–245; Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, Vilnius, 2008, t. 2, p. 116–124.
- 33 J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius, 2004, 215 p.
- 34 *Ibid.*, p. 113–116.
- 35 S. Knezys, Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940–1941 metais, *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Occupation and Annexation. The First Soviet Occupation (1940–1941)*, Vilnius, 2006, t. I, p. 161–456.
- 36 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2002, t. 2, 407 p.; 2003, t. 3, 399 p.; 2004, t. 4, 414 p.; 2005, t. 5, 432 p.; 2006, t. 6, 383 p.; 2007, t. 7, 422 p.; 2008, t. 8, 423 p., 2013, t. 9, 512 p.

ti atskirus karininkus ir karo valdininkus³⁷, bet ir daugiau sužinoti apie juos kaip karinius teisininkus. Taip pat buvo aktualus archyviniais šaltiniais paremtas istorikės Milenos Pavlovos-Tamošiūnienės magistro diplominis darbas apie iki šiol dar mažai tyrinėtą Lietuvos Respublikos karo belaisvių padėtį³⁸.

Galiausiai paminėtini monografijos autoriaus pirmieji bandymai pristatyti ir išanalizuoti kariuomenės teisinių institucijų kūrimosi, veiklos ir vieno pagrindinių Pirmosios Lietuvos Respublikos karinės baudžiamosios teisės šaltinių bei

37 Kariuomenės formavimo pradžioje buvo įsteigti tik karininko, karo valdininko ir kareivio kariniai laipsniai. Karo valdininkų tarnyba kariuomenėje buvo susijusi su administracine veikla, aptarnavimo ir aprūpinimo tarnyba. Jų buvo visose kariuomenės ir jos ginklų rūšyse. Į karo valdininko laipsnį be egzaminų, kurie buvo rengiami Karo mokykloje, galėjo būti pakelti kariškiai, išstarnavę kariuomenėje 6 mėn. ir turėję ne žemesnį kaip 6 klasių gimnazijos išsilavinimą, tarnavę carinės Rusijos kariuomenėje karo valdininkais ne mažiau kaip metus laiko ir turėję 4 klasių atitinkamą išsilavinimą. 1926 m. sausio 15 d. buvo panaikintas karo valdininko institutas / laipsnis Lietuvos kariuomenėje. Jo vieta buvo pakeista karininko arba KAM civilio tarnautojo etatine vieta. Karo valdininkui galėjo būti suteiktas karininko laipsnis atsižvelgiant į tarnybos tiek Rusijos ir Vokietijos, tiek Lietuvos kariuomenėje laiką, kai jis užėmė ne žemesnę kaip atskirojo bataliono vado vietą ir turėjo 4 klasių bendrojo lavinimo mokyklos išsilavinimą, tinkamą atestaciją. Šiuo atveju jis buvo pakeliamas į karininko laipsnį be egzaminų. Karo valdininkas, kuris užėmė ne žemesnę kaip kuopos vado ir ne aukštesnę kaip atskirojo bataliono vado vietą, turėjo ne mažesnę kaip 4 klasių bendrojo lavinimo mokyklos išsilavinimą, tinkamą atestaciją, buvo pakeliamas į karininko laipsnį išėjęs 3 mėn. krašto apsaugos ministro nustatytą kursą prie kariuomenės aukštosios mokyklos. Tik išskirtiniais atvejais krašto apsaugos ministro prerogatyva karo valdininkas galėjo būti pakeltas į karininko laipsnį prezidento be egzaminų. Karo valdininkui, pradėjusiam tarnybą Lietuvos kariuomenėje, suteikiant karininko laipsnį buvo įskaitomas leitenanto laipsnis. Panaikinus karo valdininko institutą ir sulyginus jų teises su karininkais, buvo pasiektas lygiateisiškumas. Vykdamas šį įstatymą karo valdininkai buvo dalinami į dvi kategorijas – I kategorijos buvo laikomi šį laipsnį gavę iki / per Pirmąjį pasaulinį karą, II kategorijos – po jo. Visi kariuomenės civiliai, turintieji ne mažesnę kaip 4 klasių bendrojo lavinimo mokyklos išsilavinimą, tam, kad įgytų karo valdininko laipsnį, turėjo išlaikyti egzaminus iš karinių dalykų (karinės administracijos, raštvedybos, vidaus tarnybos, įgulos, drausmės ir rikiuotės statutų) ir lietuvių kalbos programos. I kategorijos karo valdininkai turėjo tik išlaikyti egzaminus, o II kategorijos – išeiti tam tikrą kursą ir išlaikyti egzaminus prie kariuomenės aukštosios mokyklos. Įsakymas kariuomenei Nr. 299/9, Kaunas, 1921 m. gruodžio 28 d.; Karo valdininkų laipsnių pakeitimo įstatymas, *Vyriausybės žinios* (toliau – VŽ), Kaunas, 1926, Nr. 213/1407; Karo valdininkai bus pakelti į karininkų laipsnį. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Kardas*, 1926, Nr. 24, p. 379; J. Laucevičius, Administracijos karininkai, *Kardas*, 1927, Nr. 9, p. 122.

38 M. Pavlova, Lietuvos Respublikos politika karo belaisvių atžvilgiu 1919–1923 m., *Humanitarinių mokslų krypties istorijos srities magistro darbas*, Kaunas, 2006, 122 l.

garbės gynimo prieškario Lietuvoje subtilybes³⁹.

Neišvengiamai paminėtinos mokomosios priemonės – vadovėliai, įvairios studijos, kurių autoriai ir sudarytojai – kompetentingi savo srities specialistai teisininkai M. Maksimaitis⁴⁰, Stasys Vansevičius⁴¹, Stanislavas Dvareckas⁴², Vytautas Greičius⁴³, Dainius Žalimas⁴⁴, Alfredas Vilbikas⁴⁵ ir Egidijus Kūris⁴⁶. Tuose darbuose buvo naudingos informacijos Lietuvos Respublikos baudžiamosios teisės ir proceso bei karinių teismų tematika.

Rengiant monografiją buvo susipažinta su įvairių laikotarpių ir sričių mokslininkų darbais, kuriuose aptariamas ne tik nagrinėjamas laikotarpis, bet ir su šiuo darbu susijusi tematika bei problematika. Tačiau tyrimui pasitelktos literatūrinės pozicijos buvo pagalbinės ir daugiau skirtos pristatyti bendrojo pobūdžio kontekstą, susijusį su kariniais teismais, jų tarnautojais ir nariais, teismų kompetenciją reglamentavusiais norminiais aktais ir teismų veiklos rezultatais.

Monografijos rengimo metu buvo panaudoti įvairūs archyviniai ir publikuoti šaltiniai, todėl išsamiai visų aptarti neįmanoma. Žemiau pateiktoje apžvalgoje apsiribota pagrindinių šaltinių aptarimu. Pagrindiniai šaltiniai karinių teismų sistemos, jos teisinių institucijų reikšmei ir vietai teisminės valdžios struktūroje, atsiradimo aplinkybėms, struktūriniais dėsningumams ir veiklos esminiams bruožams tirti yra saugomi Lietuvos archyvuose ir bibliotekose. Išskirtinai Lietu-

39 A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismas 1919–1922 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 2010, t. 25, p. 158–213; Lietuvos Respublikos specialiosios (karinės) baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais. 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas: recepcija ir novelizacija, *Istorija*, Vilnius, 2010, t. 79, p. 28–42; Pulko teismas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, t. XIX, 2011, p. 294; „Kariško munduro“ garbės gynimas prieškario Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2011 metai*, Vilnius, 2012, t. 1, p. 63–80 (perspausdintas leidinyje *Kariūnas*, 2013, Nr. 1, p. 19–22; Nr. 2, p. 36–39; Nr. 3, p. 35–38); Karo kalėjimas Kaune 1921–1940 m., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2013, Nr. 13, p. 117–130; J. Spaičienė, A. Stolarovas, Baudžiamoji atsakomybė už karinės tarnybos vengimą Lietuvoje 1919–1940 m. laikotarpiu, *Globalizacijos iššūkiai baudžiamai justicijai*, Vilnius, 2014, p. 203–214.

40 M. Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*, Vilnius, 2001, 199 p.; V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, J. S. Pečkaitis, A. Šenavičius, *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002, 541 p.; M. Maksimaitis, *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*, Vilnius, 2006, 181 p.

41 S. Vansevičius, *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1918–1940 metais*, Vilnius, 1996, 75 p.

42 S. Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*, Vilnius, 1997, 51 p.

43 V. Greičius, Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos, *Teisės problemos*, 1998, Nr. 3–4, p. 9–19.

44 D. Žalimas, Pagrindiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo teisiniai ir politiniai aspektai, *Politologija*, 2000, Nr. 1, p. 3–18.

45 A. Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*, Šiauliai, 2009, 494 p.

46 *Lietuvos teisinės institucijos*, sud. ir red. E. Kūris, Vilnius, 2011, 773 p.

vos centriniame valstybės archyve aptikome dokumentų, atskleidžiančių kariuomenės teisingumo ir kitų neteisminių institucijų kūrimąsi, jų sandarą ir sudėtį, kompetenciją ir veiklą.

Daugiausia remtasi būtent Nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir iš dalies Liaudies bei sovietinės kariuomenės, kiek mažiau – kitų struktūrų, dalių ir įstaigų fondų dokumentais: Vietinės kariuomenės brigados (fondas (toliau – f.) 10), Koncentracijos stovyklos (f. 301), VRM (f. 377), VSD (f. 378), KAM (f. 384), Teisingumo ministerijos (f. 385), Kariuomenės teismo prokuratūros (f. 483), Kariuomenės teismo (f. 507), 1-ojo husarų kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko (f. 524), Karo aviacijos karinių grupių štabų ir eskadrilių (f. 531), Lietuvos šaulių sąjungos (f. 561), Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) (f. 631), Drausmės kuopos (f. 763), Šarvuočių rinktinės (f. 828), Karo mokslų draugijos (f. 889), Kariuomenės štabo (f. 929), KAM įstaigų ir karinių dalinių asmens sudėties dokumentų kolekcijos (f. 930), Kauno komendantūros (f. 1126), Karo mokyklos ir kursų (f. 1451), Karo policijos mokyklos (f. 1471), Karo kalėjimo ir drausmės dalies (f. 1473), Kauno miesto ir apskrities komendantūros pulko teismo (f. 1502), Kalėjimų departamento (f. 1546) ir Tarybų Lietuvos liaudies kariuomenės karinių įstaigų ir dalinių (f. R-222). Dažniausiai tai įvairūs dokumentai: vadovybės įsakymai, vidinis ir išorinis susirašinėjimas su kariuomenės ir kitų struktūrų dalimis ir įstaigomis, apyskaitos, teisės aktai, telegramos, pranešimai, karininkų, karo valdininkų, kareivių ir civilių tarnautojų sąrašai, statistiniai duomenys.

Tyrimui kiek mažiau svarbūs buvo Kauno apskrities archyve (toliau – KAA) esantys Kauno miesto savivaldybės Finansų skyriaus (f. 214) dokumentai, kurie leido nustatyti tikslias karinių įstaigų buvimo erdves, bei Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) Lietuvos Sovietinės Socialistinės Respublikos (toliau – LSSR) valstybės saugumo komiteto (toliau – KGB)⁴⁷ (f. K-1) saugotos Lietuvos kariuomenės karininkų baudžiamosios bylos. Kur kas naudingesni buvo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) Rankraščių skyriuje (toliau – RS) saugomi asmenų, įstaigų fondai ir kolekcijos (Kauno universiteto bibliotekos varia (f. 12), Juozo Grigaičio (f. 187), Petro Rusecko (f. 193)) ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus (toliau – VDKM) pagalbinės medžiagos (toliau – PM) rinkiniai. Juose rasta faktografinė medžiaga buvo naudinga atskleidžiant

47 KGB (rus. *КГБ – Комитет государственной безопасности*) – Valstybės saugumo komitetas. Dar kitaip SSRS specialioji tarnyba.

mažai žinomų kariuomenės specialiosios paskirties dalinių istorijos fragmentus, teismo tarnybos karininkų biografijas ir jų nuveiktus darbus.

Atliekant tyrimą didelę reikšmę turėjo publikuoti šaltiniai. Visų pirma tai Nepriklausomos Lietuvos valstybėje išleistus nacionalinius įstatymus, įsakymus ir kitus norminius teisės aktus skelbę „Lietuvos aidas“, „Laikinosios vyriausybės žinios“, vėliau – „Vyriausybės žinios“⁴⁸, ir okupuotos Lietuvos „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios“. Visi šie leidiniai skirti plačiau informuoti visuomenę apie valdžios darbus. Pačiose svarbiausiose „Vyriausybės žiniuose“ teisės aktai skelbti chronologine tvarka, negrupuojant jų pagal abėcėlę ar dalyką, neatsižvelgiant į aktų tarpusavio ryšį, neskirstant pagal rūšis. Tačiau šiuos šaltinius galima būtų vertinti kaip tikslingiausius ir kryptingiausius nagrinėjama tematika, nes juose buvo skelbiami receptuotų ir novelizuotų Rusijos imperijos 1869 m. Karinių įstatymų sąvado knygų ir 1903 m. Baudžiamojo statuto straipsnių, nepaprastųjų baudžiamųjų, kitų karinių įstatymų papildymai ir pakeitimai. Ne mažiau svarbūs buvo nagrinėjamo laikotarpio ir su jais susiję teisės aktų rinkiniai ir jų komentarai⁴⁹. Tyrimui buvo aktualūs įvairūs žinybiniai poįstatyminiai aktai – įsakymų ir aplinkraščių rinkiniai: kariuomenės vado įsa-

48 Nuo 1918 m. gruodžio 29 d. pradėtos leisti *Laikinosios Vyriausybės žinios*, nuo 1920 m. birželio 19 d. pervadintos į *Vyriausybės žinias*.

49 *Воинский устав о наказаниях*, сост. Н. Мартынов, А. Анисимов. Варшава, 1875, 62 с.; *Устав военно-судебный, дополненный и разъяснённый мотивами, решениями и приказами*, сост. Н. Мартынов, Санкт-Петербургъ, 1889, 726 с.; А. Мушников, *Особенная часть русских военно-уголовных законов*, Санкт-Петербургъ, 1890, 219 р.; *Идет., Русские военно-уголовные законы в связи с законами общеуголовными*, Санкт-Петербургъ, 1902, 217 с.; В. Кузьминъ-Караваев, *Характеристика общей части уложения и воинского устава о наказаниях*, Санкт-Петербургъ, 1890, 196 с.; *Судъ общества офицеровъ и дуэль въ войскахъ российской армии*, сост. П. Швейковскій, Санкт-Петербургъ, 1898, 176 с.; П. Швейковскій, *Уставъ военно-судебный (Св. Воен. Пост. 1869 г., кн. XXIV, изд. 4)*, Санкт-Петербургъ, 1914, 1526 с.; *Pagrindiniai šaulių sąjungos įstatai*, Kaunas, 1919, 8 p.; *Laikinasis drausmės (disciplinos) statutas*, Kaunas, 1919, 4 p.; *Drausmės statutas*, Kaunas, 1920, 30 p.; *Sausumos karo teisių ir būdų kodeksas*, Kaunas, 1920, 23 p.; *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922, 150 p.; *Karo įstatymų rinkinio XXIII kn. XIV skyrius. Garbės teismas*, Kaunas, 1924, 24 p.; *Karininkų garbės teismas*, Kaunas, 1928, 24 p.; *Kariuomenės raštvedybos statutas*, Kaunas, 1928, 125 p.; *Vidaus tarnybos statutas. III dalis. Drausmės baudimo taisyklės*, Kaunas, 1928, 28 p.; *Baudžiamasis statutas*, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1930, 385 p.; *Vidaus tarnybos statutas. V dalis. Įgulos tarnyba*, Kaunas, 1932, 55 p.; *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, sud. M. Kavolis, S. Bieliackinas, Kaunas, 1934, 887 p.; J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 1, 775 p.; t. 2, 656 p.; *Kariuomenės drausmės statutas*, Kaunas, 1937, 27 p.; *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938–июль 1956 гг.)*, сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко, ред. Л. И. Мандельштам, Москва, 1956, 531 с.; *RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, Kaunas, 1941, 254 p.

kymai, įsakymai kariuomenei ir Šaulių sąjungai⁵⁰. Juose skelbti teismų organizaciją, jurisdikciją ir veiklos specifiką reglamentavę įstatymai, teisės aktai, žinios apie teismų sudėtį, veiklą ir pan.

Tyrimui panaudotų šaltinių reikšmė labai skirtinga, todėl čia pravertė kita šaltinių grupė. Ją būtų galima įvardyti kaip oficialią medžiagą arba tiesiog dokumentų publikacijas, kurios padėjo tiksliai nustatyti tiksliai tam tikrų įstatymų pasirodymo datas, išryškinti problemas, su kuriomis susidūrė besikurianti valstybė ir kariuomenė, atskleisti požiūrį į karinius teismus arba karo padėtį, išanalizuoti tam tikras teismų nagrinėtas bylas. Tai karinių teismų nagrinėtų bylų, veiklos dokumentai, įvairios suvestinės ir kitos publikacijos⁵¹.

Tyrimui ne mažiau vertingi buvo iškilų Pirmosios Lietuvos Respublikos asmenybių – teisininkų, karininkų ir pareigūnų – moksliniai darbai, įvairaus pobūdžio proginiai ir informaciniai leidiniai. Minėtini jubiliejiniai leidiniai, skirti atskirų, bet glaudžiai bendradarbiavusių žinybų ir struktūrų dešimtmečiams paminėti⁵². Iš jų visų mums aktualiausia ir vienintelė studija, skirta kariniams teismams, „1919–1929 Kariuomenės teismas“, kurioje yra karinės teisės specialistų straipsnių. Čia pateikiama žinių apie teismo sudarymo aplinkybes, organizacinę struktūrą, kompetenciją, veiklą, karo padėtį Lietuvoje, Vyriausiojo Tribunolo karinių įstatymų aiškinimų, statistinių duomenų apie teismo nagrinėtas bylas,

50 *Kariuomenės vado įsakymai*, Kaunas, 1937–1938; *Įsakymai kariuomenei*, Vilnius / Kaunas, 1918–1940 m.; *Šaulių sąjungos įsakymai ir aplinkraščiai (1935–1939)*, Kaunas, 1940, 115 p.

51 *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas, 1927, t. 1, 572 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m.*, Kaunas, 1929, t. 2, 506 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m.*, Kaunas, 1931, t. 3, 473 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1931 m.*, Kaunas, 1932, t. 4, 355 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1932 m.*, Kaunas, 1933, t. 5, 272 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1933 m.*, Kaunas, 1934, t. 6, 292 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1934 m.*, Kaunas, 1935, t. 7, 325 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1935 m.*, Kaunas, 1936, t. 8, 302 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1936 m.*, Kaunas, 1937, t. 9, 297 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1937 m.*, Kaunas, 1938, t. 10, 386 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.*, Kaunas, 1939, t. 11, 368 p.; *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.*, Kaunas, 1940, t. 12, 378 p.; *P. O. W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje*, sud. J. Rainys [J. Papečkys], Kaunas, 1936, 184 p.; *Mirties dekretas demokratijos gynėjams, arba kaip Karo lauko teismas pasmerkė mirti dr. J. Pajaujį, E. Tornau ir J. Žemaitį*, sud. R. Čepas, Vilnius, 2001, p. 33–77; *Kariuomenės leidinių katalogas 1918–1931*, Kaunas, 1932, Nr. 4, 108 p.; *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamojo akto nuorašas*, Kaunas, 1934, 528 p.; *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos sprendimo nuorašas*, Kaunas, 1935, 119 p.; A. Merkeliš, *Lietuviai kariai bolševikų teisme*. Dokumentai iš Pribovo XI armijos karinio tribunolo veiklos Lietuvoje, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Vilnius, 1943, t. 4, p. 47–90; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, sud. A. Eidintas, R. Lopata, Vilnius, 1991, 536 p.

52 *1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929, 91 p.; *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgelevičius, Kaunas, 1930, 153 p.; *Lietuvos policija 1918–1928*, red. I. Tomašauskas, Kaunas, 1930, 496 p.; *Lietuvos teismas 1918–1928*, sud. A. Kriščiukaitis, Kaunas, 1930, 278 p.

atsiminimų, itin retos iliustracinės medžiagos. Nepraranda aktualumo įvairiais teisės klausimais teisininkų⁵³, ypač karininkų, paskaitų konspektai⁵⁴. Tam tikrų įvykių eigai atkurti buvo reikalinga VSD parengta tiriamojo laikotarpio svarbiausių sukilimų, pučų, perversmų⁵⁵ apžvalga ir kiti informaciniai leidiniai⁵⁶.

Naudotasi ir kitos rūšies šaltiniais – nagrinėjamo laikotarpio specializuota karine periodine spauda: leidiniais „Kardas“, „Karys“, „Karo archyvas“ ir „Mūsų žinynas“, policijai skirtu leidiniu „Policija“, teisininkų leidiniu „Teisė“. Šiuose specializuotuose laikraščiuose ir žurnaluose išspausdintuose straipsniuose apžvelgiami įvairūs su kariniais teismais ir kitomis kariuomenės vidaus ir išorės gyvenimo problemomis susiję klausimai, kurie iš dalies užpildė archyvinių duomenų trūkumus. Jų autoriai – ne tik įvairių tarnybų karininkai ir tarnautojai, bet ir civiliai teisininkai. Be šios medžiagos, atskirų karinių teismų nagrinėtų bylų klausimu buvo aktuali bendroji periodika – politiniai ir visuomeniniai laikraščiai „Banga“, „Lietuva“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Rytas“, pristatydavę individualius žurnalistinius tyrimus ir oficialią informaciją iš teismo posėdžių salės. Juos cenzūros viešpatavimo metu buvo galima pateikti tik su karinės vadovybės, ypač Kariuomenės teismo, leidimu.

Tyrimui buvo naudingi amžininkų raštai ir memuarai. Vieni nagrinėjamo laikotarpio amžininkų darbai padėjo pristatyti tam tikrus įvykius bendrame kontekste. Kiti buvo reikalingi atskleisti tiesiogiai su tematika susijusius reiškinius, išryškinti kariuomenės, teismų, karinių pareigūnų tarnybos, okupacinės sistemos problemas. Tikslingos medžiagos buvo aptikta karininkų Petro Šniukštos⁵⁷, Stasio Raštikio⁵⁸, Kazio Musteikio⁵⁹, Vlado Mieželio⁶⁰, Konstantino Žuko⁶¹, Kazio Škir-

53 Z. Toliušis, *Lietuvos teismų sutvarkymas*, Kaunas, 1922, 32 p.; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, 426 p.

54 V. Stankevičius, *Baudžiamoji teisė. Paskaitos*, Kaunas, 1925, 291 p.; E. Vymeris [Vimeris], *Valstybinė teisė*, Kaunas, 1923–1925, 48 p.; V. Mieželis, *Karo baudžiamosios teisės konspektas*, Kaunas, 1935, 35 p.

55 A. Povilaitis, *Neramios dienos. Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų [1939 m.] sausio mėn. 1 dienos*, Kaunas, 1996, 30 p.

56 *Savanoris 1918–1920*, red. S. Butkus, Kaunas, 1929, 256 p.; *Karininkų egzaminų programos kuopos ir bataliono vadų teisių vietoms užimti*, Kaunas, 1938, 160 p.

57 P. Šniukšta, *Atsiminimai, 1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929, p. 74–79.

58 S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, Los Angeles, 1956, I d., 704 p.; Įvykiai ir žmonės. Iš mano užrašų, Čikaga, 1972, t. III, 616 p.

59 K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, 62 p.

60 [V. Mieželis], *Generolo Mieželio atsiminimai*, *Karys*, 1989, Nr. 6, p. 249–252; Mieželis V., A. A. brig. gen. Emilis Vimeris, *Karys*, 1975, Nr. 1, p. 41.

61 K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai*, Vilnius, 1992, 334 p.

pos⁶², Silvestro Leono⁶³, Jono Petruičio⁶⁴, Teodoro Reingardo⁶⁵, Raimundo Liormano⁶⁶, Juozo Listopadskio⁶⁷, Jono Vėgėlio (Vėgelio, Vigelio)⁶⁸, Jono Pyragiaus⁶⁹, Henriko Šalkausko⁷⁰, Kosto (Konstantino) Karpenkos⁷¹, Antano Klimavičiaus⁷², Vytauto Dovidaičio⁷³, kareivių Jono Demereckio⁷⁴, Stepono Jakubicko⁷⁵, Vinco Kubertavičiaus⁷⁶, Broniaus Zarankos⁷⁷, Antano Šukio⁷⁸, Jono Vaičkaus⁷⁹, Kerpės⁸⁰, karo kapeliono Adolfo Sabaliausko⁸¹, teisininkų Petro Leono⁸², Mykolo Rōmerio⁸³, Rapolo Skipičio⁸⁴, Česlovo Butkio⁸⁵, Mato Krygerio⁸⁶, diplomatų Roberto

-
- 62 K. Škirpa, Pakeliui su Mykolu Sleževičiumi, *Mykolas Sleževičius*, sud. J. Butėnas, red. A. Rūkas, Chicago, 1954, 343 p.
- 63 S. Leonas, Maskvos kalėjimuose, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, red. J. Balčiūnas, Kaunas, 1942, t. 2, p. 268–277.
- 64 J. Petruitis, *Laisvę ginant. Mūsų žygiai. Atsiminimai iš kovų su bolševikais ir bermontininkais*, Chicago, 1952, t. 1, 200 p.
- 65 T. Reingardas, *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas*, sud. ir red. J. Karvelis, Šiauliai, 2000, 271 p.
- 66 R. Liormonas, Atsiminimai apie Krašto apsaugos ministerijos organizavimosi pradžią 1918–1919 m., *Karys*, 1965, Nr. 6, p. 163–165; *Idem*, Vietinės kariuomenės brigada (1920–1923), *Karys*, 1967, Nr. 3, p. 76–77.
- 67 J. Listopadskis, *Laisvės ir vergijos metai*, Vilnius, 1993, 200 p.
- 68 J. Vėgėlis, 1919 metai Biržų–Pasvalio, Joniškio apylinkėje, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11–12, p. 923–930.
- 69 J. Pyragius, *Kovosiu, kol gyvas*, Kaunas, 1993, 196 p.
- 70 H. Šalkauskas, Drausmės kuopa (1920–1926), *Mūsų žinynas*, 1928, t. 45, p. 383–388.
- 71 K. Karpenka, Pirmieji Kauno miesto ir apskrities karo komendantūros gyvenimo metai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1926, t. 3, p. 32–37.
- 72 A. Klimavičius, 6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriniai bruožai, *Karys*, 1987, Nr. 5, p. 200–207.
- 73 V. Dovydaitis, *Lemta buvo išlikti*, Kaunas, 1994, 129 p.
- 74 J. Demereckis, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976, 200 p.
- 75 S. Jakubickas, *Dienos įvykių sukuriuose 1915–1986*, Toronto, 1987, 248 p.
- 76 Prisiminimais dalijasi Lietuvos kariuomenės dim. psk. Vincas Kubertavičius, *Karo prievolė Lietuvos kariuomenėje 1919–2009 m.*, sud. G. Sabaliauskienė, E. Steiblys, L. Bratikas, Vilnius, 2009, p. 17.
- 77 [B.] Zaranka, Mano atsiminimai iš Lietuvos karų, *Karys*, 1923, Nr. 39, p. 436–438.
- 78 A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, London, 1964, 376 p.
- 79 J. Vaičkus, *Šešeri metai svetimšalių legione*, sud. P. Ruseckas, R. Misiūnas, Vilnius, 2013, 206 p.
- 80 Kerpė, Ten, kur nėra saulė linksmai nešviečia, *Karys*, 1931, Nr. 4, p. 65–66. Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto grandinio vardas.
- 81 A. Sabaliauskas, *Juodasis kryžius, arba palydėti pasmerktieji*, sud. S. Skrodenis, Vilnius, 2006, 74 p.
- 82 *Petras Leonas. Raštai*, sud. V. Andriulis, Vilnius, 2005, t. III, 477 p.
- 83 M. Rōmeris, *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji–lapkričio 7-oji*, sud. R. Miknys, Vilnius, 2012, 458 p.
- 84 R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, 440 p.; *Idem*, *Nepriklausoma Lietuva*, Chicago, 1967, 477 p.
- 85 Č. Butkys, *Teisėjo atsiminimai*, Chicago, 1982, 318 p.
- 86 M. Krygeris, Klaipėdos hitlerininkų byla, *Kardas*, 1994, Nr. 3–4, p. 18–19.

V. Heingartnerio (*Robert W. Heingartner*)⁸⁷, Povilo Gaučio⁸⁸, visuomenininko Aleksandro Merkelio⁸⁹, žurnalisto Valentino Gustainio⁹⁰ ir kitų atsiminimuose apie iškiliąsias asmenybes⁹¹.

Atkreiptinas dėmesys į internetinius šaltinius. Jie leido daugiau sužinoti apie dar mažai žinomus kai kurių asmenybių biografijų faktus, primirštas rezonansines bylas ir pasinaudoti taip sunkiai prieinamais norminiais aktais⁹². Paskutinę šaltinių grupę sudaro nerašytiniai šaltiniai – istorinė ikonografinė medžiaga: muziejinio paveldo objektai iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos kariuomenės karių, nukentėjusių nuo sovietinio ir nacistinio genocido, artimųjų sąjungos archyvo, Lietuvos aviacijos muziejaus (toliau – LAM), Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejaus (toliau – LG-GRTC GAM), Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM), VDKM rinkinių, privačių autorius, Viliaus Kavaliausko, Eugenijaus Peikštenio, Giedriaus Saka-

87 R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A diplomat's diary*, introduction and commentary by A. E. Senn, Amsterdam – New York, 2009, 279 p.

88 P. Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių. Iš mano atsiminimų 1915–1938*, red. P. Čereškaitė, Vilnius, 1992, 371 p.

89 A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, 740 p.

90 V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus. Atsiminimai apie Lietuvos spaudą, jos darbuotoju (1915–1940) ir Lietuvos rašytojus (1924–1966)*, Kaunas, 1991, 228 p.

91 G. Galkutė, Susidorojimas, *Kardas*, 1993, Nr. 2, p. 33–34; *Debesų karžygis. Legenda apie Praną Žižmarą*, sud. G. Mareckaitė, Vilnius, 2007, 199 p.

92 „Dainos“ draugija, <http://teatras.mch.mii.lt/Muzika/Dainos_draugija.htm>, [žiūrėta: 2011 m. spalio 17 d.]; 1924 07 31 Lietuvos Respublikos Prezidento A. Stulginskio aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p7.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1926 07 29 Lietuvos Respublikos Prezidento K. Griniaus aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p11.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1927 08 04 Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto gubernatoriaus K. Žalkausko prašymas Ministrui pirmininkui, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p13a.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1927 09 01 Lietuvos Respublikos Prezidento A. Smetonos aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p14.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1940 04 12 Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos (toliau – ŠM) Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) Teisės fakulteto neetatinio lektoriaus K. Žalkausko tarnybos lapas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p22c.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; V. Skučaitė, Tarpukario Lietuvos Romeo ir Džiuljetos istorija, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 10 d.]; V. Skučaitė, Netikėtos pažinties istorinis pėdsakas, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 14 d.]; Зандер (Зарин) Андрей Александрович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=4033>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.]; Постановление от 5 ноября 1934 г. N 22 об Особом совещании при НКВД СССР, <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4023.htm>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 13 d.]; Северо-Западная армия, <<http://www.whiterussia1.narod.ru/CITIZI/SEVZAPA.htm>> [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.]; Табель о рангах СССР военная служба (1935–1945 г.г.), <<http://gosslužba.narod.ru/ranks/ussr/vz/index.html>>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 3 d.]; Энглер Виктор Иосифович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3984>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.].

lausko, Mindaugo Sereičiko kolekcijų, leidinių, kuriais yra iliustruotas tekstas.

Nagrinėjant pasirinktą tematiką, svarbu tiksliai apibrėžti konkrečius įvykius ir procesus, todėl derėtų atkreipti dėmesį į darbe pateikiamus pagrindinius terminus ir sąvokas, istoriografijoje kartais vartojamus skirtingomis reikšmėmis ir suprantamus skirtingai. Kiti specifiniai terminai paaiškinami tiesiog dėstomojoje dalyje.

Monografijoje vartojamas karinio teisininko terminas, tačiau, priklausomai nuo konteksto, juo plačiąja prasme gali būti apibūdinami visi kariuomenės atstovai – tiek aktyvios, tiek pasyvios karinės tarnybos karininkai, karo valdininkai, turintys teisinį išsilavinimą ir nebūtinai priklausantys teismo specialybei. Tačiau siaurąja prasme kariniais teisininkais laikytini tik teismo tarnybai, dar kitaip – teisininkų korpusui / teismo specialybei priklausę karininkai ir karo valdininkai⁹³. Iš esmės teismo specialybės buvo tik Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojai, bet ne visi kariuomenėje teisės darbą dirbę kariai specialistai. Savo ruožtu teismo tarnautojais pristatomi visi teisme dirbę asmenys – nuo karininko iki civilio, o teismo nariais – teisminių darbų dirbę kariai. Tekste pateikiamas dar kitoks paaiškinimas. Kariniai teisininkai kartais pavadinami kariniais pareigūnais, kuriais galėjo būti tik teismo specialybės kariai ir karo policininkai. Tokį statusą nulėmė išskirtinis jų išsilavinimas, einamos pareigos, tarnyba ir patirtis.

Nemažai sumaišties gali įnešti Armijos ir Kariuomenės teismo bei karinio valstybės gynėjo institucijos ir karinės prokuratūros sąvokų vartojimas, kurias tekste reiktų suprasti ir laikyti tapačiomis. Tačiau jas reiktų skirti priklausomai nuo konkrečios istorinės aplinkos ir laikotarpio, o bendriems dėsningumams nusakyti vartojami abu teisinės institucijos pavadinimai. Reikia pabrėžti, kad ilgą laiką (karinės) prokuratūros institucijos pavadinimas buvo vartojamas kartu su sulietuvinta forma – (karinio) valstybės gynėjo institucija, nes prokuratūros pavadinimas vartotas Rusijos imperijoje, o kuriant savitą lietuvišką teisinę terminologiją stengtasi įvesti naujovių ir vietos sąlygoms pritaikyti teisinius terminus.

93 Daugiausia Lenkijos, Čekoslovakijos kariuomenės suskirstymo pavyzdžiu 1926–1936 m. Lietuvoje funkcionavo karinių teisininkų korpusas. Tačiau jei teisininkų korpusas būtų buvęs pavadintas teismo korpusu, tai tokio korpuso gretas galėjo papildyti ne tik Kariuomenės teismo arba Juriskonsulto įstaigos tarnautojai, bet ir kiti karininkai bei karo valdininkai, turintys teisinį išsilavinimą ir tarnyboje vykdančius teisininkų funkcijas. Nuo 1936 m. vietoje teisininkų korpuso buvo įvesta teismo specialybė. Kitose valstybėse, tokiose kaip Prancūzija arba SSRS, teismo tarnybos karininkai buvo suskirstyti klasėmis arba rangais. Tai atitiko karininko karinį laipsnį ir užimamą vietą.

Todėl dėl dvigubo pavadinimo iškilus nepatogumams ir neaiškumams, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymu buvo paliktas galioti tik (karinės) prokuratūros pavadinimas, o iki to laiko buvo vartoti ir (karinio) valstybės gynėjo institucijos, ir (karinės) prokuratūros pavadinimai, nors dominuojančiu laikytinas pastarasis.

Monografijos struktūrą sudaro įvadas, dėstomoji dalis, suskirstyta į keturis skyrius ir poskyrius, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedai, santrumpos ir sutrumpinimai bei asmenvardžių rodyklė. Įvade pristatoma tematika, temos aktualumas, problema, objektas, chronologiniai rėmai, tikslas ir uždaviniai, metodai, istoriografija ir šaltiniai, dažniausiai monografijoje vartojamos sąvokos, struktūra. Joje medžiaga išdėstyta chronologiniu ir probleminiu principais, todėl dalys tarpusavyje yra susijusios. Pirmas skyrius skirtas Lietuvos Respublikos karinių teisminių institucijų sudarymui ir formavimui, konkrečiai išskiriant Armijos / Kariuomenės, pulko, karo / karo lauko ir karininkų garbės teismų atsiradimo istorines aplinkybes, koncentravimąsi į komplektavimo kontekstą, detalizuojant teisinio statuso, uždavinių ir funkcijų, materialinio aprūpinimo ir socialinių garantijų bei karjeros galimybių aspektus. Antrame skyriuje gilinamasi į šių institucijų kompetenciją ir teisminę bei kitą veiklą. Trečiame skyriuje atkreipiamas dėmesys į kitas su kariniais teismais susijusias kariuomenės teises institucijas, specialiąsias karinės teisėsaugos ir penitencines institucijas. Ketvirtame skyriuje atskleidžiamas vietos karinių teisminių institucijų reorganizavimas ir likvidavimas.

Ši knyga – tai paskutinių kelerių metų darbo rezultatas, todėl viliosiu, kad tyrimas bus įdomus ne tik istorikams, bet ir teisininkams. Tačiau ji nebūtų pasirodžiusi be artimųjų ir kolegų pagalbos, todėl nuoširdžiai dėkoju šios knygos recenzentams prof. dr. Jonui Vaičėnioniui ir doc. dr. Gintarui Šapokai už atlikto darbo įvertinimą, konsultacijas ir vertingas mintis bei pamąstymus.

Už pagalbą leidžiant šią knygą esu dėkingas Krašto apsaugos ministerijai, Vytauto Didžiojo karo muziejaus administracijai ir kolegoms, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedrai, archyvų ir muziejų darbuotojams bei visiems talkininkams, prisidėjusiems prie šio darbo. Ypač dėkoju savo šeimai, visapusiškai palaikiusiai ir rėmusiai mano darbą.

L. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ SUDARYMAS IR FORMAVIMAS

Teisinėje valstybėje svarbiausia gerai sutvarkyti teismai!

MYKOLAS RÖMERIS

1918 m. lapkričio 23 d. išleidus pirmąjį įsakymą kariuomenei, buvo pradėta kurti jos vidaus struktūra. *A die*, be atskirų karinių dalinių, vyko ir karinių įstaigų, ir karinių teisinių institucijų organizavimo darbai, nes tik tinkamai funkcionuojanti teisinė sistema – viena iš valstybės ir kariuomenės kryptingo sutvarkymo pagrindų. Lietuvoje buvo palikti galioti ikikariniai carinės Rusijos imperijos įstatymų rinkiniai, kiti teisės aktai, kurie, pakoreguoti karinių teisinių institucijų organizacijos ir kompetencijos aspektais, neprieštaravo Lietuvos Konstitucijai, kariuomenės organizacijai ir kitiems veikusiems valstybės įstatymams.

Kiekviena karinė teisminė institucija turėjo savitą organizacinę struktūrą ir sudėtį, kurią sudarė administracinį, teisminį ir pagalbinį darbą dirbantis personalas. Tikslingas komplektavimas, išsilavinimas ir kvalifikacija, kryptingas teisių, pareigų, atsakomybės paskirstymas, užtikrintas finansavimas, materialinis-techninis aprūpinimas ir socialinės garantijos, karjeros galimybės leido teismui efektyviai funkcionuoti – sukurti darbui tinkamą aplinką, asmenų tarpusavio bendradarbiavimą, priimti teisėtus ir pagrįstus sprendimus bei spręsti sudėtingas teisines ir organizacines problemas.

1.1. Armijos / Kariuomenės teismas

1919 m. sausio 10 d. prie KAM buvo įsteigtas Juridinis¹ skyrius, pradėta komplektuoti jo sudėtis iš gerai administracinį ir teisinį darbą išmanančių specialistų. Skyriaus viršininku buvo paskirtas krn.² Antanas Merkys. Netrukus, vasario 7 d.,

1 Juridinis (lot. *juridicus* – teisminis) – teisminis, susijęs su teise, jos mokslu. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, I d., p. 554.

2 1919 m. sausio 21 d. *Krašto apsaugos ministerijai įsakymu* buvo įtvirtinti tik du Lietuvos kariuomenės karinių laipsnių pavadinimai – karininko (laipsnio trumpinys – krn.) ir kareivio, kurie išliko iki 1919 m. rugsėjo 13 d., kai buvo priimtas ir rugsėjo 29 d. paskelbtas įsakymas dėl karinių laipsnių įvedimo. Tačiau reikia pasakyti, kad kariuomenėje nuo jos organizavimo pradžios buvo įsteigtas ir karo valdininko laipsnis. *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 15/6, Kaunas, 1919 m. sausio 12 d.

– iš pradžių laikinai, o po kelių dienų nuolat – viršininko pavaduotoju paskirtas karo valdininkas Stanislovas (Stasys) Šveikauskas³. Šios įstaigos vienas pagrindinių tikslų buvo parengti karinių teismų įstatus, kurie leistų tinkamai funkcionuoti kariniams teismams.

In statu quo ante buvo palikti galioti receptuotas 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas (rus. *Сводъ военныхъ постановлений*) ir jo papildymai iki 1914 m., kiti teisės aktai. Didžioji jų dalis Lietuvoje buvo sistemingai novelizuota remiantis tokiomis pat vietos nacionaliniais norminiais teisės aktais, įterpti priimti nauji pakeitimai ir papildymai (novelos). O pats Karinių įstatymų sąvadas buvo keistinas ir nebegalėjo patenkinti vietos administracijos ir teismų poreikių. Šios aplinkybės paskatino Juridinį skyrių 1919 m. vasario 13 d. parengti Pulko teismo įstatus⁴, netrukus, kovo 27 d., Laikinoji Vyriausybė patvirtino Karo teismo įstatus⁵, o liepos 7 d. – Laikinuosius Armijos teismo įstatus (vėliau – Laikinieji Kariuomenės teismo įstatai)⁶. Šios teisės normos vėliau buvo papildytos, pakeistos ir pritaikytos kariuomenei, jos struktūrai, suderintos su Teisingumo ministerijos specialistais. Įstatai įteisino karinių teismų, kurie karo padėties sąlygomis vaidino ypatingą vaidmenį, sistemą Lietuvoje.

Kovo 6 d. Juridinio skyriaus viršininką krn. A. Merkį paskyrus KAM valdytoju (faktiškai – ministru), laikinai jo pareigas eiti buvo patikėta pavaduotojui⁷. Kadangi tuo metu kariuomenėje trūko teisininkų, iki kovo 10 d. buvo įsakyta visų dalinių viršininkams atsiųsti skyriui sąrašus tarnaujančių juose teisininkų, nurodant jų vardą, pavardę, kada, kur ir kokį baigė mokslą, kur tarnavo karo

3 *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 27/9, Kaunas, 1919 m. vasario 9 d.; *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 46/8, Kaunas, 1919 m. kovo 10 d.

4 Pulko teismo įstatai, *Laikinosios Vyriausybės žinios (toliau – LVŽ)*, Kaunas, 1919, Nr. 4/44; Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimai, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 28/323; Pulko teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1927, Nr. 250/1632; Pulko teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1933, Nr. 427/2943.

5 Karo teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 5/62; Karo teismo įstatų papildymas, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 8/103; Karo teismo įstatų papildymas, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 23/285; Karo teismo įstatų papildymas, *VŽ*, Kaunas, 1928, Nr. 273/1767.

6 Laikinieji Armijos teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/130; Laikinių Armijos teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, 1928, Nr. 273/1768; Laikinių Kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1934, Nr. 459/3199; Laikinių Kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1934, Nr. 459/3199; Laikinių Kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1934, Nr. 463/3249; Laikinių Kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1939, Nr. 634/4593.

7 *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 51/2, Kaunas, 1919 m. kovo 6 d.; *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 51/3, Kaunas, 1919 m. kovo 6 d.

metu ir kokias pareigas ėjo⁸. Todėl nuo vasario 15 d. laikinai, o vėliau į nuolatinę tarnybą skyriuje buvo paskirti krn. Mikas (Mykolas) Mataitis⁹ ir ats. krn. Emilis Vimeris¹⁰. Nuo kovo 19 d. į skyrių buvo paskirtas rusų tarnybos gen. mjr. / krn. Andriejus (Andrius) Zarinas (Zanderis), pradėjęs vykdyti ypatingų reikalų karininko pareigas¹¹, balandžio 8 d. laikinai – krn. Bronislovas (Bronius) Krasauskas¹². Įvertinusi jo kaip teisininko patirtį, atliktą darbą ir tinkamumą eiti aukštesnes pareigas, karinė vadovybė jį nuo balandžio 18 d. paskyrė laikinu, o balandžio 30 d. – nuolatiniu skyriaus viršininku¹³.

Krn. Antanas Merkys. 1919 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus (toliau – VDKM) nuotraukų rinkiniai, Fa-14849

Atsižvelgus į tai, kad skyrius dar nebuvo iki galo sukomplektuotas, balandžio 9 d. krn. Jonas Danauskas laikinai¹⁴, balandžio 30 d. krn. Juozas Liandsbergis¹⁵, gegužės 6 d. krn. Povilas Budrevičius¹⁶, liepos 3 d. karo valdininkas Juozas Brazaitis¹⁷, liepos 16 d. krn. Bronius Žvinys¹⁸, liepos 21 d. karo valdininkas Petras

8 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 41/4, Kaunas, 1919 m. kovo 2 d.

9 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 33/12, Kaunas, 1919 m. vasario 18 d.; Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 46/9, Kaunas, 1919 m. kovo 10 d.

10 1919 m. vasario 3 d. įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, bet kaip gerai nemokantis lietuvių kalbos priskirtas prie Kauno miesto komendantūros atsargos karininkų, karo valdininkų ir kareivių. Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 33/12, Kaunas, 1919 m. vasario 18 d.

11 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 55/13, Kaunas, 1919 m. kovo 25 d.

12 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 65/7, Kaunas, 1919 m. balandžio 14 d.

13 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 71/3, Kaunas, 1919 m. balandžio 25 d.; Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 80/8, Kaunas, 1919 m. gegužės 12 d.

14 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 64/10, Kaunas, 1919 m. balandžio 10 d.

15 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 75/7, Kaunas, 1919 m. gegužės 4 d.

16 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 79/50, Kaunas, 1919 m. gegužės 8 d.

17 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 129/1, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 12 d.

18 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 125/3, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 5 d.

Paltarokas¹⁹, rugpjūčio 12 d. krn. Petras Monvid-Olechnovičius²⁰ nuolat buvo priskirti prie minėto skyriaus. Šie karininkai siekė sutvarkyti su kariuomene susijusius teisinius reikalus, pagerinti karinių struktūrų darbą.

Gegužės 12 d. reorganizavus KAM, buvo pertvarkytas ir Juridinis skyrius, kurį sudarė Bendroji, Teismo ir Juriskonsultacijos dalys²¹. Bendrosios dalies viršininkas ir jo pavaduotojas rūpinosi administraciniais reikalais, rengė, tvirtino arba atmesdavo teisės aktus, susijusius su kariuomenės vidaus struktūra. Teismo skyrius taip pat buvo negausus, bet jame dirbo administracijos, karybos ir teisės reikalus išmanantys karininkai. Juriskonsultacijos dalies veikla buvo susijusi su įvairių įstatymų, statutų, instrukcijų, taisyklių, nurodymų rengimu, ginčų, ieškinių tarp karinės valdžios ir privačių asmenų sprendimu, įvairiausių konsultacijų teisės klausimais ir įvairių paklausimų (dėl galimybės patraukti karinius administracinių arba baudžiamojon atsakomybėn) teikimu, skundų dėl kariuomenės įstaigų ir asmenų veiklos tvirtinimu arba atmetimu ir jų nagrinėjimu. Šioje įstaigoje dirbo tik trys asmenys – karininkas (viršininkas), karo valdininkas (jo padėjėjas) ir kareivis (raštininkas).

Dar 1919 m. vasaros pradžioje buvo nuspręsta kariuomenėje įkurti aukščiausiąją teisingumo instituciją. Buvo siūlomi įvairūs variantai ir galimos kandidatūros. Birželio 25 d. Juridiniam skyriui buvo įsakyta patvirtinti nurodytus kandidatus į Armijos teismą. Karo valdininkas J. Brazaitis turėjo užimti teismo pirmininko, krn. E. Vimeris – nuolatinio teismo teisėjo, o krn. P. Budrevičius – teismo sekretoriaus pareigas. Tačiau tai buvo tik preliminarus variantas, nes birželio 30 d. buvo tik patvirtinti Armijos teismo etatai: teismo pirmininko, teismo nuolatinio nario, teismo sekretoriaus, dviejų teismo kandidatų ir raštininko²².

Tuo pačiu metu prie planuojamo įsteigti Armijos teismo buvo numatyta įsteigti ir karinio valstybės gynėjo instituciją, sutvarkytą Rusijos karinės prokuratūros pavyzdžiu. Juridinio skyriaus viršininko krn. B. Krasausko siūlymu buvo

19 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 167/3, Kaunas, 1919 m. spalio 14 d.

20 Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. V, p. 277; Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 146/2, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 15 d.

21 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 83/1, Kaunas, 1919 m. birželio 5 d.; Juriskonsultas (lot. *jurisconsultus* – teisininkas, įstaiga teisės klausimais) – asmuo, dirbantis įstaigoje, organizacijoje konsultantu teisės klausimais; teisme gina teisėtus savo instancijos interesus. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, I d., p. 554.

22 1919 06 25 Lietuvos Respublikos KAM Juridinio skyriaus viršininko krn. B. Krasausko raportas krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 44–45, 48.

Armijos teismo ir karinio valstybės gynėjo institucijos nuolatinės ir laikinosios sudėties nariai. Kaunas, 1920 m. vasario 28 d. Pirmoje eilėje iš kairės: 2-as vyr. ltn. Karolis Žalkauskas, 3-ias karo valdininkas Juozas Brazaitis, 4-as ltn. Petras Šniukšta, 5-as mjr. Emilis Vimeris. Antroje eilėje iš kairės stovi: vyr. ltn. Povilas Budrevičius, vyr. ltn. Juozas Papečkys, kpt. Petras Kairys, kpt. Juozas Liandsbergis, karo valdininkas Kazys Geštautas.

Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau – LNM), ATV 12312

numatyti kandidatai vykdyti vadovaujančias pareigas: krn. Petras Šniukšta turėjo vykdyti karinio valstybės gynėjo, o krn. J. Liandsbergis – karinio tardytojo pareigas. Netrukus patvirtinus etatus, šios institucijos pagrindinę dalį sudarė karinis valstybės gynėjas, jo padėjėjas ir sekretorius, kariniai tardytojai, vienas karinio valstybės gynėjo kanceliarijos raštininkas ir keletas karinių tardytojų raštininkų. O karinio valstybės gynėjo institucijos ir Armijos teismo bendrąją dalį turėjo sudaryti registratorius, mašininkas, kurjeris ir pasiuntinys²³.

Ir vis dėlto tik liepos 7 d. *de jure*, o rugpjūčio 1 d. *de facto* savo veiklą pradėjo nuolatinė ir pagrindinė karinių teismų institucija²⁴, reikalinga tam, kad rūpintųsi teisingumu, drausmės ir tvarkos visoje valstybėje ir kariuomenėje užtikrinimu, būtų atsakinga už greitą bylų sprendimą, griežtesnių bausmių, lyginant su

²³ *Ibid.*

²⁴ 1919 09 22 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 2.

Kpt. Juozas Papečkys. Apie 1921–1922 m.

Autoriaus asmeninė skaitmeninė kolekcija (toliau – AASK)

civiliniais teismais, taikymą. Liepos 23 d. buvo pavirtinti pirmieji Armijos teismo nariai. *Hoc die* krn. P. Šniukšta buvo paskirtas teismo pirmininku, o krn. E. Vimeris – nuolatinis teismo nariu²⁵. Liepos 28 d. krn. P. Budrevičius paskirtas teismo sekretoriumi²⁶. Į ne pagrindines ir pagalbines teismo tarnautojų pareigas buvo priimami laisvai samdomi civiliai tarnautojai.

Kartu su Armijos teismu darbą pradėjo pirmieji karinio valstybės gynėjo institucijos tarnautojai. Karo valdininkas J. Brazaitis buvo paskirtas kariniu valstybės gynėju, jau minėtasis krn. J. Liandsbergis – kariniu tardytoju²⁷. Liepos 30 d. rusų tarnybos gen. mjr. / krn. A. Zarinas, be tarnybos Juridiniame skyriuje, laikinai pradėjo eiti dar vienas karinio tardytojo pareigas²⁸. Trūkstant šios srities specialistų, nuo rugpjūčio 1 d. to paties skyriaus viršininko padėjėjas krn. J. Danauskas buvo paskirtas ir teismo kariniu tardytoju²⁹.

1920 m. sausio 1 d. dar kartą pertvarkius Juridinį skyrių, KAM struktūroje pradėjo veikti Bendroji dalis, Armijos teismas kartu su karinio vals-

25 Įsakymas dėl P. Šniukštos, E. Vimerio, J. Brazaičio, J. Liandsbergio paskyrimo, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/129.

26 Armijos teismui įsakymas Nr. 1/4, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 1 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 2, l. 1 *verte* (toliau – v.).

27 Įsakymas dėl P. Šniukštos, E. Vimerio, J. Brazaičio, J. Liandsbergio paskyrimo, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/129.

28 Armijos teismui įsakymas Nr. 1/3, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 1 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 2, l. 1.

29 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 124/2, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 4 d.

Jurgis Dargis. Apie 1930 m.

Lietuvos centrinio valstybės archyvo Fotodokumentų skyrius (toliau – LCVA Fs), P-15379

tybės gynėjo institucija ir Juriskonsulto įstaiga. Pastarojoje ilgainiui liks dirbti tik juriskonsultas ir jo padėjėjas, pagal etatinę sudėtį – generolas leitenantas ir majoras, užimantys atitinkamai divizijos ir bataliono vado vietas, nors į pareigas bus skiriami žemesnio laipsnio karininkai, raštininkas ir mašininkė. Iš juriskonsulto pareigų kaip nereikalingą kariuomenei atleidus mjr. B. Krasauską³⁰, jo pareigas pradėjo eiti mjr. Jurgis Byla, vėliau kpt. Romanas Chodakauskas, karo valdininkas / mjr. S. Šveikauskas, kpt. Juozas Papečkys³¹.

Dar 1922 m. pavasarį atsirado galimybė į juriskonsulto vietą skirtą laisvai samdomą civilį tarnautoją kaip ekspertą nagrinėti ypatingai svarbias bylas, tačiau tik 1927 m. balandžio 1 d. Ministrų ka-

bineto juriskonsultas Vincas Kalnietis buvo paskirtas eiti KAM juriskonsulto pareigas³². Vėliau į šias pareigas buvo paskirti ats. kpt. Antanas Jakobas³³, Jurgis Dargis³⁴, galiausiai – plk. ltn. Jonas Sližys³⁵. Daugelis iš čia paminėtų juriskonsultų buvo paskirti tiek laikinai, tiek vėliau nuolat eiti šias pareigas.

30 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 369/1, Kaunas, 1920 m. birželio 22 d.

31 1926 09 30 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo plk. J. Bylos tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 255, l. 3; Įsakymas kariuomenei Nr. 131/3, Kaunas, 1921 m. birželio 11 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 200/2, Kaunas, 1921 m. rugpjūčio 27 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 30/1, Kaunas, 1922 m. vasario 1 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 48/4, Kaunas, 1922 m. vasario 22 d.; Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 26/4, Kaunas, 1924 m. vasario 23 d.; Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 3/12, Kaunas, 1926 m. sausio 6 d.; Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 53/1, Kaunas, 1926 m. birželio 2 d.; Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 109/4, Kaunas, 1926 m. gruodžio 29 d.

32 Įsakymas kariuomenei Nr. 52/2, Kaunas, 1927 m. balandžio 27 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 77/5, Kaunas, 1928 m. spalio 10 d.

33 Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. IV, p. 22.

34 Įsakymas kariuomenei Nr. 12/13, Kaunas, 1930 m. vasario 17 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 9/1, Kaunas, 1933 m. vasario 7 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 44/9, Kaunas, 1939 m. liepos 6 d.

35 Įsakymas kariuomenei Nr. 15/4, Kaunas, 1940 m. vasario 10 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 38/1, Kaunas, 1940 m. balandžio 22 d.

Armijos teismo posėdis. Apie 1920 m.

LCVA Fs, P-6492

Iš pradžių juriskonsulto įstaiga itin pasitarnavo Armijos teismui, nes patar-davo teisės klausimais administracinėse ir baudžiamosiose bylose, gynė civilinius ieškinius teismuose, konsultuodavo kariuomenės dalis visais klausimais, kurie nebuvo karinio valstybės gynėjo prerogatyva, ypač finansų, karinės administraci-jos ir ūkio srityse, leido aplinkraščius ir nurodymus pulko teismų organizavimo ir veiklos klausimais, rengė Armijos / Kariuomenės teismo statuto projektą ir įvairius kitus teisinius dokumentus³⁶.

Iš tiesų, kadangi kariuomenėje nebuvo karinių teismų, skirtų nagrinėti nusi-kalstamas veikas (jas buvo numatyta priskirti dar tik planuojamo steigti Armijos teismo kompetencijai), teisė šias veikas nagrinėti buvo patikėta civiliniam – apy-gardos teismui. Tačiau tik įsteigtas Armijos, 1922 m. sausio 1 d.³⁷ – Kariuomenės teismas tapo aukščiausia ir pagrindine savarankiška KAM struktūroje karinių

36 1920 m. Lietuvos Respublikos KAM Juriskonsulto įstaigos įkūrimo projektas, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 29, l. 2; R. Liormonas, Atsiminimai apie Krašto apsaugos ministerijos organizavimosi pradžią 1918–1919 m., *Karys*, 1965, Nr. 6, p. 163.

37 Tačiau tik 1922 m. sausio 19 d. įsakymu kariuomenei oficialiai kariuomenei buvo paskelbta apie naują pavadinimą. 1921 12 23 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sekretoriaus kpt. P. Budrevičiaus išrašas iš teismo tvarkomojo posėdžio, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 122; 1921 12 27 Lietuvos Respublikos KAM kanceliarijos viršininko kpt. J. Kubiliaus raštas Armijos teismo pirmininkui, *ibid.*, l. 51.

teismų institucija, kuri nuo kitų karinių teismų skyrėsi savo sudarymo tvarka, struktūra, bylų teisingumu ir teismine veikla.

Kariniai teismai ir jų darbo specifika rėmėsi karinių teismų įstatais, įsakymais kariuomenei, Karinių įstatymų sąvado straipsniais ir kitomis įvairiomis instrukcijomis ir taisyklėmis. Jų personalinė sudėtis buvo komplektuojama iš mokėjusių rašyti ir skaityti lietuviškai, atitinkamo civilinio ir karinio išsilavinimo, geros sveikatos, amžiaus, išskirtinių charakterio ir būdo savybių tarnautojų ir darbuotojų. Kiekvieno teismo vidinė struktūra skyrėsi priklausomai nuo teismo paskirties ir kompetencijos, kurią lėmė konkretūs sudarymo principai, teisminės veiklos teritorija ir vykdomos funkcijos.

Kaip ir visi kiti, Armijos / Kariuomenės teismas buvo sudarytas remiantis Rusijos imperijos karinių teismų pavyzdžiu ir atitiko karinės apygardos teismą. Tačiau tvarkant aukščiausiąją karinių teismų instituciją buvo padaryta pakeitimų. Šis teismas buvo kolegialus organas. Jį sudarė nuolatiniai nariai – teismo pirmininkas ir teismo nuolatinis teisėjas / nuolatinis narys – ir dešimt laikinųjų narių – penki karininkai ir penki kareiviai. Pirmuosius skirdavo Respublikos prezidentas, pasitaręs su krašto apsaugos ministru. Teismas buvo komplektuojamas iš karininkų, baigusių tam tikrus karinius ir teisės mokslus, išstarnavusių kariuomenėje ne mažiau kaip trejus metus. Teisiamajame posėdyje dalyvaudavo teismo pirmininkas ir keturi laikinieji nariai (du karininkai ir du kareiviai). Juos dalių viršininkų teikimu skyrė krašto apsaugos ministras vieneriems metams iš įvairių kariuomenės dalių pagal patvirtintą sąrašą. Po šešių mėnesių kas tris mėnesius vykdavo rotacija, t. y. vieną laikinųjų narių porą (karininko ir kareivio) keisdavo kita³⁸. Jie turėjo būti įgiję ne žemesnį kaip liaudies mokyklos išsilavinimą ir išstarnavę kariuomenėje ne mažiau kaip šešis mėnesius. Laikinieji nariai buvo atrenkami teismo darbui savo dalies viršininko nuožiūra, po rinkimų arba burtų (karinių teisininkų tai buvo laikoma netinkamu dalyku) ir atleidžiami nuo tiesioginių pareigų dalyje. Savo pareigas jie eidavo net pasibaigus nustatytam laikotarpiui – tol, kol juos pakeisdavo kiti paskirti nariai. Labai dažnai teismas būdavo papildomas pulko teismo karininkais³⁹, kurie jau buvo susipažinę su kariniais baudžiamaisiais įstatymais ir įgiję teismo darbo praktikos. Laikinieji nariai galėjo būti pakartotinai paskirti į tarnybą teisme, tačiau

38 Laikinieji Armijos teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

39 B. Juškys, Teismo specialybė ir kariškieji teismai, *Kardas*, 1940, Nr. 4, p. 91.

Ats. mjr. Stasys Žalys. Apie 1926–1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929, p. 85

Kpt. Jonas Gudavičius. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-12429

tik praėjus ne mažiau kaip vieneriems metams nuo ankstesnės tarnybos jame⁴⁰.

Pažymėtina, kad tokios sudėties teismas (du karininkai ir du kareiviai) daugiau tiko kareivių ir iš dalies civilių asmenų, tačiau netiko karininkų byloms spręsti, nes tai prieštaravo karinės drausmės principams (kareivis negali teisti karininko). Todėl Armijos teismo pirmininkas plk. P. Šniukšta ne kartą raštu kreipėsi į krašto apsaugos ministrą prašydamas karinių dalinių vadams nurodyti, kad bent pusė skiriamų laikinųjų narių būtų majorai ar aukštesnio karinio laipsnio karininkai, mat iki 1922 m. šio teismo laikinisiais nariais buvo paskirti leitenantai, du kapitonai ir vienas majoras, o tai darė „jaunuolių teismo“ išpūdį. Buvo prašoma deleguoti aukštesnio laipsnio karininkus, ypač kai buvo teisiami aukštesnio rango karininkai⁴¹. Šios aplinkybės paskatino Kariuomenės ir karo / karo lauko teismų karininkų bylose nuo 1928 m. atsirasti kitokiai teismo sudėčiai – įvesta keturių karininkų, o kareivių ir civilių tarnautojų bylose – dviejų karininkų ir

40 Laikinieji Armijos teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

41 1921 12 14 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko plk. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 35. Yra žinoma, kad 1931 m. Kariuomenės teismo laikinuoju nariu buvo paskirtas net 1-osios pėstininkų divizijos vadas gen. ltn. Pranas Tamašauskas.

dviejų kareivių teismo sudėtis⁴². Taip teisme buvo stengiamasi sudaryti keturias skirtingos sudėties kolegijas – teisti kareiviams, karininkams, pulkų vadams ir generolams⁴³, o teismo posėdis įvykdavo, jei jame dalyvaudavo ne mažiau kaip du laikinieji nariai (karininkas ir kareivis)⁴⁴.

1919 m. liepos 23 d. patvirtinta pirmoji ir pagrindinė Armijos teismo sudėtis, didėjančią darbo krūviui, buvo nuolat papildoma trūkstamais etatais ir tarnautojais. Galutinai sukomplektuoti teismą buvo gana sudėtinga dėl šių kariuomenės vidaus poreikių ir reiškinų: karinių vienetų finansavimo, jų koncentracijos tam tikroje teritorijoje, karininkų ir karo valdininkų, turinčių aukštąjį juridinį išsilavinimą, trūkumo, darbo krūvio pasiskirstymo ir laikinųjų narių komandiravimo. Pvz., 1926 m. mažinant kariuomenės aparatą, į teisininkų korpuso karininkų atsargą buvo išleisti autoritetingi vyresniosios kartos, išsitarnavusieji tarnybinę pensiją, silpnesnės sveikatos Kariuomenės teismo tarnautojai gen. A. Zarinas, gen. ltn. Juozas Grigaitis, pulkininkai J. Byla, R. Chodakauskas ir Mikas (Mikalojus) Makarauskas, majorai M. Mataitis ir Stasys Žalys, kpt. Mečius Rošinskas.

Nagrinėjamu laikotarpiu buvo įprasta prie teismo matyti veikiančią valstybės gynėjo instituciją. Daugelyje šalių tokia institucija veikė savarankiškai arba prie teismo. Lietuvoje ji buvo įsteigta prie Armijos / Kariuomenės teismo ir veikė kartu su teismu. Karinio valstybės gynėjo institucija (nuo 1933 m. rugsėjo 15 d. – karinė prokuratūra) – specializuota institucija, kurios veiklą prižiūrėjo karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras, kariniai tardytojai ir teismo kandidatai⁴⁵. Karinio valstybės gynėjo institucija, kaip ir dauguma karinių įstaigų, savo veiklos pradžioje sprendė kvalifikuotų kadrų paieškos, materialines, darbo sutvarkymo ir įstatymų pritaikymo problemas. O pagrindinė jos funkcija buvo atlikti procesinius veiksmus su kitomis ikiteisminio tyrimo įstaigomis ir teisinėmis institucijomis.

Karinio valstybės gynėjo institucijos vadovas buvo pavaldus krašto apsaugos ministrui, bet skiriamas tik prezidento ministro teikimu. Jo pavaduotoją teikdavo ir skirdavo tik ministras⁴⁶. Pastarasis iš karinių teisininkų tarpo skirdavo ir karinius tardytojus. Be jų, veikė ir vienas ypatingai svarbių bylų karinis tardytojas, nagrinėdavęs išimtinai tik karinio valstybės gynėjo / karinio prokuroro įteiktas

42 Laikinųjų kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 459/3199.

43 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 209.

44 Laikinieji Armijos teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

45 Teismo kandidatų įstatymas, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 18/223.

46 Laikinieji Armijos teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

Mjr. Petras Kairys. Apie 1923–1925 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, III-15782/36

Kpt. Tomas Sereika. Apie 1928–1929 m.

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2007, t. VII, p. 60

bylas. Krašto apsaugos ministras nustatydamas ir reikiamą karinių tardytojų ir jų nuovadų skaičių.

Šios institucijos struktūroje buvo numatyta net keletas karinių tardytojų nuovadų su kameromis. Daugiausia jų turėjo būti Kaune – trys, dar trys – kituose didesniuose miestuose. Tačiau dėl nepakankamo finansavimo atskiroms kariuomenės dalims ir nevienodos jų koncentracijos skirtingose vietose tiek kamerų niekada nebuvo įsteigta. 1922 m. veikė keturios karinių tardytojų nuovados: I nuovada su kamera Kaune apėmė Kauno, Raseinių, Tauragės, Telšių, Kretingos ir Mažeikių apskritis, II nuovada su kamera Panevėžyje – Panevėžio, Biržų, Pasvalio, Šiaulių, Ežerėnų (vėliau Zarasų), Utenos ir Rokiškio, Kretingos ir Mažeikių apskritis⁴⁷, III nuovada su kamera Kėdainiuose – Kėdainių, Ukmergės, Trakų

47 Nuo 1927 m. kovo 1 d. liko tik dvi Kariuomenės teismo karinių tardytojų nuovados – Kaune ir Panevėžyje. I nuovada su kamera Kaune apėmė Kauno, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Seinų ir Alytaus apskritis, II nuovada Panevėžyje – Panevėžio, Biržų, Šiaulių, Ežerėnų, Utenos ir Rokiškio, Kėdainių, Ukmergės, Trakų, Raseinių, Tauragės, Telšių, Kretingos, Mažeikių apskritis ir Klaipėdos kraštą, o ypač svarbių bylų karinio tardytojo veikimo plotas – visą valstybės teritoriją. *Isakymas kariuomenei* Nr. 42/1, Kaunas, 1927 m. kovo 16 d.; *Isakymas kariuomenei* Nr. 42/2, Kaunas, 1927 m. kovo 16 d.

Kpt. Petras Gužas. 1927 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17615

apskritis⁴⁸, IV nuovada su kamera Marijampolėje – Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Seinų ir Alytaus apskritis⁴⁹. Tik Kaune veikė nuolatinė karinių tardytojų kamera, o kituose miestuose – Šiauliuose, Panevėžyje, Ukmergėje ir Marijampolėje – jos veikė priklausomai nuo kariuomenės koncentracijos, kriminogeninės situacijos tam tikroje teritorijoje ir bylų skaičiaus. Galiausiai nuo 1928 m. sausio 18 d. liko tik nuovados kamera Kaune⁵⁰.

Teisme darbo tik daugėjo, trūko kadru, todėl stengtasi įsteigti naujus etatus. Taip atsirado vyresniojo ir jaunesniojo teismo kandidato bei teismo aspiranto pareigybės. Kariuomenės

teismo kandidato vietą lėmė išsilavinimas, teismo darbo stažas ir įgyta patirtis. Vyresnieji teismo kandidatai buvo skiriami iš jaunesniųjų teismo kandidatų tarpo. Jais galėjo būti ne aukštesnio kaip leitenanto karinio laipsnio, rikiuotės tarnyboje išstarnavę ne mažiau kaip 3–4 m., gerai atestuoti, ne vyresni kaip 20–25 m. amžiaus, būtinai įgiję vidurinę išsilavinimą (baigę progimnaziją), studijuojantys arba baigę aukštąjį mokslą (su lotynų kalba), gerai mokantys lietuviškai rašyti ir skaityti karininkai⁵¹.

48 Nuo 1923 m. lapkričio 29 d. Kariuomenės teismo III nuovadai buvo priskirtos Raseinių, Tauragės, Telšių apskritys ir Klaipėdos kraštas. *Įsakymas kariuomenei* Nr. 215/1, Kaunas, 1923 m. lapkričio 29 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 215/2, Kaunas, 1923 m. lapkričio 29 d.

49 1921 12 06 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo valstybės gynėjo kpt. K. Žalkausko raportas Generalinio štabo viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 409, l. 305; Kariuomenės teismui įsakymas Nr. 3/2, Kaunas, 1922 m. vasario 5 d., *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 67, l. 3; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 19/1, Kaunas, 1922 m. sausio 23 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 168/1, Kaunas, 1922 m. rugpjūčio 9 d.

50 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 6/12, Kaunas, 1928 m. sausio 18 d.

51 1920 09 10 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko vyr. lt. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 20. Teismo kandidatų įstatymas, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 18/223.

Vyr. Itn. Petras Kuginis. Apie 1927–1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 88

Vyr. Itn. Antanas Dailidė. Apie 1928–1929 m.

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2003, t. III, p. 20

1927 m. kariuomenėje buvo įsteigtas ir teismo aspiranto institutas. Aspirantui, kaip teismo kandidatui, buvo keliami panašūs reikalavimai. Skirtumas buvo tik tas, kad teismo aspirantu buvo skiriamas ne vyresnis kaip 28 m. karininkas, kuris per penkerius metus turėjo įgyti teisininko diplomą. Vėliau jis buvo atleidžiamas iš teismo aspiranto vietos ir perkeliamas į kitą dalį. Teisme jis susipažindavo su praktiniu darbu ir teoriniu mokymu, karinio valstybės gynėjo institucijoje / karinėje prokuratūroje dirbdavo nuo vienerių iki dvejų metų, tačiau prirėkęs ir ilgiau. Šios pareigos leido rengti būsimus karinius teisininkus visai kariuomenei. Jos teisme buvo žemiausios.

Prie aukščiausiosios karinių teismų institucijos veikė trys raštinės (kanceliarijos): teismo, bendrosios dalies (karinio valstybės gynėjo / karinės prokuratūros) ir karinio tardytojo. Raštinės etatus tvirtindavo krašto apsaugos ministras, o tarnautojus ir darbuotojus skyrė teismo pirmininkas ir karinis prokuroras, atsižvelgdami į raštinės specifiką ir darbo apimtį⁵². Teismo dalies raštinės personalą sudarė

52 Laikinieji Armijos teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

teismo sekretorius, raštininkai (vyresnieji ir jaunesnieji), raštininkas-mašininkas, kurjeris; karinio valstybės gynėjo / karinio prokuroro – jo sekretorius, raštininkai, pasiuntinys; karinių tardytojų – keletas raštininkų, priklausomai nuo pačių karinių tardytojų skaičiaus⁵³.

Šiose raštinėse tarnautojų skaičius keitėsi priklausomai nuo darbo teisme krūvio, todėl raštinėje atsirado net ne vieno sekretoriaus padėjėjo ar keleto raštininkų etatinės vietos. Svarbu pridurti, kad kariniais pareigūnais negalėjo dirbti tie karininkai ir karo valdininkai, kurie teismo sprendimu buvo atlikę bausmę areštinėje (daboklėje) arba kalėjime⁵⁴, pašalinti iš kurios nors valstybės ar visuomeninės tarnybos, patraukti atsakomybėn, pripažinti neišsimokėtiniais skolininkais, prižiūrėti dėl turto eikvojimo⁵⁵.

Karinių teismų personalinę sudėtį stengtasi komplektuoti iš aukštųjų civilinių ir karinių išsilavinimą bei reikalingą karinės tarnybos patirtį turinčių asmenų. Pvz., pradžioje Armijos / Kariuomenės teismo sudėtis buvo papildoma iš mobilizuotų besikuriančių valstybės ministerijų valdininkų, kurie buvo baigę mokslus Rusijos universitetuose, karo akademijose ir karo mokyklose, savanorių ir mobilizuotų Rusijos kariuomenės karininkų, puskarininkų ir karo valdininkų⁵⁶. Per visą egzistavimo laikotarpį šio teismo nuolatiniais tarnautojais dirbo ne tik teismo specialybės, bet ir administracijos, artilerijos, aviacijos, inžinerijos, kavalerijos, pėstininkų specialybės karininkai. Daugelis jų vėliau, po ilgos tarnybos teisme, buvo priskirti prie teismo specialybės karininkų. Tačiau karinių teisininkų grandį sudarė tik karininkai ir karo valdininkai, o kareiviai (atsargos) ir civiliai tarnautojai – tiek vyrai, tiek moterys – daugiausia buvo skiriami į raštininkų, raštininkų-mašininkų, raštininkų-sąskaitininkų, registratorių, kurjerių, pasiuntinių, šveicorių⁵⁷, kiemsargių ir valytojų vietas. Raštininkais tarnavę kareiviai, pasibaigus tarnauti skirtam laikui, pasilikdavo dirbti teisme jau civiliais tarnautojais.

53 1919 10 08 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo raštinių etatai, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 305, l. 26.

54 Laikinieji Armijos teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

55 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 205.

56 Pastebėtina, kad karo valdininkai buvo dalijami į dvi kategorijas: I kategorijos buvo laikomi šį laipsnį gavusieji iki / per Pirmąjį pasaulinį karą, II kategorijos – po jo. Visi kariuomenės civiliai, turintys ne mažesnę kaip 4 klasių bendrojo lavinimo mokyklos išsilavinimą, kad įgytų karo valdininko laipsnį, turėjo išlaikyti egzaminus iš karinių dalykų (karinės administracijos, raštvedybos, vidaus tarnybos, įgulos, drausmės ir rikiuotės statutų) ir lietuvių kalbos programos. V. Voveris, *Čia mūsų žemė*, Vilnius, 2010, p. 229–230.

57 Šveicorius (vok. *schweizer*) – durininkas, portjė.

Karinio valstybės gynėjo institucijos kanceliarijos tarnautojai ir darbuotojai. Apie 1927–1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 84

Nuo pirmųjų dienų karinė vadovybė rūpinosi kvalifikuotų kadro parinkimu. Nors tokių darbuotojų stygius buvo itin juntamas, tačiau Armijos / Kariuomenės teisme dirbusių karininkų ir karo valdininkų išsilavinimas ir kompetencija nekėlė abejonių. Daugelis jų buvo baigę aukštuosius karinius (teisės) mokslus ir įgiję praktinės patirties. Teiktini tokie pavyzdžiai: gen. A. Zarinas Sankt Peterburge baigė 2-ąją Konstantino karo mokyklą, Maskvoje – Aleksandro karinės teisės akademiją, tarnavo teismo kandidatu, Vilniaus ir Sankt Peterburgo karinės apygardos teismo karinio prokuroro padėjėju, Vilniaus karinės apygardos teismo kariniu teisėju, Minsko karinės apygardos teismo kariniu prokuroru, iki karinės tarnybos Lietuvos kariuomenėje dirbo ypatinguoju įgaliotiniu prie valstybės Teisingumo ministerijos, Gardino apygardos teismo nariu, laikinai ėjo teismo pirmininko pareigas; gen. P. Šniukšta baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą, o iki karinės tarnybos Lietuvos kariuomenėje dirbo prisiekusiojo advokato padėjėju Panevėžyje ir Mintaujoje (dab. Jelgava, Latvija), Mintaujos apygardos teismo Civilinio skyriaus sekretoriaus padėjėju, sekretoriaumi ir teismo nariu, Teisingumo ministerijos departamento direktoriumi, Vilniaus miesto ir apskrities taikos teisėju, Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėju; brg. gen. E. Vimeris baigė Kijevo universiteto Teisės fakultetą, dirbo Suvalkų apy-

gardos teisme jaunesniuoju teismo kandidatu, vyresniuoju kandidatu, teismo sekretoriaus padėjėju, teismo tardytoju, taikos teisėju; gen. ltn. J. Grigaitis baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą, sutrumpintus kariuomenės intendantūros kursus Sankt Peterburge; plk. J. Byla baigė Petrogrado universiteto Teisės fakultetą ir karo mokyklos kursus; plk. P. Budrevičius baigė Tiflisio (dab. Tbilisis, Gruzija) didžiojo kunigaikščio Michailo karo mokyklą, dirbo Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo sekretoriaus padėjėju; plk. R. Chodakauskas baigė Charkovo universiteto Teisės fakultetą ir Vladimiro karo mokyklą⁵⁸; plk. Viktoras Engleris Sankt Peterburge

Plk. ltn. Juozas Liandsbergis. Apie 1922 m.

Vilniaus Kavaliausko asmeninė kolekcija

baigė Pskovo kadetų ir Pavlo karo mokyklas, Aleksandro karinės teisės akademiją, tarnavo teismo kandidatu, karinio prokuroro padėjėju, Vilniaus karinės apygardos teismo kariniu tardytoju, XII Armijos teismo dalies vedėju, Šiaurės Vakarų armijos Liveno dalinio teismo dalies kariniu teisėju / viršininku⁵⁹; plk. M. Makarauskas baigė Sankt Peterburgo kadetų mokyklą, ten pat Aleksandro karo teisės akademiją ir Nikolajaus karo inžinerijos mokyklą, tarnavo Kijevo karinės apygardos teismo prokuroro padėjėju, kariniu tardytoju, XI ir X bei Minsko karinių apygardų teismo svarbių

58 Dar 1918 m. krn. R. Chodakauskas buvo priskirtas prie KAM kaip Lietuvos atstovas Ukrainoje ir Rumunijoje ir rūpinosi gen. Silvestro Žukausko atvykimu į Lietuvą. 1926 02 17 Lietuvos Respublikos kariuomenės vado gen. S. Žukausko liudijimas apie plk. ltn. R. Chodakausko tarnybą, LCVA, f. 930, ap. 2Ch, b. 4, l. 35; 1926 02 19 Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos Kauno geležinkelio dirbtuvių viršininko A. Narmonto liudijimas apie plk. ltn. R. Chodakausko tarnybą, *ibid.*, l. 36.

59 Baltagvardiečių kariuomenės Šiaurės Vakarų armijos Liveno korpusui vadovavo kunigaikštis plk. Anatolijus Livenas (*Анатолий Павлович Ливен*). 1919 m. birželio pradžioje suformuotas Liveno korpusas vasarą buvo performuotas į Šiaurės armijos Šiaurės korpuso 5-ąją pėstininkų divizioną, vėliau – Šiaurės Vakarų armijos I korpuso 5-ąją pėstininkų divizioną, kuri kaip baltagvardiečių dalinys dalyvavo kovose su bolševikais. Pažymėtina, kad pačioje pradžioje korpuso sudėtyje veikė plk. Pavelo Bermondto-Avalovo (*Павел Бермондт (Бермонт)-Авалов*) ir plk. Jevgenijaus Virgoličiaus (Vergoličiaus) (*Евгений Павлович Вырголич (Верголич)*) daliniai, kurie dalyvavo kovose su Lietuvos kariuomene, o rugsėjo mėn. atsiskyrė nuo Liveno korpuso ir veikė savarankiškai.

bylų kariniu tardytoju; plk. ltn. Sergi(e)jus Bukevičius baigė Aleksejaus (Maskvoje) ir Vilniaus karo mokyklas; plk. ltn. J. Liandsbergis baigė Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultetą, sutrumpintus karo mokyklos kursus, dirbo bankininkystės srityje tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje; plk. ltn. J. Papečkys baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą ir Aleksejaus karo mokyklą; mjr. Pranas Rimša baigė Dorpat (Tartu) universiteto Teisės fakultetą ir Peterhofo praporščikų mokyklą (Sankt Peterburge); mjr. Karolis Žalkauskas baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą ir Aleksejaus karo mokyklą, dirbo prisiekusiuoju advokatu Maskvoje; vyr. ltn. Jonas Protenas Kubilius baigė Kazanės universiteto Teisės fakultetą ir Aleksejaus karo mokyklą; karo valdininkas J. Brazaitis baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą, dirbo prisiekusiuoju advokatu, Teisingumo ministerijos Vilkaviškio taikos teismo teisėju, Suvalkų (vėliau – Marijampolės) apygardos teismo valstybės gynėju; karo valdininkas Julius (Julijonas) Rimša baigė Maskvos teisės licėjų, dirbo Mintaujos apygardos teismo kandidatu, tardytoju, Naugardo gubernijos apygardos teismo tardytoju, tarnavo Šiaurės Vakarų armijos I korpuso Žvalgybos skyriaus Juridinės dalies viršininku⁶⁰ *et cetera*. Akivaizdu, kad daugelis teismo karininkų baigė universitetus, taikos ir karo metu – karo

60 1919 07 03 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie karo valdininką J. Brazaitį, *ibid.*, ap. 2B, b. 224, l. 9; 1919 07 28 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie krn. P. Šniukštą, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 12, l. 69; 1919 02 03 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie ats. krn. E. Vimerį, *ibid.*, l. 70; 1919 08 17 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie krn. K. Žalkauską, *ibid.*, l. 72; Laikinosios vyriausybės įsakymai Teisingumo ministerijai, *Lietuvos aidas*, 1919 m. gruodžio 10 d., Nr. 153, p.1; 1920 01 08 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie karo valdininką J. Rimšą, *LCVA*, f. 930, ap. 2R, b. 69, l. 15; 1920 m. spalio mėn. Lietuvos Respublikos KAM Atsargos bataliono vyr. ltn. P. Kubiliaus tarnybos lapas, *ibid.*, ap. 8, b. 83, l. 20–20 v.; 1921 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo mjr. J. Liandsbergio tarnybos lapas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 477, l. 9; 1923 04 24 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karininkų ir karo valdininkų sąrašas, *ibid.*, b. 27, 66–67; Формулярный списокъ от 18 07 1914 г. о службѣ старшаго кандидата на должности по судебному вѣдомству при Сувалскомъ окружномъ судѣ Эмиля Ивановича Вимера [1914 07 18 Suvalkų apygardos teismo vyr. kandidato E. Vimerio tarnybos lapas], *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA)*, f. K–1, ap. 58, b. 41235/3, l. 60-4, 60-5; 1942 03 28 V. Englerio baudžiamosios bylos kaltinamasis aktas, *ibid.*, b. P-12772, l. 23; 1938 12 06 Lietuvos Respublikos kariuomenės ats. brg. gen. J. Grigaičio siunčiamosios žinios KAM Vyriausiojo spaudos ir švietimo skyriaus enciklopedinio leidinio redakcinei komisijai, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) Rankraščių skyrius (toliau – RS)*, f. 187–14, l. 2; Lietuvos teismas 1918–1928, p. 245; J. Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938)*, Kaunas, 2002, p. 331–332; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2002, t. 2, p. 114, 159, 177–178, 223, 228, 260, 2003, t. 3, p. 27, 212; 2004, t. 4, p. 131, 293; 2005, t. 5, p. 38–39, 132, 173–174; 2006, t. 6, p. 51–52, 268, 275; 2007, t. 7, p. 333–334; 2008, t. 8, p. 251, 299, 325; *Списокъ генераламъ по старшинству. Составленъ по 15 Апрелья 1914 г.*, Петроградъ, 1914, с. 559; Северо-Западная армия, <<http://www.whiterussia1.narod.ru/CITIZI/SEVZAPA.htm>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.]; Энглер Виктор Иосифович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3984>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.]; Зандер (Зарин) Андрей Александрович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=4033>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.].

Vyr. Itn. Jonas Protenas Kubilius. Apie 1920–1923 m.
Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2004, t. IV, p. 293

Plk. Jurgis Byla. Kaunas, 1926 m.

LNM, ATV 12323

mokyklas arba sutrumpintus jų kursus (3–4 mėn. įprastus ir 6 mėn. – specialius), po kurių buvo išleidžiami ne kaip paporučiai, bet kaip praporščikai⁶¹, o karo valdininkai taip pat karo metu baigė atitinkamus kursus.

Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpiu Armijos / Kariuomenės teismo vadovybė nedarydavo kliūčių, netgi skatindavo karius siekti aukštojo mokslo, nes daugelis karinių pareigūnų negalėjo pradėti ar pabaigti mokslų dėl Pirmojo pasaulinio ir Rusijos pilietinio karų. Jie, tarnaudami teisme arba tęsdami tarnybą kitoje dalyje, studijavo vietas aukštojoje mokykloje. Tačiau kitų dalių ir tarnybų karininkai – *a contrario* – universitetą galėjo lankyti tik ne tarnybos metu. Dėl tuometės aukštosios mokyklos vykdytos politikos, užimtumo tarnyboje kariai ir valstybės tarnautojai buvo priimami laisvaisiais klausytojais ir tik pasikeitus aplinkybėms buvo įtraukiami į tikrųjų studentų sąrašus. Dažnas karinis

61 Iš pradžių ir Lietuvos karo mokyklos mokymo programa buvo organizuota Rusijos kariuomenės praporščikų mokyklos 4 mėnesių kurso programos pagrindu, vėliau mokymo procesas vyko 8–10 mėn., vienerių metų, pusantrų metų, taikos metu karininkų rengimui skirtas 2–3 m. prailgintas mokymosi laikas, atsižvelgiant į kariuomenės poreikius.

pareigūnas buvo baigęs karinius mokslus, bet dėl poreikio įgyti tarnyboje reikalingą aukštesnį išsilavinimą gilino savo žinias Lietuvos aukštojoje mokykloje. Pvz., net plk. J. Byla, kuris buvo baigęs Petrogrado universiteto Teisės fakultetą ir karo mokyklos kursų, dar papildomai studijavo Lietuvos universitete⁶².

Teisinio ir kitokio pobūdžio karinio išsilavinimo reikalavo užimama vieta ir pareigos tiek Armijos / Kariuomenės teisme, tiek kitoje dalyje. Jaunosios kartos kariniai pareigūnai buvo išėję mokslus jau vietos karo mokyklose ir universitete. Nors kariuomenėje buvo paplitusi tradicija siųsti įvairių tarnybų karininkus mokytis karinių specialybių užsienį, tačiau tai nebuvo taikoma teisinį darbą dirbusiems karininkams. Tame pačiame Karo mokyklos Bendrajame skyriuje, be kitų kariui privalomų dalykų, buvo dėstoma karinė administracija, teisė ir karinių teismų organizacija, karinės tarnybos statutai⁶³. Universitete minėtojo teismo tarnautojai rinkdavosi diplominių darbų temas, dažniausiai susijusias su darbo teisme specifika ir karine tarnyba. Pvz., plk. J. Bylos diplominio darbo tema buvo „Lietuvos karo teismų pamatiniai dėsniai“⁶⁴, plk. Kazio Rudmino – „Įsakymo vykdymas pagal karo baudžiamąją ir baudžiamąją teisę“⁶⁵, plk. ltn. A. Dailidės – „Kariškos bausmės Lietuvoje veikiančioje teisėje“⁶⁶, mjr. Broniaus Grigo – „Karo belaisvių būklė tarptautinės teisės normose“⁶⁷, mjr. Felikso Tiškaus (Tyškaus) – „Reikalingasis apsigynimas ir ekscesas bendrojoje ir karo baudžiamojoje teisėje“⁶⁸, mjr. Juozo Vilučio – „Šnipinėjimo nusikaltimai ir mūsų veikiančios baudžiamosios normos“⁶⁹, mjr. S. Žalio – „Bausmė, jos formos ir uždaviniai“⁷⁰, kpt. Juozo Bataičio – „Atsitikimas baudžiamojoje teisenoje“, kpt. Jono Noreikos –

62 Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2002, t. 2, p. 178.

63 Karo mokyklos įstatai, VŽ, Kaunas, 1922, Nr. 103/807; Aukštųjų karininkų kursų statutas, VŽ, Kaunas, 1922, Nr. 111/867.

64 G. Galkutė, Susidorojimas, *Kardas*, 1993, Nr. 2, p. 33–34.

65 1935 06 01 Lietuvos Respublikos ŠM VDU Teisės fakulteto liudijimas apie K. Rudmino studijas universitete, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 487, l. 33.

66 1932 01 28 Lietuvos Respublikos ŠM VDU Teisės fakulteto liudijimas apie A. Dailidės studijas universitete, *ibid.*, f. 930, ap. 5, b. 435, l. 16.

67 B. Grigas, Karo belaisvių būklė tarptautinės teisės normose, *LMAVB RS*, F. 12–1111, l. 85.

68 1938 06 09 Lietuvos Respublikos ŠM VDU Teisės fakulteto liudijimas apie F. Tiškaus studijas universitete, *ibid.*, f. 631, ap. 7, b. 12430, l. 18–18 v.

69 1938 07 21 Lietuvos Respublikos ŠM VDU Teisės fakulteto liudijimas apie J. Vilučio studijas universitete, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 495, l. 71.

70 1926 m. Lietuvos Respublikos ŠM LU Teisės fakulteto Teisės skyriaus liudijimo nuorašas apie S. Žalio studijas universitete, *ibid.*, f. 930, ap. 2Ž, b. 4, l. 30.

„Bausmės karinės prievolės įstatyme“⁷¹, karo valdininko Genriko Nutauto – „Bausmė istorijos bėgyje ir šių dienų baudžiamosios teisės moksle“⁷².

Svarbu paminėti, kad 1924 m. krašto apsaugos ministras, paragintas Kariuomenės teismo pirmininko plk. P. Šniukštos, siūlė vietos aukštojoje mokykloje dėstyti neprivalomą karinės baudžiamosios teisės ir karinio baudžiamojo proceso dalyką, nes ne tik kariniams teisininkams buvo privalu žinoti karinius įstatymus. Tačiau universiteto vadovų teigimu, geru kariniu teisininku galėjo būti visus universiteto Teisės fakultete dėstomus dalykus išėjęs asmuo⁷³. O pats karinės baudžiamosios teisės ir proceso dalykas buvo dėstomas kaip kitų disciplinų sudedamoji dalis.

Teismo, kaip ir kitų kariuomenės tarnybų, karininkai, norėdami būti paaugškinti – pakelti į kapitono, majoro ar pulkininko laipsnį, užimti svarbesnes pareigas, privalėjo išlaikyti tam tikrus kvalifikacinius egzaminus. Pvz., 1938 m. teismo specialybės karininkui norint užimti kuopos ar bataliono vado vietą, reikėjo išlaikyti egzaminus, kurių programą sudarė (karinė) baudžiamoji teisė ir procesas, teismų santvarka (visi pirmos svarbos), civilinė teisė ir procesas, ginkluotųjų pajėgų organizacija, karinė administracija ir kariuomenės ūkio, kariniai statutai, karo topografija ir svetimų kalbos (visi antros svarbos)⁷⁴. Be jų, reikėjo išlaikyti specialybės egzaminus. Pvz., karininkas, baigęs aukštąjį mokslą ir turintis kapitono arba majoro laipsnį, laikė karinio teisėjo egzaminus. Egzaminai susidėjo iš civilinės, (karinės) baudžiamosios teisės ir proceso, teismų santvarkos (civilinių, karinių ir Klaipėdos krašto), karinės administracijos, kariuomenės organizacijos, statutų, ūkio, karo topografijos ir užsienio kalbų⁷⁵. Karinius teisėjus egzaminavo komisija, kurioje buvo teismo pirmininkas, karinis prokuroras arba jo padėjėjas ir karininkas iš kariuomenės štabo.

71 A. Ažubalis, Jie kūrė karo pedagogiką Lietuvoje, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2007, p. 426.

72 1925 06 10 Lietuvos Respublikos ŠM LU Teisės fakulteto liudijimas apie G. Nutauto studijas universitete, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 445, l. 6.

73 1924 03 05 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko plk. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 72; 1924 04 09 Lietuvos Respublikos ŠM LU Teisės fakulteto dekanas P. Leono atsakymas universiteto rektoriui, *ibid.*, l. 97.

74 *Karininkų egzaminų programos kuopos ir bataliono vadų teisių vietoms užimti*, Kaunas, 1938, p. 8–9.

75 1939 05 15 Lietuvos Respublikos KAM Karinės prokuratūros karinio prokuroro brg. gen. E. Vimerio raštas teisininkui J. Danauskui, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 633, l. 18.

Kpt. Maksimiljonas Gaškeris. Apie 1931–1934 m.

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. III, p. 149

Mjr. Mikas (Mykolas) Mataitis. Apie 1925–1926 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 67

Mokėti užsienio kalbas taip pat buvo labai svarbu Armijos / Kariuomenės teismo darbe, mat jame buvo nagrinėjamos įvairiakalbių asmenų bylos. Kurį laiką teisme buvo net vertėjo etatas. Jam buvo keliami reikalavimai mokėti visas pagrindines Lietuvos tautinių mažumų kalbas (rusų, lenkų, vokiečių ir žydų⁷⁶), versti iš užsienio kalbų teismo dalyvių, liudininkų ir ekspertų pareiškimus. Vyresniosios kartos kariniai pareigūnai mokėjo dažniausiai po 2–3 ir daugiau kalbų. Pagrindinės buvo lenkų, rusų ir vokiečių kalbos. Tačiau buvo karinių pareigūnų, mokančių ir anglų, baltarusių, latvių, prancūzų, senąją graikų (pvz., gen. ltn. J. Grigaitis) kalbas. Vis dėlto nebuvo išvengta problemų dėl lietuvių kalbos mokėjimo, tačiau ilgainiui jos buvo išsispręstos. Iš pradžių sunkumų dėl lietuvių kalbos mokėjimo turėjo kpt. Aleksas (Aleksandras) Lavyšas (Laviša) ir gen. A. Zarinas⁷⁷. Tačiau pastarasis kaip „rusų karo teisininkas su dideliu teisės ir gyvenimo prityrimu [...]“ greitai perprato lietuvių kalbos subtilybes, be to, jis buvo vienas iš nedaugelio karinių

76 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo mjr. J. Ragažinsko atestacijos lapas, *ibid.*, f. 930, ap. 2R, b. 13, L. 18 v.

77 1920 04 11 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sekretoriaus vyr. ltn. P. Budrevičiaus raportas Generalinio Štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 541, l. 4–4 v.

teisininkų, mokėjusių keletą kalbų: baltarusių, lenkų, prancūzų, rusų ir vokiečių⁷⁸. Tenka pridurti, kad jaunosios kartos kariniai pareigūnai nemokėjo jiems taip reikalingos rusų kalbos, kuria buvo parašyti ir jų naudojami Rusijos imperijos karinės baudžiamosios teisės rinkiniai. Teismo civiliai tarnautojai mokėjo rusų ir lenkų kalbas, retas kuris iš jaunesniosios kartos ir aukštesnės kategorijų atstovų – dar prancūzų ir vokiečių kalbas, nes turėjo bendrojo lavinimo arba universitetinį išsilavinimą.

Daugelis karinių pareigūnų įgijo karinį išsilavinimą tiesiog mūšio lauke arba užfrontėje. Vyresniosios kartos Armijos / Kariuomenės teismo kariniai teisininkai tarnybą atliko carinės Rusijos kariuomenėje, bet keletui jų teko tarnauti ir baltagvardiečių kariuomenėse: admirolo Aleksandro Kolčako (*Александр Васильевич Колчак*) – mjr. K. Žalkauskui, pėstininkų (infanterijos) gen. Nikolajaus Judeničiaus (*Николай Николаевич Юденич*) – plk. V. Engleriui, karo valdininkui J. Rimšai, gen. ltn. Antono Denikino (*Антон Иванович Деникин*) – plk. ltn. J. Papečkui, mjr. Jonui Zdanavičiui, barono gen. ltn. Piotro Vrangelio (*Пётр Николаевич Врангель*) – kpt. J. Bataičiui, taip pat kitose kariuomenėse: Raudonojoje armijoje – gen. ltn. J. Grigaičiui⁷⁹, brg. gen. V. Mieželiui, Vokietijos kariuomenėje – kpt. Maksimilijonui Gaškeriui (Hakeriui) *etc.*

Įdomios yra žinios apie religijos išpažinimą ir tautybę, nes tuometė kariuomenė, kaip ir pati visuomenė, buvo įvairialypė. Absoliuti teismo kolektyvo narių dauguma išpažino katalikybę ir vos keletas asmenų buvo evangelikų liuteronų (brg. gen. E. Vimeris, plk. ltn. J. Liandsbergis, majorai M. Mataitis, Maksas Vagneris ir K. Žalkauskas, kapitonai M. Gaškeris (Hakeris) ir Petras Kuginis, vyr. ltn. J. P. Kubilius) ir stačiatikių (gen. A. Zarinas, plk. V. Engleris ir M. Makarauskas, kpt. A. Lavyšas) tikėjimo. Teisme tarnavo tiek lietuvių, tiek rusų, baltarusių tautybės Lietuvos Respublikos piliečiai. Pastarųjų skaičius nebuvo itin didelis (gen. A. Zarinas, plk. V. Engleris, plk. M. Makarauskas). Tačiau kai kuriems kariniams pareigūnams, pvz., karo valdininkui Dionizui (Montavičiui) Monstavičiui, plk. R. Chodakauskui ir brg. gen. E. Vimeriui, buvo prikaišiojama jų protėvių kilmė – pirmiesiems lenkiškos, paskutiniajam – vokiškos šaknys. Kituose kariniuose teismuose padėtis buvo analogiška ir nebuvo išskirtinė.

78 1926 08 30 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo ypatingai svarbių bylų karinio tardytojo gen. A. Zarino atestacijos lapas, *ibid.*, f. 930, ap. 2Z, b. 26, l. 7.

79 J. Grigaičiui, prieš mobilizuojant jį 1919 m. į Lietuvos kariuomenę, Lenkijos karinė vadovybė siūlė užimti diviziono intendanto vietą. 1928 05 04 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Kauno apygardos teismo pirmininko J. Grigaičio trumpas gyvenimo aprašymas, *LMAVB RS*, f. 187–11, l. 4.

Kpt. Mečius Rošinskas. 1926 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 67

Karinių teismų personalinės sudėties amžiaus diapazonas buvo įvairus – nuo jaunų ir nepatyrusių, bet besitobulinančių, iki jau patyrusių ir karinės tarnybos bei darbo teisme patirties turinčių karių. Karininkų šeiminė padėtis nebuvo įvairi – absoliuti dauguma buvo vedę ir susilaukę palikuonių. Tarp jaunosios kartos atstovų pasitaikydavo nevedusių. Įdomu tai, kad kariuomenėje (ne išimtis buvo ir kariniai teismai) nebuvo išnykusi tradicija gauti dalies viršininko leidimą (liudijimą) vedyboms.

Iš visų karinių teismų Armijos / Kariuomenės teismo personalinė sudėtis buvo itin gerai subalansuota, nes jame dirbo tiek vyresniosios, tiek jau-

nosios kartos kariniai pareigūnai. Teismas išsiskyrė tarnautojais su aukštuju civiliniu ir kariniu išsilavinimu, turtinga karinės tarnybos ir teismo darbo patirtimi, kalbų mokėjimu. Kita vertus, kariniuose teismuose padėtį kiek pakoregavo padidėjęs karių susidomėjimas teisės disciplina vietos aukštojoje mokykloje, komandiruoti laikinieji nariai, teismo aspirantai, kurie, įgiję patirties teisme, dažniausiai užimdavo atitinkamas vietas kituose kariniuose teismuose.

Didžiausia atsakomybė, griežtai apibrėžtos funkcijos, tiksliai nustatytos pareigos ir teisės buvo patikėtos taip pat Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojams. Teismo pirmininkas buvo atsakingas už vidaus tvarką, prižiūrėjo raštvedybą, skirstydavo bylas ir darbą kiekvienam teismo tarnautojui. Jo įsakymai buvo skelbiami atskiroje įstaigos įsakymų knygoje ir visiems privalomi vykdyti. Teismo pirmininkas galėjo tikrinti nuolatinį, laikinųjų narių ir karinių tardytojų darbą. Jei tarnyboje kas nors nusižengdavo, apie nuolatinį narių ir karinių tardytojų nusižengimus jis pranešdavo krašto apsaugos ministrui, apie laikinųjų narių – jų tiesioginiams viršininkams. Teismo pirmininkas galėjo pavesti nuolatiniam nariui atlikti karinių tardytojų darbo patikrą, tikrino daiktinių kaltės įrodymų, fi-

Vyr. ltn. Antanas Gruodis. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-6503

Vyr. ltn. Antanas Laugalis. Apie 1923–1925 m.

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953. Vilnius, 2005, t. V, p. 32

nansines, materialines, orderių ir turto ataskaitas, įsakymus ir leidimus, dalyvavo įvairių komisijų darbe išskiriant bylas, tikrinant turtą, nuolatinųjų narių sveikatą, nagrinėjo jam pavaldžių tarnautojų neteisėtus veiksmus⁸⁰. Teismo pirmininką galėjo pavaduoti tik karinis arba laikinasis teisėjas⁸¹, karinį teisėją – tik ypač svarbių bylų arba karinis tardytojas⁸².

Šio teismo pirmininkui buvo pavaldus teismo sekretorius, atsakingas už pirmininko dalies, teismo raštinės ir asmens sudėties raštvedybą, kurio žinioje buvo teismo antspaudas su valstybės ženklu ir nurodytomis pareigomis (kiti kariniai teismai naudojo antspaudu tos dalies, prie kurios buvo sudaryti ir savo atskiro teismo antspaudo neturėjo⁸³), dokumentai, įstatymų rinkiniai, knygos ir

80 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 123; 1922 03 21 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 67, l. 39.

81 Laikinieji Armijos teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

82 Laikinių kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 459/3199.

83 [Sine data (toliau – s.d.), iš lot. k. – be datos] Lietuvos Respublikos KAM karinių teismų taisyklės, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 433, l. 36–37.

korespondencija. Jis skelbdavo teismo pirmininko įsakymus ir nurodymus. Teismo sekretorius turėjo padėjėją, kuris buvo atsakingas už bylų registrą ir nuolatinių narių susirašinėjimą, tačiau negalėjo dalyvauti kaip gynėjas kariniuose teismuose⁸⁴.

Teisme dirbo teismo kandidatai ir aspirantai, laikinieji nariai. Jie tvarkė bylas, surašydavo kaltinamuosius aktus ir protokolus, sprendimus ir nutarimus, apeliacinius⁸⁵, kasacinius⁸⁶ ir kitus skundus. Tarnautojai, teisme susipažinę su teoriniu mokymu ir praktiniu darbu, galėjo būti skiriami į aukštesnes pareigas – pvz., eiti karinio valstybės gynėjo / karinio prokuroro padėjėjo ir karinio tarytojo pareigas.

Kaip jau buvo minėta, prie teismo veikė raštinė, kuriai priklausė Ūkio dalis. Tam tikrą laiką egzistavo ir ūkio vedėjo etatas. Jis pirkdavo, priimdavo, laikydavo ir išduodavo raštinės reikmenis, maisto daiktus ir kitą medžiaginį turtą iš parduotuvės ir sandėlio, atsiskaitydavo su teismo tarnautojais, darbuotojais⁸⁷. Ūkio vedėjui buvo pavesta tvarkyti finansines apyskaitas ir jam priklausiusios dalies raštvedybą. Jo žinioje buvo visi teisme buvę įkalčiai, daiktiniai kaltės įrodymai (išskyrus teismo posėdžio metu). Tačiau jei tarp jų buvo juvelyrinių dirbinių, pinigų ar vertybinių popierių, visas šis turtas buvo saugomas vadinamojoje „pinigų dėžutėje“ – specialioje rakinamoje spintoje teismo išdinėje, o visas daiktų ir dokumentų judėjimas buvo skrupulingai registruojamas⁸⁸.

Vieni svarbiausių raštinės darbuotojų buvo raštininkai. Jie registruodavo

84 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 10, l. 123 v.

85 Apeliacija (lot. *appellatio* – kreipimasis, skundas) – vienas iš būdų civilinio ir baudžiamojo proceso metu apskūsti neįsiteisėjusį teismo sprendimą; skundas aukštesnei instancijai, turinčiai teisę iš esmės persvarstyti dalyką, bylą; šaukimasis paramos, prašymas patarimo. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, I d., p. 103.

86 Kasacija (lot. *cassatio* – atšaukimas, panaikinimas) – įsiteisėjusių teismo nuosprendžių ir sprendimų apskundimas (kasacinis skundas) kasaciniam teismui ir jų patikrinimo forma. Kasacinis teismas – teismo organas, kasacine tvarka peržiūrintis žemesnių instancijų teismų sprendimus ir nuosprendžius. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, I d., p. 589–590; K. Samajauskas, Armijos teismas kaip kasacijos instancija, *Lietuva*, 1921 m. gruodžio 20 d., Nr. 286, p. 2–3; *Idem*, Armijos teismas kaip kasacijos instancija, *Lietuva*, 1921 m. gruodžio 21 d., Nr. 287, p. 2.

87 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 10, l. 123 v., 124 v.; 1923 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 433, l. 32–35; Armijos teismui įsakymas Nr. 41/8, Kaunas, 1921 m. lapkričio 24 d., *ibid.*, b. 19, l. 100; 1922 03 21 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 67, l. 40 v.

88 *Ibid.*, l. 40 v.

Kariuomenės teismo kanceliarijos tarnautojai ir darbuotojai. Apie 1928–1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 79

raštus, rašydavo šaukimus, užvesdavo bylos pradžios dokumentus, susirašinėdavo su adresatais, sudarydavo sąmatas, apyskaitas, darydavo nuorašus, vesdavo pinigines ir inventoriaus knygas, priimdavo korespondenciją, siuntinius (išskyrus daiktinius kaltės įrodymus ir pinigus). Įvairūs raštai, gauti ne darbo valandomis ir pažymėti grifu „Slaptai“, „Labai skubu“, „Skubu“, „Konfidencialu“, siuntiniai, telegramos, telefonogramos, krašto apsaugos ministro, kariuomenės štabo ar komendantų įsakymai ir nurodymai iš karto buvo siunčiami teismo pirmininkui arba kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui⁸⁹. Jiems taip pat tekdavo budėti nuovadų kameroje ir teismo rūmuose. Prireikus raštininkams buvo pavedamos teismo sekretoriaus arba jo padėjėjo užduotys.

Pagrindinė karinio valstybės gynėjo institucijos / karinės prokuratūros užduotis buvo organizuoti ikiteisminį tyrimą, kuris buvo pradedamas kvota. Be jo dažniausiai buvo neįmanoma asmenų patraukti teismo atsakomybėn ir pasirengti teisminei bylos nagrinėjimui, koordinuoti ikiteisminio tyrimo įstaigų veiksmus tiriant nusikalstamas veikas, atlikti tyrimą ar atskirus jo veiksmus, jam

89 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 10, l. 124; 1922 03 21 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcija, *ibid.*, b. 67, l. 40.

Mjr. Vladas Matulevičius. Apie 1925–1927 m.

LCVA Fs, P-4358

Plk. Viktoras Engleris. Apie 1924 m.

LCVA Fs, P-12430

vadovauti, kontroliuoti baudžiamojo proceso metu, dalyvauti visuose tardymo veiksmuose, reikalauti papildomų žinių, teikti pasiūlymus dėl asmenų patraukimo atsakomybėn ir pakeitimus dėl tardymo priemonių ir kitų tardymo klausimų, palaikyti valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose, kontroliuoti nuosprendžių teikimą ir jų vykdymą, nagrinėti prašymus, pareiškimus ir skundus, dalyvauti teisėkūros procese ir atlikti kitas funkcijas.

Kvotą, parengtinį tardymą atlikdavo kariniai tardytojai, rečiau – teismo kandidatai, komandiruoti karininkai arba apygardos teismų civiliai tardytojai, vadovaudamiesi nustatytomis taisyklėmis. Per kvotą buvo ištiriamas nusikaltimas, surenkami pirminiai duomenys, o tardymas nušviesdavo nusikaltimo aplinkys ir galutinai paruošdavo bylą nagrinėti teisme⁹⁰. Jai atlikti ir bylos duomenims perduoti kvotą paskyrusiam dalies viršininkui reikėjo trijų dienų, tačiau šis terminas galėjo būti pratęstas. Kvota buvo skiriama, kai nusikalstama veika buvo padaryta civilių ir karių karinėje teritorijoje, tik karių – ne kariuomenės teritorijoje. Visais kitais atvejais kvotą atlikdavo milicijos / policijos pareigūnai. Kvotėjas turėjo būti kariniu laipsniu vyresnis už kvočiamąjį, o jei jie buvo vie-

90 A. Zarinas, Kvota karo baudžiamajame procese, *Mūsų žinynas*, 1927, t. XII, Nr. 36, p. 288.

Mjr. Jonas Zdanavičius. Apie 1925–1926 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 49

nodo laipsnio – turėjo turėti laipsnio vyresniškumą, be to, negalėjo būti kvotėju, jei buvo susietas giminystės ryšiais su kvočiamuoju, baustas teismo arba toje pačioje byloje buvęs liudininku. Visi kvotos duomenys buvo surašomi į tam tikrą protokolą, kur kiekvieno asmens parodymai turėjo būti užrašyti pažodžiui, be jokių pakeitimų ir papildymų. Ten turėjo būti pažymėta duodančio parodymus asmens pavardė, vardas, tėvo vardas, gyvenamoji arba tarnybos vieta, laikas, kada jis buvo apklaustas. Reikėjo žinoti bylos dalyvių amžių (gimimo datą), tautybę,

tikybą, šeiminę padėtį, ar buvo anksčiau teisti, santykius su kitais bylos dalyviais, užfiksuoti kaltės įrodymus ir visa tai sužymėti⁹¹. Kvota turėjo būti atlikta greitai ir teisingai. Paprastai kvotai atlikti buvo skiriama diena, rečiau – 2–3 arba daugiau. Ją užbaigus buvo galima pradėti tardymą, kurį galėjo atlikti tik karininkas. Neįprasta buvo tai, kad kareivis negalėjo tardyti karininko, bet galėjo jį teisti, ko nebuvo kitose kariuomenėse. Ikiteisminė veikla baigdavosi kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui patikrinus tardymo medžiagą, nustačius kariniam arba civiliniam teismui bylos teisingumą ir surašius kaltinamąjį aktą.

Konkrečiai karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras kartu su padėjėjais vykdė kaltinamąją funkciją bylose, gynė teisėtus valstybės, visuomenės ir kariuomenės interesus. Būtent šiai institucijai buvo siunčiama kaltinamoji medžiaga ir pati baudžiamoji byla, kuri nuodugnai buvo peržiūrima, nustatoma bylos priklausomybė, kaltinamojo kaltė, išsiaiškinami visi su byla susiję klausimai. Vėliau visa tai atspindėdavo kaltinamajame akte, kuris kartu su tyrimo medžiaga buvo pateikiamas teismo posėdžio metu⁹². Karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras galėjo patraukti įtariamąjį baudžiamojon atsakomybėn, surašyti kaltinamąjį

91 *Ibid.*, p. 298; B. P. [Pečiulis B.], Kas reikia žinoti apie kvotas, *Kardas*, 1926, Nr. 11, p. 171–172.

92 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 131/1, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 14 d.

Plk. ltn. Povilas Budrevičius darbo kabinete. Apie 1926–1927 m.

LCVA Fs, P-6506

aktą, atiduoti jį kartu su byla atitinkamam teismui, palaikyti teisme kaltinimą arba jo atsisakyti, užprotestuoti neteisėtus teismo sprendimus, gražinti bylą papildomai tirti, ją atnaujinti⁹³.

Tiesa, tik Armijos / Kariuomenės teismo tvarkomajame posėdyje buvo sprendžiami bylos panaikinimo, priėmimo nagrinėti, tardymo priemonių kaltinamajam pakeitimo, naujų liudininkų, ekspertų šaukimo klausimai. Tokiame posėdyje dalyvavo teismo pirmininkas, nuolatinis narys, du laikinieji nariai, karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras ir jo padėjėjas. Teismo nariai išklausydavo karinio teisėjo pranešimą ir kaltintojo išvadas dėl įrodymų pakankamumo ir priimdavo nutarimą dėl bylos perdavimo teismui nagrinėti⁹⁴.

Dar teismo posėdžio metu buvo saikdinami teismo nariai. Jie privalėjo ne tik prisiekti, bet ir iškilmingai pasižadėti. Yra žinoma, kad teisme egzistavo tam

93 *Įsakymas kariuomenei* Nr.164/4, Kaunas, 1921 m. liepos 14 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 207/1, Kaunas, 1921 m. rugsėjo 6 d.

94 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 217.

tikros formos priesaikos ir pasižadėjimo tekstai⁹⁵. Jų turinys per visą valstybingumo laikotarpį kito ir buvo tvirtinamas bendra tvarka ir privalomas tiek bendrosios kompetencijos, tiek ir karinių teismų nariams. Tačiau tarpusavyje tekstai skyrėsi tik teismo ir pareigų pavadinimais. Teismo narius saikdino teismo pirminkas arba jo paskirtas karinis pareigūnas.

Štai kaip skambėjo nuo 1924 ir 1936 m. bendros visai kariuomenei priesaikos tekstai: „Aš prisiekiu Visagalio ir Visažinančiojo Dievo akyvaizdoje, kad ištikimai tarnausiu Lietuvos Respublikos kariuomenėje, ginsiu Tėvynės Lietuvos laivę ir Nepriklausomybę nuo visų jos priešų, nesigailėdamas nei savo sveikatos, nei gyvybės, saugosiu jos Konstituciją, griežtai pildysiu jos įstatymus ir mano viršininkų įsakymus, šventai laikysiu visas patikėtas man paslaptis; niekuomet su Lietuvos priešais nesitarsiu, jokių žinių jiems nei raštu, nei žodžiu neteiksiu ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau savo viršininkams pranešiu, saugosiu šalies gerovę ir visa kame elgsiuos, kaip doram, klusniam ir narsiam kariui elgtis pridera. Taip tepadeda man Viešpats Dievas ir ta Jo Šventoji Evangelija. Amen.“⁹⁶ ir „Aš prisiekiu Visagalio Visažinančiojo Dievo akivaizdoje, kad nesigailėdamas savo jėgų ir gyvybės, ginsiu Lietuvos valstybės garbę ir Nepriklausomybę nuo priešų, sąžiningai vykdysiu valstybės įstatymus ir savo viršininkų įsakymus, šventai laikysiu visas patikėtas man paslaptis, Lietuvos priešams jokių žinių neteiksiu ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešiu savo viršininkams. Taip man, Dieve, padėk.“⁹⁷ O, pvz., Armijos / Kariuomenės teismo nuolatinio nario pasižadėjimo tekstas buvo toks: „Aš, Kariuomenės teismo nuolatinis narys (karinis laipsnis, vardas, pavardė), prižadu teisti kaltinamuosius, kaip man lieps mano sąžinė ir įstatymai.“⁹⁸ Teismo laikinojo nario priesaika buvo trumpesnė ir gero- kai aiškesnė: „Prisiekiu Visagalio Dievo akivaizdoje būti ištikimas Lietuvos Respublikai, laikyti jos įstatymus, nešališkai ir sąžiningai eiti Kariuomenės Teisme

95 Priesaika dar yra suprantama kaip asmens iškilmingas ir tvirtas pasižadėjimas prisiimti jį saistančias pareigas ir jas vykdyti arba pažadas sakyti tiesą, paprastai kreipiantis ir į Dievą. Nors priesaikos ir pasižadėjimo sąvokos neretai vartojamos kaip vienareikšmės, tačiau derėtų atsižvelgti į atskirus atvejus ir statusą.

96 1924 02 17 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario karo valdininko J. Grigaičio priesaikos tekstas, *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 792, l. 9.

97 J. Vaičenonis, *Prisiekę Adono vardu (Žydai Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenėje)*, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2003, t. 34, p. 280.

98 1922 10 03 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario kpt. J. Danausko pasižadėjimo tekstas, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 462a, l. 16.

laikinojo nario pareigas ir visame kame elgtis, kaip pridera karinio teismo laikinajam nariui. Amen.⁹⁹ Kiek kitoks, bet panašaus turinio priesaikos tekstas buvo skirtas teismo civiliams tarnautojams: „Aš prisiekiu Visagalio Dievo akivaizdoje, kad nesigailėdamas savo jėgų ir gyvybės, ginsiu Lietuvos valstybės garbę ir Nepriklausomybę nuo visų jos priešų, sąžiningai vykdysiu valstybės įstatymus ir savo viršininkų įsakymus, šventai laikysiu visas patikėtas man paslaptis, Lietuvos priešams jokių žinių neteiksiu ir visą, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešiu savo viršininkams. Taip man, Dieve, padėk. civ. tarnautojas.“¹⁰⁰ Prisaikdinti kaltinamąjį ir liudytoją Armijos / Kariuomenės teismo posėdžių metu turėjo teisę karo kapelionai, vicekapelionai¹⁰¹ arba kunigai¹⁰². Jei jų nebūdavo, prisaikdindavo pats teismo pirmininkas.

Tvarkai palaikyti teismo posėdžio metu buvo pasitelkiama ginkluota sargyba, kurią paprastai sudarydavo vienas karininkas ir trys kareiviai¹⁰³. Tačiau galėjo būti skiriami ir milicininkai / policininkai. Vėliau ypač didelių rezonansinių bylų nagrinėjimo metu Teisingumo ministerijos rūmuose galiojo išskirtinės Kariuomenės teismo posėdžio apsaugos instrukcijos. Jų metu apsaugą turėjo sudaryti vienas karininkas, du puskarininkiai ir 30 eilinių, kurie neleidavo pašaliniam patekti į teismo salę, palaikė tvarką ir drausmę pačioje salėje ir saugojo suimtuosius¹⁰⁴. Armijos / Kariuomenės teismo praktikoje pasitaikydavo įvairių drausmės ir tvarkos pažeidimų, o teismui paskyrus bausmę – net tragiškai pasibaigusį atsitikimą. Pvz., 1921 m. balandžio 19 d. Armijos teismas nagrinėjo 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko ryšių komandos viršininko vyr. ltn. Zigmo Balandžio bylą, kurioje jis buvo kaltinamas karininko vardo pasisavinimu, kartu su to paties pulko karo kapelionu kunigu Viliumi Balandžiu bei Aukštųjų karininkų kursų viršininko padėjėju ir mokymo reikalų vedėju mjr. Brunonu Štencelium, kurie buvo kaltinami melagingų žinių apie karininką pateikimu. Vyresnysis

99 1940 01 26 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo laikinojo nario priesaikos teksto forma, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 446, l. 4.

100 1940 02 20 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo civilio tarnautojo priesaikos teksto forma, *ibid.*, b. 438, l. 50.

101 Vicekapelionas – karo kapeliono pareigas atlikdavęs dvasininkas.

102 1921 04 02 Žemaičių vyskupijos kurijos Kaune vyskupo P. Karevičiaus raštas Armijos teismo pirmininkui, *ibid.*, b. 10, l. 130;

103 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 116/6, Kaunas, 1921 m. gegužės 20 d.

104 1934 12 04 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo posėdžio apsaugos instrukcijos, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 529, l. 1.

Kariuomenės teismo posėdžio nariai. Apie 1925–1926 m.

LCVA Fs, P-6880

leitenantas buvo nubaustas 6 mėn. kalėjimo bausme atimant karininko vardą, karo kapelionas – 2 savaitių areštu, o majoras atsipirko papeikimu. Išgirdęs nuosprendį, teismo salėje Z. Balandis, sužeidęs karo milicininką, nusišovė¹⁰⁵. Todėl siekiant išvengti panašių atsitikimų, siunčiant kaltinamąjį į teismą, iš jo turėjo būtinai būti atimtas ginklas.

Teismo teisiamajame posėdyje buvo skelbiamas kaltinamasis aktas, po to buvo tardomi teisiamieji, apklausiami liudytojai, tikrinami įrodymai, išklausomi kaltintojas, gynėjas ir kaltinamasis. Teismas, išklausęs šalis, pasišalindavo į atskirą kambarį, kur svarstydavo kaltės klausimą. Teismo posėdžiuose kaltinamajam dalyvauti buvo privalu, nes Armijos / Kariuomenės teisme nebuvo *in absentia* principo, o pasišalinęs kaltinamasis buvo ieškomas milicijos / policijos, kariuomenės, apie tam tikro asmens paiešką buvo skelbiama spaudoje. Po nurodytų veiksmų sekos buvo skelbiamas teismo nuosprendis. Nuosprendis buvo laikomas įsiteisėjusiu, kai baigdavosi laikas apskūsti teismo sprendimą. Išspręsta byla iš teismo patekdavo į teismo dalies archyvą (teismo, karinio valstybės gynėjo /

105 P. B. [Pečiulis B.], Ukmergė, *Karys*, 1921, Nr. 18, p. 209; Armijos teismo valstybės gynėjo paskelbimai. Teismas, *Lietuva*, 1921 m. balandžio 22 d., Nr. 87, p. 4.

Prof. Antanas Kriščiukaitis. Apie 1923–1933 m.

Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas (1430–1930), Kaunas, 1933, p. 249

karinio prokuroro arba karinio tardytojo) ir tik vėliau būdavo atiduodama į kariuomenės štabo centrinę archyvą.

Tačiau karinių teismų sprendimus buvo galima apskųsti Vyriausiajam Tribunalui, kuris buvo įsteigtas 1918 m. lapkričio 28 d. Valstybės Tarybai priėmus Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą¹⁰⁶, bet savo veiklą pradėjo Kaune tik 1919 m. birželį¹⁰⁷, nes iki tol jam net nebuvo paskirta bylų, o laiku ir tinkamai veikti sutrukdė prasidėjusios Nepriklausomybės kovos, nenumatyta organizacinė struktūra, nesukomplektuota personalinė sudėtis, reikalingų rezi-duoti patalpų trūkumas¹⁰⁸.

Iš pradžių Vyriausiasis Tribunalas turėjo tik pirmininką, paskirtą 1918 m.

106 1918 m. Laikinoju Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymu buvo nustatyta trijų posistemų bendrosios kompetencijos teismų sistema. Pradėjo veikti Vyriausiasis Tribunalas, apygardos teismas ir taikos teisėjai, kurie nagrinėjo civilines ir baudžiamąsias bylas pirmąja instancija, skundus dėl administracinių įstaigų ir valdininkų nutarimų. Apygardos teismas buvo apeliacinė instancija ir pirmoji svarbesnių, taikos teisėjams neteismingų bylų instancija. Vyriausiasis Tribunalas taip pat buvo apeliacinė instancija apygardos teismo nagrinėtoms byloms.

107 J. Byla, Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis, *Teisė*, 1938, Nr. 44, p. 363.

108 *Lietuvos teismas 1918–1928*, sud. A. Kriščiukaitis, Kaunas, 1930, p. 37–38.

Jurgis Kalvaitis. XX a. 3–4 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas
(1430–1930), p. 249

Prof. Mykolas Römeris. 1937 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-15533/

gruodžio 10 d. Juo tapo Antanas Kriščiukaitis¹⁰⁹, nuo 1933 m. – Liudas Ciplijauskas. 1919 m. gegužės 16 d. antruoju Vyriausiojo Tribunolo teisėju buvo paskirtas Augustinas Janulaitis, 1921 m. birželio 1 d. trečiuoju jo nariu – Mykolas Römeris¹¹⁰. 1919 m. vasarį buvo įsteigta valstybės gynėjo institucija, pradėjusi veikti tik liepos mėnesį. Pirmojo valstybės gynėjo pareigas ėjo Kauno apygardos teismo valstybės gynėjas Kazys Samajauskas. Nuo 1921 m. vasario 1 d. Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo institucija pradėjo veikti savarankiškai, kai valstybės gynėju buvo paskirtas Jurgis Kalvaitis. Pastarąjį tik 1935 m. spalio 10 d. pakeitė Jonas Valtys¹¹¹. Pirmasis šio teismo teismasis posėdis įvyko 1919 m. rugpjūčio 2 d.¹¹², o visos sudėties Tribunolas, kada nereikėjo kviestis teisėjo iš apygardos teismo, susirinko tik 1921 m. rugpjūčio 13 d.¹¹³

Nuo 1920 m. Vyriausiajame Tribunole etatinės vietos buvo skirtos pirminkui, dviem nariams, sekretoriui, dviem raštininkams, valstybės gynėjui ir

109 Laikinosios vyriausybės įsakymai, *Lietuvos aidas*, 1918 m. gruodžio 13 d., Nr. 156, p. 1.

110 Įsakymas, *VŽ*, Kaunas, 1921, Nr. 67/601.

111 Naujasis Vyriausiojo Tribunolo prokuroras Jonas Valtys. Vakar ir šiandien, *Lietuvos aidas*, 1935 m. spalio 16 d., Nr. 238, p. 7.

112 *Lietuvos teismas 1918–1928*, p. 169, 210.

113 M. Römeris, *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji–lapkričio 7-oji*, sud. R. Miknys, Vilnius, 2012, p. 322.

kurjeriui¹¹⁴. Ilgainiui institucijos etatų skaičius buvo gerokai praplėstas. Pvz., 1933 m. rugpjūčio 12 d. jame dirbo tribunolo, trys skyriaus pirmininkai, 11 teisėjų, trys sekretoriai, du jų padėjėjai, trys teismo kandidatai, trys mašininkės, keturi raštininkai, šveicorius ir du kurjeriai¹¹⁵. Matyti, kad, priklausomai nuo darbo krūvio ir specifikos, po kurio laiko etatų ir pačios sudėties skaičius keitėsi.

Teigtina, kad apeliaciniai, kasaciniai, kiti protestai ir skundai dėl pulkų teismų per septynias dienas nuo paskelbimo dienos buvo įteikiami Armijos / Kariuomenės teismui, o atitinkami Armijos / Kariuomenės teismo sprendimai – Vyriausiajam Tribunalui. Sprendimui surašyti buvo skiriamos septynios dienos, protestui ir skundui pateikti – 14 dienų¹¹⁶. Armijos / Kariuomenės teismo sprendimus buvo galima apskūsti politinėse bylose apeliacine tvarka iš esmės, o baudžiamosiose – kasacine tvarka iš formalios pusės¹¹⁷. Tik nuo 1928 m. gegužės 14 d. Kariuomenės teismo sprendimus buvo galima apskūsti kasacine tvarka¹¹⁸. Teismo sprendimus galėjo apskūsti karinis valstybės gynėjas / karinis prokuratoras, nuteistasis ir nukentėjęs asmuo¹¹⁹. Kaltintojas turėjo teisę apskūsti teismo sprendimą kasacine tvarka, jei teismas peržengė kompetencijos ribas, neteisingai pritaikė įstatymą, netinkamai jį aiškino, nustatė nusikalstamą veiką ir skyrė bausmę, pažeidė procesines taisykles, be kurių sprendimas negalėjo įsigalioti. Teismo sprendimo nebuvo galima apskūsti, jei pažeidimas buvo neatitaisomas, suinteresuotoji šalis su juo sutiko, nuosprendis nebuvo įtrauktas į protokolą¹²⁰. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas nustatė naują kasacinių skundų dėl karinių teismų išnagrinėtų bylų sprendimų peržiūrėjimo tvarką¹²¹.

Paprastai Vyriausiasis Tribunalas tyrė atskirus skundus dėl Armijos / Kariuomenės teismo tvarkomųjų posėdžių nutarimų, kai bylos buvo nutraukiamos, nagrinėjo bylų priklausomybės ginčus, skundus ir protestus prieš minėto teismo nutarimus dėl kardomosios priemonės paskyrimo, skundus, nukreiptus prieš teis-

114 Teisingumo ministerijos etatai, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 33/376.

115 Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1933, Nr. 422/2917.

116 J. Byla, Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai, *Mūsų žinynas*, 1925, t. VIII, Nr. 26, p. 218.

117 Z. Toliušis, *Lietuvos teismų sutvarkymas*, p. 21; Apeliacija skirta teisės ir fakto (apskūsti sprendimo esmę, bausmės dydį), o kasacija – tik teisės klausimų išplėstinei analizei atlikti (žiūrėti procesinių taisyklių pažeidimus). Paminėtina, kad kasacinis teismas tikrino kito teismo veiksmus byloje, o ne bylos aplinkybes ar nusikalstamą veiką.

118 Laikinųjų armijos teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1928, Nr. 273/1768.

119 K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, p. 327.

120 J. Byla, Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai, *Mūsų žinynas*, 1925, t. VIII, Nr. 26, p. 218.

121 Teismų santvarkos įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1933, Nr. 419/2900.

mo nutarimus civiliniam ieškiniui apsaugoti, dėl nuobaudų skyrimo liudytojams, ekspertams, kasacinių skundų nepriėmimo, tardymo veiksmų ar bylos vilkinimo, netaisyklingo nuosprendžio vykdymo ir teismo išlaidų apskaičiavimo, prašymus dėl bylos atnaujinimo, karinių teismų darbuotojų drausminių nusižengimų bylas¹²².

Tribunolas kasacine tvarka nagrinėjo skundą (protestą), jį patenkindavo arba atmesdavo. Patenkinus skundą buvo panaikinamas ankstesnis sprendimas ir byla buvo nagrinėjama iš naujo. Kasacinė instancija¹²³ galėjo pati skirti teisėtą bausmę, kuri negalėjo būti didesnė nei prieš tai paskirta. Apeliacinė ir kasacinė instancija ir be šalių nurodymo nustatyta tvarka atitaisydavo teismo padarytas klaidas (pvz., dėl viršytos kompetencijos), atsižvelgdama į bylos priklausomybę, o ne į baudžiamojo įstatymo pritaikymą. Vyriausiasis Tribunolas apeliacinėse bylose galėjo patvirtinti Armijos / Kariuomenės teismo sprendimą iš dalies arba jį panaikinti, pateikdamas visai kitą sprendimą¹²⁴.

Reikia pripažinti, kad Armijos / Kariuomenės teismas *ad hoc* turėjo trūkumų, pvz., kaltinamiesiems teismo proceso metu nebuvo išaiškinama nuosprendžio apskundimo tvarka, į teismo posėdžių protokolus nebuvo įtraukiami raštiški liudytojų parodymai ir paaiškinimai. Kitas svarbus trūkumas buvo tas, kad skundžiant teismo sprendimą apeliacine tvarka, reikėjo jį motyvuoti, kasacine – neprivalu, bet Armijos / Kariuomenės teismas, skirtingai nei pulko, savo sprendimų nemotyavo, todėl Vyriausiasis Tribunolas, kaip kasacinė instancija, negalėjo patikrinti sprendimo pagrįstumo ir teisėtumo.

Vyriausiojo Tribunolo sprendimai buvo galutiniai ir neskundžiami, bet baudžiamosiose bylose buvo leidžiama kreiptis į prezidentą su prašymu dovanoti arba sušvelninti skirtą bausmę. Vyriausiasis Tribunolas taip pat buvo vienintelis teismas bylų priklausomybės ginčams tarp civilinių ir karinių institucijų, karinių institucijų ir Klaipėdos krašto¹²⁵, karinių ir administracijos institucijų bei tik tarp pačių karinių teismų nagrinėti. Apeliaciniais ir kasaciniais skundams nagrinėti Lietuvoje nebuvo sudaryta atskira, speciali karinių teismų instancija¹²⁶.

122 V. Mieželis, Kasacinė instancija kariniams teismams, *Teisė*, 1936, Nr. 33, p. 43–44.

123 Instancija (lot. *instantia* – artėjimas, tiesioginis priklausomumas) – vienas kitam pavaldžių organų sistemos pakopa, grandis. *Ibid.*, p. 519.

124 *Ibid.*

125 1924 m. sausio mėn. buvo išplėsta Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija Klaipėdos kraštui ir buvo įkurtas Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyrius.

126 M. Apanavičius, Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*, 1964, t. IV, p. 123.

In fine galima teigti, kad, pradėjus veikti Vyriausiajam Tribunalui, buvo iškart imtasi svarstyti Karinio kasacinio skyriaus įsteigimo projektą¹²⁷. 1926 m. darbai dar buvo tęsiami, rengiamos su teisinėmis institucijomis susijusios pertvarkos, kad karinių teismų sistema veiktų efektyviau ir būtų sutaupyta lėšų. Buvo svarstomi įvairūs su karinių teismų sistema susiję projektai, pvz., neatsisakyta įsteigti aukščiausiąją karinę kasacinę instituciją, arba Karinį kasacijos skyrių. Jame buvo numatyta svarstyti Kariuomenės ir pulko teismo kasacinius skundus sutrumpintu laikotarpiu¹²⁸. Tačiau skyrius nebuvo įsteigtas ir liko tik „popieriuje“. Įvairių klausimų buvo iškilę dėl pulko teismo ir Vyriausiojo Tribunolo tarpusavio santykio, t. y. prižiūrėti pulko teismo darbą ar ne. Jei aukščiausiam teismui buvo pavesta svarstyti Kariuomenės ir pulko teismo sprendimus kasacine tvarka, *id est* teismas kontroliavo ir koregavo jų veiklą, duodavo nurodymų, vykdė savotišką priežiūrą. Nors Lietuvos Respublikos karinės teisinės institucijos ir perėmė Rusijos imperijos karinių teismų sudarymo ir veiklos principus, tačiau buvo padaryta tam tikrų pakeitimų. Rusijoje karinių teismų sprendimus tikrino karinė kasacinė instancija – Vyriausiasis Karinis Tribunalas, numatyti skirtingi kasaciniai teismai, kurie savo funkcijas vykdyti turėjo tiek karo, tiek taikos metu¹²⁹. Tačiau Lietuvoje Vyriausiąjį Tribunalą kartu su kariuomenės atstovu tik sąlyginai būtų galima vertinti kaip Vyriausiąjį kariuomenės teismą arba Karinį kasacinį skyrių.

Reikia pasakyti, kad tuo metu Vyriausiajam Tribunalui, kaip civiliniam teismui, trūko įvairių teisės sričių specialistų. Jame nagrinėta daug bylų, tačiau kartu palikta ir daug neišspręstų. Vyriausiojo Tribunolo teisiamaajame posėdyje, kai buvo nagrinėjamos Armijos / Kariuomenės teismo bylos, dalyvavo Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, apygardos ir Armijos / Kariuomenės teismo narys (teismo delegatas – dažniausiai teismo pirmininkas, teismo nuolatinis narys arba karinis tardytojas, kuris nedalyvavo bylą nagrinėjant pirmojoje instancijoje, bet atvykdavo į kiekvieną posėdį, kai buvo sprendžiamos Armijos / Kariuomenės teismo bylos¹³⁰), Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjas (arba institucijos atsto-

127 [S. d.] Lietuvos Respublikos Vyriausiojo Tribunolo Karinio kasacinio skyriaus etatai, LCVA, f. 483, ap. 7, b. 18, l. 30.

128 1926 m. Lietuvos Respublikos karinių teismų projektas, *ibid.*, l. 89 v.

129 V. Mieželis, *Kasacinė instancija kariniams teismams...*, p. 40–41.

130 Laikinieji Armijos teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

vas) ir sekretorius¹³¹. Tačiau nuo 1933 m. Vyriausiojo Tribunolo tvarkomajame ir teisiamajame posėdžiuose nagrinėjant tik kasacines karinių teismų bylas¹³², be Tribunolo Baudžiamojo skyriaus pirmininko ir šio skyriaus teisėjo, dalyvavo Vyriausiojo Tribunolo karinis teisėjas, t. y. Kariuomenės teismo nuolatinis karinis teisėjas¹³³. Jais buvo tik du Kariuomenės teismo atstovai – karininkai Vladas Mieželis (1933–1938) ir Julius Matulevičius (1938–1940). Šiems negalint dalyvavo Kariuomenės teismo pirmininkas arba kitas nuolatinis karinis teismo teisėjas¹³⁴. Teismo delegatas buvo teikiamas krašto apsaugos ministro ir skiriamas prezidento trejiems metams. Dirbdamas Tribunole, jis nevykdė jokių pareigų Kariuomenės teisme.

Iš pradžių Tribunolo teisiamajoje kolegijoje apygardos teismo pirmininkas, Tribunolo narys, prisiekusysis advokatas¹³⁵ buvo aukščiau už Armijos / Kariuomenės teismo pirmininką. Tuo metu prisiekusysis advokatas tebuvo pranešėjas Armijos / Kariuomenės teismo bylose. Iš esmės tokia tvarka buvo netinkama ir keistina. Aukščiausiosios kariuomenės teisingumo institucijos pirmininkas turėjo būti aukštesnis už apygardos teismo pirmininką, šio teismo, Tribunolo narį ir prisiekusįjį advokatą. Armijos / Kariuomenės teismo nuolatinis narys turėjo būti laikomas aukštesniu už apygardos teismo narį ir prisiekusįjį advokatą, o pastarasis turėjo būti pripažintas žemiausiu Tribunolo kolegijos nariu ir negalėjo būti pranešėju Armijos / Kariuomenės teismo bylose. Iš principo teismų praktikoje Kariuomenės ir apygardos teismų pirmininkai buvo lygūs, išskyrus Vyriausiojo Tribunolo posėdį, kuriame kartu dalyvaujantis Kariuomenės teismo pirmininkas turėjo būti aukščiau dėl pačios bylų priklausomybės, kadangi Armijos / Kariuomenės teismas Lietuvoje buvo vienintelis¹³⁶.

131 1920 04 24 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 107, l. 53; 1919 11 14 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas, *ibid.*, l. 69; Z. Toliušis, *Lietuvos teismų sutvarkymas*, Kaunas, 1922, p. 22.

132 Teismų santvarkos įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1933, Nr. 419/2900.

133 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas buvo skirtas bendrosios kompetencijos teismų sistemai. Tačiau iš karinių teismų istorijos mums yra svarbus jame reglamentuotas Vyriausiojo Tribunolo santykis su karine kasacine dalimi.

134 *Ibid.*

135 Nuo 1927 m. sausio 1 d. buvo atsakyta į Vyriausiojo Tribunolo teisiamąjį posėdį kviesti prisiekusiuosius advokatus. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, Nr. 238/1543.

136 1925 11 25 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raštas Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 10, l. 105.

Vyr. ltn. Julius Matulevičius. Apie 1924–1926 m.

LNM, ATV 13398

Ltn. Vincas Jasulaitis. 1920 m. rugpjūčio mėn.

LCVA Fs, P-22552

Išsigaliojus 1933 m. Teismų santvarkos įstatymui, bendrosios kompetencijos¹³⁷ ir specializuotųjų (ypatingųjų, karinių) teismų tarnautojų tarpusavio prilyginimo klausimas buvo išspręstas. Kariuomenės teismo pirmininkas buvo prilygintas apygardos teismo pirmininkui, Kariuomenės teismo nuolatinis narys – apygardos teismo teisėjui, Kariuomenės teismo prokuroras – apygardos teismo prokurorui, Kariuomenės teismo prokuroro padėjėjas – apygardos teismo prokuroro padėjėjui, Kariuomenės teismo ypač svarbių bylų karinis tardytojas – ypatingajam tardytojui, Kariuomenės teismo karinis tardytojas – apylinkės tardytojui, Kariuomenės teismo sekretorius ir sekretoriaus padėjėjas – apygardos

137 1933 m. Teismų santvarkos įstatymu buvo nustatyta keturių posistemų bendrosios kompetencijos teismų sistema. Pradėjo veikti apylinkių teismai, kurie savo kompetencija ir veikla buvo panašūs į prieš tai veikusius taikos teismus; apygardos teismai, kurie pirmąja instancija nagrinėjo svarbesnes civilines ir baudžiamąsias bylas ir buvo apeliacinė instancija apylinkių teismuose išnagrinėtoms byloms; Apeliaciniai rūmai, kurie buvo apeliacinė instancija ir nagrinėjo apygardos teismuose nagrinėtas bylas, ir pirma instancija – nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų valstybės saugumui; Vyriausiasis Tribunolas, kuris veikė kaip kasacinis teismas. Tribunolas taip pat vykdė administracinio teismo funkcijas.

teismo sekretoriui ir jo padėjėjui, Kariuomenės teismo kandidatas – šio įstatymo teismo kandidatui¹³⁸.

Be to, Vyriausiasis Tribunolas nagrinėjo kai kurias prasižengusių Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojų bylas, tarp jų ir laikinųjų narių, kurie buvo atleidžiami iš tarnybos, pareigų arba jiems buvo skiriamas įspėjimas, pastaba, drausmės bylas. Karinių teismų tarnautojai daugiausia už mažesnius nusižengimus buvo baudžiami Vyriausiojo Tribunolo arba Armijos / Kariuomenės teismo, o dėl karinės tarnybos ir drausmės nusižengimų – krašto apsaugos ministro. Ministras galėjo pareikšti pastabą, pašalinti iš užimamų pareigų arba atleisti iš tarnybos nuolatinis teismo teisėjus už kriminalinių nusikaltimų ir skirti bausmę už netarnybinis nusikaltimus, pvz., kai asmenys buvo pripažinti neišsimokėtiniais skolininkais. Vyriausiasis Tribunolas inicijuodavo bylas dėl teismo pirmininko, nuolatinųjų ir laikinųjų narių drausmės nusižengimų vadovaudamasis krašto apsaugos ministro nutarimu, o dėl karinių tardytojų – Armijos / Kariuomenės teismo nutarimu ir krašto apsaugos ministro siūlymu. Tokios bylos buvo nagrinėjamos už uždarų durų, o gynyba nebuvo leidžiama. Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojų atleidimas iš tarnybos buvo krašto apsaugos ministro ir prezidento prerogatyva¹³⁹.

Bet tai dar ne viskas. Teismo procese lygiomis teisėmis dalyvavo dvi šalys – kaltintojas ir kaltinamasis, todėl buvo išklausomos abi pusės ir tik po to teismas pateikdavo sprendimą. Nors abi šalys teisme turėjo lygias teises, *de facto* karinio valstybės gynėjo / karinio prokuroro pozicija buvo įtakingesnė. Kaltinamasis tik turėjo teisę žinoti, kuo buvo kaltinamas, būti supažindintas su bylos medžiaga, turėti gynėją, teisę savo lėšomis kviesti liudytojus per septynias dienas nuo kaltinamojo akto nuorašo ir šaukiamųjų asmenų sąrašo įteikimo dienos (neretai reikalauta nurodyti šaukiamųjų liudytojų parodymų turinį)¹⁴⁰, turėti vertėją ir teisę į paskutinį žodį.

Teismo darbe reikšmingą vietą šalia kaltintojo užėmė gynėjas. Visuose kariniuose teismuose, išskyrus karo / karo lauko ir karininkų garbės teismus, gynyba buvo leidžiama. Armijos / Kariuomenės teisme kaltinamasis galėjo gintis pats, pasirinkti gynėją arba šis jam galėjo būti paskirtas. Gynėjo dalyvavimas buvo

138 Teismų santvarkos įstatymas, VŽ, 1933, Nr. 419/2900.

139 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 213.

140 Remiantis nuo 1934 m. įsigaliojusių Karinių įstatymų sąvado XXIV knygos 747 str. pakeitimu, liudytojus ir ekspertus galima buvo šaukti kaltinamojo lėšomis tik tada, kai kaltinamasis paskirtu laiku atsiskaitydavo su teismu už liudytojų kelionę ir ekspertų darbą. Karo įstatų rinkinio XXIV knygos pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 444/3106.

privalomas tik teisiant mažamečius nusikaltėlius nuo 10 iki 17 m. Teisme gynėjais galėjo būti teismo kandidatas, rikiuotės (iki kuopos vado) ar atsargos / dimisijos karininkas, besiverčiantis advokato praktika¹⁴¹, ir prisiekusysis advokatas. Kiti karininkai galėjo būti gynėjais tik sutikus krašto apsaugos ministrui. Vien tik tikrosios karinės tarnybos karininkai galėjo būti gynėjais teismuose dėl karinės drausmės, tarnybos ir valstybinių (išdavimo, šnipinėjimo) nusikaltimų, o bylose dėl kitų valstybinių nusikaltimų – prisiekusieji advokatai, jų padėjėjai, privatūs advokatai, teisinį išsilavinimą turintys karininkai¹⁴². Pvz., pulko teisme kaltinimą palaikydavo vienas iš teismo karininkų. Gynėju galėjo būti tik tikrosios tarnybos, rečiau – atsargos karininkas. Kaltinamasis pats galėjo pasirinkti gynėją su juo laisvai susitaręs arba teismas galėjo paskirti gynėją iš pulko, prie kurio buvo sudarytas teismas¹⁴³. Pulko teisme gynėjas buvo skiriamas dalies viršininko iš pulko karininkų tarpo ir negalėjo atsisakyti ginti kaltinamojo¹⁴⁴.

Nagrinėjamu laikotarpiu kariniai teisininkai nepagrįstai baiminosi, kad kariniuose teismuose dirbantys civiliai advokatai gynėjai galės neigiamai paveikti kariuomenės tvarką¹⁴⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad dar 1921 m. Vyriausiojo Tribuno teisėjai svarstė klausimą, susijusį su prisiekusiųjų civilių advokatų dalyvavimu nagrinėjant baudžiamąsias Armijos / Kariuomenės teismo bylas Tribunole¹⁴⁶. Tačiau šis nuogaštavimas buvo nepagrįstas, nes tarp civilių buvo daug teisinį išsilavinimą įgijusių ir išleistų į atsargą ar net dimisiją karininkų, kurie vertėsi advokato praktika arba dirbo teismuose. Gynėjui kariniuose teismuose buvo keliami aukšti reikalavimai. Jis privalėjo išmanyti savo teises ir pareigas, baudžiamosios teisės ir proceso subtilybes, žinoti, kada ir kokie veiksmai teismo posėdžio metu turi būti atlikti ir pan. Jam buvo draudžiama nederamai elgtis, kalbėti apie nesusijusius su byla dalykus, vartoti įžeidžiamus žodžius, niekinti religines dogmas, menkinti valstybės prestižą, viršininkų įsakymus, priminti teisėjams apie nagri-

141 S. Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*, Vilnius, 1997, p. 24.

142 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 217.

143 *Karo baudžiamasis statutai*, p. 93.

144 Pulko teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 4/44.

145 Carinės Rusijos karinių teisininkų nuomone, gynėjo dalyvavimas kariniuose teismuose buvo laikytinas neigiamą įtaką karių drausmei darančiu reiškiniu. Tačiau, pvz., Vokietijos kariuomenėje tik žemesnės priklausomybės teismuose nebuvo skiriami gynėjai. Prancūzijoje tik karo žandarai kaltinamiesiems neleido turėti gynėjų, paprastai gynėjai galėjo būti kviečiami ir skiriami teismo.

146 M. Rōmeris, *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji–lapkričio 7-oji*, p. 260.

nėjamos bylos svarbą, kritikuoti nustatytą įstatymų vykdymo tvarką¹⁴⁷. Teismo pirmininkas turėjo teisę nutraukti nusižengusio teismo posėdžio tvarkai gynėjo kalbą, o jam pakartotinai nusižengus posėdžio metu, galėjo visiškai atimti teisę kalbėti. Už itin šiurkščius nusižengimus gynėjas galėjo būti net pašalintas iš posėdžio. Visgi gynėjo pareiga buvo apklausti kiekvieną liudytoją, teisiamaįj, išsiaiškinti visas bylos aplinkybes, paneigti inkriminuojamą nusikaltimą arba išdėstyti teismui bausmę švelninančias aplinkybes.

Armijos / Kariuomenės teismas nagrinėjo bylas pagal supaprastintas procesines taisykles. Bylos nagrinėjimo procesas (kaip ir bendrosios kompetencijos teismuose) buvo oficialus aktas. Jis vyko lietuvių kalba, viešai (nors ne visada), išskyrus teisiamuosius posėdžius, kai buvo išklausomas kaltinamasis, liudytojai, žinovai, skelbiami išaiškinimo, ekspertizės, įkainojimo dokumentai, kratos protokolai ir kiti raštai, buvo tiesioginis, laikantis žodinio bylos nagrinėjimo ir aiškinimo(-si) principų, laisvai vertinant įrodymus. Karininkai ir kareiviai buvo tardomi nepažeidžiant lygiateisiškumo principo ir traukiami baudžiamojon atsakomybėn be tiesioginio viršininko sutikimo. Karinio baudžiamojos proceso tvarka buvo taikoma tik baudžiamosioms byloms dėl nusikaltimų ir drausminių nusižengimų, o civilinės teisės ginčai, pvz., turto, šeimos, pasižadėjimų, išskyrus nuostolių išieškojimą iš asmens, nuteisto už kriminalinį nusikaltimą, buvo nagrinėjami bendruosiuose ir kituose ypatinguosiuose, ne kariniuose, teismuose. Tačiau civilinis ieškinyš iki tam tikros sumos galėjo būti pareiškštas prieš nagrinėjant bylą ir sprendžiamas kariniame teisme¹⁴⁸. Jame buvo nagrinėjami žalos atlyginimo klausimai, susiję su kariniais nusikaltimais. Bylos buvo nagrinėjamos greitai, laikantis nustatytos tvarkos. Karinių įstatymų sąvado XXIV knygoje buvo nustatytas trumpesnis laikas, supaprastintos procedūros, apribotas viešumas spaudoje, šalims neleidžiama kritikuoti valstybės įstatymų¹⁴⁹. Armijos / Kariuomenės teisme bylai išnagrinėti buvo nustatyti griežti terminai, išskyrus bylas dėl valstybės išdavimo ir politinių nusikaltimų.

Kariuomenės atstovai buvo gana gerai apmokamas socialinis sluoksnius. Jų atlyginimą sudarė nuolatinis ir papildomas atlyginimai. Nuolatinis atlyginimas susidėjo iš pagrindinio atlyginimo už karinį laipsnį ir tarnybos vietą, periodinių priedų

147 A. Zarinas, *Gynimas karo teismuose*, *Kardas*, 1926, Nr. 32, p. 505.

148 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 206.

149 *Ibid.*, p. 217; V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis *et alii* (iš lot. k. *et alii* – ir kiti), J. S. Pečkaitis, A. Šenavičius, *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002, p. 435.

(brangenybių, butpinigių, vaikų, švenčių ir specialių priedų (už aukštąjį mokslą, už kiekvienus ištarnautus trejus metus, už antrailes ir papildomas pareigas)), o papildomas – iš dienpinigių, kelionpinigių, persikėlimo priemonių ir kitų išmokų.

Teigtina, kad Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojams darbas teisme buvo pirmaeilės, kitiems karinių teismų nariams – antraeilės pareigos. Jie eidavo savo tiesiogines pareigas dalyje, o nuo jų būdavo atleidžiami tik teismo posėdžio dienomis. Šias pareigas ėjo be jokio atlygio, tačiau gaudavo stažo už darbą teisme ir vyresniškumą už aukštąjį mokslą kaip teismo specialybės karininkai¹⁵⁰. Pvz., baigusiam aukštąjį mokslą karininkui buvo pridedama vieneri metai, baigusiam gimnaziją – pusė metų vyresniškumo¹⁵¹. Lietuvos kariuomenėje nusistovėjo praktika įskaityti tarnybos laiką, įgytą Rusijos ir Vokietijos kariuomenėse, suteikti tokį pat arba viena pakopa aukštesnį karinį laipsnį. Todėl karininkui keičiant jo turėtą rusų kariuomenėje karinį laipsnį buvo atsižvelgiama būtent į jo išsilavinimą. Karininkui buvo pridedami treji metai vyresniškumo už tai, kad jis tarnyboje dirbo darbą pagal savo specialybę (pvz., teisininku). Kariuomenės atstovai, neturėję karinio laipsnio, bet įgiję aukštąjį išsilavinimą, karinę tarnybą pradėdavo nuo leitenanto, jiems buvo suteikiamas dvejų metų vyresniškumas¹⁵².

Ne tik išsilavinimas, bet ir vadovavimas kariniam vienetui buvo įskaitomas pridedant karinio laipsnio vyresniškumą. Tačiau ne visos tarnybos kariuomenėje buvo susijusios su rikiuote, t. y. tarnyba būryje, kuopoje, batalione, pulke ar divizijoje. Todėl nuo 1922 m. liepos 8 d. karininko vadovavimo stažas galėjo būti pakeistas tarnybos stažu, jei karininkas tarnavo ne rikiuotės dalyse, o, pvz., Kariuomenės teisme arba rikiuotės dalių ne rikiuotės vietose, pvz., kituose kariniuose teismuose. Stažas buvo įgyjamas vykdant pareigas, o vyresniškumas karinėje tarnyboje buvo pridedamas atsižvelgiant į išsilavinimą, kai karininkas įgydavo vienerių metų vyresniškumą už aukštesniosios ir ketverių metų – už aukštosios mokyklos baigimą (dveji metai turint leitenanto ir dveji metai turint vyr. leitenanto laipsnį). Kovų metu daliniuose ištarnautas laikas buvo įskaitomas į laiką aukštesniam laipsniui įgyti – vieną dieną karinių veiksmų erdvėje prilyginus dviem dienoms¹⁵³.

150 Pulko teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 4/44; A. Klimavičius, *6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriniai bruožai ...*, p. 203; B. Juškys, *Teismo specialybė ir kariškieji teismai...*, p. 91.

151 Lietuvos kariuomenės laipsnių įstatymas, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 13/167.

152 Lietuvos kariuomenės laipsnių įstatymo pakeitas [pakeitimas] ir papildas [papildymas], *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 20/246.

153 Lietuvos kariuomenės laipsnių įstatymo papildymas ir pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1922, Nr. 96/787.

Kpt. Karolis (Abdonas) Remezas (Reméza).
Apie 1923–1925 m.

Vyr. ltn. Alfonsas Šepetys. 1929 m.

LCVA Fs, P-29947

V. Kavaliausko asmeninė kolekcija

Reikia prisiminti, kad dar Nepriklausomybės kovų metu savanoriai ir mobilizuoti kariai už tarnybą kariuomenėje laikinai gaudavo pagrindinį atlyginimą ne už karinį laipsnį, kaip buvo įprasta, bet už vykdomas pareigas, tarnybos vietą. Nors dėl to meto ekonominės padėties atlyginimai vėlavo po keletą mėnesių, tačiau karius stengtasi aprūpinti kuo geriau ir Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojams alga buvo mokama beveik laiku. Todėl svarbu pateikti duomenų apie pirmuosius teismo tarnautojų atlyginimus. Teismo dalis: teismo pirmininko atlyginimas buvo 1800, teismo nario – 1600, teismo sekretoriaus – 1200, teismo kandidato – 1000, raštininko – 600 auksinų¹⁵⁴. Karinio valstybės gynėjo institucijos: karinio valstybės gynėjo – 1800, jo padėjėjo – 1600, karinio tardytojo – 1500, karinio valstybės gynėjo sekretoriaus – 1000, karinio valstybės gynėjo kanceliarijos ir karinių tardytojų raštininkų – 600 auksinų, teismo ir valstybės gynėjo bendrosios dalies raštininkų–mašininkų – 700, registratoriaus – 600, kurjerio – 500, pasiuntinio – 300 auksinų¹⁵⁵.

154 1919 m. auksino kursas: 2 auksinai – 1 Lt, 1920 m. 6 auksinai – 1 Lt, vėliau 10 auksinų – 2 Lt. Pvz., kareivio dienos maisto daviny 1919 m. kainavo 4,7 auksino, o 1920 m. – 5,13 auksino. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 ...*, p. 200–201.

155 1919 10 08 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo raštinių etatai, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 305, l. 26.

Ir tik nuo 1920 m. pagrindinį karininkų atlyginimą sudarė atlygis už karinį laipsnį ir užimamą vietą. Pvz., leitenantui buvo mokama 800 auksinų, vyr. leitenantui – 850 auksinų ir 150 auksinų už komandos viršininko vietą; kapitonui – 900 auksinų ir 250 auksinų už kuopos vado vietą; majorui – 1000 auksinų ir 350 auksinų už neatskirojo / 500 – už atskirojo bataliono vado vietą; pulkininkui leitenantui – 1050 auksinų ir 400 auksinų už pulko vado padėjėjo vietą; pulkininkui – 1100 auksinų ir 700 auksinų už pulko vado vietą; generolui leitenantui – 1200 auksinų ir 900 auksinų už brigados atskirojo vado vietą / 1100 – už divizijos vado vietą; jo algos dydžiui buvo prilygintas Lietuvos kariuomenės rusų tarnybos generolo majoro ir generolo leitenanto atlygis, generolui – 1250 auksinų ir 1300 auksinų už korpuso vado pareigas¹⁵⁶. Netrukus buvo nustatytas karo valdininkų, KAM laisvai samdomų tarnautojų atlyginimo dydis, tačiau nors ir dirbo karininkų vietose, jie gaudavo mažesnę nei karininkai atlyginimą¹⁵⁷. Vis dėlto jų, kaip dirbančių atitinkamai karininkų ir karo valdininkų etatinėse vietose, atlyginimo klausimas buvo nuolat persvarstomas. Todėl jau vėliau buvo nuspręsta jiems skirti 90 proc. karininkų piniginio atlyginimo, o jei buvo baigę aukštąjį mokslą – skirti tokį pat atlyginimą kaip ir karininkams. Tačiau tik įvertinus karinės tarnybos aktualumą ir sudėtingumą, pritarus Ministrų kabineto nariams ir Valstybės kontrolieriui, išimties keliu jiems galėjo būti mokama didesnė nei įstatymu nustatyta alga¹⁵⁸.

Nuo 1928 m. sausio 1 d. į KAM civilių tarnautojų etatines vietas pradėta skirti tik atsargos karius. Išimtimi buvo laikomi atvejai, kai tik ne žemesniam kaip brigados vado teisėmis viršininkui (nuo 1935 m. gegužės 1 d. į karininkų vietas – tik kariuomenės vadui, o į kareivių – divizijos vadui¹⁵⁹) leidus buvo galima samdyti ir ne atsargos karius. KAM nuolat buvo numatomas tam tikras skaičius civilių, galėjusių užimti karininkų etatines vietas, priklausomai nuo karinio dalinio ir įstaigos etatų skaičiaus. Tačiau Armijos / Kariuomenės teismas galėjo pasipildyti tarnautojais ir sutaupyti lėšų, nes jo sudėtis buvo papildoma laikinaisiais nariais – keturiais karininkais ir keturiais kareiviais iš kariuomenės dalių ir įstaigų, kurie atlyginimą gaudavo iš savo dalių¹⁶⁰.

156 Įstatymas algų nustatymo karininkams pagal laipsnius ir užimamas vietas, LVŽ, Kaunas, 1920, Nr. 20/247; Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 247/1, Kaunas, 1920 m. vasario 22 d.

157 Karo valdininkų algų nustatymas sulyginant su karininkų algomis, LVŽ, Kaunas, 1920, Nr. 20/248; Algų nustatymo kariams įstatymas, VŽ, Kaunas, 1921, Nr. 63/563; Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas ir papildymas, VŽ, Kaunas, 1922, Nr. 87/748.

158 Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1924, Nr. 166/1158.

159 Krašto apsaugos ministerijos etatams vykdyti įstatymas, VŽ, Kaunas, 1935, Nr. 487/3400.

160 Krašto apsaugos ministerijos taikos meto etatai, VŽ, Kaunas, 1929, Nr. 293/1934.

Karininkui vykdant tarnybos pareigas ligos atveju, nesvarbu, ar tai būtų fizinė, ar psichikos liga, iki visiško pasveikimo arba paleidimo iš kariuomenės buvo mokamas atlyginimas. Psichikos ligomis sirgusių arba mirusių karininkų alga buvo išmokama jų artimiesiems – žmonoms, vaikams arba globėjams. Tik suimtam arba teisiamam karininkui galėjo būti sustabdytas atlyginimo mokėjimas, bet išteisintam buvo išmokama visa jam priklausiusi alga, o nubaustajam bausme be teisių susiaurinimo ir neatleidus iš kariuomenės – už karinių laipsnį, vedusiems – dar butpinigiai ir vaikų priedai. 1931 m. atlyginimas už karinį laipsnį buvo toks: generolo – 1200 Lt,

Kpt. Kazys Rudminas. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-29948

generolo leitenanto – 900 Lt, pulkininko – 750 Lt, pulkininko leitenanto – 600 Lt, majoro – 525 Lt, kapitono – 450 Lt, leitenanto – 350 Lt, jaunesniojo leitenanto – 300 Lt. Be pagrindinės atlyginimo dalies, buvo atlyginama už pareigas: I kat. – 1500 Lt, II kat. – 900 Lt, III kat. – 800 Lt, IV kat. – 675 Lt, V kat. – 575 Lt, VI kat. – 475 Lt, VII kat. – 365 Lt, VIII kat. – 325 Lt, IX kat. – 295 Lt, X kat. – 250 Lt, XI kat. – 165 Lt, XII kat. – 125 Lt. KAM civiliams tarnautojams, dirbusiems karininkų vietoje, buvo mokamas atlyginimas, nustatytas pagal jų užimamą vietą. Tačiau, pvz., civilis, užimantis pulkininko leitenanto vietą, gaudavo 15 proc., užimantis majoro ir kapitono – 10 proc., o leitenanto ir jaunesniojo leitenanto – 5 proc. mažesnę atlyginimą. Civiliams tarnautojams, dirbantiems ne karininkų etatinėse vietose, buvo atlyginama kaip valstybės tarnautojams¹⁶¹.

Tuo metu valstybės tarnautojų darbo užmokestis (pagrindinė alga ir įvairūs priedai) buvo glaudžiai susijęs su aštuoniolikos kategorijų tarnautojų sistema, t. y. nuo konkrečios užimamos kategorijos priklausė tarnautojų gaunamos

161 Karininkų atlyginimo įstatymas, VŽ, Kaunas, 1931, Nr. 349/2392.

pagrindinės algos dydis. Tačiau atskiroms institucijoms, jų tarnautojams buvo nustatytos individualios algos skyrimo lentelės. Pvz., 1924 m. civilinio teismo tarnautojams alga mokėta pagal atskirą lentelę, darbuotojus pagal jų užimamas pareigas suskirsčiusią į XIV (nuo 1932 m. – XV) kategorijų. Vadovautasi nuostata, kad teismų tarnautojų alga turi būti didesnė už numatytą bendroje tarnautojų algų lentelėje nustatytą algą. O daugumos nagrinėjamo laikotarpio valstybės tarnautojų mėnesio darbo užmokestis siekė iki 400 Lt¹⁶².

Vadinamuosius specialiuosius priedus dažniausiai gaudavo Armijos / Kariuomenės teismo kariniai pareigūnai su aukštesniu teisiniu išsilavinimu. Be įstatymu nustatyto atlyginimo, jie gaudavo jų ir atitinkamo civilinių teismų tarnautojų atlyginimo skirtumo piniginių priedą¹⁶³. Įvairių tarnybų karininkai, baigę aukštąjį mokslą – tiek civilinį, tiek karinį, buvo itin reikalingi, todėl buvo skatinami tobulintis (ypač karininkai iki kuopos vado arba kapitono laipsnio). Tam nuo 1924 m. gegužės 1 d. net buvo paskirtas 10 proc. priedas nuo pagrindinio atlyginimo už aukštąjį mokslą¹⁶⁴.

Svarbu pridurti, kad už antraeiles ir papildomas pareigas KAM tarnautojams taip pat buvo mokama: už antraeiles – ne daugiau kaip pusė jų pagrindinio atlyginimo¹⁶⁵, už papildomas – išmokant tam tikrą pinigų sumą. Pvz., 1928–1929 m. kariniai tardytojai kas mėnesį gaudavo 50 Lt priedus, už kuriuos nereikėjo atsiskaityti, nuovadų kamerų raštvedybos darbams apmokėti¹⁶⁶. Karinės vadovybės nustatyta tvarka sudarytose komisijose ne darbo metu dirbusiems jų nariams buvo sumokama tam tikra pinigų suma už kiekvieną posėdį¹⁶⁷ arba už atliktą darbą rengiant įstatymus, jų rinkinius ir pan.

Papildomas atlyginimas taip pat buvo svarbus, nes kariuomenės atstovai negalėjo eiti kitų, išskyrus tik karinės vadovybės nustatytas, pareigas. Todėl labai dažnai būtent kariniai teisininkai skaitydavo paskaitas aukštosiose karo mokyklose ir kaip kariniai lektoriai už tai gaudavo nustatytą atlyginimą¹⁶⁸. Jau 4-ajame dešimtmetyje etatiniams ir komandiruotiems kariniams lektoriams už kiekvieną paskaitą buvo mokama atsižvelgiant į mokymo įstaigos rūšį (pvz., I rūšis – aukštoji karo mokykla)

162 A. Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.). Humanitarinių mokslų krypties istorijos sritys (05H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2007, p. 50, 144, 149.

163 Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1924, Nr. 155/1094.

164 Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1924, Nr. 166/1158.

165 Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1928, Nr. 287/1856.

166 Algų nustatymo kariams įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1929, Nr. 293/1935.

167 Karininkų atlyginimo įstatymas, VŽ, Kaunas, 1931, Nr. 349/2392.

168 Karo lektoriams atlyginti įstatymas, VŽ, Kaunas, 1922, Nr. 90/759.

ir dėstomojo dalyko kategoriją (pvz., I kat. – specialiosios teorijos kursas)¹⁶⁹.

Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojai, kaip ir pati įstaiga, buvo aukštai vertinami ir gerbiami¹⁷⁰. Tuo metu buvo sakoma, kad karininkas P. Šniukšta „[...] davė tam teismui tinkamą rimtą toną [...]“¹⁷¹. Jis buvo vienas pirmųjų, pakviestų dėstyti 1920 m. Kaune įsteiguose Laikinuosiuose karininkų kursuose (vėliau – Aukštieji karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursai). Juose dėstė ir 1922–1926 m.¹⁷²

Karo mokykloje ir karininkų kursuose paskaitas skaitė kiti kariniai teisininkai. 1921–1926 m. karininkas J. Papečkys dėstė teisę Karo mokykloje ir Aukštuosiuose karininkų kursuose jų kūrimosi pradžioje¹⁷³. Jis turėjo dėstyti baudžiamąją teisę Aukštuosiuose kursuose, kurie vėliau peraugo į universitetą, tačiau dėl tarpybinio užimtumo šio darbo ne pradėjo. Aukštuosiuose karininkų kursuose teisę ir kariuomenės ūkį dėstė karo valdininkas J. Grigaitis¹⁷⁴, pulkininkai V. Engleris ir E. Vimeris¹⁷⁵. 1928–1934 m. kitas Kariuomenės teismo tarnautojas karininkas V. Mieželis dėstė Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykloje ir beveik tuo pačiu metu, 1932–1936 m., Vytauto Didžiojo karininkų kursuose¹⁷⁶. Plk. Adolfas Lapšys 1940 m. dėstė tik Lietuvos Prezidento karo mokykloje¹⁷⁷.

Vien aukštosiomis karo mokyklomis nebuvo apsiribota. Kariniai teisininkai buvo kviečiami dėstyti ir policijos pareigūnams Aukštesniojoje policijos mokykloje. Čia 1924–1925 m. dėstė plk. E. Vimeris, 1925–1926 m. – karininkas

169 Karo mokyimo įstaigų lektoriams atlyginti įstatymas, VŽ, Kaunas, 1933, Nr. 411/2834.

170 R. Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, Chicago, 1967, p. 183.

171 *Ibid.*, p. 187.

172 F. Žigaras, Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos tobulinimo sistema (1919–1940 m.), *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2007, p. 102; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VII, p. 334.

173 M. Kuodys, Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, Vilnius, 2008, t. II, p. 123; B. Štencelis, Aukštieji karininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursai, *Mūsų žinynas*, 1928, t. XV, Nr. 45, p. 393; F. Žigaras, *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos tobulinimo sistema (1919–1940 m.) ...*, p. 105.

174 1938 12 06 Lietuvos Respublikos kariuomenės ats. brg. gen. J. Grigaičio siunčiamos žinios KAM Vyriausiojo spaudos ir švietimo skyriaus enciklopedinio leidinio redakciniai komisijai, *LMAVB RS*, f. 187–14, l. 18; 1926 09 13 Lietuvos Respublikos KAM laikinai einančio Aukštųjų karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursų viršininko pareigas plk. B. Štencelio liudijimas, *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 792, l. 12.

175 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VIII, p. 251.

176 V. Indrašius, *Nepriklausomybės riteriai*, Vilnius, 1998, p. 6.

177 F. Žigaras, *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos tobulinimo sistema (1919–1940 m.) ...*, p. 68.

Plk. Emilis Vimeris savo kabinete. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-6508

P. Budrevičius. Pastarasis dėstė baudžiamąją teisę policijos nuovadų viršininkams, Administracijos kursuose prie Aukštesniosios policijos mokyklos – baudžiamąjį procesą policijos nuovadų viršininkams ir policijos vadams¹⁷⁸.

Reikėtų pridurti, kad karinių teismų posėdžio dalyviams – gynėjams, liudininkams, ekspertams, dvasininkams, gydytojams ir vertėjams – buvo sumokama už atliktą darbą, taip pat apmokamos kelionės išlaidos, pvz., Armijos / Kariuomenės teisme – iš specialiųjų tam reikalui numatytų lėšų, o pulko ir kituose teismuose ar dalyse – iš buvusių jų dispozicijoje dienpinigiams skirtų lėšų¹⁷⁹. Tam tikrų įsipareigojimų turėjo ir dalyviai – iškvieštieji liudininkai, kurie, be svarbios priežasties neatvykę į teismą, buvo baudžiami pinigineis bandomis iki 500 Lt, be to, turėjo atlyginti iškvieštiejiems į teismą asmenims išlaidas, susijusias su posėdžio atidėjimu, jei jis buvo atidėtas dėl liudytojų kaltės¹⁸⁰.

Kiekvieno kario išskirtinumą ne tik visuomenėje, bet ir kariuomenėje pabrėžė uniforma ir skiriamieji ženklai. Nagrinėjamu laikotarpiu uniformai įsigyti / pasisiūdinti kariams buvo skiriama apie 1300–1500 Lt. Tačiau tik Armijos / Ka-

178 1934 07 14 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio karinio teisėjo plk. P. Budrevičiaus tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 312a, l. 20 v.–21 v.

179 Įsakymas kariuomenei Nr. 70/1, Kaunas, 1936 m. lapkričio 5 d.

180 1936 11 18 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo iššauktojo liudytojo J. Dainausko šaukimo lapelis, LCVA, f. 507, ap. 2, b. 25a, l. 31–31 v.

riuomenės teismo kariniai pareigūnai išsiskyrė savitomis aprangos detalėmis, skiriamaisiais ženklais ir ekipuote. Tuo metu kitų karinių teismų nariai dėvėjo konkrečių kariuomenės rūšių ir dalių, prie kurių buvo įsteigtas teismas, uniformas, turėjo įvairią joms būdingą ekipuotę ir ženklus.

Armijos / Kariuomenės teismo karininkai ir karo valdininkai dėvėjo pėstininkų dalies uniformą su teismo specialybę reprezentuojančiomis detalėmis. Pvz., 1923 m. modelio teismo karininko uniforma turėjo vieną ypatumą – kepurės lankelio ir jos viršaus spalva, milinės apykaklių ir antpečių, švarko apykaklių ir jų trikampių, antpečių, rankogalių ir kelnių įsiuvai (apvadai) buvo avietinės spalvos – melsvai raudoni¹⁸¹. Tačiau buvo skirtumų, nes tik 1920 m. ir 1934 m. modelių uniformos švarko apykaklės trikampių spalva buvo juodos spalvos¹⁸². Visiems teismo karininkams, kuriems buvo privaloma dalies uniforma, bet dar neturėjusiems karinio laipsnio arba svetimoje kariuomenėje jų įgytas laipsnis liko nepakeistas, buvo privalu skersai antpečio, žemiau privalomų ženklų, nešioti 1 cm pločio sagų spalvos juostelę (galioną)¹⁸³. Vėliau ji buvo tvirtinama prie rankovės ir buvo 5 cm ilgio, o jos plotis ir juostelių skaičius priklausė nuo karininko užimamos vietos. Prie kepurės ji buvo prisiuvama skersai lankelio iš šonų ir gale, o ant pilotės – tik iš šonų¹⁸⁴. Teismo kariniai teisininkai jau nuo 1920 m. turėjo nustatytą reljefinį 1,9 x 3,15 cm prie antpečių segamą karininkų specialybės ženklą (balto metalo, nuo 1934 m. – žalvario). Jis vaizdavo atverstą knygą, po kuria buvo įstrižai pakištas kardas (rankena apačioje dešinėje). Ženklas buvo segamas antpečių viduryje tarp laipsnių ženklų ir antpečio sagos¹⁸⁵.

Teismo specialybės karininkų 1920 m. modelio antpetinis ženklas. XX. a. 3–4 dešimtmetis.

Lietuvos kariuomenės karių, nukentėjusių nuo sovietinio ir nacistinio genocido, artimųjų sąjungos archyvo nuosavybė

181 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 53/Priedas, Kaunas, 1923 m. kovo 27 d.

182 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 19/3, Kaunas, 1934 m. kovo 9 d.

183 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 132, Kaunas, 1923 m. liepos 12 d.

184 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 147/3, Kaunas, 1923 m. rugpjūčio 3 d.

185 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 436/1, Kaunas, 1920 m. rugpjūčio 15 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 53/1, Kaunas, 1923 m. kovo 27 d.

Tai nebuvo naujiena karinėje uniformoje, nes tokio tipo ženklus nešiojo ir kitų šalių teismo tarnybos tarnautojai. Pvz., sovietiniai teismo tarnybos kariniai juristai nuo 1936 m. į uniforminio švarko apykaklę įsisegdavo savo tarnybos ženklą – sukryžiuotus kardus, pridengtus skydu.

Turimais duomenimis, Armijos / Kariuomenės teismas turėjo ir jubiliejinį įstaigos ženklą – specialųjį žetoną, kurį galėjo nešioti visi nusipelnę jo aktyviosios tarnybos, atsargos ir dimisijos kariai, kuriems buvo suteikta teisė dėvėti karinę uniformą, arba net į kitą dalį perkelti kariai. Teisė nešioti šį ženklą galėjo būti atimta tik teismo sprendimu¹⁸⁶. Turime žinių ir apie neįgyvendintą medalio (apdovanojimo) projektą, kurį Kariuomenės teismo 10-mečiui paminėti sukūrė KAM Vyriausiojo kariuomenės štabo laisvai samdomas apdovanojimų kūrėjas, braižytojas ir dailininkas ats. kpt. Andrius Lopuchinas¹⁸⁷. Tačiau patvirtinti, ar tai buvo tas pats, ar kitas ženklas, dėl medžiagos stokos negalime.

Iš tiesų tai buvo tik dalis uniformos išskirtinumo. Kariniai pareigūnai laikėsi uniformos dėvėjimo taisyklių, atlikdavo tam tikrą ceremonialą teismo posėdžio metu. Mums žinomos tokios nuo 1930 m. įsigaliojusios taisyklės. Teismo teisėjų sudėtis, karinis valstybės gynėjas, teismo sekretorius ir karinis gynėjas, dėvėdami išeiginę ne rikiuotės, vėliau išeiginę paprastą uniformą, pasirodydavo salėje paskelbus „Teismas eina, prašau stoti“. Teismo posėdžio metu kariniai teisėjai ir karinis valstybės gynėjas sėdėdavo prie teisėjų stalo ant pakylės, vadinamosios estrados, nusiėmę kepures ir baltas pirštines, kurias pasidėdavo priešais save. Čia, kaip ir kiekviename kariniame teisme, ant teisėjų stalo stovėjo Nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus skulptūrėlė, ant sienos kabėjo valstybės herbas Vytis. Teisėjų kolegija sėdėjo viduryje, dešinėje – kaltintojas, kairėje – gynėjas, o viduryje – liudytojai ir ekspertai. Teisėjai, pakildami iš savo vietos ir išeidami iš teismo salės į pasitarimų kambarį, turėjo užsidėti kepures. Teismo salėje likęs karinis valstybės gynėjas solidariai su jais atsistodavo / atsisėdavo, užsidėdavo kepurę ir vėl nusiimdavo jiems išėjus iš posėdžio vietos ir į ją sugrįžus. *Ipsa facto* metu teismo sekretorius ir karinis gynėjas kepures laikydavo rankose ir stovėdavo sulig komanda „Ramiai“. Teismo posėdžio metu visi teismo nariai kepures ir pirštines laikydavo priešais save ant stalo. Pažy-

186 1927 10 08 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karininkų susirinkimo protokolas, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 189, l. 5.

187 V. Kavaliauskas, *Už nuopelnus Lietuvai. 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos ordinai ir medaliai ...*, p. 349.

mėtina, kad jie, kaip ir visi klausytojai teisme, posėdžio metu saikdinant liudininkus stovėdavo, tik teismo nariai nusiimdavo kepurės sulig komanda „Ramiai“ ir jas vėl užsidėdavo skelbiant teismo nuosprendį ir kitus nutarimus¹⁸⁸. Karinis valstybės gynėjas pareikšdamas kaltinimą kepurės nenusiimdavo ir kartu su teismo teisėjais skelbiant rezoliuciją ir teismo sprendimą stovėdavo kepurę užsidėjęs¹⁸⁹. Sprendimas buvo pagarsinamas teismo pirmininkui ir nuolatiniais nariams sėdint, atsistodavo tik laikinieji nariai ir teismo sekretorius. Šios taisyklės buvo sudarytos remiantis sąvado XXII knygos 120 ir 121 str., Karinių teismų taisyklių 24 str. (120 str. priedas II), Instrukcijos Karinės apygardos teismams 110 str. ir kitais karinės vadovybės įsakymais¹⁹⁰. Tiesa, 1940 m. patvirtintus paskutinįjį nepriklausomos Lietuvos kariuomenės uniformos modelį, kasdienio darbo, posėdžių metu karinių teismų karininkai, kariniai gynėjai karininkai turėjo dėvėti tarnybinę rikiuotės uniformą.

Nuo 1934 m. kovo 1 d. Kariuomenės teismo, kaip ir Vyriausiojo Tribunolo, posėdyje dalyvaujantys civiliai advokatai ir privatūs gynėjai turėjo dėvėti teisingumo ministro nustatytas togas ir beretes ir laikytis jų dėvėjimo taisyklių¹⁹¹. Be šių atributų, teismo proceso metu prie savęs jie turėjo medinę dėžutę – spjaudyklę¹⁹², kurią naudodavo burnai išdžiūvus arba atsikosėję. Karininkai gynėjai, kaip ir patys teismo nariai, dėvėjo paprastą išėiginę ne rikiuotės uniformą. Teismo posėdyje uniformą privalėjo dėvėti atsargos, dimisijos karininkai ir patys teisiamieji karininkai. Buvo draudžiama uniformą dėvėti tiems karininkams, kurie buvo teismo bausti su teisių susiaurinimu, paleisti iš kariuomenės drausmės keliu arba karininkų garbės teismo sprendimu. Šauliai galėjo dėvėti uniformą tik kariniuose ir šaulių garbės teismuose, o bendruosiuose – tik tuo atveju, jei atstovavo Šaulių sąjungai¹⁹³. Pažymėtina, kad ne teismo specialybės kariai teisme dėvėjo savo dalies uniformą, o teismo civiliai tarnautojai – kariuomenės išduotus valdiškus rūbus (pvz., kostiumus) arba jiems nustatytą uniformą, bet neturėjo ginklo.

188 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 5/1, Kaunas, 1930 m. birželio 20 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 245, l. 5.

189 1930 06 13 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo posėdžio metu uniformai dėvėti taisyklės, *ibid.*, b. 10, l. 152, 164.

190 1930 05 15 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugo ministrui, *ibid.*, l. 151.

191 Teisingumo ministro įsakymas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 433/3028; Teisingumo ministro įsakymas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 442/3098.

192 S. Jakubickas, *Dienos įvykių sukuriuose 1915–1986*, Toronto, 1987, p. 94.

193 Įsakymas Šaulių sąjungai Nr. 43/3, Kaunas, 1938 m. lapkričio 9 d., *Šaulių sąjungos įsakymai ir aplinkraščiai (1935–1939)*, Kaunas, 1940, p. 37.

7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko teismo posėdis. Klaipėda, 1931 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-16511/461

Labai dažnai Armijos / Kariuomenės teismas dirbo nekūrenamose ir darbui nepritaikytose patalpose, todėl per išvažiuojamųjų sesijų posėdžius, kur patalpos teismą aprūpindavo civilinė arba karinė valdžia, dėvėdavo milines su kailiu, kailine apykakle arba ilgus kailinius, net pirštines. Tokie pat karinės uniformos reikalavimai, jų suvienodinimas buvo keliami ir kitiems kariniams teismams¹⁹⁴.

Tiesa, iki 3-iojo dešimtmečio pirmos pusės karininkams ir karo valdininkams buvo draudžiama bendrojo lavinimo mokyklose pamokų, universitete – paskaitų ir egzaminų metu dėvėti karišką uniformą¹⁹⁵. Tačiau kadangi tekdavo sugaišti daug laiko grįžtant į namus persirengti, dėl ko nukentėdavo ir darbas, tarnyba, ilgą laiką naudotos praktikos buvo atsisakyta.

Visi teismo posėdžio dalyviai ne tik apsivilkdavo nustatytą uniformą, bet ir posėdžiaudavo apsiginklavę, nes prie karinės uniformos priklausė ir nustatyti ginklai. Karininkai buvo ginkluoti kardais ir pistoletais, puskarininkiai (išskyrus kavalerijos ir artilerijos) – pistoletais. Tik 4-ojo dešimtmečio pabaigoje kardus nešioti buvo palikta kavalerijai ir raitajai artilerijai. Pirmiesiems teismo karininkams ir karo

194 S. Jakubickas, *Dienos įvykių sukuriuose 1915–1986*, p. 116; *Įsakymaskariuomenei* Nr. 99/4, Kaunas, 1934 m. spalio 18 d.

195 Kariuomenės teismui įsakymas Nr. 6/13, Kaunas, 1928 m. kovo 31 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 208, l. 5 v.

Armijos / Kariuomenės teismo rūmai. Kaunas, XX a. 3–4 dešimtmetis.

LCVA Fs, P-6500

valdininkams buvo išduoti 7,65 mm „Mauser“, „Beholla“¹⁹⁶, „Dreyse“ (Vokietija) ir „Retolaza“ (Ispanija) pistoletai, po 25 šovinius kiekvienam, kardai¹⁹⁷. Kariniai pareigūnai šaudybos pratybas atlikdavo Eigulių, o kitų teismų nariai – savo dalinių šaudyklose 9 mm „Browning HP“ (Belgija) modelio nuosavais arba kitais pistoletais.

Būtent Kariuomenės tiekimo valdyba, jai pavaldžios Kariuomenės intendantūros, Ginklavimo, Karo butų valdybos tiesiogiai aprūpindavo Armijos / Kariuomenės teismą¹⁹⁸ (kiti kariniai teismai būdavo aprūpinami per konkrečius dalinius, prie kurių jie buvo įsteigti). Jos pasirūpindavo finansavimu, tiekdavo maistą, kario aprangą, avalynę, higienos reikmenis, ekipuotę, kanceliarijos reikmenis (pvz., rašymo priemones, popierių, blankus, knygas, rašomąsias mašinėles¹⁹⁹ ir t. t.), gurguolės, ryšio ir kitus reikmenis, transporto priemones (tarp jų ir arklius), inventorių, aprūpindavo gyvenamosiomis ir darbui skirtomis patalpomis, sudarydavo sąlygas mokytis, ilsėtis ir gydytis.

Kiti kariniai teismai veikė prie savo dalių ir išskirtinių – kaip Armijos / Kariuomenės teismas – patalpų neturėjo, jomis dalijosi su kitais padaliniais. Yra žinoma, kad,

196 Armijos teismui įsakymas Nr. 6/5, Kaunas, 1919 m. rugsėjo 14 d., *ibid.*, b. 2, l. 6.

197 Armijos teismui įsakymas Nr. 6/9, Kaunas, 1920 m. vasario 25 d., *ibid.*, l. 32 v.

198 Nuo 1923 m. balandžio 1 d. Kariuomenės teismas ūkio reikalais buvo priskirtas prie KAM Ūkio dalies. *Įsakymas kariuomenei* Nr. 68/6, Kaunas, 1923 m. balandžio 14 d.

199 Armijos teismui įsakymas Nr. 13/5, Kaunas, 1919 m. spalio 20 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 2, l. 14 v.

pvz., kariniame dalinyje pulko teismo darbui turėjo būti paskirtos patalpos – teismo posėdžiui, teisėjams ir liudininkams. Tačiau tiek atskirų patalpų nebuvo paskirta. Teismų darbo laikas nebuvo apibrėžtas, tačiau stengtasi darbus atlikti pirmoje dienos pusėje.

Tuo metu Armijos / Kariuomenės teismas dirbo nuo 8.00 iki 15.00 val. ir buvo įsikūręs dviejų aukštų mūriniame pastate Kaune, Gedimino g. 17 / Kęstučio g. 13 (dab. Gedimino g. 27 / Kęstučio g. 25), kuris anksčiau priklausė Kauno tvirtovės administracinių (vadavietės) pastatų kompleksui. Iš pradžių numatytas penkias patalpas šiame pastate buvo užėmęs Juridinis skyrius²⁰⁰, nes tuo metu trūko ne tik gyvenamųjų būstų, bet ir patalpų valdžios, kariuomenės institucijoms bei įstaigoms. Teismo nariai laikinai rezidavo įvairiose kitose patalpose mieste, bet nuo 1919 m. spalio pradžios Juridiniam skyriui užėmus patalpas Vytauto prospekte²⁰¹, teismo institucija čia dirbo iki pirmosios sovietinės okupacijos.

Kiekviena kariuomenės dalis, neišskiriant Armijos / Kariuomenės teismo, stengėsi kuo taupiau naudoti KAM skirtas lėšas. Karinių teismų kanceliarijos darbe ypač taupiai buvo naudojamas net popierius – rašoma ir spausdinama ant mažiausios popieriaus skiautės arba dar likusios gerosios pusės, lapas buvo padalijamas į keletą mažesnių dalių ir pan. Tačiau dažniausiai kariniai teisininkai skundėsi įvairios teisinės ir karinės literatūros stygiumi. Trūko 1869 m. Karinių įstatymų sąvado knygu, 1922 m. Karo baudžiamojo statuto, karinių teismų įstatų, statutų, taisyklių, instrukcijų ir pan. Ypač trūko taip reikalingų sąvado knygų, kurių ne tik nusipirkti buvo beveik neįmanoma, bet net pasiskolinti teismo dieną iš kitų kariuomenės dalių ne visada pavykdavo²⁰². Reiktų iš karto paaiškinti, kad šiuo atžvilgiu Armijos / Kariuomenės teismo padėtis čia buvusi geriausia.

Todėl dar 1919 m. šiame teisme buvo organizuota speciali tarnybinė biblioteka. Ja galėjo pasinaudoti ir kitos Kauno įgulos dalys, nes jų bibliotekos neturėjo tiek daug specifinių teisės šaltinių ir teisinės literatūros. Bibliotekoje saugomi šaltiniai ir literatūra buvo studijuojami ne tik vietoje, bet ir buvo duodami parsinešti į namus. Pvz., 1925 m. tarp bibliotekos skaitytojų daugiausia buvo, aišku, Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojų, taip pat Vyriausiojo kariuomenės štabo ir Karo technikos

200 1919 09 07 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 77.

201 1919 10 02 Lietuvos Respublikos KAM ėjusio kanceliarijos viršininko pareigas krn. J. Kubiliaus raštas Juridinio skyriaus viršininkui, *ibid.*, l. 78.

202 1921 04 18 Lietuvos Respublikos KAM Vietinės kariuomenės brigados vado mjr. A. Merkio raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 10, ap. 1, b. 35, l. 137.

Kariuomenės teismo bibliotekos ekslibrisas. 1927 m.

AASK

Kpt. Anatolijus Okulič-Kazarinas (Okulič-Kozarinas).
Apie 1931 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-15781/2

valdybos karininkų, karo valdininkų. Tais metais biblioteka turėjo 29 skaitytojus, joje buvo 405 tomai knygų. Įdomu tai, kad bibliotekoje saugomas turtas buvo nurodomas tomiais, o ne vienetais. Biblioteka neturėjo etatinio bibliotekininko, todėl tvarką joje prižiūrėjo teismo sekretorius²⁰³. Ji buvo nuolat papildoma medžiaga, gauta per krašto apsaugos ir užsienio reikalų ministrus. Tačiau ypač trūko Karinių įstatymų sąvado XXII knygos (1910 m. leidimas), Belgijos, Italijos, Lenkijos, SSRS karinių baudžiamųjų (proceso) statutų, duomenų apie jų karinių teismų sutvarkymą.

1927 m. dailininkas Vladas Čekanauskas, kitais duomenimis, artilerijos kpt. Anatolijus Okulič-Kazarinas (Okulič-Kozarinas) sukūrė bibliotekai ekslibrisą. Jo centre buvo pavaizduotos kardo formos svarstyklės su šalia esančiu deglu ir knygomis, apačioje užrašyta „Kariuomenės teismo biblioteka“ ir specialybės ženklų atvaizdas²⁰⁴. Ekslibrisas buvo klijuojamas knygos viršelio vidinėje pusėje.

203 1925 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo tarnybinės bibliotekos apyskaita, *ibid.*, f. 507, ap. 8, b. 55, l. 3–3 v.

204 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, p. 452; *Lietuvos kariuomenės bibliotekos ir ekslibriai (1918–1940)*, sud. J. Nekrašius, Vilnius, Pakruojis, 1991, p. 9.

Jis rodo, kokiomis knygomis disponavo teismo biblioteka²⁰⁵. Akivaizdu, kad jų nuolat daugėjo. Tačiau knygų trūko rengiant įvairius įstatymų, jų rinkinių projektus, tobulinantis universitete, todėl jų buvo ieškoma privačiose bibliotekose arba net užsienyje. Pvz., 1927 m. Kariuomenės teisme buvo 448 tomai įvairios teisinės ir kitų mokslo sričių literatūros ir šaltinių, o skaitytojų buvo tik 19, iš kurių vienas generolas leitenantas, trys pulkininkai, vienas pulkininkas leitenantas, keturi majorai, septyni kapitonai, trys vyr. leitenantai. Bibliotekininko pareigas tuo metu ėjo teismo sekretoriaus padėjėjas mjr. Vladas Matulevičius²⁰⁶.

Reikia pasakyti, kad Armijos / Kariuomenės teismo kariniai pareigūnai dėl lėšų stokos, transporto stygiaus, taip pat laiko sumetimais į išvažiuojamąsias sesijas vykdavo tik prisikaupus bylų: į mažesnius miestelius po du kartus per metus, į didesnius miestus – po 3–4 kartus. Nors pradžioje teismas buvo aprūpintas dviem arkliais su vežimu²⁰⁷ nedideliems atstumams įveikti, greitai imta skirti lėšų įvairiam transportui. Su savimi buvo imami atspaudai, blankai, bylos, daiktiniai kaltės įrodymai *etc.*

Tenka konstatuoti, kad pati kariuomenės kūrimosi pradžia buvo labai sunki – trūko visko. Pvz., kaip minėta, teismo tarnautojai dirbo nekūrenamose, nesaugiose, netinkamose darbu patalpose. Teisme esančiam turtui apsaugoti vien sargo nepakako, todėl buvo nuspręsta Ūkio dalies vedėją apgyvendinti teismo bute²⁰⁸. Net centre dirbę kariniai tardytojai kūrendavo ir valydavosi patalpas patys arba savo lėšomis, nes išnaudoti vyr. raštininkus jiems draudė statutas. Trūko etatų, todėl buvo įsteigti nauji arba skiriama lėšų samdyti šeiminingą patalpoms kurenti. Su tokiais problemomis tuo metu susidurdavo ne viena kariuomenės dalis ar kita valstybės institucija. Tačiau ilgainiui aprūpinimas gerėjo. Pvz., Armijos / Kariuomenės teismui buvo skiriama nemažai dėmesio, ko nebūtų galima pasakyti apie kitas kariuomenės teisingumo institucijas, kurioms trūko specialių patalpų, teisinės literatūros, patyrusių teisininkų.

Tenka pridurti, kad teismo tarnautojai buvo atestuojami, jų biografijos, charakteristikos, reputacija, profesinės ir specialybės žinios prieš skiriant į atitinkamą tarnybos vietą buvo nuodugniai tikrinamos, tačiau pasitaikydavo teismo tarnautojų nusižengimų jau vykdant tarnybines pareigas. Be abejonės, tai priklausė nuo kario individualaus charakterio ir būdo savybių, elgesio ir etiketo taisyklių paisy-

205 A. Ružancovas, Kariuomenės bibliotekų ženklai, *Karys*, 1928, Nr. 20, p. 387–388.

206 A. R-as [Ružancovas], Kariuomenės teismo tarnybinė biblioteka, *Kardas*, 1928, Nr. 2, p. 29.

207 Kariuomenės teismui įsakymas Nr. 4/32, Kaunas, 1922 m. vasario 24 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 67, l. 5.

208 Armijos teismui įsakymas Nr. 30/2, Kaunas, 1921 m. rugsėjo 30 d., *ibid.*, b. 19, l. 86.

mo, aplinkybių ir vietos sąlygų, padėties valstybėje ir karinės vadovybės pozicijos, neišskiriant papročių, valstybės ir kariuomenės tradicijų. Karjerai įtakos galėjo turėti ir lengvabūdiškas elgesys. Tokio elgesio pavyzdžių pasitaikydavo ne tik visose kariuomenės dalyse.

Turimi faktai ir pateikti pavyzdžiai iš dalies leidžia susipažinti su teismo specialybės tarnautojų nusižengimais. Pvz., 1922 m. Kariuomenės teismo karinis tardytojas kpt. P. Rimša telefonu pasiūlė 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko vyr. ltn. Vladui Mongirdui apsimesti „ne pilno proto buvus“ tam, kad būtų paleistas iš areštinės, kurios bausme buvo nubaustas. Kariniams viršininkams išsiaiškinus šį įvykį ir informavus krašto apsaugos ministrą, pastarasis kariniam tardytojui pareiškė papeikimą už netinkamą karininkui ir teismo tarnautojui elgesį²⁰⁹. Nors tuo

metu (kitaip nei dabar) nebuvo atskirti viešieji ir privatūs interesai, tačiau atliekant teisminį darbą nebuvo piktnaudžiaujama asmeninėmis pažintimis, o ir karinė vadovybė galimus interesų konfliktus stengėsi numatyti ir sekti.

1925 m. balandžio 22 d. Kariuomenės teismo tvarkomajame posėdyje buvo nagrinėjama laikinai ėjusio karinio tardytojo pareigas vyr. kandidato karo valdininko Stasio Sasnausko drausmės byla. Joje teismo tarnautojas buvo pripažintas esąs kaltas, kad neatvyko nurodytu laiku ir neatliko tardymo iškviesto Kauno pašto, telefono ir telegrafo valdininko apklausos byloje, nes sirgo ir apie tai neinformavo savo tiesioginio viršininko I nuovados karinio tardytojo kpt. P. Rimšos

Karo valdininkas Stasys Sasnauskas. Apie 1923–1926 m.
Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. VII, p. 38

209 Kariuomenės teismui įsakymas Nr. 62/4, Kaunas, 1922 m. rugsėjo 23 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 67, l. 92.

ir iškviesto asmens. Už tai jam buvo pareikšta žodinė pastaba ir perspėjimas²¹⁰. Kaip matome, toks įvykis neturėjo didelės reikšmės karininko karjerai ir nagrinėtai bylai, kaip kitais metais vyr. ltn. Kazio Augio elgesys, sukėlęs nepatogumų teismo darbui. Kariuomenės teismo kariuomenės pareigas išvažiuojamosios sesijos metu Šiauliuose, bet nustatytu laiku neatvyko į teisiamąjį posėdį, o ieškomas nebuvo surastas. Todėl teismas kreipėsi į 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulką ir šis atsiuntė pulko teismo raštininką eiti teismo sekretoriaus pareigas. Karininkas atvyko į teismo posėdį jam jau besibaigiant²¹¹, todėl buvo nubaustas 3 parų arešto bausme už apsileidimą tarnyboje ir netrukus 10 parų – už triukšmo kėlimą esant neblaiviam viešojoje vietoje²¹².

Itin retai, dažniau pulko nei Armijos / Kariuomenės teisme, pasitaikydavo atvejų, kada teisininkas pritaikydavo ne tą baudžiamąjį straipsnį ir bausmę. 1934 m. Kariuomenės teismo pirmininkas gen. ltn. P. Šniukšta netgi prašė krašto apsaugos ministro, kad šis Respublikos prezidentui pristatytų pašalinti iš tarnybos teismo karinį teisėją plk. P. Budrevičių už tai, kad jam pirmininkaujant teismo posėdyje buvo

Gen. ltn. Petras Šniukšta. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs. P-6499

- 210 1925 04 22 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sprendimas tvarkomajame posėdyje l. e. karinio tardytojo pareigas vyr. kandidato karo valdininko S. Sasnausko drausmės byloje, *ibid.*, f. 930, ap. 5, b. 2407, l. 36–37; 1925 06 04 Lietuvos Respublikos KAM Generalinio štabo l. e. Administracijos valdybos viršininko pareigas plk. ltn. A. Zubrio raštas Susisiekimo ministerijos pašto, telegrafo ir telefono valdybos direktoriui, *ibid.*, f. 929, ap. 1, b. 287, l. 32; 1925 06 22 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sprendimas l. e. karinio tardytojo pareigas vyriausiojo kandidato karo valdininko S. Sasnausko drausmės byloje, *ibid.*, l. 34–35.
- 211 1926 03 22 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario karo valdininko J. Grigaičio pareiškimas teismo pirmininkui, *ibid.*, f. 930, ap. 5, b. 106, l. 10–10 v.
- 212 1926 04 26 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos pareiškimas Vyriausiojo štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui, *ibid.*, ap. 2A, b. 97, l. 16; 1926 04 24 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sekretoriaus padėjėjo vyr. ltn. K. Augio raportas teismo sekretoriui, *ibid.*, ap. 5, b. 106, l. 7–7 v.

suklysta paskelbiant sprendimą 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko kareivio Jono Rastausko byloje. Vienoje galutinės rezoliucijos vietoje nurodyta „taip, kaltas“, o kitoje „nekaltas, nes neįrodyta“. Toks karinių teisėjų aplaidumo pavyzdys galėjo turėti neigiamos įtakos teismo autoritetui²¹³.

Reikia pasakyti, kad nuo smulkių nusižengimų ir netinkamai susiklosčiusių aplinkybių niekas nėra apsaugotas. Panašių atsitikimų būta ir tarp civilių teismo tarnautojų, kurie už tarnybinius nusikaltimus atsakė prieš karinius teismus – lygiai taip kaip ir kariai. Pvz., 1938 m. rugsėjo 17 d. Kariuomenės teismo raštininkas civilis tarnautojas Alfonsas Kazys Steponavičius buvo nubaustas 6 parų arešto bausme lygtinai už tai, kad rugpjūčio 19 d. įteikė raportą, jog ketina vesti, bet nesulaukęs atsakymo vedė jau kitą dieną²¹⁴. Gruodžio 16 d. teismo pasiuntinys civilis tarnautojas Andrius Pažėra nubaustas 10 parų paprasto arešto lygtinai su įspėjimu už tai, kad lapkričio 31 d. turėdamas su savimi teismo korespondenciją pasigėrė iki sąmonės netekimo ir toks pasirodė viešoje vietoje, o korespondenciją išnešiojo tik kitą dieną. O pats nusižengimas buvo nagrinėjamas jau ne Kariuomenės, bet apylinkės teisme²¹⁵. Ne paslaptis, kad buvo draudžiama dalyvauti politinėje veikloje. Kariuomenėje buvo vykdomas politinis sekimas, sukėlęs nepasitenkinimo kariuomenėje bangą. Sekami buvo visi kariuomenės bendruomenės nariai. O kriminalinės policijos dėmesio sulaukė teismo tarnautojas vrš. Aleksas Rėza už priešvalstybinę veiklą²¹⁶.

Taigi šiuo atveju įdomios karininkų atestacijos, kuriose gausu visapusiškos informacijos, nes į tarnybos lapą nebuvo įtraukiami teismo sprendimai, kuriais asmuo buvo išteisintas arba byla panaikinta šalims susitaikius, pulko teismo ir taikos teisėjo sprendimais skirtos nuobaudos, įspėjimai, pastabos, papeikimai, piniginiai ieškiniai, areštas – ne ilgesnis kaip trys savaitės, drausminės nuobaudos, nors prezidentui sutikus iš tarnybos lapo buvo išbraukiamos teismų sprendimu skirtos nuobaudos be teisių siaurinimo, prezidento skirtos drausminės nuobaudos²¹⁷. Būtent atestacijose buvo pateikiamos itin informatyvios charakteristikos.

213 1934 02 19 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, b. 312a, l. 66.

214 1938 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo civilio tarnautojo A. K. Steponavičius atestacijos lapas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 393, l. 71.

215 1938 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo civilio tarnautojo A. Pažėros atestacijos lapas, *ibid.*, l. 53.

216 1928 12 10 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raštas VRM kriminalinės policijos viršininkui, *ibid.*, b. 568, l. 38.

217 *Kariuomenės raštvedybos statutas*, Kaunas, 1928, p. 58–59.

Plk. ltn. Vladas Matulevičius. Apie 1931–1934 m.

LCVA Fs, P-34745

Mjr. Juozas Ragažinskas. 1924 m.

LCVA Fs, P-12428

Pvz., karinio teisininko plk. ltn. Vlado Matulevičiaus atestacijos lape aptinkame, kad jis dažnai pasišalindavo darbo valandomis ir į tarnybą žiūrėjo kaip į antraeilį dalyką, nes buvo užimtas pašaliniais dalykais, turėjo ryšių su neaiškios reputacijos asmenimis²¹⁸. Teismo tarnautojas vyr. ltn. Stepas Dumčius nepakankamai kaip teismo karininkas išmanė karinius dalykus, menkai teišmanė raštvedybą, o baudžiamosios teisės dalykų visai neišmanė ir labiau tiko dirbti ūkio srityje, bet ne teisme²¹⁹.

Kiti Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojai, kaip ir daugelis nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos kariuomenės karių, neišvengė nedidelių ir retai pasitaikančių nusižengimų. Tarp teismo tarnautojų buvo ir mėgėjų pakortuoti, išlenkti taurėlę, meilintis merginoms ir net „linkusių prie biznio“. Sėkmingą tarnybą kartais lydėjo nepageidaujami reiškiniai, turėję įtakos darbo rezultatams ir kolektyvo mikroklimatui. Iš esmės teismo tarnautojai pasižymėjo pavyzdinėmis charakterio savybėmis ir moralinėmis nuostatomis, tarnyboje – uolumu, sąžiningumu ir atsidavimu užimamoms pareigoms.

218 1934 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio tardytojo adm. plk. ltn. V. Matulevičiaus atestacijos lapas, LCVA, f. 930, ap. 2M, b. 83, l. 21 v.

219 1926 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo vertėjo vyr. ltn. S. Dumčiaus atestacijos lapas, *ibid.*, ap. 5, b. 567, l. 66 v.

Karinių teismų narių darbas buvo sunkus ir gerbiamas, tai sąlygojo išskirtinės tarnybos, darbo sąlygos, kurios reikalavo atitinkamo dėmesio ir įvertinamo. Kiekvienas karininkas privalėjo nuolatos atnaujinti savo žinias, kelti kvalifikaciją ir pasirinkti tolesnę karjeros kryptį. Tačiau tam galėjo daryti įtaką karinės vadovybės pozicija, karininko asmeninės savybės, išsilavinimas, kvalifikacija, sveikata ir net nelaimingi atsitikimai. Karinių teismų nariai turėjo galimybes siekti aukštesnės užimamos vietos, įdomesnės ir platesnio spektro veiklos tiek kariuomenėje, tiek kitose valstybės žinybose.

Pirmiausia kario profesinei karjerai įtakos turėjo individualios psichinės savybės, fiziniai duomenys ir sveikatos būklė. Ypač pastaroji turėjo lemiamos įtakos kai kurių karinių pareigūnų tolesnei tarnybai. Pirmiausia paminėtinas karininkas P. Šniukšta, kurį dar 1919 m. liepos 4 d. kariuomenės sveikatos patikrinimo komisija pripažino netinkamu karinei tarnybai dėl tuberkuliozės²²⁰. Tačiau nepaisant sveikatos problemų, kurias daugiau ar mažiau pavyko išspręsti, karjeros laiptais užkopė nuo leitenanto iki generolo ir Lietuvos kariuomenėje ištarnavo 16 metų.

Net keliems karininkams buvo diagnozuotos lėtinio pobūdžio psichikos ligos – *dementia praecox* (ankstyvoji silpnaprotystė) ir *dementia paralytica* (trečiojo laipsnio sifilis). Pirmoji pasireiškė vienam teismo majorui, turėjusi įtakos jo darbui teisme. Jam buvo iškeltos net dvi drausmės bylos, pareikšta pastaba ir papeikimas žodžiu dėl teisminiame darbe padarytų klaidų – nerangumo tarnyboje ir nerūpestingai atlikto tarnyboje. Ligai progresuojant karininkas buvo paguldytas gydytis į Dr. J. Basanavičiaus karo ligoninę, kur dėl ligos sukeltų komplikacijų 1928 m. kovo 5 d. mirė²²¹. Mirties priežastimi tapo susidarę kraujo krešuliai, kurie galėjo atsirasti plaučių arterijose dėl silpnos širdies ir įvykusio priepuolio²²². Antrąją ligą sirgo kitas teismo majoras, nors iki tol atlikti medicininiai patikrinimai ir atestavimas nieko blogo nežadėjo. Majoras dažnai skundėsi galvos skausmais, nuovargiu, ne kartą gydėsi namuose, Birštono karo sanatorijoje ir Dr. J. Basanavičiaus karo ligoninėje²²³. 1928 m. balandžio 2 d. karininkas po ilgos ir sunkios ligos mirė karo ligoninėje ir buvo išbrauktas iš kariuomenės

220 1919 07 04 Lietuvos Respublikos kariuomenės sveikatos patikrinimo komisijos apie P. Šniukštos ligą liudijimas, *ibid.*, f. 930, ap. 2Š, b. 195, l. 42.

221 1928 04 01 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio tarytojo mjr. P. Rimšos tarnybos lapas, *ibid.*, ap. 5, b. 2319, l. 7; Įsakymas kariuomenei Nr. 23/7, Kaunas, 1928 m. kovo 13 d.; Mirė mjr. Rimša, *Karys*, 1928, Nr. 12, p. 227.

222 1928 03 13 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio tarytojo mjr. P. Rimšos mirties priežastiai išaiškinti komisijos išvados, *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 2319, l. 43.

223 1928 06 01 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo jaunesniojo kandidato mjr. J. Ragažinsko tarnybos lapas, *ibid.*, ap. 2R, b. 13, l. 4.

Karo valdininkas Kazys Geštautas. Apie 1920–1922 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 89

sąrašų²²⁴. Nuo minėtos ligos 1939 m. gruodžio 12 d. mirė dar vienas buvęs teismo tarnautojas²²⁵.

Manytume, kad tokios psichikos ligos galėjo atsirasti dėl degeneracinių pokyčių, kraujotakos ligų, infekcijų, traumų, lėtinių apsinuodijimų. Tai sukėlė įvairius pažintinius, emocinius ir elgesio sutrikimus. Paprastai karininkai skundėsi galvos skausmais, svaigimu, nuovargiu, dirglumu, kas trukdė susikoncentruoti, atlikti protines funkcijas ir turėjo įtakos atminčiai ir tolesniam darbui teisme.

Daugeliui karių, išėjusių į atsargą arba dimisiją, pasireiškė tam tikri sveikatos sutrikimai, susiję su karine

tarnyba²²⁶. Karinės tarnybos metu ypač gera sveikata negalėjęs pasigirti ats. mjr. K. Žalkauskas turėjo rimtų sveikatos problemų ir išėjęs į atsargą. Dar tarnaudamas valstybės tarnyboje pačių valstybės tarnautojų vadinamame „Lietuvos Sibire“ (Klaipėdos krašte), jis kelis kartus prašė valstybės suteikti mokamas atostogas ir pašalpą gydymuisi užsienyje – apgydyti savo silpnus plaučius²²⁷. Pvz., vieną kartą jis paprašė suteikti šešių mėnesių mokamas atostogas ir vienerių metų atlyginimo dydžio pašalpą sveikatai pataisyti (dėl problemų, susijusių su plaučių ir gerklės ligomis) Šveicarijoje, kur pragyvenimas ir gydymas buvo labai brangūs. Taip pat prašė dovanoti ankstesnę 3,5 tūkst. Lt pašalpą ir dar skirti 10 tūkst. Lt ekstra pašalpą jo palydovui²²⁸.

224 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 36/5, Kaunas, 1928 m. balandžio 21 d.; Majoras Juozas Ragažinskis, *Karys*, 1928, Nr. 17, p. 300.

225 1940 01 16 Lietuvos Respublikos kariuomenės ats. vyr. ltn. K. Augio mirties liudijimas, LCVA, f. 930, ap. 2A, b. 97, l.39.

226 Pažymėtina, kad net atsargos karininkų registravimo kortelės buvo išskirstytos pagal pagrindines karininkų specialybes. Išskirtinai teismo specialybės atsargos karininkų kortelės buvo galima atpažinti iš jų kraštų, kurie buvo rudos spalvos.

227 P. Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių. Iš mano atsiminimų 1915–1938*, red. P. Čereškaitė, Vilnius, 1992, p. 125.

228 1927 08 04 Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto gubernatoriaus K. Žalkausko prašymas Ministrui pirmininkui, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p13a.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.].

Lietuvos Respublikos prezidentas dr. Kazys Grinius vizito Klaipėdoje metu. 1926 m. rugpjūtis–rugsėjis. Iš kairės: gen. št. plk. Itn. Kazys Škirpa, Klaipėdos krašto gubernatorius ats. mjr. Karolis Žalkauskas, Mykolas Sleževičius su žmona Doma, gen. Silvestras Žukauskas, prezidentas ir krašto apsaugos ministras plk. Itn. Juozas Papečkys.

Mindaugo Sereičiko asmeninė kolekcija

Tenka pridurti, kad teismo vidaus gyvenime buvo nelaimingų atsitikimų, pasitaikė net nenatūralių mirčių atvejų. 1922 ir 1928 metai buvo paženklinti nelaimėmis. Tais metais nuskendo besimaudydamas karo valdininkas Alfonsas Kuliukas²²⁹, kitas karo valdininkas, K. Geštautas, netyčia nusišovė²³⁰. Turimais duomenimis, daugiau tokių nemalonių įvykių teismo vidaus gyvenime nepasitaikė.

Esame linkę manyti, kad kariniai pareigūnai neturėjo didelių galimybių užimti pačių aukščiausių pareigų Armijos / Kariuomenės teisme. Rotacijos vadovaujančiose pareigose beveik nebuvo, o jei buvo keičiamasi vietomis, tai retai, kas leidžia manyti apie karininkų lojalumą politinei vadovybei. Šio teismo pirmininkais per visą jo veiklos laikotarpį buvo vos trys karininkai: gen. P. Šniukšta (1919–1934), plk. Silvestras Leonas (1934–1938) ir brg. gen. V. Mieželis (1938–1940). Lygiai tokia pat situacija buvo ir karinio valstybės gynėjo institucijoje / karinėje prokuratūroje. Jai vadovavo karo valdininkas J. Brazaitis (1919–1920),

229 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 170/9, Kaunas, 1922 m. rugpjūčio 9 d.

230 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 173/8, Kaunas, 1922 m. rugpjūčio 14 d.; A†A Alfonsas Kuliukas, Lietuva, 1922 m. liepos 9 d., Nr. 151, p. 1; A†A Kazys Geštautas, Lietuva, 1922 m. rugpjūčio 2 d., Nr. 171, p. 1; 1927 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo žinios apie teismo sekretoriaus padėjėją karo valdininką K. Geštautą, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 136, l. 26.

mjr. K. Žalkauskas (1920–1923) ir brg. gen. E. Vimeris (1923–1940). Keletui teismo specialybės karininkų pavyko pasiekti karjeros aukštumas tiek KAM, tiek VRM arba kitose žinybose, kur jie buvo paskirti į aukštus vadovujančius postus.

Pirmiausia 1923 m. birželio 29 d. vidaus reikalų ministru buvo paskirtas Kariuomenės teismo karinis valstybės gynėjas mjr. K. Žalkauskas, kuris nuo birželio 30 d. buvo išleistas iš kariuomenės į atsargą, o vėliau išbandė teisininko ir politiko kėdę. 1924 m. rugpjūčio 1 d. jis buvo paskirtas Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėju, nuo 1926 m. liepos 1 d. ėjo Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigas, tačiau dėl sveikatos problemų kreipėsi į prezidentą su prašymu jį atleisti. 1927 m. rugsėjo 1 d. prašymas buvo patenkintas, o pats K. Žalkauskas priskirtas prie Ministrų kabineto. 1928–1938 m. jis vėl Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo / prokuroro padėjėjas, o iki pirmosios sovietinės okupacijos buvo Kauno apygardos teismo pirmininkas²³¹. Be šių pareigų, jis buvo VDU Teisės fakulteto neetatinis lektorius²³², nuo 1935 m. – Lietuvos evangelikų konsistorijos prokuratoras²³³, aktyviai dirbo tarptautinėje komisijoje baudžiamajai teisei suvienodinti, bendradarbiavo „Teisės“ ir „Kriminalistikos žinyno“ leidiniuose. 1945–1948 m. K. Žalkauską netgi pakvies JAV okupacinės karinės valdžios Vakarų Vokietijoje Teisės skyrius – tvarkyti antinacinių baudžiamųjų bylų²³⁴.

Sparčiai karjeros laipsniais kilo plk. ltn. J. Papečkys. Tarptarnybiniu laikotarpiu jis dirbo Kariuomenės teisme, 1926 m. birželio 15 d. buvo paskirtas į krašto apsaugos ministro postą. Prieš tai jis buvo KAM juriskonsultas, krašto apsaugos viceministras, KAM Ūkio ir finansų valdybos viršininkas. Po gruodžio 17 d. įvykių plk. ltn. J. Papečkys vėl buvo paskirtas į Kariuomenės teismą laikinai eiti nuolatinio nario

231 1924 07 31 Lietuvos Respublikos Prezidento A. Stulginskio aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p7.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1926 07 29 Lietuvos Respublikos Prezidento K. Griniaus aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p11.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; 1927 09 01 Lietuvos Respublikos Prezidento A. Smetonos aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p14.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; Respublikos prezidento aktai, VŽ, Kaunas, 1940, Nr. 718/5701.

232 1940 04 12 Lietuvos Respublikos ŠM VDU Teisės fakulteto neetatinio lektoriaus K. Žalkausko tarnybos lapas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p22c.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.]; K. Žalkauskas universitete skaitys paskaitas, *Lietuvos žinios*, 1931 m. spalio 27 d., Nr. 244, p. 5; K. Žalkauskas dėstys Klaipėdos baudžiamąją teisę, *Lietuvos žinios*, 1933 m. sausio 30 d., Nr. 24, p. 5.

233 J. Jankauskas, *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai*, Vilnius, 2010, p. 60.

234 *Ibid.*, p. 61. V. Andriulis, *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940*, Vilnius, 2000, p. 285–286; A. Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*, Šiauliai, 2009, p. 472; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VIII, p. 325.

Prezidentas Antanas Smetona ir karinė vadovybė prie vakarienių stalo. 1934–1935 m. Iš kairės: 1-as gen. št. plk. Stasys Raštikis, 2-as gen. ltn. P. Šniukšta, 3-ias prezidentas, 4-as gen. št. plk. Kazys Musteikis, 5-as ats. gen. S. Žukauskas.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17836/35

pareigas²³⁵. Išleistas į atsargą advokatavo, dirbo Valstybės Taryboje²³⁶, kuri sprendė įvairių įstatymų suderinamumo klausimus, atliko teisės kodifikacijos²³⁷ darbus.

Ilgametis Kariuomenės teismo pirmininkas, pripažintas neginčijamu autoritetu karinės teisės srityje, gen. ltn. P. Šniukšta nuo 1934 m. birželio 13 d. buvo pakviestas vadovauti KAM ir likviduoti birželio 6–7 d. įvykių padarinių ir teisiinių sunkumų Lietuvos kariuomenėje. Tokį kilstelėjimą karjeros laiptais sąlygojo karininko kaip autoritetingo teisininko ir administratoriaus gebėjimai. Tiesa, buvo manančiųjų, kad gen. ltn. P. Šniukšta turėjo mažai patirties baudžiamajame procese, nes ilgą laiką dirbo civilinės teisės srityje²³⁸. Tačiau įvertinus jo Rusijos ir Lietuvos civiliniuose teismuose, kariuomenėje įgytą patirtį ir laipsnį, tarnybos

235 1927 03 20 Lietuvos Respublikos KAM ats. plk. ltn. J. Papeckio tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 2P, b. 23, l. 4–4 v.

236 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VII, p. 333–334.

237 Kodifikacija (lot. *codificatio*) – įstatymų ir kitų norminių aktų, reguliuojančių tam tikras giminingų santykių sritis, sisteminimas, suvienodinimas, sutvarkymas, peržiūrėjimas ir suderinimas, panaikinimas, tobulinimas; tai tam tikros teisės srities įstatymų sujungimas į vientisą sistemą – kodeksą, statutą, įstatų; skiriamos kodifikacijos rūšys: visuotinė kodifikacija (siekiama susisteminti visų pagrindinių teisės šakų teisės normų aktus), šakinė kodifikacija (apimanti vienos teisės šakos įstatymus), specialioji kodifikacija (išleidimas teisės aktų, reguliuojančių tam tikram teisės institutui būdingus giminingus santykius).

238 *Petras Leonas. Raštai*, sud. V. Andriulis, Vilnius, 2005, t. III, p. 423.

pradžioje jam buvo suteiktas leitenanto, netrukus – vyresniojo leitenanto, o 1920 m. lapkričio 13 d. – jau pulkininko karinis laipsnis.

Grižtant prie 1934 m., pasakytina, kad gruodį Vyriausiojo štabo viršininkas plk. S. Raštikis gen. ltn. P. Šniukštą siūlė skirti net kariuomenės vadu²³⁹, o ir pats prezidentas jį labai vertino, gerbė už pareigingumą ir teisingumą. Tačiau pats krašto apsaugos ministras gen. ltn. P. Šniukšta atvirai apie save kalbėjo: „Esu užsidaręs teisininkas, apie pačią kariuomenę nieko neišmanau [...]“. Su kitais karininkais jis mažai bendravo, buvo kuklus, viešumoje beveik niekur nesirodė, iš išvaizdos buvo panašus labiau į civilį valdininką nei į karininką²⁴⁰, net nereiškę pretenzijų į generoliškumą²⁴¹. Ne kartą gen. ltn. P. Šniukšta prašėsi prezidento būti atleidžiamas iš užimamų pareigų, nenorėjo būti kariuomenės vado referentu, traukėsi ir todėl, kad jam nepatiko karo padėtis, karo komendantų nepagrįstai skiriamos bausmės ir keliamos bylos be jokio teisinio pagrindo. Todėl ministras sunkiai pasiekdavo kompromisus ir neišvengė konfrontacijos su VSD direktoriumi Augustinu Povilaičiu, vidaus reikalų ministrais plk. Steponu Rusteika ir ats. gen. ltn. Juliumi Čapliku, teisingumo ministru Stasiu Šilingu. Visgi prezidento įkalbėtas jis pasiliko vadovauti ministerijai dėl kariuomenėje numatytų reformų, nes tam buvo reikalinga teisininko patirtis²⁴². Išleistas į atsargą gen. P. Šniukšta dirbo Valstybės Taryboje, advokato²⁴³. Jis buvo vienas iš tų aukšto rango karininkų ir valstybės tarnybų vadovų, kuriais rėmėsi prezidentas A. Smetona ir jo „aksominė diktatūra“²⁴⁴.

Kitas karininkas, S. Leonas, išėjo į atsargą būdamas majoras ir kaip daugelis atsargos karininkų, turinčių teisinį išsilavinimą, buvo pakviestas dirbti į Teisingumo ministerijai pavaldžias institucijas. Dirbo Biržų, Telšių taikos teismo, Šiaulių apygardos teismo ir Apeliacinių rūmų teisėju²⁴⁵. 1934 m. birželio 16 d. jis buvo atšauktas iš atsargos ir paskirtas Kariuomenės teismo pirmininku, iš karto jam suteikiant pulkininko leitenanto laipsnį²⁴⁶. Po keleto metų sulaukė dar vie-

239 S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, Los Angeles, 1956, I d., p. 341.

240 A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 436.

241 K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p. 9.

242 S. Raštikis, Įvykiai ir žmonės. Iš mano užrašų, Čikaga, 1972, t. III, p. 74–77; S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai...*, p. 486–488.

243 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VI, p. 51–52.

244 A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 436.

245 1939 04 10 Lietuvos Respublikos KAM ats. plk. S. Leono tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 1518, l. 3.

246 1934 m. Lietuvos Respublikos KAM duomenys apie plk. ltn. S. Leono karinę tarnybą, *ibid.*, ap. 2L, b. 77, l. 7.

Plk. ltn. Silvestras Leonas. Apie 1934–1935 m.

V. Kavaliausko asmeninė kolekcija

Ats. plk. ltn. Juozas Liandsbergis. Apie 1930–1932 m.

Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas (1430–1930), p. 137

no paaukštinimo. 1938 m. kovo 26 d. plk. S. Leonui buvo pasiūlyta vadovauti VRM²⁴⁷. Iš pradžių – tik komandiruojuojant į šią žinybą, išleidžiant atostogų be atlyginimo iš KAM, vėliau perkeliant nuolat, nes iš karinės tarnybos į teismo specialybės atsargą jis buvo išleistas tik 1939 m. kovo 31 d.²⁴⁸ Po tarnybos VRM ats. plk. S. Leonas taip pat neliko nuošaly nuo pagrindinių įvykių šalies gyvenime, nes buvo paskirtas advokatu²⁴⁹, vėliau Vyriausiojo Tribunolo teisėju²⁵⁰.

Atkreiptinas dėmesys, kad viena dalis karinės teisės specialistų (ypač jaunesnės kartos) liko kariuomenėje arba LŠS tarnyboje, dar vadinamoje „kariuomene kariuomenėje“, kita perėjo tarnauti į Teisingumo ir Vidaus reikalų ministerijas ir labai nedidelė dalis – į kitas ministerijas. Tikriausiai vienas iš nedaugelio karinės teisės specialistų ats. plk. ltn. J. Liandsbergis (nuo 1940 m. – Žiemgaila) 1922 m. buvo išleistas iš kariuomenės kaip reikalingas Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai. 1922–1929 m. jis buvo Lietuvos banko personalo vadovas ir vyr. buhalteris, vėliau patarėjas Finansų ministerijoje, kur nuolat dirbo komisijose rengiant įvairius

247 Įsakymas kariuomenei Nr. 27/1, Kaunas, 1938 m. balandžio 11 d.; 1939 04 10 Lietuvos Respublikos KAM ats. plk. S. Leono tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 1518, l. 3 v.

248 Įsakymas kariuomenei Nr. 22/13, Kaunas, 1939 m. balandžio 5 d.

249 Silvestras Leonas. Kronika, *Lietuvos žinios*, 1939 m. balandžio 20 d., Nr. 88, p. 8.

250 Respublikos Prezidento aktai, VŽ, Kaunas, 1940, Nr. 704/5439.

Ats. plk. Jurgis Byla. Apie 1926–1929 m.

V. Kavaliausko asmeninė kolekcija

Ats. karo valdininkas Juozas Brazaitis. Apie 1920–1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 35

įstatymų projektus, buvo akcinės draudimo draugijos „Lietuva“ direktorius²⁵¹.

Teiktinas dim. kpt. J. Danausko pavyzdys. Jis buvo VRM Piliečių apsaugos departamento direktorius (1923–1925), Panevėžio apygardos teismo (1928–1933), Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas (1936–1939)²⁵², kaip įvairiapusis teisininkas pakviestas ekspertu-bendradarbiu į Valstybės Tarybą²⁵³. Ats. brg. gen. J. Grigaitis ėjo atsakingas pareigas Kauno apygardos teisme. 1926–1933 m. jis buvo šio teismo pirmininkas, 1933–1937 m. – Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo skyriaus pirmininkas, Civilinio skyriaus teisėjas, Klaipėdos skyriaus pirmininkas, vėliau dirbo Tribunolo teisėju²⁵⁴. Prie šių asmenybių priskirtinas ats. plk. J. Byla. Išleistas į atsargą 1926–1933 m., jis buvo pakviestas užimti Kauno apygardos teismo valstybės gynėjo, 1933–1936 m. – Vyriausiojo Tribunolo Baudžia-

251 1924 01 25 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario plk. ltn. J. Liansbergio tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 2L, b. 225, l. 1 v.–2; V. Terleckas, *Lietuvos bankininkai. Gyvenimo ir darbų pėdsakai 1918–1940*, Vilnius, 2001, p. 270–272.

252 A. Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*, p. 198, 294–295, 326; *Lietuvos kariuomenės kariuomenės 1918–1953*, t. III, p. 27.

253 M. Maksimaitis, *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*, Vilnius, 2006, p. 50.

254 A. Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*, p. 131, 294, 342; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. III, p. 212; Jonas Danauskas paskirtas Vyr. Tribunolo teisėju. Dienos naujienos, *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 14 d., Nr. 133, p. 7.

Ats. plk. Romanas Chodakauskas. Apie 1926–1929 m.
1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 49

mojo skyriaus teisėjo vietas²⁵⁵, o 1936 m. buvo pakviestas dirbti Valstybės Taryboje²⁵⁶.

Vyriausiasis Tribunolas kaip aukščiausioji teismo institucija Lietuvoje nagrinėjo įvairaus spektro bylas. Ne išimtis buvo kariuomenės bylos. Karinės tarnybos metu jame dirbo tik du Vyriausiojo Tribunolo kariniai teisėjai karininkai. Vėliau jau įvairiu laiku darbavosi atsargos ir dimisijos karininkai ir karo valdininkai J. Brazaitis, J. Rimša, M. Mataitis, K. Žalkauskas, S. Leonas, J. Byla, V. Engleris, J. Grigaitis, J. Danauskas.

Tuo metu dirbti Valstybės Taryboje buvo pakviesti ats. plk. ltn. J. Papečkys, ats. plk. J. Byla, ats. div. gen. P. Šniukšta, ekspertu – dim. kpt. J. Danauskas. Šioje konstitucinėje institucijoje buvo suburti geriausi Lietuvos specialistai, daugiausia teisininkai, kurie tarnybos atžvilgiu buvo prilyginti teismo tarnybai²⁵⁷.

Teigtina, kad absoliuti dauguma karinių teisininkų ir buvusių Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojų papildė Teisingumo ministerijos darbuotojų gretas. Po įvairius Lietuvos miestus išsiskirstę teisės specialistai prisidėjo prie teismų darbo gerinimo. Vienas pirmųjų 1920 m. iš Armijos teismo karinio valstybės gynėjo pareigų buvo atleistas karo valdininkas J. Brazaitis²⁵⁸ ir netrukus jo padėjėjas karo valdininkas J. Rimša – kaip reikalingi Teisingumo ministerijai²⁵⁹.

Mažesnė karinių teisininkų dalis dirbo advokatais ir buvo vienais iš teisinės sistemos ramsčių. Be jau minėtų ats. plk. ltn. J. Papečkio ir ats. div. gen. P. Šniukštos,

255 G. Galkutė, *Susidorojimas ...*, p. 33–34.

256 M. Maksimaitis, *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940) ...*, p. 47–48.

257 *Ibid.*, p. 50, p. 42.

258 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 289/1, Kaunas, 1922 m. kovo 31 d.; Įsakymai, LVŽ, Kaunas, 1920, Nr. 36/404.

259 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 410/11, Kaunas, 1920 m. rugpjūčio 22 d.; Įsakymas, VŽ, Kaunas, 1920, Nr. 47/467.

Ats. kpt. Juozas Bataitis. Apie 1924–1929 m.
1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 81

advokatais dirbo ats. kpt. Juozas Bataitis, ats. kpt. Ignas Urbaitis, ats. plk. ltn. Petras Gužas, ats. plk. R. Chodakauskas, ats. plk. S. Leonas, dim. plk. V. Engleris, dim. plk. M. Makarauskas, dim. div. gen. A. Zarinas. Ir tik vienas kitas Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojas dirbo antstoliu arba notaru. Iš jų paminėtini tik ats. j. ltn. Alfonsas Mickevičius, kuris vienu metu buvo Kauno apygardos teismo antstolis, ir ats. mjr. Aleksandras Balsys – Kauno apylinkės teismo antstolis.

Atskiro paminėjimo vertos aplinkybės, neleidusios karininkams patenkinti jų lūkesčių – pa-

kilti laipsniu ir pareigomis. Galime išskirti konkrečius pavyzdžius. Pvz., plk. M. Makarauskas dar rusų kariuomenėje įgijo pulkininko karinį laipsnį, kuris Lietuvos kariuomenėje nuo 1921 m. iki 1926 m. liko nepakeistas: karininkui buvo suteikta teisė pasirašinėti tik rusų tarnybos pulkininku. 1926 m. jam buvo suteikta Lietuvos pilietybė ir vietos kariuomenės pulkininko karinis laipsnis²⁶⁰. Karininkas į atsargą buvo išleistas savo paties prašymu, nors tam turėjo įtakos reformos kariuomenėje, susijusios su etatinių vietų kariuomenėje mažinimu ir karininkų atleidimu, tačiau prašymas dėvėti uniformą atsargoje net nebuvo patenkintas²⁶¹. Įdomu tai, kad karininkas pats prašė pakelti jį į generolo leitenanto laipsnį ir turėjo būti pakeltas, nes turėjo pulkininko laipsnio vyresniškumą nuo 1914 m. vasario 8 d.²⁶² Nagrinėjamu laikotarpiu kariuomenėje buvo taikytina praktika, kad,

260 1926 01 25 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio tardytojo rusų tarnybos plk. M. Makarausko pakėlimo į Lietuvos kariuomenės pulkininko laipsnį lapas, *ibid.*, ap. 2M, b. 22, l. 21; 1926 06 05 Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto reikalų vedėjo B. Dailidės rašto nuorašas, *ibid.*, l. 29.

261 1927 09 24 Lietuvos Respublikos KAM laikinai einančio Vyriausiojo štabo Administracijos valdybos viršininko pareigas plk. ltn. J. Mačiulaičio atsakymas į ats. plk. M. Makarausko prašymą, *ibid.*, l. 56.

262 1926 01 29 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo rusų tarnybos plk. M. Makarausko laipsniui nustatyti vyresniškumo lapas, *ibid.*, l. 68.

Plk. Mikas Makarauskas. Apie 1926 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 69

Plk. Viktoras Engleris. Apie 1925–1927 m.

LCVA Fs, P-6496

išleidžiant karininką į atsargą, už tam tikrus nuopelnus jam galėjo būti suteiktas aukštesnis karinis laipsnis. Juo labiau kad minėtasis karininkas išėjo į atsargą savo paties prašymu, nes tai buvo reikalinga kariuomenei (buvo mažinamas jos skaičius), jis buvo pripažintas Lietuvos kariuomenės savanoriu, visą tarnybos laikotarpį praleido Armijos / Kariuomenės teisme. Vien už kariuomenėje iš tarnautą laiką jam privalėjo būti suteiktas aukštesnis laipsnis.

Panašioje situacijoje atsidūrė plk. V. Engleris, kuris nuo 1920 m. tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje, o Rusijos imperijos kariuomenėje jo įgytas pulkininko laipsnis dar tais pačiais metais paliktas galioti ir pavadintas rusų tarnybos pulkininko laipsniu. 1926 m. jam buvo prilygintas ir suteiktas Lietuvos kariuomenės pulkininko laipsnis²⁶³, prieš tai suteikta Lietuvos pilietybė. Tačiau 1932 m. pulkininkas savo paties prašymu buvo išleistas į dimisiją su teise dėvėti uniformą²⁶⁴. Dar 1924 m., įskaitant visą jo iš tarnautą laiką kariuomenėje, rusų tarnybos pulkininko laipsnis turėjo

263 1925 04 29 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio valstybės gynėjo padėjėjo rusų tarnybos plk. V. Englerio pakėlimo į Lietuvos kariuomenės pulkininko laipsnį lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 618, l. 45.

264 1932 12 31 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario plk. V. Englerio tarnybos lapas, *ibid.*, l. 3–4.

būti pakeistas į atitinkamą vietos kariuomenės karinį laipsnį ir prilygintas generolo laipsniui bei įskaitytas laipsnio vyresniškumas nuo 1919 m. spalio 6 d.²⁶⁵

Gen. ltn. J. Grigaičio situacija buvo analogiška. Carinės Rusijos imperijos kariuomenėje jam buvo suteiktas civilio valdininko laipsnis (rus. *надворный советник*), kuris atitiko papulkininkio karinį laipsnį, ir jis buvo pristatytas aukštesniam laipsniui (rus. *коллежский советник*), kuris buvo prilygintas pulkininko laipsniui²⁶⁶. 1926 m. Lietuvos kariuomenėje naikinant karo valdininko institutą, karininkas balandžio 12 d. be jokių egzaminų buvo pakeltas į pulkininko karinį laipsnį, tačiau jam buvo suteiktas žemesnis laipsnis, nei tai numatė tuomečiai įstatymai ir bendra laipsnių keitimo bei pakėlimo tvarka. Lietuvos kariuomenėje jis užėmė ne žemesnę nei brigados ir divizijos vado vietą, tai yra aukštas pareigas. Taigi po susirašinėjimo ir aiškinimosi birželio 30 d. jam buvo suteiktas generolo leitenanto laipsnis²⁶⁷.

Ne išimtis buvo gen. A. Zarino atvejis. 1919 m. jis savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę, o po metų jam buvo patvirtintas / paliktas laikinai galioti rusų tarnybos generolo majoro laipsnis²⁶⁸. Dar po metų jam buvo suteikta Lietuvos pilietybė²⁶⁹. Tačiau karininkui tik 1926 m. spalio 15 d. buvo suteiktas / nustatytas generolo laipsnis su vyresniškumu net nuo 1910 m. sausio 24 d. Dėl ilgai užsitęsio aiškinimosi, susijusio su karinio laipsnio nustatymu, atlyginimo, karinės uniformos dėvėjimo klausimo, neatsiradusios jo laipsnį atitinkančios vietos tarnyboje karininkas jautėsi neįvertintas ir pats pasiprašė būti išleidžiamas į atsargą su teise nešioti karinę uniformą²⁷⁰.

Pastebėtina, kad karininkas galėjo būti pakeltas į aukštesnį laipsnį laikantis tam tikrų sąlygų. Reikėjo ištarnauti tam tikrą laiką turint žemesnį laipsnį, turėti vadovavimo arba tarnybos stažą, tinkamą atestaciją, laisvą tarnyboje aukštesnio laips-

265 1924 11 06 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio valstybės gynėjo padėjėjo rusų tarnybos plk. V. Englerio kariniam laipsniui nustatyti vyresniškumo lapas, *ibid.*, l. 41.

266 1926 03 05 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie Kariuomenės teismo nuolatinį narį karo valdininką J. Grigaitį, *ibid.*, f. 930, ap. 5, b. 792, l. 58.

267 1926 10 19 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario gen. ltn. J. Grigaičio tarnybos lapas, *ibid.*, l. 38 v.; 1938 12 06 Lietuvos Respublikos KAM ats. brg. gen. J. Grigaičio siunčiamos žinios KAM Vyriausiojo spaudos ir švietimo skyriaus enciklopedinio leidinio redakcinei komisijai, *LMAVB RS*, f. 187–14, l. 18.

268 Rusijos kariuomenės generolo majoro ir generolo leitenanto kariniai laipsniai atitiko Lietuvos kariuomenės generolo leitenanto laipsnį.

269 1921 08 11 Lietuvos Respublikos VRM reikalų vedėjo raštas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, ap. 2Z, b. 26, l. 35.

270 1926 11 16 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo ypatingai svarbių ūkio bylų karinio tardytojo gen. A. Zarino tarnybos lapas, *ibid.*, l. 4.

Gen. lt. Juozas Grigaitis. 1926 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 45

Krn. / rusų tarnybos gen. mjr. Andrius Zarinas. Apie 1924 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 63

nio etatinę vietą, išlaikyti egzaminą planuojamai vietai užimti ir tarpininkaujant viršininkams. Karininkas galėjo būti pakeltas į aukštesnį laipsnį išleidžiant jį į atsargą arba ištarnavus nustatytą laiką aukštesniam laipsniui įgyti. Tačiau dėl įvairių motyvų taip būdavo ne visada. Iš šių pavyzdžių matyti, kad tokių pulkininkų, net generolų (ypač senųjų) kariuomenėje buvo per daug. Daugeliui jų aukštesnis karinis laipsnis nebuvo suteiktas dėl politinių priežasčių, kitiems – grynai dėl kariškų sumetimų. Respublikos prezidentas, karinė vadovybė neleido jų pakelti į aukštesnį laipsnį, nes pakėlimas į generolus būtų neatitikęs kariuomenės organizacijos, konkrečios karinės dalies struktūros, kurioje buvo numatytos tik divizijos ir brigados vadų vietos. Mobilizacijos atveju tokių generolų būtų buvę per daug, o jei vieni būtų buvę pakelti, būtų reikėję kelti į aukštesnį laipsnį ir kitus pulkininkus, generolus²⁷¹. Per visą veiklos laikotarpį Armijos / Kariuomenės teisme tarnavo net 5 generolai.

Tiesa, reikia pripažinti, kad nustatyti tikrąsias išėjimo / išleidimo į atsargą arba dimisiją ar tarnybos pakeitimą sąlygojusias priežastis gana sudėtinga. Neatmestina yra tai, kad karinė vadovybė atsargiai vertino aukšto rango Rusijos kariuomenės vyresniojo amžiaus karininkus (ypač ne lietuvius), jų tinkamumą užimti tam

271 S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, p. 410–411.

tikrą vietą, lojalumą karinei ir politinei vadovybei, lietuvių kalbos mokėjimą. Pvz., Armijos teismo kandidatui kpt. A. Lavyšui iškilo problemų dėl teismo darbo, lietuvių kalbos mokėjimo ir tai neleido jam užimti aukštesnių – karinio tardytojo – pareigų, nors karininkas buvo baigęs Sankt Peterburgo universitetą, Petrogrado Pavlo karo mokyklą²⁷², dirbo teisėju taikos teisme Nepriklausomoje Lietuvoje²⁷³ ir, atrodytų, didelių kliuvinių teismo darbe neturėjo būti. Dėl to buvo sudaryta komisija, kuri nusprendė kpt. A. Lavyšui skirti šešių savaičių laikotarpį išmokti lietuvių kalbą. Tačiau jo, kaip nemokančio lietuvių kalbos, klausimą spręsti buvo patikėta Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui. Keista, bet karininkas netrukus buvo išleistas iš kariuomenės kaip reikalingas Teisingumo ministerijai²⁷⁴. Taigi būtų tikslinga paminėti ats. plk. J. Bylos išsakytą pastabą, kad buvo nedaug teisininkų, tikusių dirbti teisėjais ir galėjusių įgyti autoritetą žmonių akyse²⁷⁵.

Įdomiais laikytini dim. kpt. Juozo Steponaičio karjeros posūkliai. Jis su pertraukomis tarnavo Armijos / Kariuomenės teisme. Po tarnybos 1928 m. buvo išsiųstas į Briuselio generalinio štabo akademiją (Belgija). Ją baigęs buvo paskirtas ypatingų reikalų karininku prie Vyriausiojo štabo. Tačiau 1930 m. buvo nuteistas to paties teismo 1 m. ir 4 mėn. kalėjimo bausme už viršininko įžeidimą ir išleistas į dimisiją paliekant kapitono laipsnį. Jis ne kartą bandė grįžti į karinę tarnybą, tačiau nesėkmingai. Vis dėlto tai nesutrukdė jam nuo 1931 m. tęsti tarnybą Užsienio reikalų ministerijoje (toliau – URM), kur buvo vicekonsulas Daugpilyje ir kartu dirbo Vyriausiojo štabo II skyriaus kontržvalgybos dalies viršininku²⁷⁶. Metų pabaigoje jis jau buvo „laisvai samdomas valdininkas užsieniui“ VRM kriminalinėje policijos kontržvalgyboje su 1000 Lt atlyginimu per mėnesį. Tiesa, VRM dažnai užklaudavo KAM Rikiuotės skyrių, dėl kokių priežasčių kandidatas į tarnybą išleistas į atsargą ar dimisiją. Nuo 1933 m. dim. kpt. J. Steponaitis dirbo VSD direktoriaus sekretoriumi, laiki-

272 [S.d.] Lietuvos Respublikos kariuomenės karininkų žinynas, LCVA, f. 930, ap. 2Ž, b. 129, l. 13 v.–14.

273 1921 06 14 Lietuvos Respublikos KAM žinios apie Armijos teismo karininką A. Lavyšą, *ibid.*, ap. 2L, b. 53, l. 2.

274 A. Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008) ...*, p. 152, 189, 202–203, 380; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. V, p. 38–39.

275 V. Greičius, Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos, *Teisės problemos*, 1998, Nr. 3–4, p. 10.

276 [S.d.] Lietuvos Respublikos piliečio J. Steponaičio anketos lapas, LCVA, f. 378, ap. 1, b. 340, l. 8; 1932 m. Lietuvos Respublikos VRM kriminalinės policijos kontržvalgybos dalies viršininko J. Steponaičio atestacijos lapas, *ibid.*, l. 6.

nai ėjo Spaudos skyriaus viršininko pareigas ir netrukus buvo paskirtas Marijampolės apygardos teismo prokuroro padėjėju, grąžinant visas anksčiau atimtas teises²⁷⁷.

Kitas Armijos / Kariuomenės teismo tarnautojas, ats. mjr. Antanas Žemaitis, taip pat prisidėjo prie Lietuvos slaptųjų tarnybų veiklos. Karininkas į Armijos teismą buvo paskirtas 1921 m. kovo mėn., tačiau dar 1920 m. lapkričio 13 d. (kitais duomenimis – spalį) šokių metu Kauno karių klube kėlė triukšmą, keikėsi, Kauno rotušėje vaidinimo metu neblaivus įbėgo į sceną ir norėjo pasakyti kalbą, o susirinkusiesiems to padaryti neleidus, išsitraukė kardą, grasino revolveriu. Be to, naktį be reikalo vaikščiojo po miestą, o Kauno karo komendantūros placadjutanto²⁷⁸ ltn. Stepono Statkevičiaus sulaikytas priešinosi – sudavė šiam tris kartus per veidą, kėlė triukšmą areštinėje, čia taip pat sudavė per veidą komendantūros budėtojui karo valdininkui Miškiniui²⁷⁹. Todėl rugsėjo 30 d. Armijos teismo sprendimu teismo majoras buvo nuteistas 2 mėn. areštinės bausme ir atleistas iš kariuomenės pažeminant į eilinius, atimant karinį laipsnį²⁸⁰. Po karinės tarnybos A. Žemaitis buvo priimtas į miliciją, netrukus – į LŠS slaptąją tarnybą, kur ėjo įvairias pareigas kaip KAM civilis tarnautojas karininko

Ats. mjr. A. Žemaitis. XX a. 4-asis dešimtmetis.

1938 11 16 Lietuvos Respublikos KAM Šaulių sąjungos štabo KAM civilio tarnautojo karininko užimamoje vietoje ats. mjr. A. Žemaičio tarnybos lapas, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4451, l. 213.

277 1933 10 25 Lietuvos Respublikos VRM VSD direktoriaus asmeninio sekretoriaus J. Steponaičio tarnybos lapas, *ibid.*, l. 2.

278 Placadjutantas – komendantūros karininkas, priskirtas įgulos viršininkui arba komendantūros komendantui, jo padėjėjui tarnybiniams pavedimams atlikti, dažniausiai drausmei ir tvarkai palaikyti karinėje ir nekarinėje teritorijoje.

279 1921 m. Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sprendimo ištrauka mjr. A. Žemaičio byloje, *ibid.*, f. 930, ap. 2Ž, b. 21, l. 56.

280 1921 07 25 Lietuvos Respublikos kariuomenės 8-ojo Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko mjr. A. Žemaičio tarnybos lapas, *ibid.*, l. 3; 1939 12 01 Lietuvos Respublikos KAM savanorių medalio komisijos pirmininko plk. P. Uoginto pranešimas Kariuomenės štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui, *ibid.*, l. 7 v.; 1921 09 30 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sprendimas mjr. A. Žemaičio byloje, *ibid.*, l. 59.

Kariuomenės teismo penkerių metų sukaktuvių vinjetė. Kaunas, 1924 m.

LCVA Fs. V-26

užimamoje vietoje²⁸¹. 1930 m. rugsėjo 6 d. Respublikos prezidento sprendimu buvo grąžintos teismo atimtos teisės, o 1937 m. pabaigoje už nuopelnus Nepriklausomybės kovų metu ir pavyzdinę, uolią tarnybą Šaulių sąjungoje jam buvo grąžintas karininko vardas, majoro karinis laipsnis ir visos teisės²⁸².

Teismo specialybės karininkų karjeros galimybėms kariuomenėje įtaką darė daugelis veiksnių. Žinant tai, jog pasiekti dideles karjeros aukštumas Armijos / Kariuomenės teisme buvo sudėtinga, karininkai, išstarnavę kariuomenėje privalomą / reikiamą arba pakankamą tam tikroms privilegijoms įgyti (pvz., karinei pensijai) stažą, dėl amžiaus, sveikatos, darbo užmokesčio, tvarkos ir teisinio darbo įvairovės, karjeros galimybių pereidavo į kitoms valstybės žinyboms priklausiusias institucijas ir įstaigas. Jie buvo reikalingi kaip savo srities specialistai ne tik kiekvienam KAS padaliniui, bet ir Finansų, Teisingumo, Vidaus reikalų ir netgi

281 1937 10 16 Lietuvos Respublikos Šaulių sąjungos vado plk. P. Saladžiaus raportas kariuomenės vadui, *ibid.*, l. 36.

282 1938 11 16 Lietuvos Respublikos KAM Šaulių sąjungos štabo KAM civilio tarnautojo karininko užimamoje vietoje ats. mjr. A. Žemaičio tarnybos lapas, *ibid.*, f. 561, ap. 2, b. 4451, l. 215–215 v.

Kariuomenės teismo dešimties metų sukaktuvių vinjetė. Kaunas, 1929 m.

LCVA Fs. V-50

Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijoms. Kitų karinių teismų nariai dažniausiai siekė karjeros, susijusios su savo specialybe, ir tik nedaugelis siekė karjeros aspiracijų teismo specialybės tarnyboje.

1.2. Pulko teismas

Žemiausioji karinių teismų hierarchijos dalis, susiformavusi XIX a., buvo pulko teismas. Jis buvo steigiamas prie didesnio karinio vieneto tiek karo, tiek taikos metu. Pulko teismo pavadinimas Europoje buvo vartojamas daugiausia Anglijos ir carinės Rusijos karinėje terminologijoje, kitose valstybėse veikė jam prilyginti teismai. Teismas galėjo būti sudarytas konkrečiai bylai spręsti (Anglijoje, Austrijoje, Prūsijoje, Viurtenberge) arba tam tikram laikotarpiui (Bavarijoje ir Rusijoje). Į teismo sudėtį įėjo pirmininkas ir nariai, kurių skaičius buvo įvairus: trys – Bavarijoje ir Rusijoje, penki – Anglijoje ir Viurtenberge, septyni – Austrijoje, devyni – Prūsijoje. Bavarijoje teismo pirmininko pareigas vykdė pulko

vadas (dalies viršininkas) arba jo padėjėjas, nario (teisėjo) – auditorius²⁸³, kuris kontroliavo bylos nagrinėjimą. Auditorių buvo ir Austrijoje. Šiose valstybėse teismo nariai auditoriai turėjo teisinį išsilavinimą, nors kitose šalyse teismo nariams jis nebuvo privalomas. Pulko ir jam prilygintam teismui buvo teisingos bylos dėl nusižengimų, už kuriuos buvo numatytos ne didesnės kaip arešto bausmės be teisių susiaurinimo: Prūsijoje – be laiko apribojimo, Austrijoje – ne daugiau kaip šešiams mėnesiams, Viurtenberge – ne daugiau kaip trimis mėnesiams, Anglijoje – ne daugiau kaip šešioms savaitėms. Bavarijoje tokiam teismui buvo teisingos ne tik kareivių, bet ir kai kurios karininkų bylos. Prieš patenkant bylai į tokį teismą, buvo atliekama kvota, po kurios pulko vado (dalies viršininko) įsakymu byla su visais jos duomenimis buvo perduodama į teismą, kuris pats pareiškėdavo kaltinimus. *In foro* nebuvo oficialaus kaltinimo ir kaltinamasis turėjo gintis pats, o teismo sprendimas buvo tvirtinamas pulko vado (dalies viršininko)²⁸⁴.

Lietuvos kariuomenės pulko teismui buvo artimas būtent carinės Rusijos imperijos kariuomenės pulko teismo sutvarkymas. Remiantis 1867 m. Karo teismų statutu, sausumos kariuomenės pulko teismai, karo metu kariuomenės užnugaryje šio teismo teisėmis veikęs etapinis ir tvirtovės teismas²⁸⁵ buvo traktuojami kaip žemiausiosios pakopos kariniai teismai. Pulko teismas vadovavosi 1869 m. Karinių įstatymų sąvado XXII, XXIII ir XXIV knygomis ir jų papildymais iki 1907 m. ir 1903 m. Baudžiamojo statuto straipsniais.

1919 m. pradžioje, sunkiomis to meto sąlygomis ir nesant Lietuvos kariuomenėje karinių teismų, visiems pulko vadams buvo įsakyta įsteigti pulko teismus laikinai prisilaikant rusų kariuomenės įstatų. Įsakymas netrukus buvo atšauktas, tačiau faktiškai vykdomas²⁸⁶. Kitu įsakymu atskirų dalinių vadams buvo įsakyta tik kaupti pulko teismui medžiagą apie karių nusižengimus karinėje tarnyboje, už kuriuos grėsė didesnė nei drausminė nuobauda²⁸⁷. Įdomu yra tai, kad dar sausio

283 Auditorius (lot. *auditor* – klausytojas) – XVII–XX a. pradžioje Austrijoje, Rusijoje (iki 1867 m.), Vokietijoje ir kitose valstybėse karinės teisminės institucijos tarnautojo pareigybė.

284 А. С. Лыкошинъ, *Полковой судъ, Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт Петербургъ, 1898, т. XIV, с. 343.

285 Военные суды, *Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт Петербургъ, 1892, т. VI^а, с. 859.

286 *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 14/2, Kaunas, 1919 m. sausio 9 d.; *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 15/21, Kaunas, 1919 m. sausio 12 d.

287 *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 15/15, Kaunas, 1919 m. sausio 12 d. Už drausminius nusižengimus kariai nebuvo traukiami teismo atsakomybėn – juos baudė karinis viršininkas, kurio paskirta nuobauda laikytina drausmine nuobauda. Tačiau tokią nuobaudą teisiamajam galėjo taikyti ir teismas.

mėnesį 2-ajame pėstininkų pulke buvo įsteigtas teismas kareiviams teisti, o sausio 28 d. kaip prieštaraujantis kariuomenės tvarkai jis buvo panaikintas²⁸⁸.

Sausio 31 d. datuotinos pirmosios žinios apie pulko teismo prie Kauno miesto komendantūros sudarymą. Tokį teismą įsteigti paskatino karinių teismų nebuvimas, padidėjęs nusižengimų kariuomenėje skaičius, savanorių antplūdis. Tarp jų „[...] atsirado vagių ir šiaip žulikėlių, kurie su savo blogais įpročiais negalėjo atsiskirti ir kariuomenėje ir padarę kokią nors nusižengimą pabėgdavo iš jos, įsivaizduodami, kad tuo būdu jie liks nebausti. Buvo ir tokių, kurie jokio nusižengimo kariuomenėje nepadarė, bet pabėgdavo iš jos vien tik dėl to, kad išsiilgdavo savo tėvų, giminių, sužieduotinių arba įkalbėti savo ištvirkusių draugų“²⁸⁹. Šio teismo pirmininkas buvo krn. Jeronimas Žvinys, jo padėjėjai – krn. Jonas Mačiulaitis ir kareivis Zigmas Žurlys, teismo nariai – krn. Aleksandras Laikūnas ir kareivis Jonas Vizgaitis, raštininkas – karo valdininkas Jonas Švedas. Vasario 6 d. teismo nariai jau nagrinėjo Kazimiero Saldžio bylą dėl priešvalstybinės agitacijos²⁹⁰.

Pulko teismas savo veiklą pradėjo vadovaudamasis vietos sąlygoms dar nepritaikytu Karinių įstatymų sąvadu, turėjusiu trūkumų. Netrukus teismas ėmė vadovautis parengtais Pulko teismo įstatais, kurie daugiau priminė taisykles. Teismas atsiskaitydavo Juridiniam skyriui, vėliau – Juriskonsulto įstaigai, kurioje buvo Tardymo ir Bylų vedimo skyriai. Ten teisininkai patarinėjo teisiniais klausimais, dirbo su administracinėmis ir baudžiamosiomis bylomis. Skyrius leido aplinkraščius ir nurodymus pulko teismų organizavimo ir veiklos reikalu, pvz., nurodymus apie atidavimą į teismą, liudytojų iškvietimą. Taip pat skyrius įsakymo keliu nustatydavo formas apie kaltinamojo patraukimą į teismą, liudininkų iškvietimą, teismo posėdžio ir nuosprendžio protokolus²⁹¹. Į skyrių buvo siunčiamos pulko teismo kompetencijai nepriklausios bylos, apeliaciniai skundai, o kariniai teismai pristatydavo jau išnagrinėtas bylas²⁹². Tai karinių teisininkų buvo laikyta neigiamu reiškiniu, nes skyrius buvo traktuojamas lyg „[...] juridinis administratorius, kursai prisiėmė ant savęs

288 K. Ališauskas, 2 pėst. D. L. K. Algirdo pulkas, *Savanoris 1918–1920*, red. S. Butkus, Kaunas, 1929, p. 92.

289 K. Karpenka, Pirmieji Kauno miesto ir apskrities karo komendantūros gyvenimo metai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1926, t. 3, p. 34.

290 *Ibid.*; K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, Čikaga, 1972, t. 1, p. 91.

291 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 121/3, Kaunas, 1919 m. liepos 30 d.

292 *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas* Nr. 34/1, Kaunas, 1919 m. vasario 20 d.; *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 121/2, Kaunas, 1919 m. liepos 30 d.

revozorio tikriau archivaro role, kuriai nėra vietos jau funkcinuojant Valstybės Gynėjo ir teismo valdžiai²⁹³.

Pulko teismas buvo nuolat veikusi kariuomenės teisingumo institucija, pavadinta tos karinės dalies ar įstaigos vardu, prie kurios buvo įsteigta. O steigiamą ją buvo prie kiekvieno karinio vieneto, kuriame buvo ne mažiau kaip 400–500 kareivių. Kariuomenės vado arba krašto apsaugos ministro įsakymu kariuomenės dalys, kurios buvo sudarytos iš mažiau kareivių, pulko teismo reikalais buvo priskiriamos prie artimiausio didesnio karinio dalinio. Tokiomis pat aplinkybėmis pulko teismas buvo steigiamas prie etapo, miesto ir apskrities komendantūrų²⁹⁴. Net Armijos / Kariuomenės teismas pulko teismo reikalais kurį laiką buvo priskirtas prie Kauno miesto komendantūros²⁹⁵.

Praktiškai pulko teismas pradėjo veikti iš karto, vos tik įsteigtas. Tačiau jau teismo veiklos pradžioje buvo pastebėta daug trūkumų. Labiausiai trūko karininkų su teisiniu išsilavinimu, todėl dėl įsakymų, įstatymų nežinojimo ir nepakankamo jų aiškinimo, nesutvarkytos įstatyminės bazės ir karių teisėjų atitraukimo nuo savo tiesioginių tarnybų neišvengta procedūrinių ir raštvedybos pažeidimų, tokių kaip nekompetentingų sprendimų pateikimas ar bylos medžiagos sutvarkymas ir saugojimas. Kiekvienam pulko teismui buvo rekomenduota turėti sąvado XXII ir XXIV knygas, išleistas iki 1913 m., kurių ministerijoje nebuvo ir labai trūko. Todėl buvo raginama jas įsigyti patiems²⁹⁶ kaip ir 1903 m. Baudžiamojo statuto lietuviškąjį leidimą, vietos teismų įstatus. Daugiausia neaiškumų kilo dėl karo / karo lauko teismo prie didesnio karinio vieneto sudarymo, nes prie tokio karinio junginio veikęs pulko teismas galėjo vykdyti karo / karo lauko teismo funkcijas, kompetencijos dalykų, pvz., bylų dėl karinės tarnybos vengimo (dezertyravimo), sprendimų tvirtinimo ir jų vykdymo²⁹⁷. Tenka pabrėžti, kad vieną pagrindinių pulko teismo trūkumų sąlygojo tarpusavio bendradarbiavimo su kitais kariniais teismais stoka. Pvz., Armijos / Kariuomenės teismas, Juridinis skyrius, kaip vėliau ir Juriskonsulto įstaiga, tik teikė konsultacinio pobūdžio pagalbą ir beveik neturėjo nieko bendra su pulko teismu.

293 1919 09 25 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raštas kariniam valstybės gynėjui, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 90.

294 Pulko teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 4/44.

295 Įsakymas kariuomenei Nr. 54/8, Kaunas, 1923 m. kovo 28 d.

296 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 34/1, Kaunas, 1919 m. vasario 20 d.

297 1921 12 28 Lietuvos Respublikos KAM aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams, LCVA, f. 524, ap. 2, b. 2, l. 6–6 v.

Inžinerinio dalinio pulko teismo posėdis. 1921 m.

LCVA Fs, P-06491

Armijos / Kariuomenės teismas virto lyg uždara įstaiga, nors ji papildydavo pulko teismo nariais – daugiausia rikiuotės karininkais ir kareiviais.

Akivaizdu, kad poreikis sudaryti pulko teismą atsirado anksčiau nei buvo išleisti jo organizacinę struktūrą ir veiklą reglamentavę įstatai. Kurį laiką pulko teismas buvo pagrindinis kariuomenės teismas, nagrinėjęs įvairaus spektro bylas. Jis buvo priverstas pasiremti carinės Rusijos kariuomenės pulko teismo sutvarkymu, todėl neišvengė nesklaidumų teisiniame darbe. Pulko teismo įsteigimas buvo tikslingas, nes karinėje dalyje tarnavo teisininkai arba su teise susipažinę specialistai, kurie padėjo spręsti problemas greitai ir vietoje. To paties siekė ir karinė vadovybė, kad bent po vieną karinį teisininką būtų dalyse, kur jie pasitarautų kaip juriskonsultai, teismų pirmininkai ir nariai, gynėjai ar svarbesnių bylų kariniai tardytojai arba net raštininkai²⁹⁸.

Pulko teismą kaip nuolatos veikusią karinių teismų instituciją sudarydavo teismo pirmininkas ir keturi teismo nariai (du karininkai ir du kareiviai), kuriuos rotacijos principu pakeisdavo kita pora – kandidatė²⁹⁹. Dažniausiai pulko teisme buvo trys

298 S. Danilevičius, Kelios mintys dėl pulkų teismų santvarkos ir raštvedžių, *Kardas*, 1937, Nr. 10, p. 244.

299 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 196/9, Kaunas, 1919 m. gruodžio 2 d.

13-ojo pėstininkų pulko teismo nariai. 1921 m.

VDKM negatyvų rinkiniai, N-555

karininkai ir du liktiniai puskarininkiai. Iš esmės pulko teismo sudėtis buvo keistina, nes kareivis ir jaunesnysis karininkas teisė kuopos vadą, kuris sugrįžęs į kareivines galėjo rasti priežastį ir tokį teisėją nubausti drausmės būdu kelių dienų arešto bausme. Šią padėtį buvo stengiamasi ištaisyti, kad atitinkamą kario bylą nagrinėtų ir atitinkama teismo sudėtis, būtų griežtai laikomasi subordinacijos principo, nes nė vienas teisminis veiksmas negalėjo būti atliktas žemesniojo atžvilgiu aukštesniajam³⁰⁰.

Pulko teismo pirmininku turėjo būti karininkas, įgijęs teisinį išsilavinimą ir išstarnavęs kariuomenėje ne mažiau kaip vienerius metus, bet dėl tokių karininkų trūkumo į šią nuostatą ne visada buvo atsižvelgiama. Kariniame dalinyje neatsiradus tokio karininko, juo buvo skiriamas turintis ne mažesnę kaip trejų metų karinės tarnybos stažą ir vidurinės mokyklos išsilavinimą karininkas. Teismo pirmininkui, turinčiam tokį išsilavinimą, buvo numatytos pirmosios rūšies savanorių teisės. Tokio teismo nariais galėjo būti karininkai, tarnavę kariuomenėje ne mažiau kaip dvejus metus, o kareiviai – ne mažiau kaip vieną mėnesį ir mokėję rašyti bei skaityti, bet teismo nariu negalėjo būti skiriamas karo valdi-

300 Pulko teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 4/44.

ninkas³⁰¹. Dalies viršininkui išrinkus pulko teismo pirmininką, šį tvirtindavo kariuomenės vadas arba krašto apsaugos ministras. Prireikus teismo sudėtis galėjo būti pakeista ją patvirtinusio dalies viršininko motyvuotu įsakymu. O patraukti baudžiamojon atsakomybėn pulko teismo nariai nebegalėjo vykdyti savo pareigų teisme. Praktiškai buvo galimybė nušalinti bet kurį teismo narį, neišskiriant teismo pirmininko, tačiau tik ne mažiau kaip trijų teismo narių prašymu. Toks prašymas turėjo būti įteiktas dalies viršininkui, prie kurio buvo įsteigtas teismas, su parašais ir motyvuotu kreipimusi. Šis savo ruožtu nusiųsdavo prašymą su rezoliucija aukštesniam viršininkui, kuris tvirtindavo pulko teismo sudėtį. Pulko teismo sudėtis burtų keliu buvo atnaujinama kas pusmetį – vieną teisėjų porą (karininko ir kareivio) keisdavo kita. Tiesa, kas pusmetį keisti pulko narių nebuvo tikslinga, nes tinkamai išmokti taikyti įstatymus, juos aiškinti reikėjo laiko³⁰².

Pulkų karininkai kėlė aktualius su teismo tarnyba susijusius klausimus. Iš esmės teismo tarnybos dalimi buvo laikomi tik Armijos / Kariuomenės teismo kariniai pareigūnai – karininkai ir karo valdininkai, nors pulko teismas taip pat buvo nuolat veikusi kariuomenės teisingumo institucija. Kariuomenė netgi buvo pareiškusi pageidavimą, kad pulko teismo pirmininkais ir teismo sekretoriais dirbtų teisininkai, nes dalyse trūko teisinį išsilavinimą turinčių karininkų. Šio teismo struktūroje buvo ir daugiau netinkamų komplektavimo pavyzdžių. Ko vertas vien jau tas faktas, kad dažnai pulko teisme nebuvo jokio teisės specialisto. Nuo pat pradžių trūko Armijos / Kariuomenės teismo tiesioginio bendradarbiavimo su pulko teismu, kas būtų leidę pakelti teismo teisminį lygį. Yra žinoma, kad kariniai teisininkai specialiai atvykdavo į pulkus skaityti tam tikrų paskaitų. Pvz., 1934 m. kovo 9 d. 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko karininkų ramovėje pulko vado pakviestas plk. lt. V. Mieželis skaitė paskaitą apie kvotos atlikimo niuansus – netikslumus ją atliekant, supažindino su jos formomis, liudytojų apklausa, kratos darymo būdais, vietos apžiūra, atsakė į rūpimus klausimus. Tačiau tokio tiesioginio bendravimo pavyzdžių nebuvo daug³⁰³. Buvo net planuojama aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčius karininkus paskirstyti į tam tikras grupes taip,

301 1921 01 26 Lietuvos Respublikos KAM Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus Sudėties dalies viršininko vyr. lt. J. Bobelio raportas Vietinės kariuomenės brigados vadui, LCVA, f. 10, ap. 1, b. 35, l. 53.

302 *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922, p. 91–92. Pulko teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 4/44; A. Klimavičius, 6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriniai bruožai, *Karys*, 1987, Nr. 5, p. 203.

303 Linkutis, Paskaita apie kvotų vedimą. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Kardas*, 1934, Nr. 7, p. 138.

kad kiekvienas pulko teismas jų turėtų bent po vieną³⁰⁴. Taip pat buvo planuojama panaikinti pulko teismus ir jam teisingas bylas perduoti aukštesnei institucijai dėl sąlyginai nedidelės valstybės teritorijos, kariuomenės dydžio, vidaus padėties savitumų ir kvalifikuotų kadro trūkumo. Lietuvoje buvo svarstoma išskaidyti ir perorganizuoti Kariuomenės teismą į karinės apygardos teismus, nes keturių karinės apygardos teismų būtų visiškai užtekę atlikti visų pulko teismų darbą. Kiekviename teisme būtų buvę nuolatiniai teismo pirmininkai ir kariniai prokurorai, skiriami iš rikiuotės karininkų, turinčių teisinį išsilavinimą ir tarnybos stažą prie teisingumo institucijos, ir keturių laikinųjų narių. Karinės apygardos teismo kompetencija, palyginus su pulko teismo kompetencija, būtų buvusi praplėsta teritoriniu principu. Taip ne tik būtų buvę sutaupyta lėšų, bet ir darbas būtų vykęs efektyviau³⁰⁵. O su pulko teismo panaikinimu nesutiko ir kai kurie karininkai. Viena iš tokių priežasčių – pulkas, kaip karinis vienetas, būtų likęs be teisės specialistų³⁰⁶.

Prie pulko teismo, kaip ir prie Armijos / Kariuomenės teismo, veikė raštinė. Teismo pirmininkas pasirinkdavo teismo raštinės vedėją ir raštininkus byloms rengti ir raštinės darbams atlikti iš pulko raštinės priklausomai nuo darbo krūvio. Tačiau juos tvirtinti pareigose ir atleisti iš jų galėjo tik dalies viršininkas³⁰⁷. Pulko raštininkas buvo atsakingas už pulko teismo gaunamų ir siunčiamų raštų registrą, raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcijų parengimą. Tačiau teismų tarnautojai pareigavo, kad prie Armijos / Kariuomenės teismo būtų suorganizuoti 6 mėn. kursai pulko teismo raštininkams ir kitiems kariniams pareigūnams rengti. Į tokius kursus norėta siųsti karininkus iki kapitono laipsnio, kad dalyje efektyviau tvarkytųsi su jurisprudencijos funkcijomis, o pulko teismo darbas būtų sklandesnis³⁰⁸. Pulko teismai ne visada tinkamai tvarkė bylas, nes pirmuose lapuose turėjo būti nurodyta, kuo remiantis byla turėjo būti sudaryta, taip pat dalies vado arba viršininko įsakymas atlikti kvotą, jos duomenys, įsakymas (arba jo ištrauka), kuo remiantis kaltinamasis buvo patrauktas atsakomybėn, kaltinamojo tarnybos lapas, žinių ištrauka iš drausmės nuobaudų žurnalo, prirėkus – daiktinių įrodymų sąrašo nuorašas, teismo posėdžių žurnalas. Byla turėjo turėti viršelius, sunumeruotus puslapius, būti įrišta³⁰⁹.

304 B. Juškys, *Teismo specialybė ir kariškieji teismai ...*, p. 91.

305 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 219.

306 *Ibid.*; B. Juškys, *Teismo specialybė ir kariškieji teismai ...*, p. 91.

307 *Karo baudžiamasis statutai*, p. 91.

308 S. Danilevičius, *Kelios mintys dėl pulkų teismų santvarkos ir raštvedžių ...*, p. 244–245.

309 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 231/3, Kaunas, 1923 m. gruodžio 31 d.

Karinių teismų personalas buvo atsakingas už savo darbą, turėjo savo uždavinius, nustatytas funkcijas, kurios laikui bėgant mažai kito, stengėsi išlikti nepriklausomas nuo pašalinės įtakos, priimti sprendimus remdamasis išimtinai teisiniu pamatu ir tik savo sąžine. Išskyrus Armijos / Kariuomenės teismą, kituose kariniuose teismuose personalas neturėjo išskirtinio teisinio statuso, plataus veiklos spektro. Jo pareigos, teisės ir funkcijos buvo apibrėžtos karinių įstatymų rinkiniais ir taisyklėmis – Karinių įstatymo sąvado XXIV knyga, karinių teismų įstatų, statutų, raštvedybos ir vidaus tvarkos instrukcijomis. Karinių teismų personalo uždaviniai, pareigos, teisės ir funkcijos *lato sensu* buvo labai panašios, tačiau buvo ir skirtumų.

Pvz., karinis viršininkas savo įsakyme vadovaujamam daliniui skelbdavo apie kario patraukimą teismo atsakomybėn. Kartu su įsakymo nuorašu į teismą buvo pristatoma atlikta kvota, jai nesant – žinios, nors byla galėjo būti iškelta ir be kvotos, jei bylos aplinkybės buvo išsiaiškintos susirašinėjimo metu – pranešimo, skundo, kario tarnybos lapo nuorašas, išrašas apie jį iš nuobaudų žurnalo. Tačiau kvota negalėjo būti pavesta atlikti teismo pirmininkui, teismo nariams ir raštininkui³¹⁰.

Teismo pirmininkas, peržiūrėjęs bylą, surašydavo reikšmingus liudytojų parodymus. Vėliau atvedintam kaltinamajam buvo įteikiamas įsakymas ir liudytojų sąrašas. Kaltinamasis galėjo iškviesti į tyrimą norimus liudytojus, kurie teismo buvo iškviečiami atsižvelgus į jų gyvenamąją vietą ir apklausiami prisilaikant teismo pirmininko nustatytų klausimų. Tačiau kviesti liudytojus kaltinamasis galėjo tik iš karto, kai jam buvo perskaitytas įsakymas dėl patraukimo į teismą. Karius apklausti turėjo teisę jų tiesioginis viršininkas, o visus kitus – policija³¹¹.

Pulko teismo pirmininkas paruošdavo bylą nagrinėti teisme, prižiūrėdavo bylos nagrinėjimo procesą, palaikydavo rimtį, tvarką ir karinę drausmę kartu su ginkluota vieno karininko ir dviejų kareivių sargyba teismo posėdžio metu. Pats posėdis prasidėdavo paskirtą dieną ir valandą apie tai pranešus suinteresuotiems bylos baigtimi asmenims. Jame dalyvavo teismo personalas, teisiamasis, nukentėjęsysis, liudytojas, vertėjas (jei toks buvo reikalingas), žinovas (jei byloje buvo svarstomas žalos, nuostolių ar turto atlyginimas). Teismo narys galėjo būti nušalintas nuo bylos nagrinėjimo, jei paaiškėdavo, kad jis giminaitis arba tiesiogiai susijęs su byla. Tam tikrais atvejais teisiamasis galėjo būti pašalintas iš teismo salės, kai žodžiu arba nepadoriu elgesiu įžeisdavo teismo personalą arba bent vieną jo

310 A. Zarinas, *Kvota karo baudžiamajame procese ...*, p. 294.

311 *Karo baudžiamasis statutai*, p. 94–113.

narį. Tolesnis bylos nagrinėjimas ir sprendimo priėmimas vyko remiantis kaltinimais, dėl kurių teisiama buvo iškvieštas į pulko teismą³¹².

Pulko teismas bylą nagrinėjo viešai ir žodžiu, kai kuriais atvejais už uždarytų durų – bylas dėl karinės drausmės pažeidimų, moters garbės įžeidimo, šeimyninių konfliktų, paleistuvavimo ir kito netoleruotino elgesio, privataus pobūdžio skundų, kai abi šalys prašė jų neviešinti ir pan. Teismo posėdžio metu pirmininkas sėdėjo centre, jam iš dešinės – turintis aukštesnę, o iš kairės – žemesnę laipsnį karininkas. Teismo personalui, kaip ir pulko vadui, aukštesiems karininkams, įeinant į salę visi turėjo atsistoti. Pirmiausia buvo išklausomas ir klausinėjamas kaltinamasis, vėliau išklausiami prisaikdinti liudininkai, vertėjai, žinovai. Teisme buvo privalu dalyvauti gydytojui, kuris prireikus suteikdavo pirmąją pagalbą. Tik išklausius paskutiniuosius teisiamojo žodžius, balsų dauguma buvo skelbiamas sprendimas. Jis buvo tvirtinamas dalies viršininko, kurio įsakymu buvo įsteigtas teismas, arba atmetinas perduodant bylą Armijos / Kariuomenės teismui³¹³.

Pulko teismo sprendimą buvo galima Armijos / Kariuomenės teismui apskūsti apeliacine tvarka ir tik vėliau kasacine tvarka³¹⁴. Teismo sprendimą apskūsti *ipso iure* turėjo pulko vadas, nukentėjusysis ir nuteistasis. Jį apskūsti kasacine tvarka buvo galima, jei teismas peržengdavo savo kompetencijos ribas, neteisingai pritaikydavo įstatymą ir jį neteisingai aiškino, nustatė nusikalstamą veiką arba skyrė bausmę pažeidęs procesines taisykles, be kurių sprendimas neįgydavo teisminės galios. Tačiau apskūsti nebūdavo galima, jei nebuvo galimybių atitaisyti pažeidimo ir jei suinteresuota šalis jau buvo sutikusi su nutarimais, kurie vėliau nebuvo įrašyti į protokolą. Kasacijos skundai ir protestai, apeliacijos ir atskiri skundai dėl pulko teismo buvo įteikiami Armijos / Kariuomenės teismui kaip kasacinei instancijai. Ji arba patenkindavo skundą, protestą, arba ne. Patenkinus skundą būdavo panaikinamas teismo sprendimas ir byla sugražinama pulko teismui pakartotinai nagrinėti, bet patenkinus skundą arba protestą tik dėl neteisingo įstatymo pritaikymo kasacinė instancija pati skirdavo teisėtą bausmę, tačiau ji negalėjo būti didesnė nei prieš tai teismo skirta, o dėl neteisingo bausmės pritaikymo ar kitų priežasčių byla būdavo gražinama tam pačiam, tik kitos sudėties teismui nagrinėti³¹⁵. Pulko vadas peržiū-

312 A. Zarinas, *Kvota karo baudžiamajame procese ...*, p. 292.

313 *Ibid.*

314 Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimai, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 28/323.

315 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 218.

rėdavo ir tvirtindavo teismo nuosprendį arba perduodavo netvirtintą Armijos / Kariuomenės teismui³¹⁶. *In re* pulko teismo kasacinė instancija buvo Armijos / Kariuomenės teismas, o asmenys, nepatenkinti pulko teismo sprendimu, kasacine tvarka per septynias dienas galėjo nuosprendį apskųsti³¹⁷. Nuo 1921 m. liepos 20 d. pulko teismo sprendimai buvo galutiniai, bet kasacine tvarka jie galėjo būti skundžiami Vyriausiajam Tribunolui³¹⁸, nuo 1933 m. – tik jam. Jei pulko vadas sutikdavo su teismo sprendimu, pažymėdavo „Sutinku“ arba „Tvirtinu“. Tai reiškėdavo, kad iš jo pusės kasacinis skundas nebus pateiktas. Kasacinis nuo apeliacinio skundo skiriasi būtent tuo, kad skundas įteikiamas ne dėl sprendimo esmės ar baudmės dydžio, bet dėl procesinių taisyklių pažeidimo. Visų pulko teismo sprendimų priežiūra ir vykdymas buvo pulko vado žinioje³¹⁹. Įteikus kasacinį skundą, pulko teismo sprendimas nebuvo įvykdomas iki kasacinės instancijos sprendimo pateikimo, o baudmės laiko atlikimo pradžia buvo laikoma nuo sprendimo įsiteisėjimo pradžios. Visi pulko teismo sprendimų nuorašai buvo siunčiami Armijos / Kariuomenės teismo kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui, kartu pažymint įvykdymo faktą ir laiką³²⁰.

Tiesa, pulko teismo, kaip ir Armijos / Kariuomenės teismo, nutarimai galėjo būti apskųsti ir atskirai nuo kasacinių skundų, jei tai buvo susiję su nutarimu dėl bylos priklausomybės, kardomosios priemonės, ieškinio apdraudimo, bylos nutraukimo, prašymo atmetimo atnaujinti nutrauktą bylą, skundo nepriėmimo, bylos vilkinimo, nuobaudų liudininkams, ekspertams ir kt. asmenims už neatvykimą į teismo posėdį, kasacinio skundo nepriėmimo, teismo nutarimų dėl skundų, susijusių su tardymo veiksmais, dėl netaisyklingo vykdymo sprendimo³²¹.

1.3. Karo / karo lauko teismas

Lietuvos kariuomenės karo / karo lauko teismui, kaip ir pulko teismui, buvo artimas tokio pat Rusijos imperijos karinio teismo sutvarkymas. Jau 1812 m.

316 1919 09 25 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo pirmininko krn. P. Šniukštos raštas kariniam valstybės gynėjui, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 90.

317 Pulko teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 4/44; Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimas, LVŽ, Kaunas, 1920, Nr. 28/323.

318 *Lietuvos teismas 1918–1928*, p. 19.

319 Pulko teismo sprendimui įsiteisėjus, nuteistųjų iki 6 mėn. areštinės arba kalėjimo bausme priežiūra vietoje vykdė dalies vadas. Įsakymas kariuomenei Nr. 29/5, Kaunas, 1921 m. vasario 4 d.

320 1921 12 28 Lietuvos Respublikos KAM aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams, LCVA, f. 524, ap. 2, b. 2, l. 6 v.

321 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 218.

karo padėties metu Rusijoje veikė toks teismas. Jis buvo steigiamas vyriausiojo kariuomenės vado įsakymu. Tokį teismą sudarė pirmininkas, šeši asesoriai³²² ir auditorius, paskirtas lauko auditoriumi. Karo / karo lauko teismas galėjo būti įsteigtas tiek karo padėties, tiek taikos metu. Šis teismas buvo išskirtinis savo suformavimo ir veikimo principais, nes byla buvo išnagrinėjama per 24 val., dažnai viešai, jei buvo kaltintojas, o teisiamasis galėjo turėti gynėją. Karo padėties metu teismas buvo prilygintas karinės apygardos ir laikinajam kariuomenės teismui tose vietovėse, kuriose neveikė 1867 m. Karo teismo statutas. Nuo 1885 m. karo / karo lauko teismai buvo tam tikrą laiką panaikinti dėl organizacinių trūkumų, susijusių su kariniu administraciniu valdymu, o vėliau buvo atlikti struktūros ir funkcijų pakeitimai, teismai steigti tik ypatingais atvejais³²³. Karo / karo lauko teismą sudarė pirmininkas (generolas arba štabskarinkas³²⁴) ir keturi karininkai. Teismo sudėtis buvo laikoma paslapyje, karininkai apie savo paskyrimą sužinodavo tik teismo sudarymo išvakarėse iš užantspauduoto voko, kurio turinys nebuvo viešinamas, o su pačia byla jie susipažindavo tik teismo posėdžio metu. Teismas vykdavo už uždarų durų, o patį kaltinamąjį aktą pakeisdavo įsakymas apie patraukimą į teismą, kur gynyba nebuvo leidžiama. Teismo sprendimo nebuvo galima apskųsti. Jis turėjo būti įvykdytas per parą nuo viršininko, kurio įsakymu buvo įsteigtas teismas, patvirtinimo³²⁵.

Tačiau karo / karo lauko teismas procesiniais ryšiais nebuvo susijęs su aukštesnėmis teisminėmis instancijomis, todėl šio teismo nuosprendžiai negalėjo būti skundžiami nei apeliacine, nei kasacine tvarka. Nepatenkintieji teismo sprendimu galėjo skųstis kariniam viršininkui, kurio įsakymu buvo sudarytas teismas ir tvirtinamas sprendimas. Vėliau buvo galima tik prašyti Respublikos prezidento malonės. Dalies viršininkui sprendimo nepatvirtinus, jis kartu su visa byla buvo siunčiamas kariuomenės vadui, jo nesant – krašto apsaugos ministrui, kurie galėjo sprendimą

322 Asesorius (lot. *assessor* – teismo tarėjas) – teismo ar prokuratūros darbuotojas, kuriam, atlikus praktiką ir išlaikius teisėjo ar prokuroro egzaminą, galėjo būti patikėtos tam tikram laikui teisėjo ar prokuroro pareigos. V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, I d., p. 123.

323 А. С. Лыкошинъ, *Полевой военный судъ. Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт-Петербургъ, 1898, т. XXIV, с. 267–268.

324 Štabskarinkas (rus. *штаб-офицер*) – aukštesnioji karininkų korpuso grandis; aukštesnysis kariniu laipsniu, vykdamas nuo bataliono iki pulko vado padėjėjo pareigas, karininkas nuo majoro iki pulkininko karinio laipsnio.

325 С. Орловский, *Военно полевые суды. Большая советская энциклопедия*, Москва, 1928, т. XII, с. 292.

patvirtinti arba panaikinti ir bylą perduoti Armijos / Kariuomenės teismui.

Kariuomenės formavimo pradžioje, dar neįsteigus karo / karo lauko teismo, karinių dalinių vadams buvo įsakyta visus atvykusius savanorius, mobilizuotus karius supažindinti su karine tarnyba ir jos sąlygomis, o pasirašiusiems pasižadėjimą paaiškinti, kad už vado įsakymo neįvykdymą ir savavališką pasitraukimą iš kariuomenės bus traukiami pulko teismo atsakomybėn³²⁶. Tačiau su Karo teismo įstatu patvirtinimu *de jure* buvo įsteigtas ir karo / karo lauko teismas, nes įstatatai sąlygojo teismo sudarymo tvarką, bylų perdavimą teismui, jų nagrinėjimą teisiama jame posėdyje, nuosprendžių tvirtinimo tvarką, bylų teisingumo apibrėžtį ir pan.

Pats karo / karo lauko teismas, kuriame dalyvavo tik teisėjai ir teisiama siasis, buvo neviešas. Jis greitai ir griežtai baudė sunkiai nusikaltusius asmenis, kai nusikalstama veika buvo visiškai aiški ir nereikėjo atlikti didesnio tyrimo. Teismas buvo sudaromas vietose, kur kariuomenė vykdė aktyvius karinius veiksmus arba buvo įvesta *status belli*. Šio teismo sudarymas išsiskyrė iš kitų karinių teismų. Teismo pirmininką skyrė Prezidentas, tačiau sudaryti karo / karo lauko teismą turėjo teisę kariuomenės vadas, jei šio nebuvo – krašto apsaugos ministras. Ypačingais atvejais minėtieji asmenys galėjo pavesti sudaryti teismą žemesnio rango kariniam viršininkui³²⁷. Karo teismo įstatų 3 str. teismo funkcijos buvo numatytos vykdyti ir pulko teismui, bet įstatatai neregamentavo, iš kurių minėto teismo sudėties narių turėjo būti sudarytas toks teismas ir iš kokių narių turėjo būti sudarytas teismas toje vietoje, kur nebuvo pulko teismo. Šis klausimas buvo paliktas spręsti kariniam viršininkui, kuriam priklausė teisė sudaryti tokį teismą³²⁸.

Karo / karo lauko teismo teisiama siasis posėdis, sprendimo patvirtinimas ir jo įvykdymas byloje, ypač kuriose buvo paskirta mirties bausmė, turėjo trukti nuo vienos iki dviejų parų. Šio teismo sprendimai buvo galutiniai, jų apskūsti nebuvo galima. Jie įsigaliodavo tik patvirtinti dalies viršininko, prie kurio buvo sudarytas teismas. Dalies viršininkui nesutikus su teismo sprendimu ir jo nepavirtinus, byla buvo perduodama krašto apsaugos ministrui, kuris galėjo tvirtinti teismo sprendimą ir sušvelninti bausmę arba perduoti bylą kariniam valstybės gynėjui. Jei nuteistasis paduodavo malonės prašymą Respublikos prezidentui – byla buvo siunčiama krašto apsaugos ministrui.

326 Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 35/1, Kaunas, 1919 m. vasario 21 d.

327 Karo teismo įstatatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 6/62.

328 M. Apanavičius, *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940 m. Teisės mokslų kandidatinė disertacija*, Vilnius, 1967, l. 78.

Trumpai tariant, jau 1919 m. vasarį karo / karo lauko teismas buvo sudarytas prie Kaune dislokuoto 2-ojo pėstininkų pulko. Jo vadas krn. Vincas Grigaliūnas-Glovackis, pasiūkęs pulko teismo sekretorių krn. Antaną Užupį, pareiškė, kad nuo vasario 16 d. pulko teismas turi tapti karo / karo lauko teismu, kuris jau kitą dieną nagrinėjo savo pirmąją bylą. Jis buvo sutvarkytas tokio pat Rusijos kariuomenės teismo pagrindu, o vietos kariuomenėje įsteigtam pulko teismui buvo patikėta vykdyti karo / karo lauko teismo funkcijas. Jam buvo pavedamos *ad hoc* bylos, kurios buvo nagrinėjamos ypatingą tvarka dažniausiai skiriant labai griežtas bausmes. Taikos, karo padėties metu ir kai buvo teisiami civiliai, teismas turėjo vadintis ypatinguoju karo teismu, o karinių veikslių metu – karo / karo lauko teismu. Žinant tai, jog Lietuvoje beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį veikė viena ar kita nepaprastosios padėties rūšis, karo / karo lauko teismas buvo ypač funkcionalus ir iki 1928 m. neretai vadintas karo teismu, o nuo minėtosios datos – karo lauko teismu.

Karo / karo lauko teismas nebuvo nuolatinė teisinė institucija karinių teismų sistemoje. Jį sudaryti pavesdavo kariuomenės vadas arba krašto apsaugos ministras, ypatingais atvejais – kitas aukšto rango karinis viršininkas. Labai dažnai vietovėje, kur buvo reikalinga įsteigti tokį teismą, veikė pulko teismas. Būtent jam buvo pavesta vykdyti šio teismo funkcijas, tačiau Karo teismo įstatai nereglementavo, iš kokių pulko teismo narių turėjo būti komplektuojama teismo sudėtis. Tai buvo teismo sudarytojo prerogatyva, bet dažniausiai karo / karo lauko teismo sudėtyje buvo tikrieji pulko teismo nariai. Teismą sudarė karininkas pirmininkas, keturi teismo nariai – du karininkai ir du kareiviai, mokantys rašyti ir skaityti lietuviškai. Karininkai turėjo būti išstarnavę kariuomenėje ne mažiau kaip dvejus metus, o iš kareivių vienas turėjo būti puskarininkis. Teismo pirmininką ir jo narius išnagrinėti kiekvienai bylai arba keletui bylų skirdavo teismą sudarantis viršininkas³²⁹. Nuo 1928 m. kiek pasikeitė teismo sudėtis. Teismo nariais karininkų bylose buvo visi karininkai, o kareivių ir civilių tarnautojų – du karininkai ir du kareiviai³³⁰. O pačiame teisme nebuvo nei kaltintojo, nei gynėjo, net sekretoriaus, nes teismo posėdžio protokolą surašydavo vienas iš teisėjų.

Įsakyme kariniam vienetui, prie kurio buvo įsteigtas teismas, buvo nurodoma kaltinamasis, jo kaltė ir nusikaltimo aplinkybės. Teismo pirmininko paskirtas narys už uždarytų durų (nors ne visada³³¹) pranešdavo teismo nariams apie kaltinamąjį, surašyda-

329 Karo teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 5/62.

330 Karo teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1928, Nr. 273/1767.

331 A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, London, 1964, p. 329–333.

vo formaliojo teismo posėdžio protokolą, į kurį turėjo būti įrašyti visi nukentėjusiojo, liudininko ir kaltinamojo parodymai. O pats teismas teisdavo narių balsų dauguma.

Šio teismo sprendimai buvo galutiniai, įgydavo galios ir buvo vykdomi tik įsakius ir patvirtinus dalies viršininkui. Pačiame teismo sprendime buvo nurodyta, kieno įsakymu buvo sudarytas teismas, taip pat jo sudėtis, teismo vieta, nusikalstama veika ir teisės aktų straipsniai, bausmės dydis, paaškinama, kur yra nuteistasis, ir pateikiama dalies viršininko rezoliucija. Jei teismo sprendimas likdavo nepatvirtintas, byla buvo siunčiama kariuomenės vadui arba krašto apsaugos ministrui. Dviejų dienų laikotarpis buvo suteikiamas teismo sprendimui patvirtinti, įvykdyti ir įteikti malonės prašymą³³².

1.4. Karininkų garbės teismas

Vienas pirmųjų karininkų garbės teismų buvo įsteigtas Prūsijos karalystės kariuomenėje XIX a. pirmojoje pusėje karininko garbei ir orumui apginti. Remiantis šiuo pavyzdžiu, karininkų garbės teismai buvo įsteigti Rusijoje (1863) ir Austrijos-Vengrijos imperijoje (1867). Vietos karininkų garbės teismo sutvarkymo pamatu tapo būtent Rusijos karinių įstatymų sąvado XXIII knygos XIV skyrius. Tačiau 1921 m. lapkričio 29 d. buvo paskelbta, kad minėto skyriaus 130–179 str. „Apie garbės teismo sutvarkymą“ iki tam tikro laiko lieka nevykdytini³³³, t. y. nepritaikyti Lietuvos kariuomenės organizacijai. Nesant kariuomenėje karininkų garbės teismo, bylos, susijusios su karininkų garbės ir orumo įžeidimu, buvo nagrinėjamos bendrosios kompetencijos teismuose. Pvz., 1922–1923 m. taikos teismo teisėjas Česlovas Butkys turėjo nagrinėti jaunesniųjų karininkų konfliktą *ad honores* įžeidimo, bet nenagrinėjo jo prie „ne kokios rūšies publikos“³³⁴. Jau vien tai, kad karininkas gynė savo garbę civiliniame teisme, žemino jo vardą. Tokio santykių aiškinimosi netoleravo ir kariuomenės vadovybė, kuri galėjo pašalinti iš tarnybos už tokį poelgį abu karininkus. Visgi vienai iš šalių atsiprašius, o kitai skundą atsiėmus, byla buvo nutraukta³³⁵.

Labai retai karininkų tarpusavio nesusipratimams aiškintis buvo sudaromas trečiųjų (asmenų) teismas. Jame besiginčijančios šalys išspręsti ginčą pavesdavo pasirinktam tarpininkui, raštiškai pasižadėdamos sutikti su jo sprendimu. Karininkai

332 Karo teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 6/62.

333 Įsakymas kariuomenei Nr. 278/6, Kaunas, 1921 m. lapkričio 29 d.

334 1932 m. svarstant Teismų santvarkos įstatymo projektą, norėta prie taikos teismų įsteigti garbės taikos teismus.

335 Č. Butkys, *Teisėjo atsiminimai*, Chicago, 1982, p. 225–226.

turėjo nurodyti du pačių pasirinktus teismo narius iki tam tikro krašto apsaugos ministro nustatyto laiko. Teismo pirmininku buvo tvirtinamas karinės vadovybės paskirtas karininkas, kuriam buvo perduota visa bylos medžiaga. Trečiųjų asmenų teismas privalėjo pateikti savo sprendimą ir motyvus abiem šalims raštu. Šio sprendimo nebuvo galima apskųsti aukštesniam teismui, nors pasitaikydavo atvejų, kada jo sprendimus tvirtino taikos teisėjas. Toks patvirtintas sprendimas įgydavo galios ir privalėjo būti įvykdytas. Pvz., 1919 m. rugpjūčio 25 d. toks teismas Kaune nagrinėjo civilinį (turto) ginčą tarp Lietuvos ir Vokietijos vyriausybių dėl karinės miškų inspekcijos sutarčių su privačiais asmenimis.

Šiam teismui pirmininkavo Lietuvos kariuomenės sutartininkas, aviacijos dalies inspektorius mjr. Karlas Olofas Olė Dalbekas (*Carl Olof Olle Dahlbeck*), nariai buvo Vyriausiojo Tribunolo narys A. Janulaitis ir Vokietijos generalinis įgaliotinis Lietuvai Šiauliuose prisiekusysis advokatas dr. Kniopfelis (*Knöpfel*)³³⁶. Teismas pateikė tik negalutinį sprendimą, nes abi pusės pritrūko kontrargumentų, todėl buvo pateiktas sprendimas tik dėl sutarčių teisėtumo³³⁷. Kitas pavyzdys susijęs su kilusiu konfliktu tarp Vietinės kariuomenės brigados vado mjr. A. Merkio ir 4-osios pėstininkų divizijos vado plk. ltn. Konstantino Žuko. Jie užėmė aukštesnes nei atskirosios dalies vado vietas ir garbės teismo kompetencijai priklausyti negalėjo, todėl jų nesutarimams išspręsti buvo suformuotas trečiųjų asmenų teismas³³⁸.

Karininkų garbės teismo įsteigimo klausimas buvo aktualus ir karinės vadovybės vis apsvarstomas, nes „[...] žūt būt, laikant rankose ginklą, nusuktą į prie-

Gen. Leonas Radus-Zenkavičius. Apie 1923–1927 m.

LCVA Fs, P-1160

336 Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

337 Negalutinis trečiųjų teismo sprendimas, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 36/403.

338 1922 10 10 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro mjr. B. Sližio rezoliucija, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 195, l. 54.

šą, nebuvo laiko karininkams ypatingai rūpintis savo individualia, savo dalies karininko vardo ir korporacinę karininkų garbę budriai saugoti ir ginti. Bet tas reikalas yra gyvas ir didelis – laikas tą įstaigą sudaryti³³⁹. Todėl 1923 m. pabaigoje pasirodė vienas pirmųjų karininkų garbės teismo projektų, kurio autorius buvo Aukštųjų karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursų viršininkas gen. Leonas Radus-Zenkavičius. Projekto turinio nuostatos buvo susijusios su jaunesniaisiais karininkais, vykdančiais komandų, kuopų vadų pareigas, ir su vyresniaisiais karininkais, turinčiais aukštesnę nei kapitono karinį laipsnį, ir derinamos su Kariuomenės teismo pirmininku plk. P. Šniukšta.

Remiantis sąvado XXIII knygos XIV skyriaus 133–134, 136–137, 139 str., buvo planuojama įsteigti garbės teismą jaunesniesiems karininkams ir kuopų vadams kiekvienoje atskiroje dalyje. Atskirus karininkų garbės teismus (vieną dalims ir kitą įstaigoms) norėta įsteigti prie karinės apygardos štabo dėl jose buvusio nedidelio karininkų skaičiaus. Prie štabo priskirtuose daliniuose turėjo būti steigiamas garbės teismas batalionų vadams, pulkų vadų padėjėjams ir atitinkamiems įstaigų viršininkams. Buvo numatyti rinkimai į jaunesniųjų karininkų garbės teismą, neišskiriant karinio laipsnio ir tarnybos laiko dalyje, ir į vyresniųjų karininkų garbės teismą – iš aukštųjų karininkų, einančių ne žemesnes kaip kuopos vado pareigas ir neatsižvelgiant į tarnybos laiką dalyje. Teismas turėjo nagrinėti einančiųjų žemesnes kaip atskiros dalies vado pareigas – karinių teisininkų, karo farmacininkų, karo medikų, karo valdininkų ir civilių tarnautojų, kurie ėjo karininkų pareigas, – bylas. Karinės dalies viršininkui buvo patikėtas garbės teismo sprendimo vykdymas. Teismas turėjo vadovautis 130–175 str., o 175 str. 2 punktas, 176–179 str. turėjo būti panaikinti³⁴⁰. Tačiau šis projektas taip ir liko neįgyvendintas.

Tais pačiais metais vyr. lt. Stasys Raštikis parengė / išvertė sąvado XXIII knygos XIV skyrių „Garbės teismas“, kuri buvo bandoma pritaikyti Lietuvos kariuomenės organizacijai³⁴¹. Šis vertimas su tam tikromis korekcijomis netrukus buvo išleistas atskiru leidimu³⁴² ir buvo pasitelktas kaip pagrindas sutvarkyti naują teisminę instituciją. Neilgai trukus, 1924 m. sausio 23 d., krašto apsaugos ministro

339 Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 10/1, Kaunas, 1924 m. sausio 23 d.

340 1923 12 18 Lietuvos Respublikos KAM karininkų garbės teismo projektas, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 96, l. 37–38.

341 Carinės Rusijos imperijos 1869 m. Karinių įstatymų rinkinio XXIII knygos XIV skyriaus „Garbės teismas“ vertimas, *ibid.*, f. 929, ap. 1, b. 479, l. 2–14 v.

342 *Karo įstatymų rinkinio XXIII kn. XIV skyrius. Garbės teismas*, Kaunas, 1924, 24 p.

įsakymu Nr. 10, remiantis sąvado XXIII knygos XIV skyriaus 130–175 str., buvo įsteigtas karininkų garbės teismas, pašalinta tai, kas prieštaravo Lietuvos Valstybės Konstitucijai, kariuomenės organizacijai ir veikusiems įstatymams³⁴³. Tačiau garbės teismas *de facto* nepradėjo tinkamai veikti, nes dar metų viduryje planuota įsteigti pirminį KAM priklausančių centrinių įstaigų karininkų ir karo valdininkų garbės teismą. Sumanymas taip ir liko neįgyvendintas, nes tikslui pasiekti reikėjo atitinkamų nuostatų, susijusių su kandidatų atrankos tvarka, jų skaičiumi, sąrašais ir pan.³⁴⁴ Net ir 1925 m. pabaigoje teismas Lietuvoje dar tinkamai neveikė³⁴⁵, nes karininkų garbės teismo projektai buvo tebesvarstomi Karo taryboje³⁴⁶.

Tik 1928 m., kai buvo išleistas Karininkų garbės teismo statutai, teismas pradėjo tinkamai funkcionuoti³⁴⁷. Lietuvos kariuomenėje buvo įsteigti jaunesniųjų ir vyresniųjų³⁴⁸ karininkų garbės teismai, nors ilgą laiką nebuvo skirstoma į jaunesnius ir vyresnius karininkus, atitinkamai į oberkarininkus³⁴⁹ ir štabskarininkus. Karininkų garbės teismas buvo sudaromas atskirose dalyse, kuriose buvo ne mažiau kaip 20 karininkų. Mažesnės dalys garbės teismo reikalais buvo priskirtos prie didesnių karinių vienetų. Antruoju atveju garbės teismai buvo įsteigti prie karinės apygardos, Vyriausiojo³⁵⁰ štabo ir Tiekimo valdybos. Yra žinoma, kad vienu metu Vyriausiajame štabe jaunesniesiems ir vyresniesiems karininkams buvo įsteigtas vienas teismas. Štabo viršininkui sutikus, teismui galėjo būti priskirti ir kitų KAM centrinių įstaigų karininkai. Vėliau garbės teismas buvo steigiamas prie divizijų arba panašaus dydžio karinių junginių, kuriuose buvo ne mažiau kaip 15

343 Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 10/1, Kaunas, 1924 m. sausio 23 d.; K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime ...*, p. 1–9; *Kariuomenės leidinių katalogas 1918–1931*, Kaunas, 1932, Nr. 4, p. 75.

344 1924 07 19 Lietuvos Respublikos KAM centrinių įstaigų vyresniųjų karininkų garbės teismo narių susirinkimo protokolas, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 217, l. 30.

345 1925 11 23 Lietuvos Respublikos KAM Vyriausiojo štabo karininkų garbės teismo nario mjr. V. Petrausko paaiškinamasis raštas štabo administracijos valdybos viršininkui, *ibid.*, b. 479, l. 61–61 v.

346 1926 08 14 Lietuvos Respublikos KAM karininkų garbės teismo projektas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 96, l. 136.

347 *Karininkų garbės teismas*, Kaunas, 1928, 16 p.

348 Karininkų garbės statute nurodytieji žemesnieji ir aukštesnieji karininkai.

349 Oberkarininkas (rus. *овер-офицер*) – žemesnioji karininkų korpuso grandis; žemesnysis kariniu laipsniu, einantis komandos ir kuopos vado pareigas, karininkas nuo jaunesniojo leitenanto iki kapitono karinio laipsnio.

350 1918 m. lapkričio 23–1919 m. gegužės 8 d. pradėjo veikti Krašto apsaugos (apsaugos) ministerijos štabas, 1919 m. gegužės 8–1922 m. gruodžio 5 d. tęšęs savo veiklą Generalinio štabo, 1922 m. gruodžio 5–1924 m. sausio 23 d. – Generalio štabo, 1924 m. sausio 23–1935 m. sausio 19 d. – Vyriausiojo ir galiausiai 1935 m. sausio 19–1940 m. birželio 15 d. Kariuomenės štabo pavadinimu.

aukštesniųjų karininkų³⁵¹. Tenka pridurti, kad net Kariuomenės teismo karininkai garbės teismo reikalais buvo priskirti prie tam tikro didesnio kariuomenės struktūrinio vieneto, pvz., karinės apygardos arba kariuomenės štabo³⁵².

Taigi Lietuvos kariuomenėje veikė jaunesniųjų ir vyresniųjų karininkų garbės teismas. Pirmojo teismo sudėtyje buvo penki nariai ir du pavaduotojai (kandidatai), kurie buvo renkami iš ne mažiau kaip vienerius metus dalinyje išstarnavusių aukštesniųjų karininkų (kapitonų) tarpo. Teismo nariu privalėjo būti bent vienas vyresnysis karininkas, o trūkstant karininkų, turinčių kapitono laipsnį, galėjo būti ir vyresnieji leitenantai, išstarnavę ne mažiau kaip dvejus metus dalyje. Antrojo teismo sudėtis buvo tokia pat kaip pirmojo. Prieš įsteigiant dalyje vyresniųjų karininkų garbės teismą, buvo atsižvelgiama, kad jame būtų ne mažiau kaip trys aukštesnieji karininkai. Tai buvo reikalinga tuo atveju, jei būtų teisiamas tos dalies karininkas. Tačiau jei karinėje apygardoje buvo mažiau nei penkios karinės dalys, jos viršininkas turėjo teisę išrinkti tris narius. Tokiu atveju karinėje apygardoje buvo septyni nariai, iš kurių du žemesnieji karininkai buvo skiriami pavaduotojais. Jei karinėje apygardoje buvo daugiau nei penkios dalys, jos viršininkas galėjo iš kiekvienos išrinkti po vieną narį ir pavaduotoją. Taigi teisme buvo keturi vyresnieji nariai, penktasis – narys, o jo nesant pavaduotojas iš tos pačios dalies kaip ir teisiamasis. Karininkai negalėjo būti išrinkti į karininkų garbės teismą, jei teismo sprendimu jau buvo patraukti atsakomybėn³⁵³.

Paminėtina, kad galėjo būti įsteigtas jungtinis karininkų garbės teismas, kuris buvo sudaromas, kai ginčas iškildavo tarp atskirų dalių karininkų ir įžeistasis buvo žemesnio karinio laipsnio karininkas. Į tokį teismą buvo deleguojama po du narius iš kiekvienos dalies garbės teismo. Pirmininku buvo skiriamas taip pat karininkų garbės teismo pirmininkas³⁵⁴.

Karininkai į garbės teismą buvo renkami kiekvienų metų gruodžio mėnesį per vadinamąjį visuotinai privalomąjį karininkų susirinkimą, kuriam vadovavo aukščiausią karinį laipsnį turintis karininkas. Vieni karininkai galėjo tik rinkti, o kiti – rinkti ir būti išrinkti³⁵⁵. Rinkimų diena, laikas, vieta ir pretendentų sąrašas buvo

351 *Karininkų garbės teismas*, p. 4.

352 1924 02 23 Lietuvos Respublikos KAM laikinai einančio (toliau – l. e.) II karinės apygardos viršininko pareigas plk. M. Velykio raštas Kariuomenės teismo pirmininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 217, l. 3.

353 *Karininkų garbės teismas*, p. 4–5.

354 *Ibid.*, p. 13–14.

355 1937 m. gruodžio mėn. Lietuvos Respublikos KAM Kauno komendantūros karininkų garbės teismo jurisdikcijai priklausiusių karininkų sąrašas, *LCVA*, f. 1126, ap. 2, b. 260, l. 43.

skelbiami dalies įsakyme. Karininkai buvo renkami vienerių metų kadencijai, t. y. nuo sausio 1 d. iki gruodžio 31 d. Pvz., į jaunesniųjų karininkų garbės teismą buvo renkama tokiu principu: paskirtą dieną karinio dalinio žemesnieji ir aukštesnieji karininkai, išstarnavę kariuomenėje ne trumpiau nei trejus, o dalyje – ne trumpiau nei vienerius metus, slaptu balsavimu išrinkdavo septynis karininkus, iš kurių du žemesnieji buvo skiriami pavaduotojais. O į vyresniųjų karininkų garbės teismą buvo renkama kitoku principu: įsakyme karinei apygardai buvo nurodoma diena, valanda, teismo narių ir pavaduotojų skaičius, kiek kurioje dalyje turi būti išrinkta karininkų. Aukštesnieji karininkai, pirmininkaujant aukščiausiam kariniu rangų karininkui, slaptu balsavimu išrinkdavo reikalingą narių ir pavaduotojų skaičių. Karininkui, negalėjusiam dalyvauti rinkimuose dėl svarbios priežasties, pvz., susijusios su karine tarnyba ar liga, buvo suteikiama galimybė balsuoti slaptai – vokas su rinkėjo pavarde ir užrašu „Rinkimų lapelis“ buvo įteikiamas rinkimų metu adjutanto arba jį pavaduojančio karininko vardu. Tam, kad rinkimai įsiteisėtų, juose privalėjo dalyvauti ne mažiau kaip 2/3 rinkimuose turėjusių teisę dalyvauti karininkų. Jei renkami karininkai surinkdavo vienodą balsų skaičių, teismo nariu buvo išrenkamas aukštesnis kariniu laipsniu, o jei laipsniai sutapdavo – buvo atsižvelgiama į vyresniškumą. Pakartotinai garbės teismo nariais galėjo būti išrinkti jau anksčiau teismo nariais ir pavaduotojais buvę karininkai. Tačiau tik pavaduotojai negalėjo atsisakyti būti renkami į teismo narius³⁵⁶.

Karininkų garbės teisme bylą iškelti ir kvotą paskirti galėjo tik dalies viršininkas arba ne žemesnis nei atskirosios dalies vadas. Tokio teismo pirmininkas paskirdavo kvotą atlikti vienam iš teismo narių. Tačiau bylą buvo galima iškelti tik turint pakankamai įrodymų apie nusizengimą. Dalies viršininkas peržiūrėdavo kvotą ir nusprendavo, ar kaltinamasis galėjo būti teisiamas karininkų garbės teismo, ar ne. Tačiau tokią bylą nutraukti arba sustabdyti nebuvo galimybės. Teismui radus reikalingą karininką patraukti atsakomybėn, byla būdavo perduodama garbės teismo pirmininkui. Teisiamas karininkas galėjo būti patrauktas ir baudžiamojon atsakomybėn. Tokią bylą nagrinėdavo kitas karinis arba bendrosios kompetencijos teismas. Šiam teismui paskelbus savo sprendimą, karininkų garbės teismas tęsdavo bylos nagrinėjimą pagal savo kompetenciją, nes tam neberekėjo atlikti kvotos ir galima buvo atsižvelgti į kito teismo sprendimą³⁵⁷.

356 *Karininkų garbės teismas*, p. 6–7.

357 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime ...*, p. 5; *Karininkų garbės teismas*, p. 8.

Teisiamojo posėdžio metu, be teisėjų, dalyvavo kaltinamasis ir liudytojas. Teismo pirmininkas supažindindavo kaltinamąjį su kvotos duomenimis, suteikdavo teisę kviešti liudytojus, prašyti dokumentų ir surinkti papildomų žinių. Teismo dalyviams buvo griežtai draudžiama teikti bet kokią informaciją, susijusią su byla. Už jos paviešinimą grėsė patraukimas šio teismo atsakomybėn. Pačiame teisme nebuvo nei kaltintojo, nei gynėjo. Garbės teismo narys pats asmeniškai galėjo nusišalinti arba kaltinamojo prašymu galėjo būti nušalintas nuo bylos nagrinėjimo atskiru pirmininko nutarimu. Jei teismo narys negalėdavo dalyvauti bylos nagrinėjime, jaunesniųjų karininkų garbės teisme jį pavaduodavo vyresnysis pavaduotojas iš tos pačios karinės dalies. Karininkų garbės teismas kaip įprastai peržiūrėdavo visus bylos duomenis, kaltės įrodymus, išklaUSDavo liudininkų parodymus ir kaltinamąjį³⁵⁸. Jis galėjo nagrinėti bylą *in absentia*, tačiau turėjo būti surašytas tam tikras nutarimas, kuriame buvo nurodytos kaltinamojo neatvykimo priežastys. Jei teismas arba jo nariai buvo kaltinamojo ižėisti, tolesnis bylos nagrinėjimas nebuvo tęsiamas ir turėjo būti pakeičiama teismo sudėtis³⁵⁹. Bylos svarstymas galėjo būti atidėtas papildomam tyrimui, nors paprastai byla buvo išnagrinėjama vieno posėdžio metu³⁶⁰. Jo sprendimai buvo priimami slaptu balsavimu balsų dauguma, paremti karininko garbės supratimu, sąžine, moralinėmis vertybėmis ir teisinėmis normomis. Susilaikyti nuo balsavimo nebuvo galima³⁶¹.

Dažniausiai karininkų garbės teismo pirmininkas paskelbdavo nuosprendį ir bylą perduodavo dalies viršininkui dar tą pačią dieną. Iš esmės teismo sprendimą buvo galima apskųsti tik kasacine tvarka. Formalus skundas galėjo būti įteiktas per tris dienas nuo nuosprendžio paskelbimo dalies viršininkui, kurio žinioje buvo teismas. Kaltinamasis galėjo apskųsti sprendimą tik tuo atveju, jei teismas pradėjo savo veiklą be dalinio viršininko leidimo, buvo ne visos sudėties, kaltinamasis nebuvo iškviestas į teismą arba nebuvo atsižvelgiama į jo pateiktus įrodymus. Reikia pasakyti, kad Rusijos kariuomenėje toks skundas turėjo „įveikti“ tris tarpines institucijas, o Lietuvoje – nė vienos. Taigi karinės dalies viršininkas galėjo panaikinti teismo sprendimą, jei teismas nesilaikė procesinių taisyklių ir teisės normų, bei persvarstyti bylą. Jis turėjo peržiūrėti teismo nagrinėtą bylą per tris dienas nuo nuosprendžio paskelbimo arba skundo pateikimo dienos. Jei formalių

358 *Ibid.*, p. 4, 9.

359 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniame gyvenime ...*, p. 5.

360 *Karininkų garbės teismas*, p. 10.

361 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniame gyvenime ...*, p. 6.

trūkumų nebuvo, teismo sprendimo nebuvo galima nei panaikinti, nei pakeisti. Teismui priėmus sprendimą dėl karininko paleidimo iš kariuomenės, dalies viršininkas pasiūlydavo karininkui per tris dienas įteikti prašymą išeiti iš kariuomenės savo paties prašymu. Toks prašymas buvo patenkinamas bendra nustatyta tvarka, tačiau tik su slaptu viršininko pažymėjimu, kad tai įvyko dėl garbės teismo sprendimo³⁶². Nuteistajam karininkui nepateikus tokio prašymo, dalies viršininkas pristatydavo raportą karinei vadovybei su visais reikalingais dokumentais ir kitais paaiškinimais³⁶³. Jei nuteistasis pridėdavo skundą dėl teisme pažeistų procesinių normų, skundas su dalies viršininko rezoliucija buvo pridėdomas prie pristatymo apie išleidimą. Tokiu atveju karinė vadovybė (pvz., karinės apygardos viršininkas) galėjo pasinaudoti ir konfidencialiu karininkų garbės teismo pirmininko pareiškimu. Ji galėjo skundą patenkinti arba persiųsti krašto apsaugos ministrui, kurio sprendimas buvo galutinis. Tenka konstatuoti, kad skundą turėjo atmesti ne karinė vadovybė, bet kariuomenės vadas, o skundą patenkinus paskutinį žodį turėjo tarti krašto apsaugos ministras. Karininkas, išleistas iš tarnybos dėl garbės teismo sprendimo, galėjo sugrįžti į karinę tarnybą įteikęs prašymą tos dalies viršininkui, kurioje pareiškė pageidavimą tarnauti, o per mobilizaciją – kariuomenės štabui. Prieš patenkindamas prašymą, dalies viršininkas turėjo būti susipažinęs su karininkų garbės teismo sprendimu ir nustatęs, ar karininkas pasitaisęs, ir tik tada, gavęs užtikrinimą, kad panašūs nusižengimai ateityje nepasikartos, tarpininkavo dėl jo priėmimo į karinį dalinį³⁶⁴.

Taigi Lietuvos kariuomenėje carinės Rusijos imperijos karinių teismų sutvarkymo pagrindu buvo sudaryti ir veikė Armijos (Kariuomenės) teismas, pulko, karo / karo lauko ir karininkų garbės teismai, kurie nors ir buvo skirtingi savo sudarymo principais ir vykdomomis funkcijomis, tačiau visus juos vienijo vienas tikslas – teisingumo vykdymas.

362 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime ...*, p. 6.

363 *Karininkų garbės teismas*, p. 11–12.

364 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime ...*, p. 7.

II. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ KOMPETENCIJA IR VEIKLA

Kokie laikai, kokie žmonės – tokia bausmių sistema ir tokios kovos su nusikaltimais priemonės.

M. RÖMERIS

Teismo veiksmų sritį ir įgaliojimų apimtį konkrečiais įstatymais sąlygoja kompetencija. Ne išimtis ir kariniai teismai. Jų tarnautojai rengė ir tobulino juridinius aktus, jų rinkinius, vykdė su karine tarnyba susijusias užduotis, tiek tarnybos, tiek ne tarnybos metu dalyvavo įvairių komisijų, draugijų ir organizacijų veikloje. Tačiau pagrindinė jų veikla buvo teismo darbo organizavimas ir vykdymas.

2.1. Armijos / Kariuomenės teismas

Pagrindinis, svarbiausias ir aukščiausios teisinės galios šalies įstatymas – Konstitucija. Tačiau nagrinėjamo laikotarpio valstybės politikai ir teisininkai, rengdami ir priimdami pirmąsias Konstitucijos redakcijas, lyg ir pamiršo vieną iš valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų – teismus¹. Tik 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje aptinkame teisminės valdžios apibrėžimą. Konstitucijos 2 str. teigė, kad valstybės valdžią, be Steigiamojo Seimo, Vyriausybės, vykdo ir teismas. Jos 69 str. numatė, kad karius dėl tarnybos nusikaltimų teisia „tam tikri teismai“, t. y. ypatingieji, kariniai teismai, kurie galėjo būti / buvo steigiami tik karo arba karo padėties metu². Lygiai tokios pat nuostatos buvo atkartotos 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 70 str.³ Deja, jose neužsiminta apie teismų nepriklausomumą, kuris buvo įtvirtintas tik 1938 m. Lietuvos Konstitucijos 129 str., o 142 str. tvirtinama, kad aktyviosios karinės tarnybos karius ir jų bendrininkus dėl nusikaltimų teisia kariniai teismai⁴.

Valstybės gynėjo / prokuratūros teisinis statusas buvo išreikštas ne konstitucijose, bet teismų veiklą ir baudžiamąjį procesą reglamentuojančiuose

1 Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, *Lietuvos aidas*, 1918 m. lapkričio 13 d., Nr. 130, p. 3; Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 6/24a; Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 37/407.

2 Lietuvos Valstybės Konstitucija, *VŽ*, Kaunas, 1922, Nr. 100/799.

3 Lietuvos Valstybės Konstitucija, *VŽ*, Kaunas, 1928, Nr. 275/1778.

4 Lietuvos Konstitucija, *VŽ*, Kaunas, 1938, Nr. 608/4271.

įstatymuose. Taigi karinių teismų sistema, jų rūšys nebuvo numatytos Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, o karinių teismų kompetenciją reglamentavo šalies nacionaliniai ir poįstatyminiai norminiai teisės aktai.

Kiekvienas teismas vykdė teisingumą tik pagal savo kompetenciją, kurią nulėmė veiklos teritorija ir teismo priklausymo taisyklės, kuriomis remiantis buvo paskirstytos bylos teismų sistemose viduje, ir jų vykdomos funkcijos. Šalies kariniams teismams buvo itin svarbus 1903 m. Baudžiamasis statutas, kuris ne visas iki galo buvo įvestas Rusijos imperijoje ir suderintas su kitais veikusiais įstatymais, tarp jų ir su 1869 m. Karinių įstatymų sąvadu⁵. Tačiau jis visas įsigaliojo visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus Klaipėdos kraštą⁶, kur buvo susiformavusi savita vokiška teisinė sistema. Statutas buvo vienas geresnių XX a. pradžioje parengtų įstatymų rinkinių ir artimas Vokietijos baudžiamajai teisei. Po Pirmojo pasaulinio karo iš karto buvo sunku pakeisti ir parengti naujus įstatymus, todėl buvo palikti galioti Rusijos įstatymai, kurie neprieštaravo naujiems vietiniams. Šis statutas buvo palyginti modernus, nes Nepriklausomybės laikotarpiu buvo pasitenkinama pavieniais jo straipsnių papildymais, pakeitimais ir panaikinimais.

Statuto straipsniai turėjo įtakos karinių teismų kompetencijai. Pvz., remiantis 1920 m. vasario 25 d. Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo įstatymo 1 str. dėl ginkluoto sukilimo (kėsinantis į valstybės nepriklausomybę, suverenitetą, teritorinį vientisumą ir Konstitucijos nustatytą tvarką ir valdžią) ir 2 str. dėl bandymo įvykdyti ginkluotą sukilimą buvo baudžiama nuo aštuonerių metų sunkių darbų kalėjimo iki mirties bausmės, remiantis 3 str. dėl rengimosi / planavimo ginkluotai sukilti buvo baudžiama nuo ketverių metų sunkių darbų kalėjimo iki gyvos galvos. 4 str. paminėti ir prieš tai nurodytų veikų bendrininkai; remiantis 8 str. dėl kariuomenės turto, komunikacijos ir susisiekimo priemonių (geležinkelių, telegrafo, telefono, tiltų ir *etc.*) naikinimo turėjo būti baudžiama nuo ketverių metų sunkių darbų kalėjimo iki mirties bausmės; remiantis 10 str. už žmogžudystę ir plėšimą baudžiama nuo sunkių darbų kalėjimo iki mirties bausmės. Visos šios nusikalstamos veikos buvo teisingos Armijos / Kariuome-

5 V. Stankevičius, *Baudžiamoji teisė. Paskaitos*, p. 17.

6 Klaipėdos krašte pagrindinis baudžiamosios teisės šaltinis buvo 1871 m. Vokietijos baudžiamasis statutas su pakeitimais ir papildymais iki Versalio sutarties įsigaliojimo (1920 m. sausio 10 d.) ir su prancūzų administracijos papildymais iki 1923 m., 1877 m. Baudžiamojo proceso įstatymai, kiti Vokietijoje ir Prūsijoje išleisti procesinių įstatymų priedai ir išleisti nauji įstatymai.

nės ir karo / karo lauko teismui⁷. Gruodžio 21 d. buvo priimtas Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo įstatymo 8 str. papildymas, kuriame tokia pat bausmė buvo numatyta karo padėties metu asmeniui, pasisavinusiam arba išėkvojusiam kariuomenės turtą, komunikacines ir susisiekimo priemones⁸.

1939 m. vasario 20 d. Laikiniųjų Kariuomenės teismo įstatų pakeitimo 17¹ str. teismui buvo teisingos bylos remiantis Baudžiamojo statuto 108–111, 111¹, 111², 111³, 111⁴, 112, 112¹, 113, 113¹, 114–118, 118¹, 118², 119 str.⁹ Šiuose straipsniuose minimos bausmės už nusikalstamas veikas, nukreiptas prieš valstybę ir kariuomenę, tokias kaip valstybės išdavimas ir bendrininkavimas jame (108, 118, 118¹ str.), karinė tarnyba priešininko kariuomenėje (109 str.), kurstymas kitos valstybės prieš Lietuvą (110 str.), valstybės paslapčių, ypač susijusių su jos saugumu, išdavimas (111, 111¹, 111², 111³, 111⁴, 112, 112¹ str.), karinė žvalgyba (113, 113¹ str.), karinės ginkluotės, amunicijos (114–115 str.), diplomatinių dokumentų ir informacijos (116–117 str.) perdavimas priešui, kiti svetimšalio arba žmogaus be pilietybės priešvalstybiniai nusikaltimai buvo traktuojami kaip Lietuvos piliečio nusikaltimai (119 str.) ir už juos grėsė atsakomybė ir net mirties bausmė. Tačiau teismas galėjo remtis ir kitais statuto straipsniais priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos.

Kitas svarbus įstatymų rinkinys – 1869 m. Karinių įstatymų sąvado ketvirtas leidimas ir jo papildymai iki 1914 m., kurių straipsniai neprieštaravo Lietuvos valstybės įstatymams, Konstitucijai ir kariuomenės organizacijai¹⁰. Karinių įstatymų sąvadą sudarė šešios dalys ir 24 knygos, kuriose teisės normos buvo išdėstytos pagal tarnybų tikslumą ir pobūdį. Pačios svarbiausios buvo iki galo parengtos sąvado VI dalies XXII, XXIII ir XXIV knygos¹¹. XXII knyga buvo sudaryta remiantis 1866 m.

7 Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo įstatymas, VŽ, Kaunas, 1920, Nr. 20/243.

8 Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo papildymas, VŽ, Kaunas, 1920, Nr. 54/510.

9 Laikiniųjų Kariuomenės teismo įstatų pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1939, Nr. 634/4593.

10 Plačiau žiūrėti A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos specialiosios (karinės) baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais. 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas: recepcija ir novelizacija, *Istorija*, Vilnius, 2010, t. 79, p. 28–42.

11 П. Заусцинскій, *Кодификація рускаго воєннаго права въ связи съ исторією развитія рускаго войска до реформъ XIX века*, Санкт-Петербургъ, 1909, 558 с.

Karinių bausmių statutu ir 1875 m. jo patvirtinimu¹², XXIII – 1879 m. Drausmės statutu, 1888 m. ir 1912 m. pakeista naujaisiais leidimais. XXIV knyga sudaryta remiantis 1867 m., 1883–1884 m. ir 1888 m. Karo teismo statutais¹³.

Remiantis Karinių įstatymų sąvadu, už jame nustatytus nusikaltimus buvo teisiami kariai, o karo ir karo padėties metu – civiliai asmenys. Sąvade buvo reglamentuotos griežtos bausmės, susijusios su pareigų vykdymu, drausme ir paklusnumu, todėl jame kitaip reiškėsi būtinoji gintis, valdžios įsakymų vykdymo ribos ir bausmių sistema. Šios pozicijos Lietuvoje apsunkino naudojimąsi sąvadu, kaip ir kitais Rusijos imperijos įstatymais¹⁴. Vietos kariuomenės specialistai traktavo sąvado knygas daugiau kaip kariuomenės vidaus tvarkos įstatymų rinkinius, parengtus dar monarchijos ir privilegijuotųjų luomų dvasia¹⁵. Daugelis jų neatitiko pakitusių socialinių ir valstybės vidaus sąlygų, nebegalėjo tinkamai patenkinti karinės administracijos ir teismų poreikių, todėl buvo išleista įstatymų, skirtų pakeisti, papildyti ir panaikinti, suvienodinti sąvado straipsnius – pritaikyti juos vietos sąlygoms, nors ir ne visais sąvado knygų straipsniais teismas privalėjo vadovautis. Rusijos teisės įvedimas ir receptuoti norminiai teisės aktai Lietuvoje buvo sistemingai novelizuojami tokiais pat vietos (nacionaliniais) norminiais teisės aktais arba tiesiog panaikinami.

Be novelų, KAM mėgino suorganizuoti ir naująjį Karo baudžiamojo statuto leidimą. Būtent XXII sąvado *volumina legum* tapo pagrindu vietos 1922 m. Karo baudžiamajam statutui¹⁶, XXIII sąvado – Kariuomenės drausmės statutui¹⁷, o XXIV sąvado – karinių teismų įstatams, statutui¹⁸. Pastaroji knyga sąlygojo ne tik pagrindinių karinių teismų organizacinę struktūrą, bet ir kompetenciją bei veiklą. Karo baudžiamojo statuto, kaip ir kitų knygų, veikimas buvo suderintas su karine baudžiamą-

12 *Воинский устав о наказаниях*, сост. Н. Мартынов, А. Анисимов. Варшава, 1875, 62 с.; А. Мушников, *Особенная часть русских военно-уголовных законов*, Санкт-Петербургъ, 1890, 219 р.; *Idem, Русские военно-уголовные законы в связи с законами общеуголовными*, Санкт-Петербургъ, 1902, 217 с.; В. Кузьминъ-Караваев, *Характеристика общей части уложения и воинского устава о наказаниях*, Санкт-Петербургъ, 1890, 196 с.

13 М. Розенгейм, *Очерк истории военно-судебных учреждений в России до кончины Петра Великого*, Санкт-Петербургъ, 1878, 376 с.; *Устав военно-судебный, дополненный и разъясненный мотивами, решениями и приказами*, сост. Н. Мартынов, Санкт-Петербургъ, 1889, 726 с.

14 М. Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*, Vilnius, 2001, p. 56–57.

15 J. Acus-Acukas, Rusų karo įstatai ir mes, *Kardas*, 1927, Nr. 23, p. 328–330.

16 *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922, 150 p.

17 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 278/6, Kaunas, 1921 m. lapkričio 29 d.

18 П. Швейковскій, *Уставъ военно-судебный (Св. Воен. Пост. 1869 г., кн. XXIV, изд. 4)*, Санкт-Петербургъ, 1914, 1526 с.

ja justicija. Tiesa, vietos statutas buvo neoficialus (pagalbinis) veikalas, sąvado XXII knygos vertimas. Tačiau sudarant statutą, buvo stengiamasi suvienodinti terminus, stilių, pašalinti teisės normas, kurios Lietuvoje negalėjo būti pritaikytos, taip pat įterpti novelas, pakeisti straipsnių tekstus, suderinti teisės normas su išleistais naujais pakeitimais, pakeisti kai kuriuos bendruosius dėsnius (pvz., bausmių sistemą¹⁹).

Išskirtinai tik kariniai teismai pasižymėjo plačia kompetencija, ypač Armijos / Kariuomenės ir karo / karo lauko teismas, kurie buvo susiję su nepaprastosios (ypatingosios) padėties rūšimis. Jas nagrinėjamu laikotarpiu lėmė karinės ir politinės vadovybės vykdytas politikos kryptingumas. Ilgiausiai veikė 1919 m. vasario 7 d. įvestas karo padėties režimas, kurį sąlygojo specialus įstatymas šiam režimui reguliuoti – YVAĮ, vėlesni jų papildymai ir pakeitimai, nors dar 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių 25 str. numatė galimybę, kad karo metu, taip pat valstybei gresiančiam sukilimui ar riaušėms likviduoti būtų taikomi ypatingieji įstatai. Minėtą karo padėties režimą galima būtų apibūdinti kaip administracinį ir teisinį institutą, vieną iš dviejų nepaprastosios padėties rūšių, kuri buvo įvesta visoje valstybės teritorijoje arba tam tikroje jos dalyje, paskelbta dėl užsienio valstybių karinės intervencijos (nors egzistavo daugiau dėl vidaus, o ne išorės padėties), kitų priešiška nusiteikusių jėgų, vidaus politikos aplinkybių – ginkluoto sukilimo, ardomosios agitacijos grėsmės. *Ex praemissis*, šiuo teisiniu institutu buvo

19 Karo baudžiamasis statutas numatė karininkams ir karo valdininkams už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus tokias bausmes: a) įkalinimą sunkiųjų darbų kalėjime atimant karinį laipsnį ir atleidžiant iš karinės tarnybos su teisių susiaurinimu, 2) laikiną įkalinimą paprastame kalėjime atimant karinį laipsnį ir atleidžiant iš karinės tarnybos su teisių susiaurinimu, 3) atleidimą iš karinės tarnybos atimant karinį laipsnį ir susiaurinant kai kurias teises, 4) laikiną įkalinimą paprastame kalėjime neatimant karinio laipsnio, bet atleidžiant iš karinės tarnybos susiaurinant kai kurias teises, 5) pažeminimą į eilinius, 6) atleidimą iš karinės tarnybos neatimant karinio laipsnio, bet su kai kurių teisių siaurinimu, 7) laikiną įkalinimą paprastame kalėjime apibrėžiant kai kurias teises, 8) atleidimą iš užimamos vietos apibrėžiant kai kurias tarnybines teises, 9) izoliuoti areštinėje apibrėžiant kai kurias tarnybines teises arba jų neapibrėžiant. Kareiviams už tarnybinius nusikaltimus buvo taikomos tokios bausmės: 1) laikinas įkalinimas sunkiųjų darbų kalėjime atleidžiant iš karinės tarnybos ir atimant kareivio vardą bei susiaurinant teises, 2) įkalinant paprastame kalėjime atleidžiant iš karinės tarnybos ir atimant kareivio vardą bei susiaurinant teises, 3) paskiriant į drausmės dalį su kai kurių tarnybinių teisių susiaurinimu ir priskyrimu nubaustųjų kategorijai, 4) įkalinant karo kalėjimo vienutėje su kai kurių tarnybinių teisių susiaurinimu ir priskyrimu nubaustųjų kategorijai, 5) paskiriant drausmės statute numatytas bausmes, 6) paskiriant viso arba dalinio turto konfiskaciją, draudimą gyventi sostinėje arba kitoje vietovėje, kariuomenės arba policijos priežiūrą. Tiek karininkams, tiek kareiviams buvo taikytinos bendrosios bausmės – mirties bausmė, sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė nuo kelerių metų iki gyvos galvos su teisių susiaurinimu. *Karo baudžiamasis statutas*, p. 8–9.

suvaržytos konstitucinės fizinių asmenų teisės ir laisvės, juridinių asmenų veikla, sugriežtinta atsakomybė už tam tikrus nusikaltimus, įsteigti specialūs teismai, valstybės gynybos, viešosios tvarkos ir teisingumo vykdymo kontrolę perėmė karinės struktūros. Ne veltui yra sakoma, kad *inter arma silent leges*. Dėl to galiojo specialiosios, įvairias gyvenimo sritis reguliuojančios taisyklės, veikė jų laikymąsi prižiūrinčios institucijos²⁰. Būtent šiuose įstatuose pirmą kartą Lietuvos teisės aktuose buvo paminėti ir kariniai teismai. 1919 m. pradžioje, kai jų dar nebuvo, civiliai gyventojai turėjo būti teisiami civilinio apygardos teismo ir tik vėliau – Armijos / Kariuomenės ir karo / karo lauko teismo²¹. Įstatai buvo parengti skubotai, kaip ir dauguma karinės teisės aktų, paremti carinės Rusijos teise arba iš jos perimti. Jie reglamentavo karo padėties įvedimo ir įgyvendinimo tvarką, už tai atsakingų asmenų teises, bausmes, per kurias valdžia rodė savo galimybę kontroliuoti padėtį. Karo padėties režimas galiojo didžiojoje Lietuvos dalyje visą nagrinėjamą laikotarpį, išskyrus trumpus tarpsnius (1920 m. kovas–liepa, 1926 m. antroji pusė, 1938 m. lapkritis–1939 m. kovas), kai ji buvo atšaukta²². Ją atšaukus susiaurėdavo karinių teismų kompetencija. Pvz., panaikinus karo padėtį, Kariuomenės teismas ir karinė prokuratūra kai kurias bylas iš karto perdavė nagrinėti Apeliaciniam rūmams.

Nors YVAĮ galima daugiau priskirti administracinės teisės sričiai, bet išskirtinai jų 14 str. – baudžiamajai teisei²³, nes esant karo padėčiai teismas nagrinėjo ne tik karių, bet ir civilių asmenų bylas dėl nusikaltimų, nurodytų minėtame straipsnyje, kuriame numatyta galimybė taikyti net mirties bausmę už tam tikrus nusikaltimus paskelbus karo padėtį. Tai reglamentavo ir Laikiniųjų Armijos teismo įstatų 17 str.²⁴ Svarbu pridurti, kad civilių bylų priskyrimas kariniams teismams supaprastino ir pagreitino teismų darbą.

1919 m. vasario 7 d. Ministrų kabineto priimtų YVAĮ 14 straipsnyje buvo numatyta bausti už: 1) planavimą, bandymą ir įvykdymą ginklo sukilimo prieš Nepriklausomą Lietuvos valstybę ir jos Konstitucijoje nustatytą tvarką, 2) priešvalstybinę agitaciją, 3) susisiekimo ir kitų komunikacijos priemonių gadinimą, 4) kariuome-

20 M. Kuodys, Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.), *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22, p. 225.

21 Ypatingi valstybės apsaugos įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 5/55.

22 Įstatymas, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 20/255; Įstatymas karo stoviui įvesti, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 41/430.

23 V. Stankevičius, *Baudžiamoji teisė. Paskaitos*, Kaunas, 1925, p. 18.

24 Laikinieji Armijos teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 10/130.

nės sandėlių (ginklų, maisto, pašaro) naikinimą, 5) šnipinėjimą ir kitokios pagalbos priešui teikimą (ginklais, maistu, pinigais, arkliais *etc.*), 6) nusikaltimą prieš žmogaus gyvybę ir kėsinimąsi į jo turtą, 7) ginklo slėpimą, nešiojimą ir laikymą be leidimo, 8) pasipriešinimą valstybės valdininkui²⁵ veiksmu jam einant pareigas, kėsinimąsi į jo gyvybę ir turtą²⁶. Netrukus jau naujoje įstatymo redakcijoje buvo kiek patikslinti 2 ir 8 punktai – už pasipriešinimą valstybės valdininkui veiksmu jam einant pareigas, priešvalstybinį kariuomenės ir visuomenės kurstymą²⁷. 1920 m. kovo 13 d. buvo priimtas įstatų 14 str. papildymas, kurių 9 punktas numatė bausti už kyšio ėmimą, kai naujokas arba kareivis siekė išvengti karinės tarnybos²⁸. Po metų iš įstatų 14 str. buvo pašalintas 7 punktas, tačiau pačioje įstatų redakcijoje jis išliko²⁹. 1928 m. buvo papildytas 14 str. 6 punktas, kuris teigė, kad baudžiama už nusikaltimą prieš žmogaus gyvybę ir kėsinimąsi į jo turtą, jei tai buvo padaryta politiniais sumetimais arba sudarant pavojų visuomenei³⁰. Vieni paskutinių pakeitimų buvo susiję su YVAĮ 14 str. 8 ir 10 punktais. Pirmuoju atveju 1936 m. straipsnio redakcija buvo pakeista ir numatė, kad už valstybės valdininko, tarnautojo arba bet kurio kito žmogaus, kuriam buvo įsakyta arba pavesta atlikti valstybės užduotį, sužalojimą, prieš jį naudotą fizinę prievartą, grasinimus, pasipriešinimą krašto apsaugos ministras, susitaręs su vidaus reikalų ministru, galėjo atiduoti kaltinamąjį kariniam teismui. Antruoju atveju punktas buvo papildytas ir teigė, kad ypatingais atvejais krašto saugumui palaikyti krašto apsaugos ministras, susitaręs su vidaus reikalų ministru, galėjo atiduoti bet kokią bylą už nusikalstamą veiklą, kuri nebuvo numatyta šiame punkte³¹, nagrinėti kariniam teismui.

Svarbu pridurti, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kai įsigalėjo būdingas to meto Europai autoritarinis režimas, Kaune buvo paskelbta apgulos padėtis³², o visoje Lietuvoje – karo padėtis. Tačiau pirmosios kaip tokios ypatingos padėties Lietuvoje galioję įstatymai nenumatė, o tai leidžia manyti, kad ji

25 Valstybės valdininko ir tarnautojo sąvokos nagrinėjamu laikotarpiu buvo traktuojamos skirtingai. Plačiau prasme tarnautoju buvo vadinamas tiek valdininkas (pvz., Vyriausybės narys, valdžios atstovas), tiek paprastas tarnautojas (pvz., policijos pareigūnas ar bet kuris kitas valdžios atstovas (žemesnysis)). Tačiau siaurąja prasme valdininku buvo vadinamas valstybės įgaliotas leisti įstatymus asmuo.

26 Ypatingi valstybės apsaugos įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 4/42.

27 Ypatingi valstybės apsaugos įstatai, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 5/55.

28 Ypatingų valstybės apsaugos įstatų 14 str. papildymas, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 23/287.

29 Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas ir pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1921, Nr. 73/653.

30 Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1928, Nr. 287/1885.

31 Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1936, Nr. 532/3698.

32 1920 m. vasario 22 d. Kauno įgulos sukilimo metu Kauno mieste taip pat buvo paskelbta apgulos padėtis.

tiesiogiai buvo perimta iš carinės Rusijos teisės aktų.

1939 m. gegužės 10 d. įsigaliojus Nepaprastojo meto įstatymui, Respublikos prezidentas savo dekretu galėjo įvesti karo padėtį (valstybės gynimo metą) arba sustiprintą apsaugą (sustiprintos apsaugos metą). Pastarasis išimtinis režimas reglamentavo, kad valstybės saugumo sumetimais vidaus reikalų ministro pasiūlymu ir teisingumo ministro sutikimu krašto apsaugos ministras galėjo pavesti tam tikras bylas nagrinėti Kariuomenės teismui³³. Paskelbus šią nepaprastosios (ypatingosios) padėties rūšį, krašto apsaugos ministrui buvo suteiktos ypatingos teisės.

1940 m. buvo paskelbti vieni paskutiniųjų aukščiausiojo kariuomenės teismo kompetenciją dėl bylų teisingumo liečiantys įstatymai. Birželio 16 d., remdamasis Lietuvos Konstitucijos 139 str. ir Ministrų tarybos pasiūlymu, einantis Respublikos prezidento pareigas ministras pirmininkas ats. plk. ltn. A. Merkys paskelbė valstybės gynimo metą³⁴. O liepos 17 d. buvo paskelbta nauja Nepaprastojo meto įstatymo redakcija. Jos 21 straipsnyje buvo nurodytas konkretus nusikalstamų veikų sąrašas, kuris numatė bylų perdavimą sustiprintos apsaugos metu Kariuomenės teismui ir skiriamų bausmių dydį už: 1) planavimą, bandymą ir įvykdymą ginklo sukilimo prieš Lietuvos valstybę ir jos santvarką, 2) priešvalstybinį kariuomenės ir visuomenės kurstymą bei vienos gyventojų dalies kiršinimą prieš kitą, 3) susisiekimo ir kitų komunikacijos priemonių gadinimą (elektrinių, geležinkelių, telefono, telegrafo, tiltų, vandentiekio ir *etc.*), 4) šnipinėjimą ir bet kokios kitos pagalbos priešui teikimą, 5) nusikaltimą prieš žmogaus gyvybę dėl politinių tikslų, 6) ginkluotą organizuotą ir grupinį plėšimą, kuris buvo įgijęs dažną pobūdį, 7) valstybės ir savivaldybės tarnautojo arba bet kurio kito žmogaus, kuriam buvo įsakyta arba pavesta atlikti valstybės užduotį, sužalojimą, prieš jį naudotą fizinę prievartą, grasinimus, pasipriešinimą, 8) kyšio ėmimą su tikslu naujokui arba kareiviui išvengti karinės tarnybos, 9) kariuomenės sandėlių (ginklų, maisto, pašaro, sprogmenų) naikinimą. Kariuomenės teismas galėjo šias bylas spręsti skubos tvarka, laikydamasis nusistovėjusio proceso ir tvarkos nuostatų, o už nusikalstamas veikas įstatymų nustatytas bausmes galėjo padidinti: vietoje paprastojo kalėjimo bausmės galėjo skirti sunkių darbų kalėjimo bausmę, vietoje sunkių darbų – sunkių darbų iki gyvos galvos arba mirties bausmę, vietoje sunkių darbų iki gyvos galvos – mirties bausmę. O paskelbus valstybės

33 Nepaprastojo meto įstatymas, VŽ, Kaunas, 1939, Nr. 644/4701.

34 Respublikos prezidento aktai, VŽ, Kaunas, 1940, Nr. 709/5541.

gynimo metą, krašto apsaugos ministras arba kariuomenės vadas už 21 str. nurodytas nusikalstamas veikas galėjo perduoti asmenis teisti karo / karo lauko teismui³⁵.

Paminėtinas 1928 m. rugsėjo 24 d. Lygtinio nuteisimo įstatymas, kurio 1 str. buvo taikytinas karinių teismų jurisdikcijai. Vadovaudamasis šiuo straipsniu, teismas galėjo lygtinai atleisti nuo piniginės baudos, arešto, areštinės, drausmės dalių, paprastojo ir karo kalėjimo bausmės atlikimo tuos nuteistus asmenis, kurie teikė vilties toliau nenusikalsti dėl savo asmeninių, būdo savybių arba dėl lengvesnio pobūdžio nusikalstamos veikos, jos motyvų ir aplinkybių. Teismas galėjo laikinai netaikyti teisų atėmimo ir jų susiaurinimo arba sujungti su lygtinai atleidžiamos bausmės suvaržymu. Tačiau lygtinai atleistas nuo bausmės asmuo turėjo sumokėti teismo išlaidas ir atlyginti nuostolius, bet buvo neatleidžiamas nuo piniginės baudos ir įmokėjimų bylose dėl nusikalstamos veikos³⁶.

Įstatymo 1 str. buvo netaikomas bylose, kuriose buvo keliami nukentėjusiųjų asmenų skundai, kai asmenys nesutiko lygtinai atleisti bausmę, kaltinamasis jau buvo kartą baustas didesne nei trijų mėnesių arešto arba kalėjimo bausme ir nuo šios bausmės atlikimo, dovanojimo ar atleidimo nebuvo praėję penkerių metų, kai jis buvo baustas 10 m. bausme už sunkų nusikaltimą, bylose dėl nusikaltimų, padarytų užsienyje, kariams, nusikaltusiems remiantis sąvado XXII knygos 96–196 str., t. y. dėl nesilaikymo karinės pagarbos ir pavaldumo dėsnų, sargybos ir karinio pareigūno įžeidimo ir smurto, pavartoto prieš juos, karinės tarnybos vengimo, pabėgimo, pasišalinimo, neatvykimo laiku į tarnybos vietą, viršytų karinės valdžios įgaliojimų ir neveiklumo, nevykdytų sargybinio ir budėtojo tarnybinių pareigų,

Ministras pirmininkas Antanas Merkys. Apie 1939–1940 m.
LCVA Fs, P-1166

35 Nepaprastojo meto įstatymas, VŽ, Kaunas, 1940, Nr. 717/5667.

36 Lygtinio nuteisimo įstatymas, VŽ, Kaunas, 1928, Nr. 284/1821.

valstybinio turto, ginklo pasisavinimo ir gadinimo, tvarkos, kuri privaloma karinės tarnybos metu, nesilaikymo, nepakankamos pavaldinių priežiūros, piktnaudžiavimo tarnybos vieta tarpusavio santykiuose, karinio mandagumo taisyklių nesilaikymo ir pan. *Legitime* buvo skiriamas bandomasis laikotarpis nuo vienerių iki penkerių metų, tačiau nuteistajam per šį laiką galėjo būti taikyti suvaržymai dėl gyvenamosios vietos ir gyvenimo būdo. Bandomasis laikotarpis teismo galėjo būti nutrauktas, jei asmuo buvo nubaustas didesne nei trijų mėnesių arešto arba kalėjimo bausme už padarytą bandomuoju laikotarpiu nusikalstamą veiką arba jei paaiškėdavo, kad anksčiau asmuo buvo baustas ne mažesne bausme. Realiai dar kartą nusizengus (bausmė – pinigine bauda arba kalėjimas iki trijų mėnesių) buvo nutraukiamas ir bandomasis laikotarpis. Šiam įstatymui vykdyti instrukcijas leido teisingumo ministras, o karinių teismų byloms – krašto apsaugos ministras³⁷.

1930 m. gegužės 31 d. įsigaliojo Lygtinio nuteisimo įstatymui vykdyti instrukcija, specialiai skirta kariniams teismams. Ji reglamentavo, kad teismas byloje, kuriose galima taikyti šį įstatymą, turėjo turėti žinių apie kaltinamąjį, anksčiau jo bausmes arba lygtinį paleidimą. Teismas galėjo pritaikyti šį įstatymą tik teisiamajam dalyvaujant teismo posėdyje. Lygtinis bausmės atleidimas buvo motyvuojamas, įrašomas į teismo sprendimą, nurodant ir bandomąjį laikotarpį. Teismui paskyrus nuteistajam priežiūrą (globą) arba nustatius tam tikrus suvaržymus, reikėjo atlyginti teismo išlaidas, nusikalstamos veikos nuostolius, pavyzdinčiai vykdyti karinę tarnybą, taupyti, negerti, nežaisti kortomis, nesilankyti prastos reputacijos asmenų lankomose vietose, laiku sugrįžti į namus, gyventi paskirtoje vietoje. Teismas bandomąjį laikotarpį paskirdavo atsižvelgdamas į nuteistojo asmenį, amžių, išsilavinimą, gyvenimo sąlygas, nusikalstamos veikos pobūdį, bausmės dydį. Pastarasis, skelbdamas lygtinio nuteisimo sprendimą, paaiškindavo nuteistajam sprendimo esmę ir reikšmę bei įspėdavo apie pasekmes, jei jis bandomuoju laikotarpiu pakartotinai nusikalstų arba nesilaikytų sprendimo sąlygų. Teismui išnagrinėjus lygtinai nuteisto asmens bylą, jos viršelyje buvo parašomos raidės „L. N.“ ir diena, kada pasibaigdavo bandomasis laikotarpis³⁸.

Karo / karo lauko ir pulko teismai, taikydami šį įstatymą, sprendimo nuorašus siųsdavo Kariuomenės teismo kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui, kurie vesdavo lygtinai nuteistų asmenų registrą – teismas apie savo nu-

37 *Ibid.*

38 Lygtinio nuteisimo įstatymui vykdyti instrukcija kariniams teismams, VŽ, Kaunas, 1930, Nr. 329/2263.

teistuosius, o karinio valstybės gynėjo institucija / karinė prokuratūra – apie karo / karo lauko ir pulko teismų nuteistuosius. Registras turėjo turėti eilės numerį, nurodytą įrašymo dieną, bylos numerį ir metus, lygtinai nuteistojo pavardę ir vardą (jei karys – ir jo laipsnį), tėvo vardą, veiklą ir gyvenamąją vietą (jei karys – tai tarnybos pavadinimą ir gimimo vietą), teismo sprendimo dieną, nusikaltimą veiką, bausmę, bandomojo laikotarpio pradžią ir pabaigą, turėjo nurodyti teismą, kuris paskyrė globą (priežiūrą), bandomojo laikotarpio nutraukimo dieną, bausmės vykdymo pradžią ir pabaigą, pastabas. Lygtinai nuteistam kariui pakartotinai nusikaltus, apie tai iš karto buvo pranešama Kariuomenės teismui, jei karys buvo nuteistas šio teismo, ir karinio valstybės gynėjo institucijai / karinei prokuratūrai – jei buvo nuteistas karo / karo lauko, pulko arba civilinio teismo. Susidarius tokiai situacijai, karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras galėjo atitinkamam teismui pasiūlyti nutraukti bandomąjį laikotarpį ir bausmę įvykdyti. Tačiau jei karys buvo lygtinai nuteistas už nusikaltimą, įvykdytą prieš karinę tarnybą, tokiu atveju bandomasis laikas buvo nutraukiamas ir bausmė įvykdoma tik kariui atlikus privalomąją karinę tarnybą. Teismo paskirta priežiūra kariui, tebetarnaujančiam kariuomenėje, buvo vykdoma vadovybės ir derinama su karinės tarnybos reikalavimais. Jei prižiūrimas karys nevykdė teismo nustatytų sąlygų, jo tiesioginis viršininkas jį galėjo įspėti arba pranešti atitinkamam teismui nurodydamas reikalo esmę ir pagrindą bausmei įvykdyti. Kariuomenės teismui arba kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui buvo pranešama paleidus lygtinai nuteistą karį iš kariuomenės, nurodant, kada jis buvo paleistas, kur apsigyveno ir kaip vykdė tarnybą kariuomenėje. Kariuomenės teismas ir karinis valstybės gynėjas / karinis prokuroras siūsdavo nuteisto kario teismo sprendimo nuorašą atitinkamos nuovados taikos teisėjui nuteistojo priežiūrai vykdyti. Lygtinai nuteisto kario, kuriam paskirta priežiūra, elgesį bandomuoju laikotarpiu sekė aukščiausioji kariuomenės teisingumo institucija, tiesioginis kario viršininkas rinko apie jį žinias, o apie civilį arba atsargos karį teiravosi ne rečiau kaip kas pusmetį iš anksto nustatytais terminais. Bandomajam laikotarpiui pasibaigus buvo surenkamos galutinės žinios apie nuteistojo elgesį, sumokėtas teismo išlaidas, bet apie civilį arba atsargos karį užklašimus pateikdavo Teisingumo ministerija, nes žinios apie lygtinai nuteistuosius buvo siunčiamos ir šiai žinybai³⁹. Paminėtina,

39 Lygtinio nuteisimo įstatymui vykdyti instrukcija kariniams teismams, VŽ, Kaunas, 1930, Nr. 329/2263.

kad Kariuomenės teismas šį įstatymą pritaikė jau 1928 m. spalio 17 d., o, pvz., 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko teismas – 1930 m. kovo 6 d., t. y. dar prieš paskelbiant instrukciją kariniams teismams⁴⁰.

1929 m. birželio 25 d. buvo paskelbtas Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymas. Šio įstatymo 1–4 str. karo padėties metu turėjo įtakos karinių teismų teisingumui. Įstatymo 1 str. asmenims, dalyvavusiems okupuotoje Lietuvoje ar svetimų valstybių organizacijose, kurių tikslas – sujungti Lietuvą su kita valstybe arba nuversti teisėtą valdžią, arba sukelti suirutę valstybėje, ir 2 str. asmenims, kurie planavo, bandė arba įvykdė pasikėsinimą į Vyriausybės narį arba valstybės tarnautoją, numatė taikyti mirties bausmę. 3 str. asmenys, kurie kurstė ir savo veikla prisidėjo prie tokių organizacijų, gabelo ir platino uždraustą spaudą, buvo baudžiami nuo sunkių darbų kalėjimo iki mirties bausmės. Minėtieji 1–3 str. turėjo įtakos karo / karo lauko teismo kompetencijai, išskyrus 4 str., kuriuo asmuo, žinodamas nusikaltėlius, nepranešė policijai arba prokuratūrai. Jis buvo teisiamas Kariuomenės teismo ir baudžiamas paprasto arba sunkių darbų kalėjimo bausme⁴¹.

1934 m. vasario 8 d. Tautai ir valstybei saugoti įstatymo 8 str. numatė, kad asmuo, neturėdamas krašto apsaugos ministro leidimo įstoti arba duoti pasižadėjimą tarnauti svetimos valstybės kariuomenėje, buvo baudžiamas paprastojo arba sunkių darbų kalėjimo bausme iki ketverių metų. Kiti straipsniai buvo skirti valstybės saugumui užtikrinti – dėl įžeidimo ir niekinimo lietuvių tautos arba Lietuvos valstybės, jos ženklų (herbo, vėliavos), dalyvavimo antivalstybinėje veikloje arba, pvz., dėl dėvėjimo ir nešiojimo užsienio valstybinių, tautinių ir kitų organizacijų uniformų ir ženklų, jei tai kenkė Lietuvos valstybės interesui ir pan.⁴² Už tai asmenys buvo baudžiami ir Kariuomenės teismo.

1939 m. kaimynystėje prasidėjus Antrojo pasaulinio karo veiksams, Lietuvoje buvo internuoti Lenkijos kariuomenės kariai. Tuo tikslu 1939 m. lapkričio 3 d. įsigaliojo Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymas, kurio 1 str. numatė galimybę kariaujančių valstybių internuotus karius už visus nusikaltimus ir nusižengimus, padarytus jų karinės vadovybės žinioje, prisilaikant nustatytos Lietuvos kariuome-

40 R. Bukevičius, Lygtinis nuteisimas Lietuvoj, *Mūsų žinynas*, 1932, t. XXIII, Nr. 92, p. 334.

41 Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1929, Nr. 304/2033.

42 Tautai ir valstybei saugoti įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1934, Nr. 437/3044.

nės drausmės ir tvarkos, bausti atitinkamų karinių teismų, taikant jiems karinių ir bendrųjų baudžiamųjų įstatymų normas su tam tikromis išimtimis. Teismas, sprendamas internuoto kario byla, turėjo įskaityti į bausmę išbūtą jo laiką internuotųjų karių stovykloje iki teismo, kai internuotasis buvo baudžiamas bet kuria Baudžiamąjo statuto 54 str. nurodyta bausme. Jiems nei teismo, nei drausmės tvarka negalėjo būti atimtas karinis laipsnis nei su juo susijusios teisės. Internuotiesiems už pabėgimą, bandymą pabėgti ir kurstymą kitų internuotųjų pabėgti ar jiems padėjusiems tai padaryti buvo taikoma drausminė nuobauda⁴³. O jei internuotieji pabėgdami padarydavo žalos sargybai – atsakydavo bendra tvarka. Išskirtiniais atvejais tiems kariams, kuriems buvo iškelta baudžiamoji byla, tačiau atsiradus galimybei grįžti į tėvynę, galėjo tekti atlikti bausmę tik tada, kai internuotasis buvo nubaustas ne mažesne nei sunkiųjų darbų kalėjimo bausme, o visais kitais atvejais – iki išnagrinėjant byla. Internuotųjų klausimas buvo krašto apsaugos ministro kompetencija. Išskėlus

43 Drausmės statusas buvo taikomas aktyviosios ir pasyviosios (atsargos, dimisijos, rezervo) karinės tarnybos kariams tam tikrais numatytais atvejais, pvz., dėvint karinę uniformą, karo belaisviams, karo invalidams, kai jų buvimo vieta buvo kariuomenės teritorijoje, arba vilkint nustatytą uniformą, KAM civiliams tarnautojams ir darbuotojams. Remiantis Lietuvos kariuomenės drausmės statutu, buvo skiriamos šios drausminių nuobaudų rūšys: eiliniams ir grandiniams – papeikimas (neviešai ir kitų karių akivaizdoje), draudimas išeiti iš kareivinių kiemo iki 30 parų, paskyrimas be eilės į tarnybą ir į darbus iki penkių kartų, išstatymas su šautuvu su paprasta arba kautynių apranga ne ilgiau kaip 1 val. per parą ir ne daugiau kaip 10 parų, areštu (paprastu – iki 30 parų, sunkiuoju – iki 15 parų), pažeminimu užimamoje vietoje, grandinio laipsnio atėmimu; puskarininkiai buvo baudžiami žodiniu papeikimu (neviešai, karininkų, viršilų ir kitų puskarininkių akivaizdoje), draudimu išeiti iš kareivinių kiemo iki 30 parų, paskyrimu be eilės į tarnybą iki penkių kartų, areštu (paprastu – iki 30 parų, sunkiuoju – iki 15 parų), pažeminimu užimamoje vietoje, laipsnio atėmimu; viršilos – žodiniu papeikimu (neviešai, karininkų ir viršilų akivaizdoje), draudimu išeiti iš kareivinių kiemo iki 30 parų, paskyrimu be eilės į tarnybą iki penkių kartų, paprastu areštu iki 30 parų, pažeminimu užimamoje vietoje, laipsnio atėmimu; liktiniai puskarininkiai ir viršilos taip pat galėjo būti baudžiami žodiniu papeikimu (neviešai, karininkų, viršilų ir puskarininkių akivaizdoje), draudimu išeiti iš kareivinių kiemo ar buto iki 30 parų, paskyrimu be eilės į tarnybą iki penkių kartų, paprastu areštu iki 30 parų, pažeminimu užimamoje vietoje, atleidimu iš tarnybos, atimant laipsnį arba jo neatimant; karininkai buvo baudžiami papeikimu (neviešai žodžiu arba raštu, vyresniųjų ir to paties karinio laipsnio karininkų akivaizdoje, įsakymu), namų arba areštinės areštu iki 30 parų, pašalinimu iš užimamų pareigų, (ne)pažeminant užimamoje vietoje, atleidimu iš tarnybos. Generolai ir aukštesni karininkai iki atskiro bataliono vado ir aukštesnių vadų teisėmis – areštinės areštu nebaudžiami. Kai kurios drausminės nuobaudos galėjo būti sujungtos su kitomis drausminėmis nuobaudomis. Kareiviai galėjo būti baudžiami pažeminimu pareigose, laipsnio atėmimu, karininkai – pašalinimu iš užimamos vietos. Tik pastaba nebuvo laikoma drausmine nuobauda. KAM civiliai tarnautojai, užimantys karininkų vietas, buvo baudžiami kaip karininkai, kiti civiliai tarnautojai ir darbuotojai – kareiviams nustatytomis nuobaudomis. Jiems skiriant drausmines nuobaudas buvo atsižvelgiama į tarnybinę padėtį, lytį ir kitas aplinkybes. Kariniai viršininkai priklausomai nuo užimamos vietos (skyrininko, būrininko, viršilos, būrio vado ir komandos viršininko, kuopos, bataliono ir pulko vado padėjėjo, pulko ir atskirojo bataliono, brigados ir divizijos vado, kariuomenės vado) galėjo skirti drausmines nuobaudas.

internuotajam baudžiamąją bylą, teismas internuotąjį prižiūrinčiam valstybės atstovui (neetatiniam internuotųjų stovyklų viršininkui) nedelsdamas pranešdavo apie šio patraukimą baudžiamojon atsakomybėn, nurodydavo internuotojo vardą, tėvo vardą, pavardę, karinį laipsnį, gyvenamąją ir sulaikymo vietą, kaltinimo esmę ir nusikalstamą veiką. Apie bylos perdavimą į teisiamąjį posėdį buvo nurodoma, kada ir kur byla bus nagrinėjama, ar kaltinamasis turi gynėją. Apie bylos paskyrimą į teisiamąjį posėdį turėjo būti pranešta ne vėliau kaip per tris savaites prieš posėdžio dieną. Internuotąjį prižiūrinčios valstybės atstovas turėjo teisę būti teismo posėdžio salėje, išskyrus tuos atvejus, kai byla valstybės saugumo sumetimais buvo nagrinėjama už uždarų durų. Apie suvaržymą ir bylos sprendimo esmę turėjo būti pranešta minėtam atstovui. Tokiame pranešime apie nuteistąjį mirties bausme turėjo būti nurodytas nusikalstamos veikos pobūdis ir aplinkybės. Mirties nuosprendis galėjo būti įvykdytas ne anksčiau kaip po trijų mėnesių nuo nurodyto pranešimo dienos⁴⁴.

Tik specialybės viršininkai galėjo bausti drausmės tvarka pavaldinius už nusižengimus specialybės tarnybos srityje tokiomis drausminėmis nuobaudomis kaip ir savo tiesioginius pavaldinius, tačiau apie tai privalejo pranešti nubaustojos dalies ir atitinkamos divizijos vadui arba jo vietai prilygintam viršininkui. Drausminės nuobaudas įvykdydavo nubaustojos tiesioginis viršininkas. Jomis galėjo bausti įgulos viršininkai ir karo komendantai. Tačiau tik pradedant pulko vadu buvo galima atimti karinį laipsnį. Pulko vadas galėjo atimti grandinio laipsnį, o karo metu – ir puskarininkio, brigados ir divizijos vadas – puskarininkio ir viršilos laipsnį, atleisti liktinius puskarininkius ir viršilas. Pažeminimo į eilinius tvarka buvo tokia: nubaustas karys iškvečiamas prieš kuopos, baterijos, eskadrono arba komandos rikiuotės vidurį, perskaičius įsakymą, komanduojančio liepimu buvo nuimamai laipsnio ženklai, po to karys statomas į rikiuotę eiliniu. Kariuomenės vadas karo metu turėjo krašto apsaugos ministro drausmės teises ir galėjo pašalinti iš tarnybos karininkus iki atskirojo bataliono vado ir pristatyti Respublikos prezidentui pašalinti iš karinės tarnybos drausmės tvarka karininkus pulko vado ir aukštesnių vadų teisėmis. Karininkas galėjo būti atleistas iš karinės tarnybos drausmės keliu tik atlikus kvotą ir krašto apsaugos ministrui pasitelkus jos duomenis, nuobaudų knygų ištraukas, tarnybos lapą ir paskutiniųjų trejų metų atestacijos lapus. Apie pulko vado ir aukštesnių karininkų paleidimą iš tarnybos sprendavo prezidentas. Nusprendus karininką paleisti, kai šis nebuvo sunkiai nusižengęs, jam raštu buvo pasiūloma paduoti prašymą per 7 d. atleisti jį iš tarnybos. Jei karininkas nepadaudavo nustatytu laiku prašymo ir jei buvo sunkiai nusižengęs, dalies vadas siūlydavo jį atleisti, o pati atleidimo priežastis dokumentuose neatsispindėdavo. Karininkai drausmės keliu iš tarnybos buvo atleidžiami prezidento aktu. Jei teismas nubausedavo karį, bet palikdavo karinėje tarnyboje, tiesioginis viršininkas galėjo pasinaudoti minėtais atvejais, jei matė, kad nubaustasis negalėjo toliau pasilikti tarnyboje. Drausminės nuobaudas galima buvo apskūsti bendra tvarka. Paleisti drausmės tvarka iš tarnybos karininkai praradavo teisę dėvėti uniformą. Drausmės būdu nubaustam kariui galima buvo taikyti lygtines nuobaudas. Drausmės nuobaudų knygoje buvo rašomos visos drausminės nuobaudos, teismo ir garbės teismo bausmės. Dažniausiai jos buvo pulko teismo dispozicijoje. Plačiau žr., *Kariuomenės drausmės statutas*, Kaunas, 1937, 27 p. Kareiviai, nubausti sunkiojo arešto bausmėmis, vieną dieną gaudavo paprastą (kareiviškos duonos davinys), o kitą – sumažintą maisto davinį (duona, druska, iš ryto kava arba arbata su cukrumi – kareivio dienos davinio normomis, vanduo).

44 Internuotiesiems teisti ir bausti įstatymas, VŽ, Kaunas, 1939, Nr. 673/4966.

Atskiro paminėjimo verta karinių teismų kompetencija Klaipėdos krašte. Šių jurisdikcija, kitaip nei bendrosios kompetencijos teismų, nebuvo suvaržyta Klaipėdos krašto statuto⁴⁵. *De jure* kariniai teismai buvo įvesti 1924 m. rugpjūčio 5 d. Karo teisingumo įvedimo Klaipėdos krašte įstatymu⁴⁶. Šiame krašte nekilo jokių ginčų nagrinėjant karių bylas, jei karys buvo kilęs iš minėto krašto arba jo dalinio dislokacijos vieta buvo tame krašte, bet nesusipratimų kildavo dėl šaulių padarytų nusikalstamų veikų, bylų priklausomybės Klaipėdos krašto ar išskirtinai tik valstybės teismams⁴⁷.

1931 m. sausio 22 d. Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas nustatė, kad Klaipėdos krašto gyventojus dėl nusikalstamų veikų karinei prievolei teisia ne krašto, o valstybės kariniai teismai. Beje, Klaipėdoje ir visame krašte karo padėtis buvo įvesta ne iš karto, t. y. nuo 1926 m. gruodžio 17 d. iki 1938 m. lapkričio 1 d. ten veikė YVAĮ ir vietos teismai laikėsi nuostatos, kad bylos ne dėl valstybinių nusikaltimų turėjo priklausyti krašto teismų jurisdikcijai⁴⁸. Tačiau derėtų paaiškinti, kad tam tikrais atvejais vietos autonominių teisminių institucijų jurisdikcija bendru visai valstybės teritorijai skelbiamu įstatymu galėjo būti susiaurinta⁴⁹. 1938 m. pabaigoje dėl Vokietijos spaudimo atšaukus karo padėtį, krašte išnyko tam tikri apribojimai ir suvaržymai. Dėl šios priežasties Klaipėdos kraštas tapo opozicinių jėgų susitelkimo centru.

In praxi teismas taikos metu, nesant karo padėties, nagrinėjo aktyvios ir pasyvios (atsargos, dimisijos) karinės tarnybos karininkų, kareivių, karo valdininkų, KAM civilių tarnautojų, karo belaisvių, šaulių (nuo 1924 m. tik kai kurias), karių ir civilių bylas, kurių turinys buvo susijęs su bendraisiais nusikaltimais ir nusikaltimais karinei tarnybai ir drausmei, išskyrus bylas, priklausančias pulkų teismams. Armijos / Kariuomenės teismo bylų teisingumas apėmė visą Lietuvos teritoriją.

Pastebėtina, kad ne visi kariai vienodai prisitaikė prie visiškai naujų gyvenimo sąlygų kariuomenėje, kur besąlygiškai turėjo paklusti viršininkų įsakymams. Todėl dažnai atsirasdavo tarpusavio prieštaravimų arba nusikalsti palankių aplinkybių. Nagrinėjamu laiku daugelis nusikaltimų ir nusižengimų buvo susiję su karine drausme ir tarnyba, nes vieniems trūko tinkamo supažindinimo su jos reikalavimais, nustatyta tvarka, kitiems – būtinų kariui savybių, pvz., drausmingumo,

45 J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 1, p. 553.

46 *Idem*, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 2, p. 528.

47 J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras ...*, t. 1, p. 551.

48 *Ibid.*, p. 552.

49 R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 236.

sąžiningumo, paklusnumo ir pan. Kariniai teismai nagrinėjo įvairaus spektro bylas. Paprastai teismas baudė už didesnius nusikaltimus, o kariuomenės dalių viršininkai – už mažesnius, nors drausmines nuobaudas galėjo skirti ir teismas.

Įvairaus spektro bylas nagrinėjo būtent Kariuomenės teismas. Jis skirdavo piniginę turto atlyginimo bausmę, laisvės apribojimo bausmę – kareiviams paprastą ir sunkų areštą, karininkams – namų arba areštinės areštą⁵⁰, drausmės dalies, karo, paprastojo arba sunkiųjų darbų kalėjimo bausmes arba mirties bausmę sušaudant. Tiesa, sunkiųjų darbų kalėjimo tiesiogine šio žodžio prasme Lietuvoje nebuvo. Nuteisti kalėti asmenys bausmę atlikdavo tuose pačiuose kalėjimuose, skyrėsi tik *de jure* kalinimo režimas. Sunkiųjų darbų kalėjimo bausme buvo laikoma bausmė nuo ketverių metų iki gyvos galvos, paprasto kalėjimo – nuo dviejų savaitių iki metų, arešto – nuo vienos dienos iki šešių mėnesių⁵¹.

Išanalizavus visas dar Armijos pavadinimu veikusio teismo 1919–1921 m. nagrinėtas bylas pasakytina, kad dažniausi karių nusikaltimai buvo šie: neįvykdyti įsakymai; pasišalinimas vykdant tarnybą; suimtų asmenų paleidimas; išreikštas nepasitenkinimas viršininko įsakymu; savavališkas veiksmų vykdymas ir grasinimai; jėgos panaudojimas prieš kitą kari; ginkluotas apiplėšimas; vagystė iš privačių asmenų einant tarnybą; mirtinas sužeidimas dėl neatsargumo; sargybinio įžeidimas žodžiu; plėšimas; pasisavinimas karinės amunicijos ir marodieriajimas mūšio lauke; vagystės; sukčiavimas ir kyšio ėmimas; valdiško turto išėikvojimas, slaptas ginklo laikymas; šnipinėjimas; dezertyravimas; kūno sužalojimas; dokumentų klastojimas; tarnybinių pareigų viršijimas; karo grobio slėpimas ir išėikvojimas; pasišalinimas iš tarnybos; karininko uniformos dėvėjimas (kareiviui); sukčiavimas; valdiškų daiktų įsigijimas; valdiškų pinigų išėikvojimas lošiant kortomis; ginkluotas užpuolimas ir plėšimas; žmogžudystė apiplėšimo tikslais; grasinimai ir pinigų reikalavimas; neteisėtas kratos darymas ir vagystė; girtavimas; triukšmo kėlimas

50 Kareiviai, kuriems buvo skirtas paprastas areštas, galėjo būti laikomi atskirai arba kartu su kitais nusižengusiaisiais bendroje kameroje. Kas dieną jie gaudavo šilto valgio, galėjo būti mokomi ir skiriami eiti tarnybos pareigas. Nubausti sunkiuoju areštu buvo laikomi atskirai, kas dieną gaudavo duonos, druskos, vandens ir arbatos arba kavos, šilto valgio – tik kas antrą dieną, suimtieji, išskyrus puskarininkius, galėjo būti skiriami į darbus. Puskarininkiai ir viršilos buvo laikomi atskirai nuo kitų kareivių. Karininkai, nubausti namų areštu, vykdė tarnybą, bet po tarnybos negalėjo išeiti iš buto. Ginklai iš jų nebuvo atimami. Nubausti areštinės areštu jokių tarnybų nevykdė ir ginklų negalėjo turėti. Jei areštinėje nebuvo vietos karininkui, jis turėjo būti izoliuotas dalyje, atskiroje patalpoje ir prižiūrimas budinčio karininko. Išskirtiniais atvejais dalies vado įsakymu galėjo būti pastatytas sargybinis. *Kariuomenės drausmės statutas*, Kaunas, 1937, p. 19–21.

51 V. Andriulis, *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940*, p. 11.

Benerumša, Kuprinės pabiros. Po linksmų švenčių į „jaukų poilsį“.

Karys, 1929, Nr. 3, p. 52

ir muštynės viešoje vietoje; bendrininkavimas nusikalstamoje veikoje; bandymas dezertyruoti; valdiškų daiktų neteisėtas naudojimas; netinkamas pareigų atlikimas; pabėgimas iš areštinės siekiant pasišalinti iš karinės tarnybos; atsisakymas duoti priesaiką; sąmyšio kėlimas tarp kareivių ir civilių; atsakingų pareigų nevykdymas; pasipriešinimas milicijai, jėgos panaudojimas prieš etninių ir religinių grupių narius (tarp karių); sprogstamosios medžiagos pasisavinimas; valdiško turto paskolinimas nesavanaudiškais tikslais; pareigų vykdymas, kai karininkas pašalinamas iš einamų pareigų; tarnybinių įgaliojimų viršijimas; kėsಿನimasis pasisavinti svetimą turtą; neteisėtas degtinės varymas ir valdiško turto panaudojimas; tyčinis savęs sužalojimas (akių, ausų, pirštų, kojų ir pan.) bandant išvengti tarnybos; ginklo ir aprangos praradimas; tyčinis padegimas; tyčinis melagingų duomenų pateikimas

Krašto apsaugos ministerijos ir Armijos teismo rūmai. Gedimino g., Kaunas. 1920 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai. Fa-17699/₂₃₂

suteikiant laipsnį; komunistinės literatūros platinimas; savavališkas kontribucijų rinkimas; kurstymas; grįžimas ne laiku į tarnybą; kyšio reikalavimas; turto prievar-tavimas; savanoriškas tarnavimas prieš kariuomenėje; sprogmenų panaudojimas žvejyboje; valstybės pareigūno sumušimas⁵².

1919 m. rugpjūčio 14 d. Armijos teismas pradėjo tirti savo pirmąją bylą⁵³, o jau rugsėjo 9 d. datuojamos pirmosios žinios apie įsiteisėjusius teismo spren-dimus. Tą dieną Kauno miesto komendantūros ne rikiuotės kuopos vadas krn. Povilas Dirkis buvo nubaustas už nusikalstamą veiką, numatytą Baudžiamo-jo statuto 671 str. I d.: už tai, kad liepos 10 d. sąmoningai neįtraukė į turto knygą dviejų iš vokiečių paimtų vežimų ir galvijų, buvo nubaustas 12 d. drausmės arešto bausme. Tačiau atsižvelgus į tai, kad nebuvo teistas ir pranešė apie įvykį savo viršininkui – komendantūros ūkio vedėjui, kaltinamajam buvo skirta tik viena diena drausmės arešto. *Inter a lia*, remiantis 1919 m. sausio 31 d. minėto statuto

52 A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismas 1919–1922 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 2010, t. 25, p. 191–192.

53 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 498/1, Kaunas, 1920 m. gruodžio 4 d.

POW organizacijos teismas. Kauno apygardos teismo rūmai, 1920 m. gruodžio 14–24 d.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17699/₃₈₅

papildymu, šis karininkas buvo nubaustas ir 300 auksinų pinigine bauda⁵⁴. Tačiau sprendimas buvo panaikintas remiantis Baudžiamojo statuto 261 str., nes bausmė negalėjo būti pritaikyta dėl to, kad Lietuvos kariuomenė karinių veiksmų prieš vokiečių kariuomenę nevykdė ir karo grobio paimti negalėjo. Remiantis Karinių įstatymų sąvado XIV knygos 910 str. 3 p. ir 974 str., bausmė buvo palikta galioti, o turtas konfiskuotas karinės žinybos⁵⁵. Kitas nuosprendis datuojamas rugsėjo 12 d., kai Karo aviacijos mokyklos kariūnas Antanas Janulionis buvo nubaustas, remiantis sąvado XXII knygos 97 str. I d., už viršininko įžeidimą veiksmu, skiriant jam vieną mėnesį kalėti, įskaitant iki teismo kalėtą laiką⁵⁶.

Viena iš garsiausių ir sudėtingiausių Armijos teismo nagrinėtų bylų buvo Lenkijos karinės organizacijos POW (*Polska Organizacja Wojskowa*, toliau – POW) ir Panemunės šaulių organizacijos OSN (lenk. *Organizacja Strzelców Nadniemeńskich*,

54 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 220/1, Kaunas, 1920 m. sausio 16 d.

55 1919 09 16 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sprendimas krn. P. Dirčio byloje, LCVA, f. 929, ap. 4, b. 107, l. 57–57 v.

56 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 189/1, Kaunas, 1919 m. gruodžio 4 d.

toliau – OSN) byla⁵⁷. Likviduoti 1919 m. rugpjūčio 28–29 d. lenkų organizuoto perversmo padarinius ėmėsi tokios sudėties teismas: teismo pirmininkas – plk. P. Šniukšta, nuolatinis teismo narys – plk. ltn. E. Vimeris, laikinieji nariai – 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko vyr. ltn. Pranas Šlapikas, vyr. psk. Petras Šaduikis, 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko kareivis Jonas Jurkša. Šioje byloje kaltintojai buvo karinis valstybės gynėjas vyr. ltn. K. Žalkauskas, padėjėjai kpt. J. Papečkys ir vyr. ltn. J. Danauskas. Teismo sekretorius buvo vyr. ltn. P. Budrevičius, vertėjas – mjr. Juozas Ragažinskas. *In medio foro* sargybos viršininku buvo paskirtas ltn. Juozas Kalėda⁵⁸. Armijos teismas baudžiamojon atsakomybėn patraukė 117 asmenų, tačiau 1920 m. gruodžio 14–24 d. Kauno apygardos teismo rūmų posėdžių salėje iš jų buvo teisiama tik maždaug pusė.

Sprendžiant šią bylą, kariniais tardytojais dirbo krn. / rusų tarnybos gen. mjr. A. Zarinas, krn. / rusų tarnybos plk. V. Engleris, mjr. J. Liandsbergis, karo valdininkas J. Rimša ir civiliai teisininkai Aleksandras Žilinskas, jo padėjėjas Karolis Cigleris, tardytojai Steponas Vazbys ir Eugenijus Sokolovas⁵⁹. Kaltinamuosius gynė advokatai lenkai Adolfas Grajauskas (Grajevskis), Liubomiras Bociarskis, KAM juriskonsultas krn. B. Krasauskas, žydas Mykolas Cimkauskas (Cimkovskis), rusas Sergėjus Šeremetjevskis, lietuviai Andrius Bulota ir Vladas Požėla⁶⁰. Byloje taip pat dalyvavo kaligrafijos ekspertai: grafikas Leonidas Vorobjovas, braižybos specialistas Jonas Geštautas ir kt.⁶¹, nes kaltinamieji neigė priklausą priešvalstybinei organizacijai. Civilinio ieškovo įgaliotiniai ir prisiekusieji advokatai buvo teisininkai

57 Plačiau apie POW bylą žiūrėti. P. Janauskas, *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas, 2005, 29 p.; P. O. W. (*Polska Organizacja Wojskowa*) Lietuvoje, sud. J. Rainys [J. Papečkys], Kaunas, 1936, 184 p.; G. Surgailis, Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 106–116; P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje (Kariuomenės teismo P. O. V. bylos dokumentų duomenimis), *Policija*, Nr. 2 (6), 1925, p. 4–14; Nr. 3 (7), p. 6–12; Nr. 4 (8), p. 7–12; Nr. 5 (9), p. 5–8; Nr. 6 (10), p. 6–8; Nr. 17 (69), 1929, p. 317–320; Nr. 19 (71), p. 353–355; Nr. 20 (72), p. 374–375; Nr. 22 (74), p. 413–414; Nr. 23–24 (75–76), p. 434–435; Nr. 1 (77), 1930, p. 4–5; Nr. 2 (78), p. 24–25; Nr. 3 (79), p. 45–46; Nr. 4 (80), p. 64–65; Nr. 5 (81), p. 85–86; Nr. 6 (82), p. 104–105; Nr. 7 (83), p. 122–123; Nr. 10 (86), p. 183–185; Nr. 12 (88), p. 224–225; Nr. 13 (89), p. 248; Nr. 14 (90), p. 171–172; Nr. 16 (92), p. 304–305; Nr. 18 (94), p. 344–345; Nr. 19 (95), p. 367–369; Nr. 20 (96), 387–388; Nr. 22 (98), p. 428.

58 Bylos nagrinėjimo metu teismo dalyviams buvo mokama 20 auksinų dienpinigių. *Įsakymas Lietuvos kariuomenei* Nr. 513/3, Kaunas, 1920 m. gruodžio 23 d.

59 *Lietuvos teismas 1918–1928*, p. 262–264.

60 P. Janauskas, *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, p. 15–16.

61 1919 12 16–28 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nagrinėtos POW bylos ekspertų atlikto darbo išvados, *LCVA*, f. 385, ap. 5, b. 4, l. 195.

Karo valdininkas Liudas Gira. Kaunas, 1920 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17699/282

S. Šilingas ir Petras Leonas⁶². Pastarieji turėjo išreikalauti, kad kaltinamieji atlygintų valstybei (pvz., Susisiekimo ministerijai) dėl išardytų susisiekimo ir komunikacijos priemonių atsiradusius nuostolius. Pati byla ginkluotų kareivių sargybinių buvo saugoma laikinai ėjusio Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus viršininko pareigas karo valdininko Liudo Gira bute. Net teisininkus, gabenusius į teismo rūmus nagrinėti skirtus bylos dokumentus, lydėjo du kareiviai sargybiniai. Tardymo metu nuo galimų provokacijų teisininkus taip pat saugojo ginkluoti kariai.

POW organizacijos nariai buvo kaltinami nusikalstamomis veikomis, nukreiptomis prieš Lietuvos Valstybės Tarybą, Vyriausybę, valstybės suverenumą ir teritorinį vientisumą. Tačiau teisiamieji nebuvo išskirti nei pagal amžių, nei pagal lytį ar socialinį statusą. Jie buvo kaltinami remiantis Baudžiamojo statuto straipsniais ir YVAĮ 14 str. V d., kur buvo nurodyta, kad asmenys, dalyvavę organizuojant ir įgyvendinant perversmą, kurstant visuomenę ir kariuomenę prieš valstybę, saurdant komunikacijos priemones, naikinant karinę amuniciją, vykdančią žvalgybą prieš naudai, turi būti baudžiami⁶³.

62 A. Vabalas, P. O. W. byla, *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 18 d., Nr. 277, p. 1.

63 P. Janauskas, *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, p. 18.

1920 m. gruodžio 19–21 d. byla buvo nagrinėjama uždaruose Armijos teismo ir Vyriausiojo Tribunolo posėdžiuose. Jų sprendimais buvo pripažinti kaltais ir nuteisti kalėti iki gyvos galvos šeši sukilimo vadovybės nariai, devyni nariai nuteisti kalėti nuo šešerių iki 15, septyni – nuo pusantrų iki ketverių metų sunkiųjų darbų kalėjimo, kiti šeši – paprasto kalėjimo nuo pusantrų iki penkerių metų, 17 – nuo aštuonių mėnesių iki vienerių metų bausmėmis, 15 buvo išteisinti⁶⁴. Armijos teismas įvairiomis bausmėmis nubaudė 45 asmenis ir 15 išteisino, kiti kaltinamieji pasislėpė nuo teismo arba pabėgo į Lenkiją⁶⁵.

Remiantis Karinių įstatymų sąvado XXIV knyga ir Lietuvos Valstybės Konstitucijos 8 str., buvo prašoma suteikti malonę 33 asmenims ir tris išteisinti, išieškoti 16 tūkst. auksinų iš 36 turtingesnių asmenų. Teismo išlaidas padengti buvo paskirstyta visiems nuteistiesiems vienodai⁶⁶. Tačiau teismo nuosprendis netenkino karinio valstybės gynėjo, todėl 1921 m. sausio 31 d. Vyriausiajam Tribunalui buvo įteikta apeliacija, nes buvo paskirtos minimalios, o ne maksimalios bausmės. Kitą mėnesį ir nuteistieji įteikė apeliacinius skundus. Balandžio 3 d. Vyriausiasis Tribunalas pripažino, kad kaltinamieji buvo nuteisti teisingai, reikalavimai dėl bausmės padidinimo, ko prašė karinis valstybės gynėjas, buvo atmesti, o kai kuriems POW nariams bausmės kalėjimo laikas net sumažintas⁶⁷.

Iš viso 1919–1921 m. Armijos teismas *in praxi* išnagrinėjo 1282 bylas. Pirmaisiais veiklos metais buvo nagrinėjamos 62 bylos, iš jų išnagrinėta 41 byla (37 bylos dėl karių ir 4 dėl civilių asmenų nusikaltimų). Vyriausiajam Tribunalui buvo įteiktas 1 civilio apeliacinis, po 2 karių ir civilių kasacinius skundus, kurie buvo atmesti. Išteisinti 6 ir nuteisti 43 asmenys. 1920 m. Armijos teismas nagrinėjo jau 600 bylų, iš kurių išnagrinėjo 402, Vyriausiajam Tribunalui buvo pateikta 18 apeliacijų ir 75 (77?) kasaciniai skundai. Apeliacine tvarka buvo patenkintas 1 kario ir 5 civilių skundai, atmesta 12 civilių apeliacinių skundų. Kasacine tvarka buvo patenkinti 2 karių, atmesti 28 karių ir 47 civilių skundai. Iš išnagrinėtų bylų 210 buvo karių ir 192 civilių bylos. Iš viso buvo išteisintas 51 asmuo, nuteisti 374 ir amnestuoti 72 asmenys. Kasmet bylų skaičiui augant, Armijos teismas 1921 m.

64 1921 04 03 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas POW byloje, LCVA, f. 507, ap. 3, b. 169, l. 141.

65 P. O. W. (*Polska Organizacja Wojskowa*) Lietuvoje, p. 182.

66 Lenkų P. O. W. organizacijos byla pasibaigė, *Karys*, 1920, Nr. 52, p. 497.

67 1921 04 03 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas POW byloje, LCVA, f. 507, ap. 3, b. 169, l. 140, 142, 144.

nagrinėjo 1021 bylą, baigtos nagrinėti 839 bylos, Vyriausiajam Tribunalui buvo pateikta 41 apeliacija ir 164 kasaciniai skundai. Apeliacine tvarka buvo patenkinti 1 kario ir 8 civilių skundai, atmesti 6 karių ir 26 civilių skundai. Kasacine tvarka buvo patenkinti 2 karių ir 5 civilių, atmesti 66 karių ir 90 civilių skundai. Armijos teismas išnagrinėjo 425 karių bylas ir 414 civilių asmenų bylų, buvo nuteistas 751, išteisintas 221 asmuo, amnestuoti 25 asmenys⁶⁸.

Aukščiausioji Armijos / Kariuomenės teismo skiriama bausmė buvo mirties nuosprendis, tačiau teismas ja nepiktnaudžiavo. Ne veltui sakoma, kad „gausybe mirties bausmių ne mažiau žemina valstybės galią, nei gydytoją žemina ligonių mirtingumas“. 1919 m. Armijos teismas nė vienam nuteistajam neskyrė mirties bausmės, o 1920 m. buvo paskelbti 4 mirties nuosprendžiai bylose dėl politinių nusikaltimų, tačiau nėra žinoma, ar jie buvo įvykdyti. 1921 m. teismas skyrė jau 21 mirties nuosprendį – 17 dėl kriminalinių ir 4 dėl politinių nusikaltimų. Iš jų 5 nuosprendžiai dėl kriminalinių nusikaltimų buvo įvykdyti⁶⁹.

Vienas pirmųjų Armijos teismo skirtų mirties nuosprendžių buvo paskelbtas 1919 m. rudenį, kai spalio 21 d. buvęs Kupiškio komendantas krn. Stasys Kulvietis už nusikalstamą veiką, remiantis Baudžiamojo statuto 522 str. II d. ir 523 str. II d., taip pat Karinių įstatymų sąvado XXII knygos 279 str. už suimtosios išžaginimą, buvo nuteistas mirties bausme. Tačiau atsižvelgus į kaltinamojo amžių ir į tai, kad asmuo nebuvo anksčiau teistas, pasiremiant Karinių įstatymų sąvado XXII knygos 89 str. II d. 14 ir 906 str., bausmė buvo pakeista sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos⁷⁰. Reali mirties bausmė buvo įvykdyta 1920 m. sausio 16–17 d. remiantis Baudžiamojo statuto 589 str. 4 ir 5 p. ir YVAĮ 14 str. I d. 6 p. už plėšimą ir žmogžudystę – sušaudyti buvo nuteistas karys Adomas Mikutaitis⁷¹. Paprastai mirties bausmė kriminalinėse bylose buvo taikoma už pakartotinius nusikaltimus, pvz., plėšimą, žmogžudystę, o politinėse – už šnipinėjimą⁷².

Pastebime, kad mirties bausmė buvo taikoma tik išimtiniais atvejais. Ji, kaip ir kitos bausmės, galėjo būti panaikinta arba sušvelninta remiantis amnestijos

68 V. Engleris, Kariškos bausmės, 1919–1929 Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929, p. 24–31; J. Noreika, Kariuomenės teismui 20 metų, *Karys*, 1939, Nr. 27, p. 794.

69 E. Vimeris, *Mirties bausmė ...*, p. 36.

70 1919 10 21 Lietuvos Respublikos KAM Armijos teismo sprendimas krn. S. Kulviečio byloje, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 107, l. 69; *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 198/1, Kaunas, 1919 m. gruodžio 4 d.

71 *Lietuvos kariuomenei įsakymas*, Nr. 404/1, Kaunas, 1920 m. rugpjūčio 15 d.

72 E. Vimeris, *op. cit.*, p. 36.

įstatymais ir konstituciniais aktais, kuriuose nurodyta, kad valstybės prezidentui priklausė malonės teisė. Ypač tai buvo praktikuojama valstybinių švenčių metu. *Ad vocem* ne tik buvo dovanojama visa bausmė ar jos dalis, bet ir gražinamos atimtos ar susiaurintos teisės. Karinių teismų nuteistų asmenų malonės prašymai buvo svarstomi Armijos / Kariuomenės teismo teisininkų ir teikiami Respublikos prezidentui.

Kaip jau buvo minėta, Armijos / Kariuomenės teismas nagrinėjo įvairias bylas. Tarp jų buvo didelio vietos ir užsienio visuomenės susidomėjimo sulaukusių rezonansinių bylų. Viena tokių bylų buvo žiniasklaidos pakrikštyta „XX amžiaus Romeo ir Džiuljetos“ istorija. Ją 1927 m. gruodžio 19–20 d. nagrinėjo Aukščiausiasis kariuomenės teismas. Byloje buvo kaltinamas prekybininkas, buvęs JAV karininkas Jonas Romanas (tikrasis vardas Jonas Juozas Romanas-Ramanauskas) už tai, kad rugpjūčio 21 d. Palangoje šaunamuoju ginklu mirtinai sužeidė gydytoją neurologą plk. ltn. Joną Brundžą. Tokio poelgio priežastimi tapo pavydas, įžeidimas, kurį sukėlė dar nuo 1925 m. minėtojo karininko ir jo žmonos Marijos pažinties prasidėjęs flirtas ir šeiminės aplinkybės – vyro polinkis stikliukui, lošimas kortomis ir net fizinis smurtas. Sutuoktinė jau buvo gavusi leidimą skyryboms, norėjo palikti savo vyrą ir sūnų, nes vieną kartą jis jau buvo „[...] apkūlęs savo žmoną už vieną aviacijos kapitoną [Česlovą Januškevičių ir jo rodytą dėmesį – *aut. past.*]“⁷³.

Byloje dalyvavo civiliniai ieškovai: prisiekusysis advokatas Domininkas Nargelavičius ir Rapolas Skipitis, gynėjai buvo advokatai Kazys (Kazimieras) Oleka, Martynas Yčas, Kazimieras Ščesnulevičius, liudininkai – garsūs kariuomenės, politikos ir visuomenės atstovai: Lietuvos banko valdytojas Vladas Jurgutis ir direktorius Julius Kaupas, kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas, gyd. plk. Kazys Oželis su žmona Sofija, dvasininkai Juozas Tumas-Vaižgantas ir Vladas Mironas, dienraščio „Lietuva“ redaktorius Mikas Bagdonas, kaltinamojo žmona M. Romanienė ir kt. J. Romanas buvo nuteistas šešerių metų paprasto kalėjimo bausme, patenkinant 36 tūkst. Lt civilinį ieškinį ir padengiant per 1 tūkst. 60 Lt laidotuvių išlaidų⁷⁴.

1928 m. vasario 11 d. Vyriausiasis Tribunolas kasacine tvarka nagrinėjo J. Romano skundą, nors Tribunolo nario prof. M. Römerio teigimu, tokia byla turėjo priklausyti ne kariniam, o civiliniam – Šiaulių apygardos teismui. Teismas negalėjo patenkinti civilinio ieškinio ir išlaidų atlyginimo, todėl Tribunolas patvirtino Kariuomenės teis-

73 Romano byla, *Lietuvos žinios*, 1927 m. gruodžio 21 d. Nr. 288, p. 3.

74 A. Vaiduoklis, Jono J. Romano byla, *Lietuvos ūkininkas*, 1928 m. sausio 8 d., Nr. 1, p. 3–4.

mo sprendimą⁷⁵, nors klausimai dėl civilinio ieškinio turėjo būti persvarstyti iš naujo.

Matyti, kad Kariuomenės teismas nagrinėjo vienos meilės istorijos, virtusios skandalinga tragedija, padarinius. Tačiau daugelis nuteistų asmenų po tokių bylų jau po kelerių metų išeidavo į laisvę. Šiuo konkrečiu atveju nuteistajam buvo palankūs gen. S. Žukauskas, prezidento žmona Sofija Chodakauskaitė-Smetonienė, JAV konsulas Robertas V. Heingartneris ir kt. Todėl jau po poros metų J. Romanas buvo amnestuotas ir kartu su žmona bei sūnumi išvyko į JAV. Čia sutuoktiniai išsiskyrė⁷⁶.

1929 m. spalio 15–spalio 26 d. viešai buvo nagrinėjama skandalingoji „lašinių skutimo“ byla. Iš esmės tai buvo Lietuvos ūkininkų sąjungos byla ir jos padaryta nusikalstama veika⁷⁷. Šios sąjungos funkcionieriai buvo kaltinami bandymu pasipelnyti iš valstybės, kariuomenės. 1924 m. vasario 15 d. ir 1925 m. vasario 2 d. Kariuomenės intendantūros ir Lietuvos ūkininkų sąjungos Centro valdybos sutartimis pastaroji įsipareigojo pristatyti kariuomenei lietuviškų lašinių ir lydytų taukų. Tačiau 1925 m. intendantūrai buvo pristatyta apie 120 t pigesnės ir ne tokios kokybiškos atvežtinės produkcijos iš užsienio (JAV ir Ukrainos SSR). Pvz, sūdyti amerikietiški lašiniai kainavo 3,7 Lt/kg, lietuviški – 5,6 Lt/kg, rūkyti – 6,15 Lt/kg, o Lietuvos ūkininkų sąjunga įsigudrino išskusti arba išpjauti ant lašinių buvusius štampus ir lašinius pristatydavo po 6,5 Lt. Kariuomenė ir pati galėjo pirkti maisto produktus iš užsienio, tačiau skatino vietas ūkininkus realizuoti savo produkciją⁷⁸. Keisčiausia yra tai, kad 1925 m. kovo mėn. Lietuvos ūkininkų sąjunga kariuomenei pristatė ir rugių iš JAV vietoje lietuviškų⁷⁹, tačiau ar byla buvo nagrinėjama kariniame teisme – duomenų nėra.

Teisiamųjų suole atsidūrė Lietuvos ūkininkų sąjungos Centro valdybos pirmininkas veterinarijos gydytojas Feliksas Mikšys, jos vicepirmininkas ir Finansų skyriaus direktorius gyd. Eliziejus Draugelis, Organizacinio skyriaus vedėjas Petras Jošiukas, Prekybos skyriaus direktorius Bernardas Sakalauskas, Lietuvos ūkio banko

75 Jono Romano byla Vyriausiam tribunole, *Lietuvos žinios*, 1928 m. vasario 13 d., Nr. 36, p. 3.

76 R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A diplomat's diary*, introduction and commentary by A. E. Senn, Amsterdam, New York, 2009, p. 179, 221; V. Skučaitė, Tarpukario Lietuvos Romeo ir Džiuljetos istorija, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 10 d.]; V. Skučaitė, Netikėtos pažinties istorinis pėdsakas, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 14 d.].

77 Yra žinių, kad ukrainietiškus lašinius tiekė ir Žemės ūkio kooperatyvų sąjunga.

78 A. Dd., Lašinių skutimo byla kariuomenės teisme, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 16 d., Nr. 236, p. 5.

79 Ūkininkas, Ūkininkų sąjunga vežė iš Amerikos ne tik lašinius, bet ir rugius, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugsėjo 7 d., Nr. 205, p. 2.

Marijampolės skyriaus direktorius Juozas Bergas, Lietuvos ūkininkų sąjungos Šiaulių apygardos pirmininkas Juozas Soblys, apygardos tarnautojas J. Voleišis⁸⁰, tiekėjai Sergejus Josiukas ir Dovydas Frizinskis⁸¹, III karinės apygardos Tiekimo skyriaus viršininkas plk. ltn. Petras Aglinskas, apygardos intendantas plk. ltn. Liudas Butkevičius, Marijampolės intendantūros sandėlio Nr. 12 viršininkas adm. kpt. Andrius Deltuvas⁸².

Teisme Kariuomenės intendantūros civilinį ieškinį, kuris siekė 215 110 Lt, palaike teisininkas kpt. Antanas Urbelis⁸³. Visiems, išskyrus vieną, kuris gynėsi pats, atstovavo 9 advokatai: prisiekusieji advokatai profesoriai P. Leonas, Simanas (Simonas) Beliackinas, Vladas (Vladimiras) Stankevičius ir Antanas Tumėnas, prisiekusieji advokatai Stanislovas Laucevičius, D. Nargelavičius, V. Požėla, Jokūbas Zymanas, prisiekusiojo advokato padėjėjas dr. Pranas Viktoras Raulinaitis ir advokatas Mykolas Marma. Byloje buvo per 70 liudininkų⁸⁴. Teismas pasitelkė ekspertus – veterinarijos gydytoją bakteriologą prof. Elijošių Nonevičių-Nonį ir veterinarijos gydytoją Mondžejauską⁸⁵.

Teismas, išnagrinėjęs bylą, spalio 27 d. pateikė sprendimą, kuriuo nuteisė F. Mikšį ir E. Draugelį vienerių metų ir trijų savaičių, P. Josiuką – vienerių metų ir dviejų savaičių sunkių darbų kalėjimo bausmėmis, B. Sakalauską – šešių mėnesių, J. Bergą ir S. Josiuką – keturių mėnesių ir dviejų savaičių, D. Frizinskį – trijų mėnesių paprasto kalėjimo bausmėmis, dim. plk. ltn. P. Aglinskas apkaltintas tik jam įgaliotos valdžios peržengimu, J. Voleišis, plk. ltn. L. Butkevičius, ats. adm. A. Deltuvas buvo išteisinti⁸⁶. Iš nuteistųjų, taip pat ir dim. plk. ltn. P. Aglinsko, buvo priteista KAM atlyginti 119 254 Lt. Teismo išlaidas turėjo padengti visi nuteistieji po lygiai⁸⁷.

Nemenko susidomėjimo sulaukė Klaipėdos krašto, kurio integraciniai procesai užtruko, gyvenimas. Tam trukdė daugelis faktorių. Vienas iš jų – vietos gyventojų priešiškas nusiteikimas Lietuvos atžvilgiu. Pvz., 1934 m. balandžio 7 d. Kariuomenės teismas *in pleno* nagrinėjo Namovičių bylą, kurioje klaipėdiečiai

80 Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

81 Lašinių skutimo byla, *Rytas*, 1929 m. spalio 15 d., Nr. 233, p. 3.

82 A. Dd., Lašinių skutimo byla kariuomenės teisme, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 16 d., Nr. 236, p. 5. Asmenų, patrauktų baudžiamojon atsakomybėn, pareigos ir kariniai laipsniai pateikiami tie, kurie buvo nusikalstamos veikos padarymo metu.

83 A. Dd., Šalių ginčai lašinių byloje, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 24 d., Nr. 243, p. 5.

84 A. Dd., Lašinių skutimo byla kariuomenės teisme, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 16 d., Nr. 236, p. 5.

85 A. Dd., Tik šiandie tebaigtas teismo tardymas lašinių byloje, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 22 d., Nr. 241, p. 5; Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

86 Kariuomenės teismo sprendimas lašinių byloje, *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 28 d., Nr. 246, p. 1.

87 Lašinių aferos byla, *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 28 d., Nr. 246, p. 3.

„Kauno proceso“ / „Lietuviškojo Niurnbergo proceso“ bylos nagrinėjimas Kariuomenės teisme. Teisingumo rūmai, Kaunas. 1934 m. gruodžio 14 d.–1935 m. kovo 23 d.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-15903

Ana Namovičiūtė (*Anna Namovitz*) ir jos brolis Jakobas Namovičius (*Jakob Namovitz*) buvo kaltinami tuo, kad vasario 17 d. sunkiai sužalojo Hansą Laugžemį iš keršto ir už valstybės simbolio niekinimą, *hoc est* už vasario 16 d. valstybinės vėliavos iškabinimą. Teismas nubaudė J. Namovičių 8 m., o A. Namovičiūtę – 4 m. sunkių darbų kalėjimo bausmėmis⁸⁸.

Netrukus, dar tais pačiais metais, įvyko ir vienas žymiausių teismo procesų Lietuvos teismų praktikoje. 1934 m. gruodžio 14–1935 m. kovo 23 d. (sausio 10–21 d. dėl kilusios gripo epidemijos buvo padaryta pertrauka) Kariuomenės teismui buvo patikėta nagrinėti vadinamąją „Kauno proceso“ bylą (šiuolaikinėje istoriografijoje vadinamą „Lietuviškojo Niurnbergo proceso“ byla), tuo metu neturėjusią analogų⁸⁹. Teismo atsakomybėn buvo patraukti Klaipėdos nacionalsocialistinių organizacijų – Krikščionių socialistų darbininkų sąjungos (vok. *Christlich Sozialistische Arbeitsgemeinschaft*, toliau – CSA) ir Klaipėdos krašto socialistinės tautos

88 Naimovičiaus byla bus sprendžiama Kaune, *Lietuvos žinios*, 1934 m. kovo 23 d., Nr. 68, p. 7; Teismo kronika, *Karys*, 1934, Nr. 15, p. 296.

89 V. Žalys, *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 u. 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993, p. 64.

sajungos (vok. *Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets*, toliau – SOVOG) – nariai, iš viso 142 asmenys, iš kurių 15 pasislėpė, o vienas (Georgas Jesutis (*Georg Jesutt*)) buvo miręs. Iš likusių 126 kaltinamųjų 93 buvo SOVOG, 33 – CSA nariai⁹⁰. Vėliau dar keturiems paleistiesiems pasislėpus, teismo procese liko dalyvauti 122 asmenys. Tenka pridurti, kad, sprendžiant iš kaltinamojo akto, truputį mažiau nei pusė kaltinamųjų buvo lietuvių kilmės asmenys.

Byloje buvo iškelti civiliniai ieškiniai, susiję su žmogžudyste ir pasikėsinimu nužudyti. Teisiamuosius gynė 9 advokatai, iš jų keli – buvę teismo specialybės karininkai: ats. kpt. J. Bataitis, ats. gen. A. Zarinas ir dim. plk. V. Engleris⁹¹. Be jų, teisme dalyvavo kalbininkai, žurnalistai, teisininkai vertėjai, stenografistai, teismo medicinos, ginklų ir dokumentų ekspertizės specialistai.

Teisingumo ministerijos rūmų salėje, kurioje vyko teismo procesas, buvo sukrautos sunumeruotos ir užantspauduotos tyrimo metu surinktos dėžės su kaltinamąja medžiaga, daiktiniais įrodymais (šaukamaisiais ginklais, nacistine atributika – uniformomis, vėliavomis, svastika, taip pat dokumentais, nacistine literatūra, atsišaukimais ir kt. įrodymais). Dalis šių įrodymų vėliau buvo konfiskuoti ir perduoti atitinkamoms struktūroms, sunaikinti, palikti byloje arba kaip nereikšmingi gražinti savininkams⁹².

Šį teismo procesą buvo galima stebėti tik su bilietais, kurių dėl pačių teismo dalyvių gausos paprastiems žmonėms teko nedaug⁹³. Vien spaudos ir telegrafo agentūrų atstovų buvo iš 20 užsienio šalių: SSRS, JAV, Argentinos, Brazilijos, Prancūzijos, Anglijos, Švedijos, Vokietijos, Italijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Latvijos, Estijos ir kitų šalių. Lietuvos pavyzdžiu panašios bylos buvo nagrinėjamos Austrijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje. Svarstant bylą, išryškėjo Pabaltijo valstybių nacionalsocialistų ryšiai. Tuo metu, kai vyko teismo procesas, Vokietijos spauda ir radijo stotys skleidė negatyvius pranešimus apie Kaune vykusį procesą, grasino karine intervencija. Iš pradžių planuota teismo procesą padaryti atvirą ir transliuoti per radiją, tačiau Vokietija pareikalavo svarstyti bylą už uždarytų durų, neskirti didelių bausmių. Vis dėlto viešo teismo išvengti nepavyko.

90 *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamojo akto nuorašas*, Kaunas, 1934, p. 510–528.

91 Hitlerininkų byla. Advokatų Bulotos ir Bataičio kalbos baigtos, *Rytas*, 1935 m. kovo 15 d., Nr. 61, p. 2; Hitlerininkų byla. Adv. Nargelavičiaus, prok. gen. Vymerio ir Monstavičiaus kalbos, *Rytas*, 1935 m. kovo 19 d., Nr. 64, p. 2.

92 *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos sprendimo nuorašas*, Kaunas, 1935, p. 113–114.

93 P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 137.

„Kauno proceso“ / „Lietuviškojo Niurnbergo proceso“ bylos nagrinėjimas Kariuomenės teisme. Teisingumo rūmai, Kaunas. 1934 m. gruodžio 14 d.–1935 m. kovo 23 d.

M. Sereičiko asmeninė kolekcija

Po teisiamųjų, liudytojų, ekspertų apklausos, prisaikdinimo, karinio prokuroro kaltinimo, civilinių ieškovų įgaliotinių pareiškimų ir advokatų ginamųjų kalbų bei teisiamųjų paskutinio žodžio teismas 1935 m. kovo 23–26 d. už uždarytų durų rengė nuosprendį. Teisėjams buvo pristatyta patalynė ir maistas į pačius rūmus.

Dėl žmogžudystės Evaldui Boliui (*Ewald Boll*), Valteriui Prysui (*Walter Priess*), Emiliui Liepai (*Emil Leppa*), Heinrichui Vanagaičiui (*Heinrich Wannagat*) buvo paskirta mirties bausmė sušaudant, o Ernstui (*Ernst*) ir Johanui (*Johann*) Valaičiams (*Wallat*) už pasikėsinimą nužudyti Vilhelmą Lupsą (*Wilhelm Loops*) – sunkių darbų kalėjimo iki gyvos galvos bausmė ir turto konfiskacija. Nukentėjusiajam iš jų priteista kasmet iki gyvos galvos mokėti po 378 Lt ir 500 Lt gydymosi išlaidų, o Jadvygai Jesutis (*Hedwig Jesutt*) – 43 260 Lt⁹⁴. SOVOG vadai Ernstas Noimanas (*Ernst Neumann*) ir Vilis Bertuleitas (*Willy Bertuleit*) nuteisti 12 m., kiti 9 (8) žemesnio rango minėtos organizacijos vadovybės nariai – 10 m., dar kiti SOVOG vadovybės nariai, pvz., Konradas fon Dresleris (*Conrad von Dressler*), Herbertas Beotšeris (*Herbert Beottcher*), Martinas Preikšas (*Martin Preiksch*) ir 12 CSA vadovybės narių, tarp jų CSA vadai Teodoras fon Zesas

94 D., Kariuomenės teismo sprendimas neumannininkų ir sassininkų byloje, *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 26 d., Nr. 70, p. 1; *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos sprendimo nuorašas*, p. 87, 116–117.

(*Theodor von Sass*) ir Hanas fon der Ropas (*Hanno von der Ropp*), – aštuonerių metų sunkiųjų darbų kalėjimo ir turto konfiskacijos bausmėmis, kiti 18 – šešerių metų, 37 – nuo vienerių iki penkerių metų sunkiųjų darbų kalėjimo (dalis su turto konfiskacija) bausmėmis, 35 asmenys išteisinti (septyni asmenys buvo atlikę bausmę iki teismo)⁹⁵, o kai kuriems teisiamesiems, padėjusiems išspręsti bylą, bausmės buvo sušvelnintos.

1935 m. gegužės 13–17 d. Vyriausiasis Tribunolas bylą svarstė kasacine tvarka. Skundus įteikė net 66 nuteistieji, bet svarstymo metu šeši skundai nebeteko prasmės, nes baigėsi juos padavusių asmenų kalinimo laikas. Tribunolas patvirtino beveik visas Kariuomenės teismo paskirtas bausmes, išskyrus bausmę, susijusią su H. fon der Ropo turto konfiskavimu⁹⁶. Nors byloje buvo nuteisti pagrindiniai CSA ir SOVOG organizacijų nariai, tačiau pats nacionalsocialistinis sąjūdis nebuvo užgniaužtas ar sustabdytas. Valstybė sulaukė Vokietijos spaudimo ekonomėje, politinėje, diplomatinėje ir tranzito srityse. Dėl šios priežasties Lietuva „Kauno proceso“ byloje nuteistiems asmenims pritaikė amnestijos įstatymą. Paskutiniai 1938 m. buvo amnestuoti ir iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo išleisti E. Noimanas, V. Bertuleitas, E. Liepa, V. Prysas, H. Vanagaitis, J. ir E. Valaičiai, jiems grąžintos pilietinės teisės, lapkričio 1 d. Klaipėdos krašte atšaukta karo padėtis, leidusi čia suaktyvinti nacionalsocialistinę veiklą. Ši veikla jau buvo gerokai konstruktyvesnė ir silpnino Lietuvos suverenumą ir teritorinį integralumą.

Tenka pridurti, kad Armijos / Kariuomenės ir karo / karo lauko teismui buvo patikėtos nagrinėti visos sukilimų bylos. Išimtimi galėtume laikyti 1919 m. vasario 13–14 d. nerimtos ir net negausios politinės jėgos – komunistų – bandymą sukilti ir sutrikdyti valdžios struktūrų veiklą Užnemunėje (Suvalkijoje). Nors būta susirėmimų su milicija ir vokiečių kariais, sukilimo rengėjai liko nenubausti. Kitas sukilimas buvo rengiamas 1920 m. liepą, jį taip pat organizavo komunistuojantys Lietuvos ir bolševikų kariuomenių, partinių ir civilinių struktūrų atstovai. Sukilimo tikslas buvo panašus kaip ir prieš tai buvusiojo, tačiau pasikeitus jėgų santykiui Sovietų Rusijos–Lenkijos kare, pastarasis sukilimas neįvyko, o byla iškelta nebuvo. Bylų nebuvo iškelta dėl 1926 m. gruodžio 17 d. dešiniųjų (tautinių ir krikščionių demokratų) politinių grupių ir karininkų rengto sukilimo.

95 *Ibid.*, p. 115–117; Kariuomenės teismo sprendimo tekstas, *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 27 d., Nr. 71 (2334), p. 4.

96 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, p. 440.

Lygiai tokia pat situacija susiklostė 1929 m. rudenį „Geležinio vilko“ organizacijos narių – patriotiškai nusiteikusių karininkų, šaulių ir civilių – rengto sukilimo atveju. 1938 m. gruodžio mėn. krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir voldemarininkų rengto maišto dalyvius teisė tiek kariniai, tiek civiliniai teismai.

Tačiau Kariuomenės teismas jau 1924 m. gruodžio 28 d. nuteisė rugpjūčio 4–5 d. sukilimo dalyvius – Klaipėdos krašto gyventojus vokiečius, rengusius planą ginkluotu sukilimu atskirti kraštą nuo Lietuvos ir paskelbti jį nepriklausomą. Kariuomenės teismas ėmėsi likviduoti 1927 m. lapkričio 27 d. karininkų ir krikščionių demokratų (geriau žinomą kaip plk. Jono Petruičio) rengtą sukilimą arba intervenciją Respublikos prezidentui – ultimatumą, reikalavimą vos ne jėga sudaryti koalicinę vyriausybę su krikščionimis demokratais. Tačiau ultimatumas nebuvo priimtas, o tikslams realizuoti kariuomenė nebuvo panaudota. Kariuomenės teismas taip pat nagrinėjo šias bylas: 1931–1932 m. „Katalikų akcijos komiteto“ ir „Laisvės kovotojų sąjungos“ narių planuoto sukilimo, kuriame dalyvavo krikščionys demokratai, katalikų dvasininkai ir studentai ateitininkai ir kurio vienas iš pagrindinių tikslų buvo pakeisti autoritarinį režimą; 1935–1936 m. Suvalkijos ūkininkų streiko dėl jų ekonominės būklės pagerinimo ir naujos – tinkamai krašto ūkio reikalus tvarkančios – vyriausybės sudarymo⁹⁷. Kadangi šiems sukilimams skirta nemažai straipsnių ir net veikalų, publikuota net pati teisminė medžiaga, apsiribojome tik juos paminėdami.

Daugiausia teismas nagrinėjo paprastesnes bylas. Pvz., viena tokių bylų buvo susijusi su Jono Laurinaičio pasisakymu prieš valdžią. 1936 m. gruodžio 19 d. Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo skyriaus teisiama jame posėdyje buvo nagrinėjamas advokato Makso Japu (*Jappu*) skundas dėl spalio 31 d. Kariuomenės teismo sprendimo J. Laurinaičio byloje. Jis buvo nuteistas už tai, kad 1934 m. lapkričio 17 d., esant karo padėčiai, Anelės Karaškaitės parduotuvėje, Žaliosios bažnytkaimyje (Andriškių k., Žaliosios vlsč., Vilkaviškio apskr.), prie kitų pašalinių asmenų pasisakė prieš valdžią tokiais žodžiais: „Rupūžė tokia valdžia, reikia paimti ginklus, plieno kardus ir ją nuversti.“ Už tai jis buvo nubaustas vienerių metų paprasto kalėjimo bausme. Skundas buvo motyvuojamas pirmosios instancijos teismo atsisakymu kviestis gydytoją ekspertą teisiamojo sąmoningumui nustatyti, be to, teisiama jis buvo neblaivus ir jo žodžius vargu ar būtų buvę galima įvertinti kaip agitacinę kalbą, kuri buvo pasakyta ne tik neviešai, bet privačiame prekybininkės

97 A. Povilaitis, *Neramios dienos. Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų [1939 m.] sausio mėn. 1 dienos*, Kaunas, 1996, p. 9, 13–15, 20–22, 30.

kambaryje. Vyriausiasis Tribunolas skundą kaip nepagrįstą atmetė⁹⁸.

Išskirtinio dėmesio sulaukė bylos dėl karinės tarnybos vengimo. Pvz., 1927 m. spalio mėn. Kariuomenės teismas nagrinėjo 8-ojo pėstininkų pulko eil. Jono Sku-kausko bylą, kurioje jis buvo kaltinamas tuo, jog 1920 m. spalio 27 d. karinių veiksmų su lenkais metu savavališkai pasišalino iš savo dalies, dislokuotos priešakinėje fronto linijoje, turėdamas tikslą visiškai išvengti tarnybos, ir slapstėsi iki 1926 m. spalio 31 d., kada Ukmergėje policininko Liudo Girdenio buvo sulaikytas, o vedamas į nuovadą prašėsi paleidžiamas ir siūlė dviejų dolerių kyšį. Remdamasis Karinių įstatymų sąvado XXII knygos 133 str. ir Baudžiamojo statuto 149 str. I dalimi, teismas jį nuteisė 8 m. sunkių darbų kalėjimo bausme su numatytomis Baudžiamojo statuto 28–30 str. pasekmėmis, atimant kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės⁹⁹.

1930 m. liepos 11 d. tas pats Kariuomenės teismas išnagrinėjo 3-iosios pėstininkų divizijos štabo minosvaidžių kuopos eil. Prano Lipino bylą, kurioje jis buvo teisiamas už dvi nusikalstamas veikas. 1922 m. rugpjūčio mėn. jis buvo suimtas ir uždarytas į areštinę, čia būdamas bandė prikaltinti pabėgti pas lenkus kitus areštuotuosius, o pastariesiems atsisakius, rugpjūčio 26 d. pamėgino pabėgti vienas, bet kuopos vado buvo sulaikytas ir sugražintas. Teismas paskyrė kariui mirties bausmę, tačiau, remdamasis Baudžiamojo statuto 53 str., atsižvelgė į žemą kario išsilavinimą, 1922 m. ir 1928 m. amnestijos įstatymus, ir skyrė 11 m. 3 mėn. sunkių darbų kalėjimo bausmę su Baudžiamojo statuto 28, 30 str. pasekmėmis, atimant kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės¹⁰⁰.

1928 m. Šakių apskrities naujokų ėmimo komisija pašaukė į kariuomenę Feliksą Klimaitį, kuris gegužės 28 d. turėjo atvykti į komendantūrą, tačiau, siekdamas išvengti tarnybos, ėmė slapstytis. Vis dėlto 1931 m. balandžio 9 d. jis pats atvyko į Naumiesčio policijos nuovadą ir pasisakė esąs dezertyras. 1932 m. gegužės 18 d. Kariuomenės teismas nuteisė jį 2 m. sunkių darbų kalėjimo bausme, tačiau atsižvelgęs į aplinkybes, kad teisiamasis atvyko pats ir prisipažino, sušvelnino bausmę iki 2 m. karo kalėjimo¹⁰¹.

1919 m. spalio 17 d. iš 2-ojo pėstininkų pulko pasišalino eil. Antanas Kolodins-

98 1936 12 19 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo skyriaus sprendimas dėl J. Laurinaičio advokato M. Jappu skundo Kariuomenės teismo byloje, LCVA, f. 507, ap, 7, b. 343, l. 159–160.

99 Kariuomenės teismas, *Karys*, 1927, Nr. 45, p. 409.

100 Kariuomenės teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1930, Nr. 30, p. 597.

101 Kariuomenės teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1932, Nr. 26, p. 525.

kas. Parengtinio tardymo metu ir pačiame teisme kaltinamasis patvirtino iki 1932 m. liepos mėn. pabaigos gyvenęs nesislapstydamas savo tėviškėje. Į kariuomenę įstojo savanoriu turėdamas tikslą ginti kraštą nuo bolševikų tik savo tėviškės ribose. Kadangi buvo mažamokslis, jam atrodė, kad išvijus priešą iš Antazavės valsčiaus už Dauguvos upės, jo tarnyba bus baigta, be to, jo manymu, tai, kad įstojo į tarnybą savanoriškai, tai iš jos galintis ir išstoti kada panorėjęs. Iš kariuomenės jis pasišalino ketindamas grįžti pas žmoną ir vaikus, kuriems reikėjo skubios pagalbos. Kariuomenės teismas 1933 m. vasario 15 d. nuteisė karį 4 m. sunkių darbų kalėjimo bausme, tačiau, įvertinęs visas aplinkybes, Respublikos prezidento prašė sumažinti bausmę iki 3 mėn. paprastojo kalėjimo. Prezidentas dovanojo kariui visą bausmės laiką¹⁰².

1927 m. iš 9-ojo pėstininkų pulko pasišalino ir iki 1934 m. sausio 8 d. slapstėsi j. kareivis Tamošius Rinkevičius. Pasišalinimo iš dalinio priežastimi tardomas karys nurodė meilės jausmus čigonei. Kovo 8 d. teismo sprendimu jis buvo nubaustas 2 m. sunkių darbų kalėjimo bausme atimant teises, kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės¹⁰³.

1934 m. kovo 21 d. teismo sesija Šiauliuose išnagrinėjo Kretingos miesto ir apskrities komendantūros eil. Vinco Lučinsko baudžiamąją bylą, kurioje karys buvo kaltinamas tuo, jog 1919 m. savavališkai pasišalino iš dalinio su ginklu ir keletu kovinių šovinių ir slapstėsi iki 1933 m. pabaigos, bet pats atvyko į Naujokų ėmimo komisiją ir pasisakė esąs bėglys. Už šiuos nusikaltimus teismas jam skyrė 8 m. sunkių darbų kalėjimo bausmę, tačiau pritaikius 1922 m. ir 1928 m. amnestijos įstatymus, bausmė buvo sumažinta iki 4 m. su teisių ir kario vardo atėmimu¹⁰⁴. Tą pačią dieną iš 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko areštinės proatidarytas duris bandė pabėgti suimtas eil. Jonas Baltrušaitis, bet dar tą patį vakarą vrš. Syso¹⁰⁵ buvo sulaikytas. Gegužės 30 d. teismas nustatė, kad karys siekė visiškai pasišalinti iš dalies ir išvengti tarnybos kariuomenėje, ir skyrė jam 5 m. sunkių darbų kalėjimo bausmę. Kadangi tai buvo jau trečiasis jo bandymas pabėgti iš kariuomenės, teismas padidino bausmę iki 6 m. su teisių atėmimu¹⁰⁶.

1935 m. 3-iojo artilerijos pulko j. kareivis Fricas Lecas persišovė ranką eidamas sargybą prie pulko malkų sandėlio. Tačiau patikrinus jo siųstus laiškus mylimajai

102 Kariuomenės teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1933, Nr. 14, p. 288.

103 Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 12, p. 236.

104 Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 15, p. 295.

105 Straipsnio autoriams nėra žinomas minėtojo kario vardas.

106 Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 24, p. 475.

Ernai paaiškėjo, kad taip jis pasielgė turėdamas tikslą sugrįžti pas mylimąją ir išvengti tolesnės karinės tarnybos. Už šį poelgį karys buvo nuteistas 5 m. sunkių darbų kalėjimo bausme atimant teises, kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės¹⁰⁷.

1936 m. vasario 20 d. Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninėje gydytojų teismo medicinos komisija apžiūrėjo į ligoninę atvežtus 4-ojo artilerijos pulko j. kareivius Vincą Kazragį ir Mamertą (Norbertą) Bružą ir nustatė, kad pirmajam ant kairės blauzdos, o antrajam ant dešinės kojos buvo didelės žaizdos, tyčia padarytos deginančiomis cheminėmis medžiagomis. Atlikus kvotą ir parengtinį tardymą paaiškėjo, kad į kariuomenę prieš du mėnesius įstojęs j. kareivis V. Kazragis ir beveik tuo pačiu metu j. kareivis M. Bružas buvo draugai. Žaizdos jiems ant kojų atsirado taip pat beveik tuo pačiu metu ir neva atsinaujino nesėkmingai atliekant gimnastikos pratimus, nes anksčiau sirgo infekcine liga (rože) ir buvo įspyręs arklys. Žaizdoms negyjant 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko gydytojas išsiuntė karius į Karo ligoninę nuodugniai ištirti. Tačiau ikiteisminio tyrimo metu abu kareiviai esą kalti neprisipažino. Vis dėlto remiantis įrodymais abu buvo pripažinti kaltais bendrai veikus ir bandant visiškai išvengti karinės tarnybos. Iki teismo kaltinamieji buvo įkalinti Kaune, Karo kalėjime, esančiame VI forte¹⁰⁸.

Tų pačių metų rugsėjo 12 d. Kariuomenės teismas, pirmininkaujamas plk. ltn. Vinco Gurevičiaus, viešajame teismo posėdyje Kaune nagrinėjo j. kareivių V. Kazragio ir M. Bružo bylą remdamasis Karo baudžiamojo statuto 127 str. ir Baudžiamojo statuto 51 str. Kaltinamiesiems buvo paskirtas karinis gynėjas kpt. Antanas Treinys. Be liudytojų, teisiamajame posėdyje dalyvavo gydytojas j. ltn. Juozas Kamarauskas. Kaltinamieji prisipažino ir paaiškino nusikalstamos veikos motyvus, todėl neberekėjo išklausti liudytojų parodymų ir ekspertų vertinimų. Karinio prokuroro pareigas ėjęs jo padėjėjas plk. ltn. Jonas Gudavičius palaikė kaltinimą, išdėstytą kaltinamajame akte, ir prašė teismą kaltinamuosius nubausti. Jų gynėjas siūlė juos nubausti remiantis Karo baudžiamojo statuto 124 str., o nuo 127 str. numatytos bausmės atleisti. Po teisiųjų kalbos ir karinio prokuroro pareiškimo teismas pripažino teisiamuosius kaltais¹⁰⁹. Teismas nubaudė j. kareivį M. Bružą 3 m., o j. kareivį V. Kazragį – 4 m. sunkių darbų kalėjimo

107 Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1935, Nr. 28, p. 668.

108 1936 07 10 Lietuvos Respublikos KAM 4-ojo artilerijos pulko j. kareivių V. Kazragio ir M. Bružo bylos kaltinamasis aktas, *LCVA*, f. 507, ap. 4, b. 4530, l. 2–2ap.

109 1936 09 12 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo protokolai 4-ojo artilerijos pulko j. kareivių V. Kazragio ir M. Bružo byloje, *ten pat*, l. 28–29ap.

bausmėmis su Baudžiamojo statuto 28 ir 30 str. pasekmėmis, atimant kario vardą ir išmetant iš kariuomenės, ir taip pat priteisė padengti visas teismo išlaidas¹¹⁰. Pirmasis karys buvo įkalintas Ukmergės kalėjime, o antrasis – Alytaus arešto namuose. Remdamasis Lietuvos Konstitucija ir krašto apsaugos ministro teikimu, 1938 m. lapkričio 15 d. Respublikos prezidentas A. Smetona M. Bružui dovanuoja likusią bausmės dalį¹¹¹, o V. Kazragiui vieneriais metais bausmę sumažino¹¹².

Buvo baudžiama ir už tarnybą priešiškoje kariuomenėje. 1932 m. balandžio 12 d. Kariuomenės teismas nuteisė iki gyvos galvos Širvintų valsčiaus gyventoją Stasį Meškerevičių už tai, kad šis 1919 m. gegužės pradžioje savanoriu įstojo į Lenkijos kariuomenę, kur tarnavo net „mirties“ dalinyje ir dalyvavo kovose su Lietuvos kariuomene. Tačiau teismas neįrodė, kad kaltinamasis dalyvavo tiesioginėse kautynėse su vietos daliniais. O atsižvelgus į tai, kad buvo nepilnametis ir žemo išsilavinimo, sušvelnino bausmę iki 10 m. sunkių darbų kalėjimo, atimant visas teises¹¹³.

1934 m. balandžio 13–14 d. Kariuomenės teismas nagrinėjo Latvijos piliečio Nikolajaus Demidovo bylą, kurioje karininkas buvo kaltinamas tuo, jog būdamas Lietuvos kariuomenės rusų tarnybos paporučikis ir nuo 1919 m. kovo 19 d. Gardino komendantas, neracionaliais sprendimais algų, karo butų skyrimo klausimais išvaistė 75 933 auksinus ir gudų pulką lenkams nuginklavus į Kauną negrįžo. Gynybos metu kaltinamasis teigė, kad atsiskaityti negalėjo, nes vasaros viduryje buvo suimtas, o turtas buvo lenkų perimtas, vėliau mokytojo Vilniaus krašte, ten lenkai norėjo jį suimti, todėl persikėlė į Latviją. 1933 m. pabaigoje minint gudų dalinių Lietuvos kariuomenėje sukaktį jis atvyko į Kauną, gruodžio 26 d. policijos buvo suimtas kaip dezertyras ir įkalintas Karo kalėjime. Teismas karininką nubaudė 4 m. sunkių darbų kalėjimo bausme¹¹⁴.

1940 m. birželio 14 d. teismas viešai nagrinėjo Alfonso Vainalavičiaus bylą dėl karinės tarnybos vengimo. Įdomiausia tai, jog jis buvo teisiamas, kai jau nuo kovo 1 d. buvo pradėjęs privalomąją karinę prievolę 9-ajame pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulke, o birželio 12 d. jam buvo suteikta JAV pilietybė kaip

110 1936 09 12 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sprendimas 4-ojo artilerijos pulko j. kareivių V. Kazragio ir M. Bružo byloje, *ten pat*, l. 32–32ap.

111 1938 11 15 Lietuvos Respublikos prezidento malonės aktas, *ten pat*, l. 52.

112 1939 03 11 Lietuvos Respublikos prezidento malonės aktas, *ten pat*, l. 54.

113 Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 18, p. 365.

114 Didelės bylos Kauno teismuose. Buvusio Kauno komendanto byla, *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 14 d., Nr. 85, p. 8; Buvęs Gardino komendantas nubaustas 4 met. kalėjimo, *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 16 d., Nr. 86, p. 8; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. III, p. 52.

gimusiam toje valstybėje. Vis dėlto karys buvo nubaustas vieno mėnesio ir dviejų savaičių paprasto kalėjimo bausme¹¹⁵.

Teismas sprendė ne tik įvairaus turinio, bet ir įvairių socialinių sluoksnių ir visuomeninės padėties asmenų politinių pažiūrų bylas. Pvz., 1929 m. vasario 18 d. Kariuomenės teismas pripažino kaltu Š. Veinerį¹¹⁶ pagal Baudžiamojo statuto 129 str. ir YVAĮ 14 str. 2 punktą už tai, kad 1928 m. lapkričio 5 d. 22.00 val. vakaro, esant karo padėčiai, Prezidento g. (dab. Vilniaus g.) Kaune prisegė plakatą su užrašu „Ginkime SSRS nuo imperialistinio puolimo“ ir norėjo išplatinti komunistinę literatūrą. Jis buvo nuteistas šešerių metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausme¹¹⁷. Remiantis išdėstytais įstatymais, minėtasis asmuo buvo nubaustas už visuomenės ir kariuomenės kurstymą ginkluotai sukilti prieš valstybės santvarką ir valdžią, nors iš plakato užrašo taip tvirtinti negalėtume. O teismo tvirtinimas, kad asmuo „norėjo“ išplatinti komunistinę literatūrą, nesudarė paties nusikaltimo kaip tokio, nes įstatymu buvo baudžiama už įvykdytą baigtinę nusikalstamą veiką. O rengimąsi padaryti tokį nusižengimą buvo baudžiama kitu statuto įstatymu, pritaikoma švelnesnė bausmė ir pati byla turėjo priklausyti apygardos teismui. Tokios politinės bylos sudarė sąlyginai nemažą procentą Kariuomenės teismo nagrinėtų bylų. Pvz., 1935 m. jos sudarė 45 proc., o 1936 m. – 60 proc. visų teismo nagrinėtų bylų¹¹⁸.

Ne išimtis ir dvasininkų nusižengimai nustatyti tvarkai. Tarkime, 1932 m. sausio 12 d. teismui buvo patikėta kunigo Juozo Čapliko byla, kurioje jis buvo kaltinamas tuo, jog 1931 m. sausio 25 d. Kazokiškių kaimo bažnyčioje (Vievio vlsč., Trakų apskr.) sakydamas pamokslą niekino Švietimo ministerijos ir pačios Vyriausybės veiklą. Tačiau teismas, neradęs įrodymų, jį išteisino¹¹⁹. Sausio 14 d. tas pats teismas nagrinėjo kunigo Jono Vaitiekūno bylą, kurioje jis buvo kaltinamas tuo, jog 1931 m. birželio 7 d. Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Panevėžyje sakydamas pamokslą niekino tuometės Vyriausybės veiklą. Teismas nubaudė kunigą 1000 Lt bauda, o jos nesumokėjęs – 2 mėn. areštu¹²⁰. Karinis valstybės gynėjas, nesutikęs su teismo sprendimu, sausio 30 d. padavė Vyriausiajam Tribunalui kasacinį skundą iš naujo apsvarstyti

115 1940 06 14 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo sprendimas A. Vainalavičiaus byloje, *ibid.*, b. 443, l. 49–49 v.

116 Tyrimo autoriui nėra žinomas minimo asmens vardas.

117 M. Apanavičius, *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940 m...*, l. 138–139.

118 *Ibid.*, l. 116.

119 Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 14, p. 285.

120 Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 5, p. 95.

teismo sprendimą ir paskirtą bausmę¹²¹. Tačiau kaip byla baigėsi, žinių nėra.

Nors Armijos / Kariuomenės teismas nagrinėjo nedidelės apimties bylas, neretai nubausdavo itin skaudžiai. Ypač skaudžios bausmės buvo skiriamos kariams. Pvz., 1922 m. rugsėjo 29 d. Lietuvos kariuomenės artilerijos viršininko padėjėjas plk. ltn. Arvydas Jansonas už nusikalstamą veiką, numatytą Baudžiamojo statuto 114 str. I d., t. y. už tai, jog turėjo užsakyti kariuomenei prancūziškus 1897 m. M modelio 75 mm patrankos sviedinius, bet per klaidą užsakė austrų kalnų 75 mm patrankos sviedinius, už netinkamą užsakymą Kariuomenės teismo buvo nubaustas šešerių metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausme atimant karinį laipsnį, kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės¹²².

1932 m. vasario 4 d. iš kalėjimo į teismą buvo atvedintas 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pulko kareivis Pranas Pocius, dar 1930 m. sausio 9 d. pasišalinęs iš savo dalies ir slapstėsis iki sausio 19 d. Jis buvo ūkininkų surastas Karklininkų kaime (Kunkių vlsč., Klaipėdos apskr.) nušalusiomis kojomis ir nuvežtas į Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninę, kur jam buvo amputuotos kojos. Nors karys buvo pasišalinęs tik trumpą laiką ir įvyko tokia nelaimė, jis buvo nubaustas dvejų metų paprasto kalėjimo bausme¹²³.

Vienos pagrindinių teismo nagrinėjamų bylų buvo pabėgimai ir vagystės, neretai labai įmantrios. Pvz., 1930 m. ypač didelio susidomėjimo tiek Lietuvoje, tiek užsienyje sulaukė banko apiplėšimo byla, kurioje dalyvavęs vyr. ltn. Juozas Sutkaitis buvo kaltinamas tuo, jog 1930 m. sausio 21 d. ginkluotas dviem revolveriais apiplėšė Savitarpio kredito prekybos draugijos banką turėdamas tikslą padengti savo skolas ir keletą kartų iššovė į besivejančią policininką. Birželio 27 d. teismas karininką nuteisė 12 m. sunkiųjų darbų kalėjimo bausme¹²⁴.

Kitas pavyzdys 1934 m. 2-ojo artilerijos pulko štabo pasiuntinys eil. Julius Tonkūnas buvo įgaliotas iš pašto paimti pulkui skirtą korespondenciją. Tai atlikdamas jis iš kariams adresuotų laiškų išimdavo pinigus ir juos pasisavindavo. Buvo suimtas, kai paaiškėjo, kad iš eil. Miškiniui¹²⁵ adresuoto laiško išėmė vieną dolerį ir voką sunaikino, o knygoje, kurioje buvo registruojami išnešiojamieji raštai, suklastojo

121 Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 14, p. 285.

122 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 27/4, Kaunas, 1923 m. vasario 15 d.

123 Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 7, p. 143.

124 Sutkaitis nubaustas 12 metų kalėjimo ir atimtos jam teisės, *Lietuvos žinios*, 1930 m. birželio 28 d., Nr. 144, p. 1–2.

125 Tyrimo autoriui nėra žinomas kareivio vardas.

adresato parašą. Kareivis prisipažino esąs kaltas ir kovo 22 d. Kariuomenės teismo sprendimu buvo nubaustas trejų metų sunkių darbų kalėjimo bausme su teisiu susiaurinimu, kario vardo atėmimu ir pašalinimu iš kariuomenės¹²⁶.

Kadangi Lietuvos kariuomenėje nebuvo kariniam jūrų laivynui priklausančių teismų, būtent Kariuomenės ir pulko teismo¹²⁷ kompetencijai priskirti karinio mokomojo laivo „Prezidentas Smetona“ įgulos narių nusižengimai. Vienas tokių atsitiko 1937 m. rugpjūčio 19 d., kai laivas, stovėjęs prie Šventosios uosto, buvo išmestas į sekumą. Net ledlaužis „Perkūnas“ neišstengė nutempti laivo nuo jos, todėl buvo pasamdyti užsienio firmos laivai, o už tai reikėjo mokėti labai brangiai. Laive nebuvo aptikta jokių gedimų, bet dėl patirtų finansinių nuostolių, kurie sudarė apie pusę laivo vertės, aiškinosi ypač svarbių bylų karinis tardytojas plk. K. Rudminas. Rugšėjo 23 d. byla pasiekė teismą, tačiau Kariuomenės teismas nė vieno įgulos nario nepatraukė baudžiamojon atsakomybėn. Tik krašto apsaugos ministras už šį incidentą nubaudė laivo vadą jūrų kpt. Antaną Kaškelį 25 parų namų arešto bausme¹²⁸.

Remiantis tuomečiais įstatymais, Kariuomenės teismo kompetencijai buvo priskirtos nagrinėti internautų Lenkijos karių Lietuvoje bylos. Jų nusižengimai internautų stovyklose buvo įvairūs – kariai lošė kortomis, rūkė, gėrė, sugebėdavo net susirasti merginų¹²⁹, bet tokie nusižengimai buvo sprendžiami vietoje. O didesni buvo perduodami Kariuomenės teismui. Turimomis žiniomis, 1939–1940 m. teismas buvo nubaudęs internautuosius iki keturių mėnesių kalėjimo bausmėmis už mėginimą pabėgti, kai kuriuos – už mėginimą pabėgti su suklastotais dokumentais į užsienį. Pvz., 1939–1940 m. teismas tokia bausme nubaudė S. Skracinskį (*S. Skraciński*), vachmistrą Mečislavą Karolį Getę (*Mieczysław Karol Gette*), vachmistrą Janą Vybranovskį (*Jan Wybranowski*), poručiką Marijaną Chilinškį (*Marjan Chiliński*), poručiką Kazimierą Pravidzičių-Brochockį (*Kazimierz Prawdzic-Brochocki*), Stanislavą Skročinskį (*Stanislaw Skroczyński*), karininką Edmundą Taciką (*Edmund Tacik*), paporučikį Ježį Rudolfą (*Jerzy Rudolf*), paporučikį Janą Krasniką (*Jan Kraśnik*), karį Ježį Lukovskį (*Jerzy Łukowski*)¹³⁰.

126 Teismo kronika, *Karys*, 1934, Nr. 15, p. 296.

127 Pvz., 1938 m. karo laivas „Prezidentas Smetona“ pulko teismo reikalu buvo priskirtas prie 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko. Įsakymas kariuomenei Nr. 51/9, Kaunas, 1938 m. liepos 12 d.

128 G. Surgailis, *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940*, Vilnius, 2003, p. 34–37.

129 P. Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių. Iš mano atsiminimų 1915–1938*, p. 291.

130 Sugauti su suklastotais dokumentais internautieji, *Lietuvos aidas*, 1939 m. gruodžio 14 d., Nr. 769, p. 7; Nubausti internauti lenkų kariai, *Lietuvos aidas*, 1940 m. kovo 19 d., Nr. 130, p. 6.

1940 m. buvo iškelta byla už Lietuvos valstybės įžeidimą ir skundus, nukreiptus prieš ją, plk. B. Adamovičiui (*B. Adamowicz*)¹³¹ ir karo kapelionui kunigui Michalui Aronovičiui (*Michał Aronowicz*), kurie kalėjo A. Panemunės VII internautų stovyklos padalinyje VI forte¹³². Tačiau liepos 24 d. Kariuomenės teismo tvarkomajame posėdyje byla buvo nutraukta ir kardomoji priemonė areštas panaikinta¹³³.

Pasitaikydavo bylų, kurios nors ir buvo susijusios su kariuomenės interesais, bet buvo nagrinėjamos net ne kariniuose, o civiliniuose teismuose, nes pagrindinis nusikaltimas buvo priskirtinas bendriesiems nusikaltimams. Toks pavyzdys susijęs su 1929 m. rugsėjo 19 d. Kauno apygardos teismo nagrinėta Kariuomenės intendantūros Transporto dalies viršininko karininko Aleksejaus Lomakino nusikalstama veika. Šis asmuo prisistatinėjo ir naudojosi suklastotais dokumentais, tarėsi kaip KAM įgaliotinis su didžiosiomis ginklų firmomis, tiekėjais Prancūzijoje, Belgijoje dėl ginklų pirkimo. Savo ruožtu karinis valstybės gynėjas atliko parengtinį tyrimą, kurio metu paaiškėjo, kad ginklų buvo bandyta pirkti ir Estijos kariuomenei, naudotasi suklastotais įgaliojimais. Viena firma net buvo padengusi šio asmens kelionės išlaidas. Teismas nubaudė asmenį šešių mėnesių kalėjimo bausme, tačiau nuteistasis iki teismo jau buvo iškalėjęs net 19 mėnesių, todėl nuo bausmės buvo atleistas¹³⁴.

Kariniai teismai, spręsdami įvairius kompetencijos, teisminės veiklos klausimus, buvo priversti bendradarbiauti tarpusavyje, palaikyti santykius su kitomis žinybomis, teisinėmis institucijomis. Kadangi jie skyrėsi sudarymo tvarka, veiklos kryptimis ir bylų teisingumu, daugiausia užklausimų sulaukdavo aukščiausioji kariuomenės teismo institucija. Tačiau artimesnio bendradarbiavimo tarp karinių teismų trūko.

Buvo ne tik susirašinėjama per Juriskonsulto įstaigą. Armijos / Kariuomenės ir apygardos teismų pirmininkai, karinės ir civilinės valstybės gynėjo institucijos / prokuratūros vadovai lankydavosi vieni pas kitus ir derindavo įvairius administracinius, bylų teisingumo, teismo darbo (tardytojų, gynėjų) klausimus. Kariuomenė teikė pagalbą įvairioms teisinėms institucijoms ir jų pareigūnams – teismui, tardytojams, antstoliams, milicijai / policijai ir saugumo

131 Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto karininko vardas.

132 G. Surgailis, *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09–1940)*, Vilnius, 2005, p. 227.

133 1940 07 29 Lietuvos Respublikos KAM Liaudies kariuomenės teismo prokuroro plk. T. Sereikos raštas karo kalėjimo viršininkui, LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 484, l. 25.

134 Lomakino byla, *Lietuvos žinios*, 1929 m. rugsėjo 20 d., Nr. 214, p. 3.

Lietuvos Respublikos valstybės gynėjo institucijos (prokuratūros) tarnautojai. Kaunas, 1931 m.

LNM, ATV 12304

struktūroms. Pvz., nuo 1934 m. krašto apsaugos ministras, suderinęs savo veiksmus su teisingumo ministru, galėjo pasitelkti apygardos teismo, apeliacinių rūmų ir Vyriausiojo Tribunolo prokurorus ir jų padėjėjus padėti išnagrinėti bylas Kariuomenės teisme ir atvirksčiai¹³⁵. Kariniai teismai neišvengiamai bendradarbiauvo su valstybės saugumu, nes reikėjo apsikeisti informacija, atlikti įvairias kulų, tūtelų, ginklų ir balistikos ekspertizes, nustatyti asmenybę pagal pirštų ir delnų atspaudus, atlikti monetų ir cheminius tyrimus ir pan.¹³⁶

Gana svarbios išlieka antraeilės teismo tarnautojų tarnybinės pareigos ir veiklos kryptys, kai tiek dirbant teisme, tiek laisvu nuo tarnybos laiku buvo dalyvaujama įvairių komisijų, draugijų ir organizacijų veikloje. Pirmiausia jie nuolat

135 Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1934, Nr. 450/3139.

136 1935 m. Lietuvos Respublikos VSD Identifikacijos skyriaus laboratorijos darbų kainoraštis, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 346, l. 4–6.

dalyvavo naujų įstatymų rinkinių, terminų sudarymo ir tobulinimo, karo mokslo puoselėjimo procese. Šiam reikalui sutvarkyti buvo sudaromos darbo grupės iš kvalifikuotų savo srities specialistų.

Pavyzdžiui, 1921 m. sausio 22 d. pradėjo veikti Karo istorijos kolegija, kuriai buvo pavesta rūpintis kariuomenės pulkų istorija, Karo muziejaus ir Centrinio archyvo organizavimu¹³⁷. Jos nariai buvo kpt. J. Papečkys ir karo valdininkas J. Grigaitis. Pirmasis rūpinosi Karo muziejaus IV skyriuje įkurtu Karo teismo poskyriu¹³⁸, o antrasis dirbo kolegijos komisijoje, kuriai buvo pavesta sukurti kolegijos, muziejaus, Centrinio archyvo veiklą ir pulkų istorijos pateikimą reglamentuojančias taisykles, instrukcijas, apgalvoti muziejaus etatus ir biudžetą. Kartu jie dirbo ir muziejaus ūkio komitete¹³⁹.

Tais pačiais metais savo veiklą pradėjo KAM centrinė terminologijos komisija¹⁴⁰, prie kurios dar buvo sudarytos specialios darbo grupės. Tokia nuolatinė komisija buvo sudaryta Armijos / Kariuomenės teisme parengti ir pritaikyti karinės teisės terminijų vietos sąlygoms. Vėliau prireikus teisme buvo sudaroma laikinoji komisija¹⁴¹. Šioje komisijoje daugiausia dirbo plk. ltn. E. Vimeris, kpt. P. Budrevičius ir vyr. ltn. M. Mataitis¹⁴². Komisijos darbo rezultatai buvo siunčiami centrinei komisijai, kuri juos apsvarstydavo ir siūsdavo Švietimo ministerijai. Patvirtinti terminai buvo privalomi kariuomenei. Tačiau komisijų darbas užsitęsė ir savo terminijos reikėjo dar gerokai palaukti.

Teismo specialybės karininkai – tiek aktyviosios tarnybos, tiek atsargos karininkai – publikavo savo mokslinius darbus, vertimus, reiškėsi visuomeninėje ir karinėje spaudoje. Pvz., dar 1922 m. buvo išleistas kpt. J. Papečkio ir jo konsultantų iš Armijos / Kariuomenės teismo parengtas Karo baudžiamasis

137 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 17/1, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d.

138 Šiame poskyryje buvo eksponuojami karinių teismų priklausomybės ir sutvarkymo schemas, nuotraukos, su POW byla susiję eksponatai. Karo muziejaus skyriai. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Kardas*, 1926, Nr. 7, p. 109.

139 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 17/4, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 17/5, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 17/7, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d.

140 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 236/9, Kaunas, 1921 m. spalio 12 d. Nuo 1923 m. pervadinta į KAM terminologijos komisiją, o nuo 1926 m. veikė tik kaip Karo mokslo valdybos terminologijos komisija.

141 *Krašto apsaugos ministro įsakymas* Nr. 33/3, Kaunas, 1926 m. kovo 15 d.

142 A. Ažubalis, D. Builienė, R. Kazlauskaitė-Markelienė, *Valstybinė kalba Lietuvos kariuomenėje (1918–1940)*, Vilnius, 2010, p. 19.

statutas¹⁴³. Vėliau jis išleido POW bylos medžiagą¹⁴⁴. Savo paskaitų konspektus 1923–1925 m. publikavo plk. ltn. E. Vimeris¹⁴⁵, 1935 m. – plk. ltn. V. Mieželis¹⁴⁶. Kariniai teisininkai savo straipsnius daugiausia publikavo leidiniuose „Kardas“, „Mūsų žinynas“, „Policija“ ir „Teisė“. Produktiviausiai prie straipsnių apie kariuomenės organizaciją, vidaus gyvenimą ir teisės klausimus dirbo generalitetas – P. Šniukšta¹⁴⁷ ir A. Zarinas¹⁴⁸.

Kpt. Povilas Budrevičius. Apie 1923–1925 m.

AASK

- 143 *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922, 150 p.
- 144 *P. O. W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje*, sud. J. Rainys [J. Papečkys], Kaunas, 1936, 184 p. J. Rainys (J. Papečkys) yra minėto darbo tiek vienos dalies autorius, tiek sudarytojas.
- 145 E. Vymeris [Vimeris], *Valstybinė teisė*, Kaunas, 1925, 48 p.
- 146 V. Mieželis, *Karo baudžiamosios teisės konspektas*, Kaunas, 1935, 35 p.
- 147 P. Šniukšta, Bausmės dovanojimo ir amnestijos klausimu, *Mūsų žinynas*, 1923, t. IV, Nr. 10, p. p. 477–484; P. Š., Moksleivių Stasio Batūros ir Alberto Butrimo byla Kariuomenės teisme, *Policija*, 1924, Nr. 2, p. 19–22; P. T., Dolerių megėjų byla Kariuomenės teisme, *Policija*, 1924, Nr. 4, p. 13–18; Pulk. Šniukšta, Apie dezertyravimą, *Mūsų žinynas*, 1925, t. VIII, Nr. 22, p. 1–6; P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje (Kariuomenės teismo P. O. V. bylos dokumentų duomenimis), *Policija*, Nr. 2 (6), 1925, p. 4–14; Nr. 3 (7), p. 6–12; Nr. 4 (8), p. 7–12; Nr. 5 (9), p. 5–8; Nr. 6 (10), p. 6–8; Nr. 17 (69), 1929, p. 317–320; Nr. 19 (71), p. 353–355; Nr. 20 (72), p. 374–375; Nr. 22 (74), p. 413–414; Nr. 23–24 (75–76), p. 434–435; Nr. 1 (77), 1930, p. 4–5; Nr. 2 (78), p. 24–25; Nr. 3 (79), p. 45–46; Nr. 4 (80), p. 64–65; Nr. 5 (81), p. 85–86; Nr. 6 (82), p. 104–105; Nr. 7 (83), p. 122–123; Nr. 10 (86), p. 183–185; Nr. 12 (88), p. 224–225; Nr. 13 (89), p. 248; Nr. 14 (90), p. 171–172; Nr. 16 (92), p. 304–305; Nr. 18 (94), p. 344–345; Nr. 19 (95), p. 367–369; Nr. 20 (96), 387–388; Nr. Nr. 22 (98), p. 428; P. Šniukšta, Armijos teismo įstatų netobulumai, *1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929, p. 11–13; P. Šniukšta, Atsiminimai, *1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929, p. 74–75; P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos darbai Lietuvoje P.O.W. bylos dokumentų duomenimis, *P. O. W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje*, p. 39–177.
- 148 A. Zarinas, Privatinės kaltinamosios bylos, *Kardas*, 1925, Nr. 17, p. 5–6; Dėl kvotos vadovėlių stokos, *Kardas*, 1925, Nr. 23–24, p. 21; Dėl naujojo Karo mokslo dr-jos statuto projekto, *Kardas*, 1926, Nr. 14, p. 217–218; Naikintina bausmė, *Kardas*, 1926, Nr. 28, p. 440–442; Anonimiški laišakai, *Kardas*, 1926, Nr. 30, p. 475–477; Gynimas karo teismuose, *Kardas*, 1926, Nr. 32, p. 504–506; Karo įstatų kodifikacija, *Kardas*, 1926, Nr. 35–36, p. 559–562; Ginklų vartojimas taikos metu, *Kardas*, 1927, Nr. 2, p. 34–36; Karo reliacijos, *Kardas*, 1927, Nr. 4, p. 75–76; Dėl mūsų Ekonominės karių bendrovės reikalų, *Kardas*, 1927, Nr. 9, p. 124–126; Nelaisvėn pasidavimas, *Kardas*, 1927, Nr. 17–18; Kareiviams reikalinga pažinti ir teisės pagrindus, *Karys*, 1927, Nr. 3, p. 29–30; Kas yra kooperacija ir kooperatyvas, *Karys*, 1927, Nr. 36, p. 328–329; Kvota karo baudžiamajame procese, *Mūsų žinynas*, 1927, t. XII, Nr. 36, p. 288–301.

1940 m. ltn. J. Noreika¹⁴⁹ net gavo kariuomenės vado piniginę premiją (225 Lt) už „Karyje“ pasirodžiusius rašinius „Trys velniai“, „Išpirkta kaltė“, „Laimė“¹⁵⁰. Nedažnai, bet pasitaikydavo, kad kariniai pareigūnai spaudoje pasirašinėjo slapyvardžiais: gen. P. Šniukšta – P. Tvarkantos, gen. ltn. J. Grigaitis – Kaltūno, Gyvio, Juraičio, plk. ltn. J. Papečkys – J. Rainio. Kai kurie jų rašė ne tik kariniais, bet ir visuomeniniais, ekonominiais klausimais.

Nemažai dėmesio karinių teismų darbai pagerinti skyrė nuo 1923 m. veikusi Lietuvos karo mokslų draugija¹⁵¹, kuri 1933 m. susijungė su Lietuvos karininkų ramove¹⁵². Iš pradžių draugijos tikslas buvo įtraukti tik tikrosios karinės tarnybos karius, besidominančius mokslu, norinčius tobulėti ir tobulintis kariniuose dalykuose, siekiančius skleisti karinio mokslo žinias kariuomenėje ir visuomenėje. Draugija turėjo atskirus padalinius, vadinamus sekcijomis arba rateliais. Jų susirinkimuose kaip svečiai arba atskiru pakvietimu galėjo dalyvauti ne tik draugijos nariai. Draugijos sudėtyje veikė ir atskira karinės teisės sekcija. Nuo 1927 m. draugija vienijo ne tik tikrosios tarnybos, bet ir atsargos bei dimisijos karininkus, karo gydytojus, karo farmacininkus, karo kapelionus, karo valdininkus ir civilius, besidominčius karo mokslu. Draugija gyvavo iš nario mokesčio ir pelno, kuri duodavo publikacijos, ir valdžios / karinės vadovybės dotacijų, vienokios ar kitokios paramos ir aukų¹⁵³. Kariams ir plačiajai visuomenei ji rengdavo mokslinius pranešimus, paskaitas, karo žaidimus, ekskursijas, rinko medžiagą apie Lietuvos karybos istoriją ir geografiją, organizavo bibliotekas, skaityklas, parodas, kursus, vakarus, spektaklius, skatino prisidėti prie karo mokslo sisteminant karinius įstatymus, rengdavo konkursus ir skirdavo tam tikras premijas, spausdino savo medžiagą karinėje spaudoje.

Pirmasis Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos steigiamasis susirinkimas įvyko 1923 m. lapkričio 4 d. karinio valstybės gynėjo kabinete¹⁵⁴.

149 Lietuvos kariuomenės karininkas J. Noreika antisovietinės rezistencijos (1944–1953) metu dar buvo žinomas Generolo Vėtros slapyvardžiu. Tai buvo kaip atsakas SSRS NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos vadui gen. mjr. Pavelui Vetrovui (*Павел Михайлович Ветров*) slopinant lietuvių ginkluotą kovą dėl Nepriklausomybės.

150 1940 m. Lietuvos Respublikos KAM Liaudies kariuomenės teismo sekretoriaus padėjėjo kpt. J. Noreikos tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 1956, l. 24.

151 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 210, Kaunas, 1923 m. lapkričio 26 d.

152 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 29, Kaunas, 1933 m. balandžio 27 d.

153 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 46/1, Kaunas, 1927 m. balandžio 6 d.

154 1923 10 27 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nuolatinio nario karo valdininko J. Grigaičio kvietimas, LCVA, f. 889, ap. 1, b. 25, l. 2.

Plk. ltn. Juozas Papečkys. Apie 1926–1927 m.

LCVA Fs, P-11495

Plk. Eduardas Balbachas. Apie 1928 m.

LCVA Fs, P-1070

Jame dalyvavo Kariuomenės teismo pirmininkas plk. P. Šniukšta, karinis valstybės gynėjas plk. ltn. E. Vimeris, teismo nuolatinis narys karo valdininkas J. Gri-gaitis, karinio valstybės gynėjo padėjėjas kpt. J. Zdanavičius, kariniai tardytojai krn. / rusų tarnybos gen. mjr. A. Zarinas ir kpt. P. Rimša. Sekcijos pirmininku laikinai buvo išrinktas Kariuomenės teismo pirmininkas, sekretoriumi – teismo nuolatinis narys. Sekcija rūpinosi karinės teisės teorinių klausimų nušvietimu, veikusių įstatymų kritika, įstatymų ir statutų projektais, kariuomenės ir visuomenės atstovų supažindinimu su Lietuvoje ir kitose valstybėse veikusiais kariniais įstatymais, Lietuvos bendrosios ir karinės teisės istorijos tyrimais¹⁵⁵.

Po truputį sekcijos narių gretos gausėjo. Ją papildė krašto apsaugos minis-tro padėjėjas mjr. J. Papečkys, karo valdininkas M. Rošinskas ir einantis KAM juriskonsulto pareigas karo valdininkas S. Šveikauskas, netrukus – plk. ltn. Edu-

155 1923 11 04 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos steigiamojo susi-rinkimo protokolas Nr. 1, *ibid.*, l. 6.

Plk. Viktoras Engleris savo kabinete. Apie 1924 m.

LCVA Fs, P-6507

ardas Balbachas¹⁵⁶. Antrame susirinkime buvo nuspręsta išrinkti sekcijos nuolatine valdybą, apsvarstyti tolesnę darbotvarkę, kurioje pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į teisės, ypač karinės, teorinių klausimų nušvietimą, susipažinimą ir visuomenės supažindinimą su veikusiais kariniais įstatymais Lietuvoje ir užsienyje, jų kritika ir tobulinimu, Lietuvos bendrosios ir karinės teisės moksliniu tyrinėjimu, įstatymų ir statutų projektų svarstymu, karinių teismų sutvarkymo klausimu¹⁵⁷. Daugiausia pastaruoju klausimu pasisakė plk. P. Šniukšta ir mjr. J. Papečkys. Tuo metu buvo aktualizuotas Vyriausiojo Tribunolo Karinio kasacinio skyriaus įsteigimas¹⁵⁸.

156 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos nario plk. ltn. E. Balbacho pranešimas draugijos pirmininkui, *ibid.*, l. 12.

157 1923 11 18 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas Nr. 2, *ibid.*, l. 6 v; Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chroniška. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 16, p. 176–179.

158 1923 11 18 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas Nr. 2, LCVA, f. 889, ap. 1, b. 25, l. 7–7 v.

Trečiajame posėdyje buvo toliau tęsiami ir svarstomi prieš tai iškelti klausimai. Šį kartą nuošalyje neliko krn. / rusų tarnybos gen. mjr. A. Zarinas, krn. / rusų tarnybos plk. V. Engleris ir kpt. P. Rimša. Pastarieji du karininkai iškėlė mintį, kad dar ne laikas reformuoti karinius teismus, o politinių bylų, kurių turinys buvo tiesiogiai susijęs su kariuomenės gyvenimu, negalima perduoti nagrinėti bendrosios kompetencijos teismams¹⁵⁹.

1924 m. sausio 6 d. ketvirtajame susirinkime buvo pradėtas svarstyti Karininkų garbės teismo statuto įgyvendinimo Lietuvos kariuomenėje klausimas. Daugiausia pataisymų ir paaiškinimų sulaukė dvikovos institutas. Pvz., nors krn. / rusų tarnybos plk. V. Engleris buvo nusiteikęs prieš dvikovas, tačiau pabrėžė, kad dvikova galėtų išlikti tik apibrėžta specialiu ją reglamentuojančiu įstatymu¹⁶⁰.

Sausio 25 d. įvyko kitas kariuomenės teisininkų susirinkimas, kuriame buvo aptartas naujo Kariuomenės drausmės statuto klausimas. Jo projektą per pusę metų galėjo parengti tik nusišalinęs nuo kitų darbų atskiru vadovybės įsakymu paskirtas asmuo. Tam reikėjo nustatyti principus, suderinti naują projektą su veikiančiais įstatymais, todėl reikėjo išstudijuoti ne tik vietos šaltinius, bet ir užsienio atitinkamus statutus, tuo klausimu parengtą literatūrą¹⁶¹. Šį projektą buvo pavesta parengti Kariuomenės teismo nariams. Tokio darbo atlikimo sąmata siekė per 10 tūkst. Lt ir reikalavo kruopštaus darbo, ypač dirbant su sąvado knygomis. Tačiau dėl tarnybinio užimtumo minėto teismo karininkai negalėjo padaryti šio darbo¹⁶².

Visuotiniame Karo mokslo draugijos susirinkime karinės teisės sekcijos nariai turėjo skaityti pranešimus, į karinę spaudą rašyti mokslinius straipsnius. Tokius pranešimus skaitė karo valdininkas J. Grigaitis ir krn. / rusų tarnybos gen. mjr. A. Zarinas. Pirmasis – „Apie įstatymų sutvarkymo reikalą“, o antrasis – „Apie viršininkų teises kariuomenėje“¹⁶³. Tokio pobūdžio darbai buvo skaito-

159 1923 11 25 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas Nr. 3, *ibid.*, l. 7 v.–8.

160 1924 01 06 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas Nr. 4, *ibid.*, l. 16–16 v.

161 Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chroniška. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 18, p. 625.

162 1924 01 25 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas Nr. 5, *ibid.*, l. 19.

163 1924 01 12 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 28.

mi ne tik laikinojoje sostinėje, bet ir provincijoje – Panevėžyje, Šiauliuose, Klaipėdoje, Ukmergėje, Marijampolėje ir Alytuje. Ten Karo mokslo draugijos padaliniuose aktualiais teisiniais klausimais pranešimus skaitė karininkai: A. Zarinas – „Apie kvotą ir tardymą“, V. Engleris – „Apie pulko ir garbės teismą“¹⁶⁴. Čia reikia pridurti, kad ne tik šios sekcijos nariai, bet ir kiti draugijos karininkai pasisakė šiai sekcijai aktualiais klausimais.

Pvz., tų pačių metų balandžio 10 d. karininkų klube gausiai susirinkusiems karininkams paskaitą „Garbės teismo reikšmė mūsų gyvenime“ skaitė plk. K. Žukas¹⁶⁵.

Spalio 12 d sekcijos susirinkime pagal numatytą planą buvo pasiūlyti du moksliniai straipsniai. Vieną straipsnį pavadinimu „Viršininkų teisės kariuomenėje“ apsiėmė parašyti krn. / rusų tarnybos gen. mjr. A. Zarinas, kitą – „Įstatymų sutvarkymo klausimu“ – karo valdininkas J. Grigaitis. Šie straipsniai pirmiausia turėjo būti perskaityti ir aprobuoti pačioje sekcijoje, o vėliau kariuomenei ir visuomenei galėjo būti pristatyti paskaitų pavidalu. Beje, A. Zarinas buvo paskirtas į šios draugijos statuto parengimo komisiją¹⁶⁶.

1925 m. Karinės teisės sekcijoje jau dirbo plk. ltn. R. Chodakauskas ir plk. ltn. J. Byla. Tais metais sekcija rūpinosi karinių įstatymų sutvarkymu ir domėjosi kaimyninių, kitų valstybių karinės baudžiamosios justicijos institucijų organizacija ir veiklos ypatumais. Ypač aktualus buvo kaimyninių šalių sausumos

Plk. Konstantinas Žukas. Apie 1923–1925 m.

AASK

164 1925 02 02 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 36.

165 Garbės teismas. Kaunas, *Lietuvos žinios*, 1924 m. balandžio 13 d., Nr. 87, p. 2.

166 Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chroniška. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VII, Nr. 21, p. 468.

kariuomenės karinių teismų sutvarkymas, nes Estija, Latvija¹⁶⁷, kaip ir Lietuvos teismai, rėmėsi 1869 m. Karinių įstatymų sąvadu. O, pvz., Lenkijos karinė baudžiamoji justicija, nors pradėta organizuoti tuo pačiu metu kaip Pabaltijo valstybių, rėmėsi visai kitokiais – austrų-vengrų, rusų ir vokiečių baudžiamųjų įstatymų rinkiniais, *i. e.* 1871 m. Vokietijos baudžiamuoju ir 1872 m. Karo baudžiamuoju, 1903 m. Rusijos baudžiamuoju kodeksais ir 1912 m. Austrijos-Vengrijos baudžiamąjo proceso įstatymais bei vietos kariniais įstatymais¹⁶⁸. Buvo norima ne tik sužinoti apie efektyviai veikusias karines teises institucijas, bet ir siekiama patobulinti savųjų institucijų darbą. Todėl nuošalyje neliko ir Vakarų bei Vidurio Europos karinių teismų sankloda, teisės šaltiniai ir teisinė literatūra. Tuo metu sekcija jau buvo gavusi taip reikalingos teisinės literatūros iš užsienio – Prancūzijos ir Vokietijos karinių statutų, tačiau labai trūko Estijos, Latvijos, Lenkijos, Čekoslovakijos, SSRS ir Šveicarijos karinių statutų, ypač karinio baudžiamąjo proceso teisės rinkinių. Sekcija ne tik svarstė aktualius klausimus, bet ir publikavo savo straipsnius¹⁶⁹.

167 1919–1938 m. Estijos Respublikos sausumos kariuomenėje veikė karininkų garbės teismas, pulko teismas (nuo 1935 m. sausio 18 d. kariuomenės dalies teismas) ir karinės apygardos teismas, po 1938 m. karinių teismų reformos – karininkų garbės teismas, divizijos teismas ir aukštesnysis kariuomenės teismas. Prireikus galėjo būti sudarytas karo lauko teismas. Aukščiausiojo kariuomenės teismo funkcijos buvo priskirtos civiliniam teismui – Valstybės Teismui (iki 1919 m. spalio 21 d. – Aukščiausiasis Valstybės Teismas), tiksliau, jo Baudžiamajam skyriui, dažnai įvardijamam kaip departamentui. Latvijos Respublikos kariuomenėje per visą nepriklausomybės laikotarpį veikė karininkų garbės teismas, pulko teismas, kariuomenės teismas ir Vyriausiasis kariuomenės teismas. Karo metu galėjo būti sudarytas fronto teismas, paprastai vadinamas karo lauko teismu. G. Kraomel, Estijos karo teismų sistema ir jų organizacija, *Teisė*, 1935, Nr. 30, p. 129–134; 1938 04 16 Estijos Respublikos kariuomenės karinių teismų įstatymas, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. b. 378, l. 196; 1939 01 16 Latvijos Respublikos kariuomenės karinių teismų įstatymas, *ibid.*, b. 404, l. 1–3, 27.

168 1919–1920 m. Lenkijoje veikė pulko teismas, Vyriausiosios karinės apygardos teismas ir Vyriausiasis kariuomenės teismas kaip apeliacinė, kasacinė instancija kariniams teismams bei karo lauko teismai ir ypatingieji teismai (karo padėties metu). Nuo 1920 m. atskyrus sausumos ir karinio laivyno teismų organizaciją, vietoje pulko teismo buvo įsteigtas karinės įgulos teismas. 1921 m. kariniai teismai buvo pervadinti: karinės įgulos – į karinio rajono, vyriausiosios karinės apygardos tapo karinės apygardos, o Vyriausiasis kariuomenės teismas pakeitė pavadinimą į Aukščiausiąjį kariuomenės teismą. Karinė prokuratūra, kaip ir karo kalėjimas, buvo prie karinės apygardos teismų ir Aukščiausiojo kariuomenės teismo. Prie rajoninių teismų veikė areštinės. R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w polskich siłach zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń, 2002, s. 82–89, 96, 124–128; J. Nazarewicz, *Wojskowa służba sprawiedliwości w przededniu i w pierwszym okresie wojny obronnej polski w 1939 r.*, *Wojskowy przegląd historyczny*, Warszawa, 1978, t. XXIII, Nr. 2, s. 77; [*S.d.*] Lietuvos Respublikos kariuomenės karinių teisininkų parengta Europos valstybių karinių teismų apžvalga, *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 596, l. 227.

169 1925 09 18 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *Ibid.*, f. 889, ap. 1, b. 25, l. 49–49 v.

Kitąmet sekcijos pirmininkas gen. ltn. P. Šniukšta laikinai atsisakė pirmininko pareigų dėl šeiminių aplinkybių ir ligos¹⁷⁰, todėl jį pakeitė ats. gen. A. Zarinas, bet sekretoriumi liko ats. gen. ltn. J. Grigaitis¹⁷¹. Tik vėliau pirmininku tapo kpt. V. Mieželis. Šį kartą buvo naujų darbų ir pasiūlymų. Plk. ltn. J. Papečkys kariniams teisininkams siūlė parašyti monografiją „Apie kariams skiriamas bausmes Lietuvos kariuomenėje“¹⁷², bet daugelis jų buvo užsiėmę karo baudžiamosios teisės ir proceso, drausmės statutų¹⁷³ ir kitų karinių teismų reorganizacijos projektais¹⁷⁴. O dėl lėšų trūkumo iš visų darbų buvo įgyvendintas tik Kariuomenės drausmės statutas, nes prie projektų daugiausia dirbta savo lėšomis. Iš dalies buvo atlikta Kariuomenės teismo reorganizacija – panaikinta dalis etatų, dalis karininkų išleista į atsargą. Metų pabaigoje karinės teisės sekcijos nariais buvo kpt. V. Mieželis, mjr. P. Rimša, mjr. S. Šveikauskas, plk. ltn. E. Balbachas, plk. ltn. P. Budrevičius, plk. ltn. J. Papečkys, plk. V. Engleris, plk. E. Vimeris, gen. ltn. P. Šniukšta, ats. kpt. M. Rošinskas, ats. mjr. J. Zdanavičius, ats. gen. ltn. J. Grigaitis ir ats. gen. A. Zarinas¹⁷⁵.

Plk. ltn. Romanas Chodakauskas. Apie 1923–1926 m.

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2002, t. II, p. 260

170 1926 02 26 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos pranešimas Karinės teisės sekcijos nariams, *ibid.*, l. 76.

171 1926 10 24 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 79.

172 *Ibid.*, l. 79 v.

173 Per visą Lietuvos kariuomenės egzistavimo laikotarpį (1918–1940 m.) buvo išleisti 4 drausmės statutai: *Laikinasis drausmės (disciplinos) statutas*, Kaunas, 1919, 4 p.; *Drausmės statutas*, Kaunas, 1920, 30 p.; *Vidaus tarnybos statutas. III dalis. Drausmės baudimo taisyklės*, Kaunas, 1928, 28 p. (perleistas 1931–1932 m.); *Kariuomenės drausmės statutas*, Kaunas, 1935, 27 p. (perleistas 1937 m.).

174 1926 11 01 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 91–91 v.

175 1926 11 14 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos narių sąrašas, *ibid.*, l. 90.

Mjr. Pranas Rimša. Apie 1925–1928 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 66

Kpt. Petras Gužas. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs. P-6502

Kaip ir anksčiau, sekcija tęsė įprastus savo darbus – Kariuomenės teismo tarnautojai ir kiti sekcijos nariai dirbo įvairiose komisijose prie KAM ir Teisingumo ministerijos. Tuo pačiu metu jie dirbo ir savo tiesioginius darbus. Gen. ltn. P. Šniukšta perskaitė pranešimą „Klausimų pateikimas Kariuomenės teismo nagrinėjamose bylose“¹⁷⁶, ats. gen. ltn. J. Grigaitis dalyvavo Karinės prievolės įstatymo, o plk. V. Engleris – Ginkluotųjų pajėgų valdymo, karių tarnybos eigos ir drausmės statuto įstatymų projektams parengti komisijų darbe¹⁷⁷. Prie sekcijos prisijungdavo vis nauji nariai. Tais metais prie jos prisijungė kapitonai J. Matulevičius, V. Gurevičius (nuo 1940 m. – Giriūnas)¹⁷⁸ ir P. Gužas¹⁷⁹.

1928 m. prasidėjo naujais darbais. Karo baudžiamojo statuto projektui parengti buvo sudaryta speciali iš sekcijos narių sudaryta komisija, pirmininkaujama

176 1927 10 30 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 99–99 v.

177 1927 11 21 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 103–103 v.

178 1927 11 13 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 101–101 v.

179 1928 m. liepos mėn. Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos narių sąrašas, *ibid.*, l. 119.

Kpt. Vincas Gurevičius. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-6501

Kpt. Julius Matulevičius. 1929 m.

LCVA Fs, P-04083

gen. ltn. E. Vimerio, jai skirta lėšų. Tačiau jų užteko tik porai mėnesių, vėliau komisija dirbo be atlyginimo, norėdama pabaigti parengti bent bendrąją statuto dalį, bet apsvarstyta tik ypatingoji dalis iki karinės tarnybos vengimo. Daugiausia komisija rėmėsi 1910 m. Rusijos imperijos Karo baudžiamojo statuto projektu ir nagrinėjamu laikotarpiu veikusiais lenkų, prancūzų, sovietų, šveicarų ir vokiečių kariniais įstatymais¹⁸⁰. Tuo metu ats. plk. ltn. J. Papečkys perskaitė pranešimą „Karo baudžiamojo proceso pagrindiniai dėsniai“. Tai buvo dar viena aktuali tema¹⁸¹.

Kaip jau minėta, sekcija stengėsi paliesti svarbiausius karinių teismų sutvarkymo klausimus. Tuo metu daug kritikos sulaukė pulko teismas, kurį karinių teisininkų teigimu, buvo galima prilyginti taikos teismo nuovadai. Jis kaip toks turėjo išlikti, tik jo narys teisėjas turėjo būti aukštesnės kvalifikacijos. Buvo pasiūlymų prie divizijų / karinės apygardos įsteigti alternatyvų jam teismą. Pasiūlymas

180 1930 11 02 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 147–149.

181 1928 01 29 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 114.

Plk. Viktoro Englerio vizitinė kortelė. Apie 1925–1932 m.

Giedriaus Sakalausko asmeninė kolekcija

sulaukė daug diskusijų, net įžiebė polemiką karinėje spaudoje¹⁸². Prie šio klausimo buvo nuolat grįžtama, todėl buvo svarstomi visi privalumai ir trūkumai. Manoma, kad tuo metu vietoje pulko teismo įsteigti divizijos teismą

nebuvo tikslinga, nes pulkai galėjo likti be teisės specialistų, o taikos metu dėl divizijos dislokacijos būtų atsiradę daug nereikalingų komandiravimų, laiko gaišinimo, tam turėjo būti papildomai skiriama lėšų, o karo metu dėl priešiškos teismo darbas būtų beveik nevykęs¹⁸³. Ne kartą pabrėžta, kad pulko teismas buvo gerai susipažinęs su savo veiklos teritorija, kariais, buvo mobilus ir nereikalavo didelio finansavimo, bet pulko vadas galėjo daryti įtaką teismui, kartais taikė per griežtas bausmes, o karininkus atitraukdavo nuo tiesioginių pareigų, turėjo mažai kvalifikuotų teisininkų. Sekcijos susirinkimuose aktyviausias šia tema buvo plk. V. Engleris, kuris skaitė pranešimus apie pulko teismo reorganizaciją, karo justicijos ir karo teismų sutvarkymą užsienyje¹⁸⁴.

Atkreiptinas dėmesys, kad 1931 m. kovo mėn. sekcija buvo kaip niekada gausi, t. y. jos veikloje dalyvavo 23 nariai: gen. ltn. P. Šniukšta, gen. ltn. E. Vimeris, plk. P. Budrevičius, plk. V. Engleris, plk. ltn. V. Matulevičius, mjr. J. Gudavičius, mjr. V. Gurevičius, mjr. J. Matulevičius, mjr. V. Mieželis, mjr. A. Rudminas, mjr. Tomas Sereika, mjr. A. Urbelis, kpt. A. Dailidė, kpt. Antanas Gruodis, kpt. P. Kuginis, kpt. A. Lapšys, kpt. Antanas Macelis, kpt. Alfonsas Šepetys, ats. gen. A. Zarinas, ats. gen. ltn. J. Grigaitis, ats. plk. ltn. E. Balbachas, ats. plk. ltn. P. Gu-

182 1930 12 14 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 168–170.

183 B. Juškys, *Teismo specialybė ir kariškieji teismai ...*, p. 91.

184 1931 02 08 Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 173–174.

Mjr. Vladas Mieželis. Apie 1928 m.

LCVA Fs, P-4456

Kpt. Adolfas Lapšys. 1929 m.

LCVA Fs, P-6504

žas, ats. plk. ltn. J. Papečkys¹⁸⁵. Draugijai susijungus su Karininkų ramove, sekcijos veiklos kryptis nepakito. Jos nariai buvo įtraukiami į specialių komisijų veiklą, kur aktualizavo jau draugijos veiklos metu paliestas temas.

Tarkime, 1926 m. sausio 21 d. Kariuomenės teismo nuolatiniam nariui karo valdininkui J. Grigaičiui ir teismo sekretoriui mjr. V. Matulevičiui buvo pavesta parengti sąvado XXII knygos projektą. Tam tikslui buvo suteiktas 15 tūkst. Lt avansas reikiamai literatūrai ir kanceliarinėms priemonėms susipirkti, išversti knygą į lietuvių kalbą, pateikti išspausdintą variantą ir pan.¹⁸⁶ Tačiau, kaip parodys tolimesni įvykiai, prie šio projekto bus grįžtama dar ne kartą.

Galima teigti, kad panašios komisijos įvairiems įstatymų rinkiniams parengti buvo sudaromos nuolat. Viena tokių komisijų, sudaryta iš teismo specialybės karininkų ir KAM juriskonsulto, pateikdavo įvairių tobulintinių įstatymų rinkinių projektus Karo tarybos posėdžių metu. Pvz., buvo nagrinėjamas Karinių

185 1931 m. kovo mėn. Lietuvos Respublikos KAM Karo mokslo draugijos karinės teisės sekcijos narių sąrašas, *ibid.*, l. 182.

186 1926 01 29 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo tvarkomojo posėdžio nutarimas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 96, l. 98.

Kpt. Antanas Macelis. 1929 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 87

teismų sutvarkymo statuto projektas. Jis teisiniu požiūriu buvo pripažintas tinkamu ir priimtiniu, nes reikėjo įgyvendinti vietos karinių teismų reformą, karinėje žinyboje įsteigti kasacinį teismą, kurį sudarytų kariniai teisininkai. Tačiau dėl kariuomenės dydžio ir lėšų trūkumo buvo nuspręsta įsteigti tik atskirą skyrių prie Vyriausiojo Tribunolo ir pavadinti jį Kariniu kasaciniu skyriumi¹⁸⁷.

1927 m. vasario 24 d. krašto apsaugos ministrui įsakius, Kariuomenės teismo pirmininkas gen. ltn. P. Šniukšta sušaukė pasitarimą 1869 m. Karinių įstatymų sąvado

knygų sutvarkymo klausimams aptarti. Buvo pakviesti plk. E. Vimeris ir plk. V. Engleris, atskiru kvietimu – ats. gen. ltn. J. Grigaitis. Po kovo 2 d. įvykusio pasitarimo komisija nusprendė vadovautis pastarojo pasiūlytu sąvado sutvarkymo projektu. Prie KAM buvo įsteigta Vyriausioji karinių įstatų (įstatymų sąvado) sutvarkymo komisija. Ji numatė sąvado sutvarkymo galimybes, sudarė planus ir savo žinioje turėjo keturias papildomas sąvado sutvarkymo komisijas: Kariuomenės organizacijos, Kariuomenės tarnybų, Kariuomenės ūkio ir Kariuomenės teismo. Kiekviena iš šių komisijų rengė savo srities įstatymų projektus¹⁸⁸. Vyriausioji karinių įstatymų sąvado komisija, kaip ir jai pavaldžios komisijos, buvo sudaryta iš pirmininko ir dviejų narių. Posėdžiuose privalėjo dalyvauti visų keturių komisijų pirmininkai. Komisijos pirmininku buvo skiriamas Kariuomenės teismo karininkas, o nariais – generalinio štabo ir intendantūros karininkai. Kariuomenės organizacijos komisijos pirmininkas buvo taip pat generalinio štabo karininkas,

187 1926 04 26 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio teisėjo plk. V. Englerio raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 483, ap. 7, b. 18, l. 94–96.

188 1927 03 02 Lietuvos Respublikos KAM Vyriausiosios karinių įstatymų sąvado sutvarkymo komisijos protokolas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 189, l. 1–2.

Gen. ltn. Petras Šniukšta ir kpt. Vincas Gurevičius kabinete. Kaunas, apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-06490

o nariai parinkti iš teismo specialybės ir rikiuotės karininkų tarpo. Kariuomenės tarnybų komisijos struktūra buvo tokia pat, tik Kariuomenės ūkio komisijos pirmininkas buvo iš intendantūros tarnybos, o nariai – iš intendantūros ir rikiuotės karininkų. Kariuomenės teismo komisijos pirmininku buvo skiriamas teismo karininkas, nariais – Kariuomenės teismo ir generalinio štabo karininkai. Vyriausioji komisija pagal savo kompetenciją galėjo kviesti ekspertus, vertėjus ir jiems mokėti atlyginimą už atliktus darbus¹⁸⁹.

Tobulinant karinius įstatymus ir teismų sistemą, buvo nutarta parengti Karo baudžiamąjį ir Karinių teismų sutvarkymo statutus. Tam reikalui sutvarkyti buvo skirta po 4 tūkst. Lt, tik Karo baudžiamojo proceso statutui parengti, kaip sudėtingesniai darbai, – 16 tūkst. Lt. Komisijos posėdžių dalyvių atlyginimams buvo numatyta skirti 18 tūkst. Lt, vertimo, projektų spausdinimo, ekspertų konsultacijoms – 8 tūkst. Lt. Iš viso buvo sudaryta 50 tūkst. Lt sąmata, tačiau darbai taip ir liko nebaigti¹⁹⁰. Jie buvo atnaujinti po poros metų, kai 1929 m.

189 *Ibid.*

190 1927 m. Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo komisijos sąmata karinių teismų įstatymams paruošti, *ibid.*, b. 562, l. 59.

gruodžio 10 d. Kariuomenės teismo pirmininkas teismo gen. ltn. P. Šniukšta įteikė krašto apsaugos ministrui raportą dėl Karinių įstatymų sąvado XXII knygos ir naujam statutui sutvarkyti skirtos komisijos sudarymo¹⁹¹. Gruodžio 23 d. buvo sudaryta komisija, kuri turėjo atlikti sąvado XXII knygos pakeitimo ir papildymo darbus. Komisijos pirmininku buvo paskirtas gen. ltn. E. Vimeris, nariais – plk. V. Engleris ir plk. P. Budrevičius. Prireikus galėjo būti kviečiami ir kiti pagalbinais asmenys. Tačiau dėl karinės vadovybės kaitos, finansavimo ir kitų tiesioginių karinių teisininkų darbų komisijos darbas iki galo nebuvo atliktas¹⁹².

Ats. gen. ltn. Juozas Grigaitis. Apie 1930 m.

LCVA Fs, P-03232

Yra žinoma, kad 1938–1940 m. Vyriausiojo Tribunolo karinis teisėjas plk. J. Matulevičius ir karinio prokuroro padėjėjas plk. T. Sereika buvo komandiruoti į Valstybės Tarybą, kur Baudžiamojo statuto projektą rengianti komisija, pirmininkaujama Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotojo ats. plk. ltn. J. Papečio, rengė ir Karo baudžiamojo statuto bendrosios dalies projektą, derino jį su Baudžiamojo statuto bendrąja dalimi¹⁹³. Deja, šis projektas, kaip ir daugelis kitų, dėl pirmosios sovietų okupacijos liko neįgyvendintas.

Tenka pasakyti, kad Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžioje trūko modernių statutų, todėl paskubomis laikinai buvo leidžiami nauji, kuriami jų projektai, įvairios karinių teisininkų ir kitų specialistų darbo grupės atliko sąvado XVI, XXII–XXIV knygų kodifikacijos darbus (atskiro kodifikacinio darbo reikalavo

191 1929 12 10 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, b. 10, l. 143.

192 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 89/11, Kaunas, 1929 m. gruodžio 23 d.; S. Danilevičius, *Kelios mintys dėl pulkų teismų santvarkos ir raštvedžių ...*, p. 245.

193 1939 01 18 Lietuvos Respublikos KAM krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio raštas Valstybės Tarybos pirmininkui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 489, l. 312.

ir įsakymai kariuomenei), tačiau įstatymų projektai buvo rengiami spontaniškai, padrikai ar atsiradus neatidėliotinam poreikiui. Taip buvo per visą Nepriklausomybės laikotarpį. Kaimyninėse šalyse – anksčiau nei Lietuvoje – buvo parengti ir vietos sąlygoms pritaikyti bei gimtąja kalba išleisti ne tik karinių teismų įstatymai, bet ir karo baudžiamieji statutai. Tuo metu vietos kariniai teisininkai 1940 metams jau buvo parengę šalies Karinių teismų santvarkos įstatymo projekcinį variantą, kuris rėmėsi naujausia to meto patirtimi ir teisėkūros pasiekimais, tačiau dėl nedidelių teisinių kazusų ir pirmosios sovietų okupacijos taip ir liko neįgyvendintas.

Kitų kariškų komisijų ir komitetų darbe taip pat netrūko teismo karininkų. Jie kartu su karine vadovybe, kitų kariuomenės dalių karininkais dalyvavo Karo tarybos posėdžiuose, privataus turto sekvestro valstybės reikalams, valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų, karinės prievolės skundų, egzaminų aukštesniam teismo specialybės karininko laipsniui gauti, naujokų sveikatos tikrinimo, Kauno apylinkės rinkimų į Seimą, tarpžinybinių komisijų ir Karo invalidams šelpti komiteto darbe. Nuo pat Lietuvos karininkų ramovės¹⁹⁴ įkūrimo pradžios jos valdymo organuose kartu su kitų tarnybų karininkais dirbo aukšto rango Kariuomenės teismo karininkai. Tik nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio į juos dėl einamų pareigų negalėjo būti renkami Kariuomenės teismo pirmininkas ir karinis prokuroras.

Kariniams pareigūnams buvo draudžiama būti politinių partijų ir politinių organizacijų nariais ir dalyvauti jų veikloje, bet jie buvo aktyvūs įvairių organizacijų nariai potarnybinėje veikloje. Pvz., J. Papečkys buvo vienas iš LŠS steigėjų, dalyvavo Lietuvos meno kūrėjų, Lietuvos teisininkų draugijos ir Vilniaus vadavimo sąjungos veikloje¹⁹⁵. J. Grigaitis dar tarnybos metu prisidėjo prie Spaudos fondo kooperatyvo, 1921 m. organizavo knygų spausdinimo bendrovę „Raidė“ (nuo 1926 m. – kooperatyvas), priklausė Lietuvos teisininkų draugijai¹⁹⁶. Jai priklausė ir karininkas E. Vimeris. Kitokio profilio veikloje dalyvavo karininkai

194 Lietuvos karininkų ramovė savo veiklą pradėjo 1919 m. liepos 23 d., kai buvo įsteigtas Kauno igulos karių klubas. 1922 m. lapkričio 19 d. klubas suskilo į Kauno igulos karininkų korporacijos ir kareivių klubus ir vėliau pakeitė pavadinimą į Lietuvos kariuomenės karininkų ir karo valdininkų klubą. 1924 m. balandžio 30 d. klubas pavadintas Lietuvos karininkų ramove.

195 A. Ažubalis, *Jie kūrė karo pedagogiką Lietuvoje ...*, p. 429.

196 1938 12 06 Lietuvos Respublikos KAM ats. brg. gen. J. Grigaičio siunčiamos žinios KAM Vyriausiojo spaudos ir švietimo skyriaus enciklopedinio leidinio redakcinei komisijai, *LMAVB RS*, f. 187–14, l. 26.

J. Gudavičius (buvo Lietuvos aeroklubo narys), J. Danauskas ir T. Sereika (buvo Lietuvos taisyklingos medžioklės ir žūklės draugijos nariai).

Tik su kariuomenės vado leidimu Kariuomenės teismo civiliams tarnautojams leista dalyvauti tam tikrų organizacijų veikloje: Kriaučeliūnui¹⁹⁷ – studentų atsargos karininkų korporacijoje „Ramovė“¹⁹⁸, Armonui Pričkaičiui – studentų sūduvių korporacijoje „Sudavia“, o kitiems, pvz., A. Rėzai ir Vytautui Pranciškui Elertui, įsakyta išstoti iš Lietuvių tautinės jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“¹⁹⁹. Turimomis žiniomis, Slaptai karininkų sąjungai, dariusiai įtaką politiniam ir visuomeniniam šalies gyvenimui, vienu metu priklausė ir Kariuomenės teismo kpt. J. Steponaitis²⁰⁰.

Įdomu tai, jog būdami teismo specialybės atsargos karininkai, jie buvo aktyvūs įvairių draugijų ir organizacijų nariai. Pvz., ats. mjr. K. Žalkauskas priklausė dešiniems Vakarų masonams (Kionigsbergo ložė), o 1935 m. buvo išrinktas dar vienos paramasoniškos organizacijos – Kauno „Rotary“ klubo – pirmininku, Teisininkų draugijos nariu, dalyvavo studentų korporacijos „Romuva“, Baltų ir Baltoskandijos vienybės draugijų veikloje²⁰¹. 1938 m. birželio 4 d. advokatas ats. kpt. I. Urbaitis buvo Šiaulių „Rotary“ klubo įkūrėjas ir pirmininkas. Deja, klubas nebuvo užregistruotas „Rotary“ klubo JAV knygoje²⁰². Advokatas atsargos pulkininkas R. Chodakauskas priklausė šviečiamosios kultūros draugijos „Dai-

Ats. kpt. Jonas Danauskas. Apie 1923–1925 m.

1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 45

197 Tyrimo autoriui nėra žinomas tikslus asmens vardas.

198 1936 02 17 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės štabo viršininko plk. J. Černiaus raštas Kariuomenės teismo prokurorui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 489, l. 307.

199 1936 02 14 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės štabo viršininko plk. J. Černiaus raštas Kariuomenės teismo pirmininkui, *ibid.*, b. 347, l. 3.

200 *Gen. Povilas Plechavičius*, sud. P. Jurgėla, P. Jurkus, Brooklyn, 1978, p. 35.

201 L. Kastanauskaitė, *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*, Vilnius, 2008, p. 23, 31, 37, 284.

202 E. Urbaitis, *Nubausti. Igno Urbaičio ir jo artimųjų likimas okupuotoje Lietuvoje*, Vilnius, 2007, p. 39.

na“ kolektyvui²⁰³, o V. Engleris dirbo Lietuvos rusų bendruomenei – buvo Kauno stačiatikių katedros seniūnas ir Kauno mokytojų draugijos Rusų gimnazijos globėjų tarybos narys²⁰⁴. Ats. plk. P. Budrevičius aktyviai dalyvavo Lietuvos skautų sąjungos, kaip paramilitarinės organizacijos, veikloje²⁰⁵. Ats. plk. lt. J. Liandsbergis buvo akcinės draudimo draugijos „Lietuva“ valdytojas, Lietuvos prekybos ir pramonės rūmų, nuo 1936 m. – Prekybos, pramonės ir amatų rūmų kandidatas, narys, priklausė jų Kredito korporacijai ir jos draudimo sekcijai²⁰⁶.

Apibendrinant galima teigti, kad teismo specialybės karininkai dirbo savo tiesioginį – teisminį darbą ir vykdė kitas jiems pavestas tarnybines užduotis. Tuo pačiu metu jie priklausė draugijoms ir organizacijoms, kurių veikloje aktyviai dalyvavo. Daugiausia dirbo rengiant, tobulinant valstybės ir kariuomenės įstatyminę bazę, puoselėjant karo ir teisės mokslą, valstybės ir kariuomenės istoriją, jos tradicijas. Tačiau kariams ir KAM civiliams tarnautojams nebuvo galima dalyvauti politinių ir panašių organizacijų veikloje, o kitų organizacijų veikloje – tik su kariuomenės vado leidimu. Nesilaikant šių draudimų grėsė pašalinimas iš tarnybos. Teismo specialybės karininkai už savo darbą tarnybos ir ne tarnybos metu buvo įvertinti Lietuvos Respublikos kariniais, valstybiniais, visuomeniniais ir užsienio šalių apdovanojimais.

2.2. Pulko teismas

Tik įsteigto pulko teismo kompetencija buvo platesnė, nes dar nebuvo kitų karinių teismų. Jam buvo teisingos karininkų, išskyrus bataliono vado ir kitų karininkų viršininkų, prilygintų minėtai užimamai vietai, kareivių (nuo 1927 m. tik jų²⁰⁷), KAM civilių tarnautojų ne karininkų vietose, karo belaisvių (karo padėties metu), šaulių (tik už tarnybinius nusikaltimus) nusikalstamos veikos, už kurias grėsė bausmės, nesusijusios su teisių susiaurinimu. Teismas galėjo nagrinėti civilinius ieškinius baudžiamosiose bylose dėl padarytų nuostolių fiziniam asmeniui arba valstybei, kurie neviršijo 10 tūkst. auksinų, kai išėikvotų ir pavogtų

203 „Dainos“ draugija, <http://teatras.mch.mii.lt/Muzika/Dainos_draugija.htm>, [žiūrėta: 2011 m. spalio 17 d.].

204 N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, *Rusai Lietuvoje Respublikos visuomenėje 1918–1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius, 2009, p. 118.

205 G. Globys, Lietuvos kariuomenės karininkų skautiška veikla 1918–1940 m., *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22, p. 146, 148.

206 V. Terleckas, *Lietuvos bankininkai. Gyvenimo ir darbų pėdsakai 1918–1940*, p. 270–272.

207 Pulko teismo įstatų pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1927, Nr. 250/1632.

1-ojo husarų pulko teismas. Kaunas, 1926 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17315/76

daiktų vertė buvo ne didesnė nei 1 tūkst. auksinų²⁰⁸, vėliau iki 2–2,5 tūkst. auksinų ir jau įsigaliojus vietos valiutai – 200–250 Lt²⁰⁹. Pulko teismas vadovavosi 1869 m. Karinių įstatymų sąvado XXII, XXIII ir XXIV knygomis iki 1907 m., 1903 m. Baudžiamojo ir 1922 m. Karo baudžiamojo statuto, Laikiniųjų Armijos (Kariuomenės) teismo ir Pulko teismo įstatų straipsniais ir jų papildymais, kitomis teisės normomis, kurios neprieštaravo veikiančioms valstybės įstatymams.

Atkreiptinas dėmesys, kad neretai net mažesnės kariuomenės dalys pulko teismo reikalais buvo priskiriamos prie didesnių junginių. Ne išimtis – LŠS, kuri buvo pavaldi KAM ir nuo 1935 m. veikė kaip visuomeninė karinė organizacija. Pvz., 1927 m. šaulių rinktinės pulko teismo reikalais buvo priskirtos prie karinių vienetų: II Utenos ir VI Vilkmergės – prie 1-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, V Kaišiadorių ir XVII Kauno – prie 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, X Rokiškio ir XII Panevėžio – prie 4-ojo

208 Pulko teismo įstatų [paragrafų] 28 ir 29 pakeitimai, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 28/323; S. Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais ...*, p. 36.

209 1926 03 06 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo l. e. karinio valstybės gynėjo pareigas plk. V. Englerio parengta karių bylų nuosprendžių ištrauka, *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 18, l. 93.

pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo, IV Tauragės, XIII Mažeikių, XV Kretingos ir XX Klaipėdos – prie 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegidžio, III Telšių, VII Šiaulių, XI Raseinių ir XVIII Biržų – prie 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto, XIV Marijampolės – prie 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio, IX Lazdijų ir XIX Alytaus – prie 2-ojo ulonų Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės, XVI Kėdainių – prie 2-ojo artilerijos, I Šakių ir VIII Vilkaviškio – prie 4-ojo artilerijos pulko²¹⁰. Nuo 1935 m. už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus, priesaikos ar pasižadėjimo sulaužymą, neleistiną ginklo pavartojimą, šaulio garbę žeminančius veiksmus šaulių bylos buvo teisingos kariniam teismui arba jie buvo baudžiami drausmės nustatyta tvarka kaip kariai²¹¹. Net Kariuomenės teismas pulko teismo reikalais buvo priskirtas prie pulko arba komendantūros, bet pastarojoje, lyginant su karinėmis dalimis, nusikaltimų ir didesnių nusižengimų beveik nepasitaikydavo.

Šio nuolatinio teismo autoritetą kariuomenėje buvo stengiamasi palaikyti aukščiausiu lygiu. Vien už teismo ir jo narių kritiką ir įžeidimus buvo traukiama teismo atsakomybėn. Pvz., 1931 m. Karo kalėjimo ir drausmės dalies komandos eil. Stasys Tamašauskas už viršininko keiksnoją, šiam vykdant tiesiogines pareigas, ir pulko teismo šmeižimą buvo patrauktas 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko atsakomybėn²¹². Buvo ir kitų nusižengimų, už kuriuos grėsi didesnė atsakomybė. Pvz., 1920 m. sausio 15 d. 2-ojo pėstininkų atsargos bataliono pulko teismas nagrinėjo 3-iosios kuopos kareivio Andriaus Noreikos bylą, kurioje jis buvo kaltinamas grasinančio laiško milicijos pareigūnui parašymu. Teismas, atsižvelgęs į tai, kad karys teistas nebuvo ir neturėjo drausmės nuobaudų, įstojo į kariuomenę savanoriu, įvertinęs kaltinamojo amžių (21 m.), pavyzdinę tarnybą, tai, jog pripažino savo kaltę, nuteisė jį septynių parų arešto bausme. Tačiau Baudžiamasis statutai už tokį poelgį numatė iki dviejų mėnesių kalėjimo²¹³.

Dažniausiai pulko teismas nagrinėjo bandymo pasipelninti bylas. Teiktinas toks pavyzdys. 1920 m. lapkričio 19 d. 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko

210 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 114/3, Kaunas, 1927 m. rugsėjo 20 d.

211 Šaulių sąjungos įstatymas, VŽ, Kaunas, 1935, Nr. 490/3423.

212 Karo kalėjimo ir drausmės daliai įsakymas Nr. 152/2, Kaunas, 1931 m. birželio 1 d., LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 429, l. 98.

213 1920 01 15 Lietuvos Respublikos KAM 2-ojo atsargos bataliono pulko teismo nuosprendis, *ibid.*, f. 1546, ap. 1, b. 12, l. 2.

teismas viešai nagrinėjo pulko 4-osios kuopos kareivių Juozo Sarpaliaus ir Juozo Valadkaičio bylą, kurioje jie buvo kaltinami iš 1-ojo atsargos bataliono ligoninės sandėlio pavogę 4 amerikietiškus švarkus ir 3 kelnes, paklodę, vasarines kelnes ir marškinius, iš tarnybos draugų – 3 vokiškas ir amerikietiškas milines, amerikietiškus švarkus, o eil. J. Valadkaitis taip pat dar buvo kaltinamas iš kuopos karių Bitino, Budininko ir Smolsko²¹⁴ pavogęs laikrodžius, praradęs savo uniforminį švarką. Remiantis Baudžiamojo statuto 581 str. ir sąvado XXII knygos 162 str., kareiviai buvo nubausti vienerių metų kalėjimo bausme, įskaitant penkių mėnesių ir 12 d. arešto laiką, praleistą pulko areštinėje iki teismo. Teismas taip pat prašė pulko vado, kad šis patrauktų baudžiamojon atsakomybėn asmenis, supirkinėjančius tokius valdiškus daiktus²¹⁵. Labiausiai amerikietišką karinių uniformų prekyba suklestėjo laikinojoje sostinėje, kur civiliai iš jų siūdavosi kasdienius, o kartais išėginius rūbus.

Pasitaikydavo atvejų, kada buvo galima taikyti ištis švelnesnes bausmes. Pvz., 1929 m. rugsėjo 12 d. 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko teismas nagrinėjo Karo kalėjimo ir drausmės dalies eil. Antano Karpio bylą dėl pakelio tabako vagystės iš tos pačios komandos eil. Petro Matučio. Remiantis Baudžiamojo statuto 581 str., kareivis buvo nubaustas trijų mėnesių paprasto kalėjimo bausme, bet Karo baudžiamojo statuto 8 str. IV² pastaba numatė galimybę ją pakeisti tokia pat karo kalėjimo bausme²¹⁶.

Labai ilgą laiką pulko teismų darbe buvo įžvelgiama problemų, trūkumų. Vienas iš didesnių sunkumų buvo reikiamų įstatymų rinkinių ir karinės teisės specialistų trūkumas, turėjęs įtakos teismo darbui. Pirmiausia pulko teismai kai kada padarydavo „fantastiškų sprendimų“, t. y. peržengdavo savo kompetencijos ribas, paskirdavo neteisingas bausmes ir pritaikydavo neteisingus įstatymus arba neteisingai atlikdavo kvotą. Todėl dar 1921 m. buvo prašoma krašto apsaugos ministro komandiruoti karinį teisininką arba net sudaryti komisiją iš Armijos / Kariuomenės teismo karinių pareigūnų tokiems sprendimams patikrinti, vizi-

214 Tyrimo autoriui nėra žinomi šių kareivių vardai.

215 1920 11 19 Lietuvos Respublikos KAM 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko teismo sprendimas, *ibid.*, l. 20–20 v.

216 1929 09 12 Lietuvos Respublikos KAM 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko teismo sprendimas, *ibid.*, f. 507, ap. 8, b. 41, l. 8.

Pulko teismo posėdis. 1939 m. gegužės mėn.

LCVA Fs, P-27650

tuoti karines įkalinimo įstaigas ir patikrinti jų teisėtumą²¹⁷. Teiktini tokie pavyzdžiai. Pulko teismas skirdavo iki 3 m. karo kalėjimo bausmes, nors, remdamasis Karo baudžiamojo statuto 51 str., galėjo skirti tik iki 4 mėn., arba vietoje kalėjimo bausmės taikydavo drausmės dalių bausmę ir pan.

Netrūko ne tik procedūrinių, bet ir raštvedybos – bylų saugojimo ir pateikimo – pažeidimų ir pan.²¹⁸, todėl viena primygtinių pulko teismui keliamų sąlygų buvo išnagrinėtos bylos sutvarkymas. Pirmieji bylos lapai nurodė, kuo remiantis byla buvo sudaryta, prie bylos buvo pridedamas dalies vado arba įstaigos viršininko įsakymas dėl kvotos paskyrimo, kvotos duomenys ir įsakymas, kuriuo remiantis karys buvo atiduotas teismui, jo tarnybos lapas, ištrauka iš dalies nuobaudų žurnalo apie teisiamąjį, daiktiniai įrodymai, teismo posėdžio žurnalas. Tokia byla buvo įdėta į aplanką, surišta, sunumeruoti jos lapai²¹⁹. Pulko teismo sprendimų nuorašai, o prireikus ir tarnybos lapas, žinios iš nuobaudų žurnalo,

217 1921 10 31 Lietuvos Respublikos KAM Vyriausiosios kariuomenės brigados vado mjr. A. Merčio raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 10, ap. 1, b. 35, l. 523.

218 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 208; M. Kuodys, *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m. Humanitarinių mokslų krypties istorijos srities (05H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2009, p. 230.

219 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 231/3, Kaunas, 1923 m. gruodžio 31 d.

įrodymai buvo siunčiami Armijos / Kariuomenės teismo kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui.

Kaip jau buvo minėta, pulko teismo institucija teikė savo darbo periodines kiekvieno ketvirčio žinias ir metines ataskaitas, kurias siųsdavo Armijos / Kariuomenės teismui, o šis, parengęs visų pulko teismų bendrą bylą apyskaitą ir likus ne mažiau kaip 30 dienų iki ketvirčio ar metų pabaigos, teikdavo žinias krašto apsaugos ministrui. Pulko teismas žinias apie nuteistuosius siųsdavo atitinkama forma: geltonos spalvos žinių lapą – apie nuteistuosius, kurie buvo nubausti didesne nei paprasto kalėjimo bausme, paprastai už nusikaltimus siekiant pasipelninti (vagystė, sukčiavimas, pasisavinimas, išėikvojimas, sutarčių sudarymas), baltos spalvos žinių lapą – apie kitus nuteistuosius; žalios spalvos žinių lapą – apie lygtinai nuteistus asmenis²²⁰. Kariuomenės dalys buvo įpareigosios pristatyti ne tik šias žinias apie pulko teismo darbą, bet ir pulko teismo sudėties sąrašą du kartus per metus (kas pusmetį – iki birželio ir gruodžio mėn.) kariuomenės štabo Rikiuotės skyriui²²¹.

Nuo 1935 m. jau visi kariniai teismai (Kariuomenės, karo / karo lauko ir pulko) A formos (geltonuose) blankuose siuntė VSD žinias apie kiekvieną nubaustą, išteisintą asmenį ir nutrauktą kvotą arba bylą. Atskirai tik karinis proku-

Bernst., Kuprinės pabiros. Iš šviesios praeties į tamsią ateitį – iš pulko krautuvės į pulko daboklę.

Karys, 1930, Nr. 39, p. 782

220 Įsakymas kariuomenei Nr. 8/1, Kaunas, 1930 m. sausio 31 d.

221 Įsakymas kariuomenei Nr. 174/1, Kaunas, 1923 m. rugsėjo 27 d.

roras siuntė žinias apie kiekvienos atliktos kvotos nutraukimą C formos (žaliuose) blankuose. Kariuomenės teismo kariniai tardytojai ir dalių viršininkai teikė žinias D formos (raudonuose) blankuose apie kiekvieną patrauktą atsakomybės asmenį ir apie kiekvieną patrauktą pulko ir karo / karo lauko teismo atsakomybės asmenį. Žinios buvo siunčiamos ir Centriniam statistikos biurui²²².

Pulko teismas sprendė mažesnės svarbos bylas, dažnai viršydavo savo kompetenciją, nes trūko karinės teisės specialistų, taip pat teisės šaltinių ir teisinės literatūros. Teismas įvairiu laiku galėjo taikyti karo ir paprasto kalėjimo, drausmės dalių, arešto bausmes ir pinigines baudas. Nuo 1925 m. teismo kompetencijai nebebuvo priskiriami nusikaltimai, už kuriuos grėsė drausmės dalių, areštinės ir karo kalėjimo bausmės²²³, nes anksčiau Armijos / Kariuomenės ir pulko teismo, atskiro kariuomenės dalies viršininko sprendimu nuteisti kareiviai, dažniausiai už nedidelius nusižengimus, net neatlikus kvotos galėjo būti išsiųsti į drausmės dalį, kuri buvo sudaryta remiantis carinės Rusijos kariuomenės drausmės dalinio pavyzdžiu.

2.3. Karo / karo lauko teismas

Karo / karo lauko teismas savo kompetencija skyrėsi nuo kitų karinių teismų. Jis buvo sudaromas karo arba karo padėties metu ir galėjo nagrinėti tiek karių, šaulių²²⁴, tiek civilių bylas. Karo padėties metu karius teismo atsakomybės patraukdavo krašto apsaugos ministras, o civilius – krašto apsaugos ministras, susitaręs su vidaus reikalų ministru. Karo metu karininkus teismo atsakomybės galėjo atiduoti tiesioginis jų viršininkas, užimantis ne žemesnę kaip divizijos vado vietą, kareivius – viršininkai nuo atskirojo dalies vado, civilius – divizijos vadai.

Tačiau buvo ir panašumų. Pvz., tiek karo / karo lauko, tiek ir Armijos / Kariuomenės teismui tekdavo dauguma politinių bylų, susijusių su priešvalstybine veikla, propaganda, teroristiniais aktais ir pan. Karo teismo įstatų 12 str. numatė šio teismo bylų teisingumą už: 1) viršininko užpuolimą jam einant pareigas, 2) pasipriešinimą ginklu viršininko įsakymui, 3) pabėgimą pas priešininką ir kitų kurstymą, 4) savavališką pašalinimą iš sargybos posto priešininko akivaizdoje, 5) šalinimąsi vadovauti kariniam daliniui, 6) įsakymo dalyvauti mūšyje nevykdymą, 7) kurstymą

222 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 40/1, Kaunas, 1935 m. birželio 28 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 40/2, Kaunas, 1935 m. birželio 28 d.

223 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 215.

224 *Pagrindiniai šaulių sąjungos įstatai*, Kaunas, 1919, p. 6.

Batas tai ne granata – sėdėt daboklėj – sarmata.

Ilgaus šilap protas,
Kas varnys šios žuon
Sytū kėlim, parvešiam,
Pa rikėtas – papuoliam
Pulst, vėlavai, dūm
Ir žandien šilap vėnas.
Prie to galū pūdikytū
Kokias mot Onas Maryta.
Arba šaukiam „dėvėti“
Tū dū pramogū pūsti
Ir tu tuoms Nėra man
Sas ramai albatūm.
Apsidėrūi sarmatū.
Laukas pūst namo vėni
Vargū naša tepūdū.
O tuojai vėlavai
Apsidėrūi, grūta, kas
Vai atgal namo kėlavai
Vėlav vėni ir mės Lampas
Iš vėlavai – mūškiamū
Su vėni vėni vėlavai
Jei „dėvėti“ vėlavai
O g vėlavai gas kėlavai
Kas tai kas, tegū vėlavai
Ras man tuojai vėlavai –
Jūs kėlavai albatūm.
Sima Lampas vėlavai
Pakavūi – grūta, vėlavai
Dūg vėlavai ir vėlavai
Na, vėlavai ir vėlavai
Ir dū kas tu vėlavai
A, kas vėlavai vėlavai
Sytū, pakavūi vėlavai
Tū vėlavai vėlavai Kas
Sytū ir grūta, vėlavai
Lėlavai vėlavai kas

Lyg tai sėdėt daboklėj,
O gėlavai vėlavai
Kėlavai vėlavai vėlavai
Kėlavai vėlavai, gal vėlavai
Lėlavai gas vėlavai.

Kambur vėlavai vėlavai
Ras kėlavai, vėlavai
Ras kėlavai vėlavai
Ir „granatū“ vėlavai
Ras vėlavai vėlavai
Ir, jei vėlavai vėlavai
Dėvėti „granatū“ vėlavai
Ir dėlavai vėlavai
Kas tai kas vėlavai
O na vėlavai vėlavai

Čia vėlavai dar tu galai
Ir tu vėlavai vėlavai
Čia „Lėlavai“ vėlavai
Sima vėlavai gas vėlavai

Šešis vėlavai, vėlavai
Pėlavai vėlavai, vėlavai
O vėlavai – lyg vėlavai
Ir vėlavai vėlavai
Lyg vėlavai ir vėlavai
Atūi vėlavai vėlavai
Vėlavai vėlavai vėlavai
Vėlavai vėlavai vėlavai
Ir tu vėlavai – vėlavai
Vėlavai, vėlavai vėlavai

O vėlavai, vėlavai, gas vėlavai
J vėlavai ir vėlavai
Kas vėlavai vėlavai
Kas vėlavai vėlavai
O vėlavai vėlavai
Tū vėlavai vėlavai
Gal kas vėlavai ir vėlavai
Vėlavai kas vėlavai
Sytū vėlavai, vėlavai vėlavai

BENERMŠA

U vėlavai vėlavai
Sytū vėlavai vėlavai
Kas vėlavai vėlavai
Vėlavai vėlavai vėlavai
Tū vėlavai vėlavai
O vėlavai... Vėlavai ir vėlavai
Ir vėlavai ir vėlavai

Vėlavai vėlavai vėlavai
Ir vėlavai vėlavai vėlavai

Benermša, Kuprinės pabiros. Batas tai ne granata – sėdėt daboklėj – sarmata.

Karys, 1931, Nr. 28, p. 566

mūšyje pasiduoti priešininkui arba pabėgimą iš mūšio, 8) savavališką pasidavimą į nelaisvę, 9–10) šnipinėjimą, jei sulaukytas nusikaltimo vietoje, 11) plėšimą ir žmogžudystę, 12) ginkluotos sargybos užpuolimą, 13) tyčinį sargybinio nužudymą²²⁵.

Kiti Karo teismo įstatų pakeitimai ir papildymai taip pat buvo susiję su bylų teisingumu. Netrukus, gegužės 23 d., pasirodė įstatų papildymas. Buvo papil-

225 Karo teismo įstatai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 5/62.

dyti 12 str. 3 ir 6 punktai. Pirmasis skelbė, kad pasitraukimas iš kariuomenės ilgesniam nei trijų dienų laikotarpiui traktuojamas kaip pabėgimas, antrasis buvo papildytas dalimi dėl viršininko įsakymo nevykdymo. Kažkodėl įstatų papildyme atsiranda 14 str., nors ankstesnėje įstatymo redakcijoje buvo tik 12 str. Reikia manyti, kad tai buvo 13 str., kuris skelbė, kad už priešvalstybinę agitaciją kariuomenėje, sukilimą, priešišku organizacijų sudarymą buvo baudžiama nuo dvejų metų kalėjimo iki mirties bausmės²²⁶. 1920 m. kovo 13 d. Karo teismo įstatų 12 str. papildyme buvo nurodyta, kad vyriausiasis kariuomenės vadas arba krašto apsaugos ministras gali traukti karo / karo lauko teismo atsakomybėn ir už kitas nusikalstamas veikas siekdamas apsaugoti kariuomenės interesus ir užtikrinti tvarką valstybėje ir visuomenėje²²⁷. Šios nusikalstamos veikos buvo karinės tarnybos vengimas ir nusizengimai, padaryti prieš akivaizdoje, susiję su neteisėtu prekių perleidimu per demarkacinę liniją arba padaryti pafrontės zonoje (30 km)²²⁸.

Svarbesnis ir įdomesnis šiuo atveju buvo klausimas, susijęs su karinės tarnybos vengimu, nes dar sausio 10 d. įsigaliojo naujas Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo²²⁹ ir kt. Šis įstatymas apibrėžė būtent dvi nusikalstamas veikas – pabėgimą turint tikslą visiškai išvengti karinės tarnybos, t. y. dezertyravimą²³⁰, ir savavališką pasišalinimą iš kariuomenės neturint minėto tikslo. Skirtumas tarp šių nusikalstamų veikų buvo sąlygotas vidinio nusistatymo (pvz., siekiant išvengti pavojaus gyvybei, būti sužeistam arba išvengti karinių viršininkų piktnaudžiavimo) ir apibrėžtas konkrečiomis bausmėmis taikos, karo, karinių veiksmų metu. Pz., už savavališką pasišalinimą taikos metu kariai buvo baudžiami pirmą kartą nuo 1 iki 6 mėn. areštinės bausmės, antrą kartą – nuo 1 iki 2 m., trečią kartą – nuo 2 iki 3 m. sunkių darbų kalėjimo bausmėmis, karo metu pirmą kartą – iki 6 mėn. areštinės bausmės, antrą kartą – iki 3 m., trečią kartą – iki 4 m. sunkių darbų kalėjimo bausmėmis. Kitaip kariai buvo baudžiami už pabėgimą taikos metu, *i. e.* nuo

226 Karo teismo įstatų papildymas, *LVŽ*, Kaunas, 1919, Nr. 8/103.

227 Karo teismo įstatų papildymas, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 23/285.

228 1921 12 28 Lietuvos Respublikos KAM aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams, *LCVA*, f. 524, ap. 2, b. 2, l. 6–6 v.

229 Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo, *LVŽ*, 1920, Nr. 19/228. Buvo pakeisti Karinių įstatymų sąvado 126–137 str., 138–140 str. paskelbti negaliojančiais.

230 Šiandieninėje teisinėje terminologijoje dezertyravimas – privalomosios karo tarnybos kario pasitraukimas iš karinio dalinio arba tarnybos vietos turint tikslą išvengti krašto apsaugos tarnybos, taip pat turint tokį pat tikslą – neatvykimas į šią tarnybą. Tai vienas iš sunkiausių nusikaltimų krašto apsaugos tarnybai. *Enciklopedinis karybos žodynas ...*, p. 120.

Lietuvos kariuomenės karininkas, sušaudytas už bandymą pereiti į lenkų pusę. 1920 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-14694

2 iki 6 m., karo metu – nuo 4 iki 20 m. sunkiųjų darbų kalėjimo arba iki gyvos galvos, arba mirties bausme. Už pabėgimą arba mėginimą pabėgti pas priešą kariams buvo numatyta aukščiausia – mirties bausmė.

Tenka pridurti, kad teismas numatė galimybę taikyti vienu arba dviem laipsniais švelnesnę bausmę arba prašyti Respublikos prezidento bausmę sušvelninti tiems kariams, kurie patys sugrįždavo į dalinį iki karo veiksmų pabaigos²³¹.

Taigi pirmuoju atveju byla priklausė karo / karo lauko teismui, antruoju – pulko teismui²³², o jei tarnybos kariuomenėje bandė išvengti ikišaukiamojo amžiaus asmuo, šauktinis-naujokas, atsargos ir apsaugos karys šauktinis-naujokas – civiliniams teismams²³³. 1923 m. bylos dėl karinės tarnybos vengimo perduotos

231 P. Šniukšta, *Apie dezertyravimą ...*, p. 3–5; Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo, LVŽ, Kaunas, 1920, Nr. 19/228.

232 *Ibid.*

233 Kariuomenės šaukiamosios instrukcijos, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 4/43; Laikinieji naujokų šaukimo įstatymai, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 13/159; Naujokų šaukimo instrukcijos, LVŽ, Kaunas, 1919, Nr. 15/190; Karinės prievolės įstatymas, VŽ, Kaunas, 1922, Nr. 91/760; Naujokų šaukimo ir ėmimo taisyklės, VŽ, Kaunas, 1930, Nr. 331/2269; Naujokų šaukimo ir ėmimo taisyklės, VŽ, Kaunas, 1930, Nr. 331/2269; Karinės prievolės įstatymas, VŽ, Kaunas, 1936, Nr. 538/3734; *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytas iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, sud. S. Bieliackinas, M. Kavolis, Kaunas, 1934, p. 209–213.

Kariuomenės teismui ir paliktos pulko teismui²³⁴.

Jau vykstant sovietinei okupacijai ir įgyvendinant Lietuvos Respublikos kariuomenės transformacijos į Lietuvos liaudies kariuomenę procesą, 1940 m. liepos 3 d. buvo atliktas dar vienas Karo lauko teismo įstatų pakeitimas, kuris nustatė, kad už karių, šaulių arba kitų kariuomenės ir Šaulių sąjungos pareigūnų kurstymą nevykdyti valstybės institucijų įsakymų, sudarymą valstybei priešišku arba slaptų organizacijų arba dalyvavimą jose, sukilimą ir pasipriešinimą, nukreiptą prieš valstybę ir jos institucijas, veikimą valstybei priešišku jėgų naudai buvo baudžiama mirties bausme arba sunkių darbų kalėjimo bausme nuo dviejų metų iki gyvos galvos²³⁵. Įstatymas sustiprino represinę politiką vietos gyventojų atžvilgiu ir panaikino galimybę karinėms struktūroms okupacijos sąlygomis pasipriešinti marionetinei vyriausybei.

Iš esmės ir karo / karo lauko, ir Armijos / Kariuomenės teismo įvaizdis buvo autoritetingas ir savo ruožtu bauginantis, nes teismai galėjo skirti aukščiausią – mirties bausmę. Remiantis Lietuvoje veikusiais carinės Rusijos įstatymais, mirties bausmė turėjo būti vykdoma neviešai – civilius pakariant, o karius – pakariant arba sušaudant, bet paprastai sušaudant²³⁶, o nuo 1937 m. mirties bausmei įvykdyti buvo naudojama dujų kamera. *Hic et nunc* klausimas apie mirties bausmės panaikinimą nebėra toks aktualus, koks jis buvo nagrinėjamu laiku, nes šiuo metu daugelyje valstybių mirties bausmė naikinama arba jau yra panaikinta. Anuomet šis klausimas buvo dažnai eskaluojamas, bet visiškai atleidimui nepritarė nei krašto apsaugos ministras gen. ltn. P. Šniukšta, nei karinis prokuroras gen. ltn. E. Vimeris²³⁷, nes, jų manymu, ši bausmė buvo reikalinga dėl intensyvaus nusikalstamumo. Mirties bausmė buvo taikoma remiantis priimtais ir patobulintais teisės aktų rinkiniais – Baudžiamuoju statutu, Karinių įstatymų sąvadu ir kitais įstatymais. Ji tai laikinai buvo panaikinama, tai vėl įvedama. Įprastai ją vykdė kariuomenė, nors nebuvo tai reglamentuojančių norminių teisės aktų. Tačiau vietos kariuomenės, kaip ir kaimyninių šalių, vadovybė mirties bausmės

234 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 153/1, Kaunas, 1923 m. rugpjūčio 10 d.

235 Karo lauko teismo įstatų pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1940, Nr. 714/5610.

236 E. Vimeris, *Mirties bausmė, 1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929, p. 39.

237 1934 08 29 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro gen. ltn. P. Šniukštos ir karinio prokuroro gen. ltn. E. Vimerio raštas Respublikos prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 687, l. 15.

vykdymą laikė karį žeminančia procedūra²³⁸. Vėliau, labai trumpam laikotarpiui, mirties bausmės vykdymą perėmė vidaus struktūros. Sovietmečiu, nuo 1940 m. liepos 29 d., kai įsigaliojo Baudžiamojo statuto 15 str. pakeitimas, mirties bausmė sušaudant vėl buvo įvesta ir paskirta vykdyti karinėms pajėgoms²³⁹. Dar 4-ajame dešimtmetyje karinė vadovybė primygtinai stengėsi šią funkciją perduoti kitai žinybai – VRM ar net specialiai tam reikalui pasamdytiems asmenims²⁴⁰.

Karo / karo lauko teismui buvo atiduodamos svarbios ir nemenko visuomenės susidomėjimo sulaukusios bylos, kurioms nereikėjo sudėtingo ir ilgo tyrimo. Jame teismo proceso procedūros užsitęsėdavo tik nuo kelių iki keliolikos valandų, priklausomai nuo bylos sudėtingumo. Dar iki išleidžiant Karo teismo įstatus buvo sudarytas karo / karo lauko teismas, kuris 1919 m. vasario mėn. nagrinėjo dviejų žydų prekybininkų, supirkinėjusių maistą Vilniaus krašte dislokuotiems Raudonosios armijos (toliau – RA) kariams, bylą. Kadangi vietos milicija dar nebuvo tinkamai organizuota, kariuomenė stengėsi užtikrinti tvarką krašte. Karo / karo lauko teismas, prieš tai nepranešęs apie suimtuosius savo vadovybei, nuteisė juos pakarti – gėdingiausiu mirties bausmės nuosprendžiu²⁴¹, o kadangi dėl įšalusios žemės buvo sunku palaidoti kūnus, todėl iškirtus eketę Nemune jie tiesiog buvo pakišti po ledu²⁴². Už tokius savavališkus veiksmus pulko vadas buvo nušalintas nuo pareigų ir laikytas namų arešto sąlygomis.

Išleidus Karo teismo įstatus, balandžio 25 d. buvo sudarytas karo / karo lauko teismas prie Kauno miesto komendantūros, kuris sprendė Juozo Vaitukaičio ir jo gaujos narių (Leizerio Gendelio, Sergiejaus Grekovo, Jono Draugelio ir Juozo Dorickio) bylą dėl sunkaus kūno sužalojimo, plėšimo ir žmogžudystės. Visi buvo pripažinti esą kalti, jiems buvo skirta mirties bausmė sušaudant²⁴³, o pati egzekucija įvykdyta kitos dienos rytą Adomo Mickevičiaus slėnyje. Iš pradžių karo / karo lauko

238 Lenkijos kariuomenė atsisako vykdyti mirties bausmę, *Lietuvos žinios*, 1927 m. lapkričio 26 d., Nr. 268, p. 2.

239 Baudžiamojo statuto pakeitimas, *VŽ*, Kaunas, 1940, Nr. 723/5824.

240 1935 12 13 Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros komendanto plk. ltn. Z. Talevičiaus raportas II pėstininkų diviziono vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 626, l. 28.

241 Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu mirties bausmė buvo vykdoma pakariant neviešai arba sušaudant (kariams – sušaudant arba pakariant, civiliams – pakariant) ir tik nuo 1937 m. sušaudymas buvo pakeistas nunuodijimu dujų kameroje I forte.

242 J. Jurginis, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955, p. 16; V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p. 44.

243 1919 04 25 d. Kauno miesto komendantūros karo teismo byla dėl plėšimo ir žmogžudystės, *LCVA*, f. 1502, ap. 1, b. 1, l. 39–39 v; R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, p. 86–88.

teismo sprendimus vykdė ta kariuomenės dalis, prie kurios buvo sudarytas teismas.

Kariuomenėje pasitaikydavo tokių atvejų, kai be teismo arba motyvuojant karo padėtimi mirties bausmė sušaudant arba *suspensio per collum* buvo įvykdoma iš karto, kartais taip nubaudžiant nekaltus arba *in re* nusikaltusius asmenis. Pvz., Nepriklausomybės kovų (1919–1920) metu Panevėžio atskirojo bataliono²⁴⁴ 2-ojo pėstininkų pulko specialaus padalinio „Mirties būrio“²⁴⁵ kariai ir partizanai yra įvykdę mirties nuosprendžių be teismo. Taigi neretai tai buvo tiesiog savavaliavimas, o ne teisminė bausmė.

Karo / karo lauko teismo nuosprendžiai ne visada buvo susiję su aukščiausia bausme. Pvz., 1920 m. gruodžio 17 d. Kauno karo komendantūros karo / karo lauko teismas sprendė 1-ojo artilerijos pulko 7-osios baterijos Ūkio dalies vedėjo karo valdininko Kazio Zbierajausko bylą dėl išėikvotų valdiškų lėšų pralošiant jas kortomis klube – 47 tūkst. 893 auksinų ir 76 skatikų (kitais duomenimis – 50 tūkst. 89 auksinų ir 12 skatikų), todėl, remiantis sąvado XXII knygos III d. 232 str. ir Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo 8 str., jis buvo pašalintas iš tarnybos ir įkalintas 12 m. Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, priteisiant atlyginti padarytus nuostolius²⁴⁶. Tačiau dažniausiai teismas nagrinėjo sudėtingiausias bylas.

Teismas ėmėsi spręsti šias bylas: 1920 m. vasario 22–23 d. A. Panemunės sukilimo, kurį rengė Lietuvos komunistų partija (toliau – LKP) dalyvaujant kariuomenės kareiviams ir civiliams tarnautojams; 1927 m. balandžio mėn. Juozo Pajaujo

244 V. Kavaliauskas, *Už nuopelnus Lietuvai. 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos ordinais ir medaliai. For merits to Lithuania. Orders and medals of the Republic of Lithuania 1918–1940*, Vilnius, 2001, d. 1, p. 91.

245 Lietuvos kariuomenės 2-ojo pėstininkų pulko „mirties būrys“ buvo suformuotas iš maždaug 40–50 fiziškai ištvermingų, stiprių ir drąsių karių. Padalinio skiriamasis ženklas buvo vietoje uniforminės kepurės kokardos prisiūta juodos spalvos apskritimo formos medžiaga su prisegta išdažyta kaukole su sukryžiuotais kaulais. Būrys pasižymėjo ne tik išskirtiniais skiriamaisiais ženklais, bet ir originaliais šūkiiais bei priesaikos tekstais. T. Milvydas, Mirties būrio viršila, *Karys*, 1937, Nr. 19, p. 506–507; J. Vėgėlis, 1919 metai Biržų–Pasvalio, Joniškio apylinkėje, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11–12, p. 925; J. Petruitis, *Laisvę ginant. Mūsų žygiai. Atsiminimai iš kovų su bolševikais ir bermontininkais*, Chicago, 1952, t. 1, p. 143; Vrš. A. Venckūnas, „Mirties būrio“ viršilos žiupsnis atsiminimų iš Nepriklausomybės kovų, 1968 m. gruodžio 9 d. užrašė T. Bendinskas, *LMAVB RS*, F. 193-212, l. 5. Vadinamų „mirties“ dalinių arba dalinių, naudojusį mirties simboliką ant kepurii ir švarko apykaklių, priesaikas, Nepriklausomybės kovų laikotarpiu buvo tiek nereguliariosios, tiek reguliariosios kariuomenės sudėtyje. Pirmuoju atveju veikė 1-oji Pušaloto mirties partizanų kuopa, antruoju – atskirasis Joniškėlio partizanų mirties batalionas, vėliau 9-asis pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulkas, 1-asis baltgudžių pėstininkų batalionas ir pan. 1923 m. Klaipėdos krašto savanorių kariuomenėje taip pat veikė husarų mirties eskadronas, kuris naudojo kaukoles su mirties simbolika.

246 *Lietuvos kariuomeni įsakymas* Nr. 425/10, Kaunas, 1920 m. rugsėjo 3 d.; Teismo kronika, *Lietuva*, 1921 m. sausio 19 d., Nr. 14, p. 3.

Kariuomenės teismo posėdis. Kaunas, 1929 m. vasario 25 d.

LCVA Fs, P-06188

sukilimo, kurį rengė opozicionieriai valstiečiai liaudininkai ir kariai, siekdami sugrąžinti iki perversmo buvusią valdžią²⁴⁷; šio sukilimo tąsos – 1927 m. rugsėjo 8–9 d. Tauragės ir Alytaus sukilimo, kuriam vadovavo kairiosios politinės grupės; 1934 m. birželio 6–7 d. karininkų, nors tarp jų buvo ir civilių, kurie buvo nepatenkinti tuometės vyriausybės, saugumo organų veikla, sukilimo; su minėtu sukilimu susijusio 1934 m. rugpjūčio mėn. puskarininkų sukilimo dėl socialinių-ekonominių veiksnių, dėl prieš tai buvusio sukilimo dalyvių sugrąžinimo į ankstesnes vietas, naujos vyriausybės sudarymo; spalio mėn. Kauno sunkių darbų kalėjimo kalinių voldemarininkų rengto sukilimo siekiant išsilaisvinti iš kalėjimo ir ginklu nuversti vyriausybę; 1935 m. gruodžio mėn. kito aktyvios ir neaktyvios karinės tarnybos karių, civilių voldemarininkų sukilimo turint tą patį tikslą – nuversti vyriausybę ir naujos valdžios priešakyje pastatyti prof. Augustiną Voldemarą²⁴⁸.

Kaip pavyzdį galime paminėti 1926 m. gruodžio 24 d. tokio teismo prie

247 *Mirties dekretas demokratijos gynėjams, arba kaip Karo lauko teismas pasmerkė mirti dr. J. Pajaujį, E. Tornau ir J. Žemaitį*, sud. R. Čepas, Vilnius, 2001, p. 33–77.

248 A. Povilaitis, *Neramios dienos. Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų [1939 m.] sausio mėn. 1 dienos*, p. 7–8, 10–12, 17–19, 23–24.

2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko nagrinėtą „keturių komunarų“, *in actu* tai šešių – Karolio Poželos, Juozo Greifenbergerio, Kazio Giedrio, Rapolo Čarno, Faivušo Abramavičiaus ir Ipolito Šelugos – bylą. Jie buvo kaltinami pagal Karo teismo įstatų 14 str. ir YVAĮ 14 str. 1 ir 2 punktus – ginkluotu sukilimu, bandymu nuversti vyriausybę, priešvalstybiniu veikimu priešo naudai ir pan., nors rimtų įrodymų trūko. Pirmiesiems keturiems buvo skirta mirties bausmė sušaudant, F. Abramavičiui – sunkiųjų darbų kalėjimo iki gyvos galvos, o I. Šelugai – aštuonerių metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė²⁴⁹. Mirties bausmė įvykdyta paskubomis gruodžio 27 d. ankstų rytą Kauno VI forto teritorijoje.

Karo teismui buvo paskirtos nagrinėti įvairios žudynių bylos. Šiurpi tragedija įvyko 1926 m. gruodžio 27 d. Blauzdžių k. (Žeimių vlsč., Kėdainių apskr.). Namų savininkas Jonas Šimatonis ir jo žmona Zofija buvo nušauti iš medžioklinio šautuvo, sūnūs Petras (12 m.), Balys (8 m.), Jonas (6 m.) ir Stasys (4 m.) nudurti peiliu, o pats namas padegtas. Teismas 1927 m. vasario 10 d. Kaune nubaudė mirties bausme sušaudant to paties kaimo gyventojus Vaclovą Bagdoną ir Juozą Jankūną už žmogžudystę su apiplėšimu. Vasario 12 d. 5 val. ryto bausmė buvo įvykdyta²⁵⁰.

Tenka konstatuoti, kad karo / karo lauko teismas nagrinėjo tiek civilių, tiek karių nusikalstamas veikas. Ne išimtis buvo net generaliteto nusikaltimai. Kaip kiekvienos valstybės, taip ir Lietuvos kaimynai stengėsi įvairiais būdais sužinoti jos paslaptis. 1927 m. gegužės 31 d. teismas sprendė ats. gen. ltn. Konstantino Kleščinskio (slapyvardis „Ivanov XII“), sučiupto *in flagranti* ir kaltinto nuo 1925 m. rugsėjo iki 1927 m. gegužės 19 d. teikus slaptas žinias apie Lietuvos kariuomenę, karinius, politinius ir visuomeninius veikėjus SSRS atstovybei Kaune, bylą. Kito tokio 1934 m. liepos 15 d. karo / karo lauko teismo metu buvo nuteistas tuo metu vienas geriausių ir jauniausių generolų gen. ltn. Petras Kubiliūnas. Abu generolai buvo nuteisti mirties bausme – sušaudyti. Pirmojo prašymą *in extremis* pasigailėti atmetus, birželio 1 d. bausmė įvykdyta Kauno VI forte²⁵¹, o antrajam pateikus prašymą, mirties bausmė buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. 1937 m. buvo *restitutio in integrum*, bet P. Kubiliūnas neatgavo karinio laipsnio, neteko visų

249 Karo lauko teismo sprendimas, *Lietuvos žinios*, 1926 m. gruodžio 27 d., Nr. 293, p. 1; Kaip ėjo karo lauko teismas, *Lietuvos žinios*, 1926 m. gruodžio 28 d., Nr. 294, p. 4.

250 Kaip įvyko baisios Šimatonio šeimos žudynės, *Policija*, 1927, Nr. 2, p. 21–23.

251 Kodėl sušaudytas gen. Kleščinskis, *Lietuva*, 1927 m. birželio 2 d., Nr. 123, p. 1.

apdovanojimų ir pasižymėjimo ženklų, išskyrus tuos, kuriuos gavo už karinius veiksmus, ir po kurio laiko įgijo teisę į pensiją²⁵².

Reikia iš karto paaiškinti, kad karo / karo lauko teismas vadovavosi Karinių įstatymų sąvadu, ypač XXII knyga, 1903 m. Baudžiamuoju statutu ir Karo teismo įstatais, jų vėlesniais pakeitimais ir papildymais, Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais, Nepaprastojo meto įstatymu, kitomis teisės normomis, kurios buvo pakoreguotos teismo organizacijos ir kompetencijos aspektais, neprieštaraavo kitiems Lietuvos valstybės įstatymams, Konstitucijai ir kariuomenės organizacijai²⁵³.

2.4. Karininkų garbės teismas

Pirmiausia karininkų garbės teismas vadovavosi Karinių įstatymų sąvado XXIII knygos XIV skyriumi, vėliau 1928 m. Karininkų garbės teismo statutu ir, jei prireikdavo, netgi tam tikrais Baudžiamojo statuto straipsniais. Teismas už uždarų durų nagrinėjo karininkų ir karo valdininkų dorovines problemas, susijusias su karine garbe ir orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis, garbės žodžio netesėjimu, aiškinosi skolininkus ir santykius su įtartinos reputacijos asmenimis, pasirodymus neblaivios būklės viešoje vietoje, nesugebėjimą apsaugoti savo šeimos garbės, taip pat teisė negatyvių anoniminių laiškų, antikarinių ir ateistinių nuostatų, neetiškų pasisakymų autorius, verslo turėtojus arba net pametusiuosius Vyčio kryžiaus ordiną.

Teismas turėjo teisę pareikšti savo nuomonę dėl numatomų sutuoktuvių, tačiau netaikydavo šeimų, nesikišdavo į šeiminius – vyro ir žmonos – santykius, negalėjo spręsti santuokos klausimų, pradedant majoro kariniu laipsniu arba bataliono vado užimama vieta²⁵⁴. Garbės teismas nenagrinėjo nusižengimų, susijusių su karine tarnyba, kariniu mandagumu, pagarbos atidavimu, tarnybinėmis pareigomis ir karine priesaika.

Remiantis 1928 m. Karininkų garbės teismo statutu, jaunesniųjų ir vyresniųjų karininkų garbės teismas nagrinėjo karininkų iki atskirojo bataliono vado bylas. Teismas neturėjo teisės nagrinėti nusižengimų, pradedant pulkininko ka-

252 G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934–1937), *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius, 1998, p. 300.

253 Karo teismo įstatai, *LVŽ*, Kaunas 1919, Nr. 6/62.

254 K. Žukas, *Garbės teismas mūsų kariniame gyvenime ...*, p. 3–4; P. Jurgelevičius, Garbės teismas, *Karys*, 1924, Nr. 35, p. 286.

riniu laipsniu arba karininku, užimančiu dalinio vado vietą, nes tai būtų žeminę jo autoritetą kariuomenėje ir smukdę karinę drausmę. Tačiau yra žinoma, kad būta projektų net dėl generolų garbės teismo. Šiam teismui kaip alternatyva veikė iš aukšto rango karininkų sudaryta speciali komisija. Karininkų garbės teismas nagrinėjo ne tik aktyviosios tarnybos, bet ir atsargos karininkų bylas, kada pastarieji nusižengdavo dėvėdami uniformą²⁵⁵. Kaip jau minėta, garbės teismas ne-teisdavo aukščiausio laipsnio karininkų, todėl buvo stengiamasi, kad karininkas savanoriškai arba *in extremis* priverstinai paduotų prašymą paleisti jį iš tarnybos į atsargą. Teismo sprendimu pašalintas iš karinės tarnybos karininkas galėjo grįžti į tarnybą ne anksčiau nei po vienerių metų ir tik pritarus karinei vadovybei²⁵⁶. Apskritai teismas galėjo kaltinamąjį išteisinti, sutaikyti, pareikšti paprastą arba viešą papeikimą arba pašalinti iš karinės tarnybos.

Kariuomenės formavimosi pradžioje dar buvo madinga kario profesinę garbę ginti dvikovoje. Teisės mokslas dvikovos institutą traktavo kaip nusikaltimą, kėsiniimąsi į žmogaus gyvybę ir sveikatą, o jam kaip alternatyva kariuomenėje buvo įsteigtas garbės teismas. Todėl daugelio Vakarų Europos valstybių kariuomenėse dvikovos buvo panaikintos dar XIX a. pab.²⁵⁷ Netgi Rusijoje, garsėjusioje žiauriomis dvikovomis, iš 1869 m. Karinių įstatymų sąvado knygų buvo pašalinti straipsniai apie dvikovas. Tačiau, nepaisant baudžiamosios atsakomybės už dalyvavimą dvikovose, jos Rusijoje buvo gana dažnos iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios²⁵⁸. Įdomu tai, jog Rusijos kariuomenėje karininkas už garbės įžeidimą galėjo būti pažemintas į eilinius, nubaustas laisvės atėmimo bausme arba ištremtas į Kaukazą. Karininkas, atsisakęs dalyvauti dvikovoje, buvo priverstas arba pakeisti tarnybos vietą, arba išeiti į atsargą. Dažnai net pats garbės teismas nusprendavo dėl karininkų dvikovos.

Reikia pabrėžti, kad tuo metu dar nebuvo išblėsusi tradicija karininko garbę ginti dvikovoje. Ji galėjo vykti kaunantis kertamuoju ginklu, remiantis fizine jėga, bet dažniausiai buvo naudojami pistoletai šaunant iš 25 žingsnių atstumo. Nors, pvz., carinėje Rusijoje tokia dvikova buvo laikoma nerimta, nes buvo šaudomasi iš dešimties arba net trijų žingsnių. Jos iniciatorius taip siekė atkeršyti, apginti save ir

255 *Karininkų garbės teismas*, p. 3.

256 P. Jurgelevičius, *Garbės teismas ...*, p. 286.

257 *Судъ общества офицеровъ и дуэльъ въ войскахъ російской арміи*, сост. П. Швейковскій, Санкт-Петербургъ, 1898, с. 99.

258 A. Urbelis, Dvikovė istorijos ir įstatymų šviesoje, *Mūsų žinynas*, 1930, t. XVIII, Nr. 58, p. 21–22.

sužeisti savo priešininką. Pačios dvikovos dažnai įvykdavo dėl širdies damų, taip pat būdavus neblaivios būklės. Yra žinoma, kad Vakarų ir Vidurio Europoje net moterys kovėsi dvikovose. Moterų dvikovos nebuvo retos, dažnai žiauresnės, įdomesnės ir dramatiškesnės nei vyrų²⁵⁹. Tačiau paprastai dvikova buvo laikoma vyrų privilegija.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Europoje į dvikovą buvo žiūrima su pagarba. Ji buvo laikoma priimtina garbei apginti. Karininkijai buvo privalomos kariuomenės dalių tradicijos, (ne) rašytos elgesio taisyklės ir dvikovos ceremonias. Laikui bėgant, tradicijos ir pats „kariško munduro“ garbės supratimas keitėsi, o tam įtakos turėjo karininkų garbės teismo atsiradimas.

Lietuvos kariuomenėje dvikova buvo daugiau išimtis nei taisyklė. Prie to labai prisidėjo naujais demokratiniiais pagrindais besiformuojančios kariuomenės tradicijos ir baudžiamieji įstatymai. Karinė vadovybė tebesvarstė dvikovos legalizavimo klausimą. 1920–1921 m. KAM projektų komisijos narys plk. Janis Vitolis (*Vitols, Wihtol*) buvo net parengęs pirminį projektą-priedą prie karininkų garbės teismo sutvarkymo Dvikovos lietuvių kariuomenėje įstatus²⁶⁰. Šis projektas, paveiktas rusų karinių tradicijų, taip ir liko neįgyvendintas. Išliko tik jo popierinis variantas²⁶¹. 1921 m. kariuomenėje buvo atlikta apklausa, kurios metu karininkai ir karo valdininkai pasisakė dvikovos reikalingumo klausimu. Visgi dauguma jų pasisakė prieš dvikovą ir už karininkų garbės teismo įsteigimą, kita dalis – tik už dvikovą karininkų garbės teismo sprendimu ir mažesnę dalis – už paprastą dvikovą. Dar buvo pavienių nuomonių, kad reiktų išskirti dvikovos reikalingumą taikos metu, o karo metu uždrausti²⁶². Pvz., Armijos teismas pasisakė prieš dvikovą, bet Belaisvių stovyklos valdyba – už. Tačiau 1924 m. karinė vadovybė uždraudė dvikovas²⁶³, o karininkų garbės teismai beveik nenagrinėjo bylų dėl jų. Tačiau atkreipus dėmesį į nagrinėjamo laikotarpio baudžiamuosius įstatymus ir pavienius atsitikimus, matyti, kad dvikovos nebuvo užmirštos ir kaip reiškinys išliko.

259 Moterų dvikova, *Lietuvos žinios*, 1929 m. gegužės 24 d., Nr. 115, p. 4; Kaimo moterų dvikova Lenkijoje, *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 9 d., Nr. 80, p. 3; Moterų dvikova, *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugsėjo 26 d., Nr. 218, p. 4; Moterų dvikova kardais, *Lietuvos žinios*, 1933 m. kovo 29 d., Nr. 72, p. 6.

260 Plačiau žr. priedą Nr. 4.

261 1920–1921 m. Lietuvos Respublikos KAM Projektų komisijos parengtas Dvikovos lietuvių kariuomenėje įstatų prie Karininkų garbės teismo sutvarkymo projektinis variantas, *ibid.*, f. 384, ap. 2, b. 159, l. 36–44.

262 [1921 m.] Lietuvos Respublikos kariuomenės dalių karininkų ir karo valdininkų sąrašas, atsakiusių į aplinkraščių Nr. 20 prie rašto Nr. 1350, apie dvikovas dėl karininkų garbės įžeidimo, *ibid.*, b. 372, l. 246–247.

263 *Ibid.*, b. 159, p. 24.

Baudžiamajame statute dvikovai buvo skirtas visas XXIV skyrius „Dvikovos“ (481–488 str.)²⁶⁴. Tiek civiliai, tiek kariai privalėjo laikytis statuto. Pati dvikova buvo traktuojama kaip pasikėsinimas į žmogaus gyvybę, sveikatą, valdžios įstatymų ir teisės aktų nesilaikymas. 481 str. buvo skelbiama, kad dvikovas dalyviai baudžiami ne mažiau kaip vienerių metų paprasto kalėjimo bausme be teisių susiaurinimo. Net už tai, kad jos dalyviai atvyko į sutartą vietą ir buvo pasirengę ginkluotai kovai, buvo numatyta ne didesnė kaip vieno mėnesio paprasto kalėjimo bausmė. 482 str. teigė, kad už dvikovas baigtį sunkiu kūno sužalojimu arba vieno iš dalyvių mirtimi baudžiama paprastu kalėjimu iki ketverių metų. Paaiškęjus, kad buvo sutarta kovoti iki mirties ir vienai iš konfliktuojančių pusių dvikovas metu žuvus, grėsė iki šešerių metų paprasto kalėjimo bausmė. Baudžiamojo statuto 483 str. nustatė iki vienerių metų bausmės dydį sekundantui už leidimą kautis iki pirmojo kraujo praliejimo. Statuto 484 ir 486 str. numatė baudžiamąją atsakomybę už dvikovas taisyklių bei sąlygų nesilaikymą. Pvz., 484 str. teigė, kad dvikovai įvykus be sekundantų, jos dalyviams buvo skiriama iki trejų metų paprasto kalėjimo bausmė, o jei dvikova pasibaigdavo mirtimi, buvo skiriama sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė iki ketverių metų. 486 str. buvo nurodyta, kad šalims pažeidus dvikovas sąlygas, abi šalys baudžiamos sunkiųjų darbų kalėjimo bausme iki šešerių metų. Dvikovas dalyvis buvo baudžiamas kaip įvykdęs žmogžudystę arba sunkų kūno sužalojimą, jei dvikova pasibaigdavo mirtimi arba sunkiu kūno sužalojimu. Tokiomis pat bausmėmis buvo baudžiamas asmuo, kurstęs nusižengti, siekęs pakenkti priešininkui, dvikovai, ir sekundantas, leidęs nusižengti. Statuto 485 str. numatė ne ilgesnę kaip trijų mėnesių arešto bausmę už valstybės tarnautojo (valdininko) iškvietimą į dvikovą dėl jo užimamų tarnybinių pareigų. Tačiau jei į dvikovą buvo iškvieistas valstybinės tarnybos viršininkas, kaltinamasis buvo baudžiamas ne didesne nei vienerių metų paprasto kalėjimo bausme. Statuto 487 str. buvo taikoma vienerių metų kalėjimo bausmė už kursymą arba sutikimą kautis, taip pat tais atvejais, kai dvikova įvykdavo. Nebuvo baudžiami tik įteikę kvietimą kautis asmenys ir kai kuriais atvejais sekundantai ir gydytojai. 488 str. minima ir kitokia dvikova, dar vadinama „amerikoniška“, kai buvo traukiami burtai – gyventi arba nusišauti, arba traukiamos piliulės. Kartu buvo vengiama dvikovų, kai buvo užtaisomas tik vienas pistoletas, arba dvikovas

264 *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, p. 418–423.

pistoletais tamsiame kambaryje. Tokios dvikovos dalyviai buvo baudžiami iki aštuonerių metų laisvės atėmimo bausme sunkiųjų darbų kalėjime. Net nesėkmingai bandęs nusižudyti, kurstęs ir padėjęs susitarti asmuo buvo baudžiamas tokia pat bausme²⁶⁵. Dvikova buvo traktuojama kaip *malum necessarium*, o už dvikovos taisyklių ir sąlygų nesilaikymą buvo griežtai baudžiama. Pati veika buvo prilyginta sunkiam nusikaltimui.

Statuto rengėjai ne mažesnę dėmesį skyrė bendram garbės ir jos gynimo suvokimui. XXVIII skyrius „Apie įžeidimą“ (530–540 str.)²⁶⁶ apibrėžė nusižengimus garbei, susijusius su kito asmens pažeminimu žodžiu, veiksniu ir kitą asmenį žeminančių replikų viešu skelbimu. Pvz., ne veltui buvo / yra sakoma: apie mirusį – gerai arba nieko, nes statuto 530 str. numatė už neigiamą atsiliepiamą apie velionį taikyti arešto arba piniginę baudą. 532 str. 4 punktas nustatė paprasto kalėjimo bausmę už karinės sargybos arba visos dalies įžeidimą²⁶⁷. *Ad notanda*, kad statute garbės gynimas ir jos saugojimas reglamentuojamas daugiau bendroje plotmėje, kiek platesnį kontekstą garbės institutui suteikė išimtinai kariniai įstatymai.

Vieną iš mums rūpimų straipsnių, skirtų dvikovai, aptinkame Karo baudžiamąjo statuto antrosios dalies I skyriuje „Apie karinės pagarbos ir pavaldumo dėsnių peržengimą“ (96–112 str.). Būtent 99 str. numatė, kad karys, išskietęs dalies viršininką „dvikaučių“ (į dvikovą) dėl aplinkybių, susijusių su karine tarnyba, buvo baudžiamas pašalinimu iš kariuomenės atimant karinį laipsnį arba įkaliniu paprastame kalėjime nuo vienerių metų ir keturių mėnesių iki ketverių metų arba pažeminimu į eilinius. Kitai konfliktuojančiai pusei, priėmusiai tokį iššūkį, buvo taikoma tokia pat bausmė²⁶⁸. Valstybės piliečio garbę saugojo ne tik minėti įstatymų rinkiniai, bet ir aukščiausios teisinės galios aktas – Lietuvos Valstybės Konstitucija.

Dvikovos Lietuvoje buvo uždraustos įstatymu, tačiau liko visuomenės susidomėjimo objektu. Deja, nėra išlikę daug duomenų apie lietuvių karininkų dvikovas. Tačiau tvirtinti, kad lietuviai kariai dvikovose nedalyvavo, negalime.

Karininkija tarpusavio santykius, taip pat santykius su kareiviais ir civiliais

265 *Ibid.*, p. 418–421.

266 *Baudžiamasis statutas*, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1930, p. 177–179; *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, p. 460–477.

267 *Baudžiamasis statutas*, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1930, p. 177.

268 *Karo baudžiamasis statutas*, p. 28–34.

sprendė vadovaudamasi dorovinėmis (moralinėmis) ir teisinėmis normomis, nu-
lemtomis specifinių tarnybos sąlygų. Tačiau pasitaikydavo, kad kai kurie karinin-
kai „kariško munduro“ garbę gynė ne tik kariniuose ir net civiliniuose teismuose,
bet ir muštynėse, dvikovose. Karinės garbės supratimas, saugojimas ir gynimas
išryškino ypatingą karininkijos poziciją, susijusią su profesiniu išskirtinumu, o
pati karinės garbės sąvoka formavosi kartu su kariuomenės ir visuomenės požiū-
riu į karininką ir jo elgesį.

Galime pateikti keletą tokių pavyzdžių. Pvz., Karo muziejaus organizatorius
gen. ltn. Vladas Nagevičius ragino dalinių vadovybę muziejui atsiųsti daiktų,
nuotraukų pulkų istorijai iliustruoti. Tačiau ne visi į tokį kilnų tikslą pažiūrėjo
rimtai. 1922 m., remiantis sąvado XXIII knygos 45¹ str., 2-ojo pėstininkų Lie-
tuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko gydytojas Enakas Račkauskas buvo
nubaustas vieno mėnesio areštinės bausme už tai, kad per savo išleistuves iš 7-ojo
pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko „[...] leido sau nusifotogra-
fuoti pozoje šlykštaus girtuoklio, sėdinčio ant statinės su taure-ąsočiu pakeltoje
rankoje [...]“²⁶⁹ ir nusiuntė tokią nuotrauką muziejaus įkūrėjui, organizatoriui ir
kartu savo tiesioginiam vadovui – Karo sanitarijos viršininkui. Kadangi gene-
rolas turėjo didelį autoritetą tiek kariuomenėje, tiek visuomenėje, į tokį poelgį
nebuvo galima neatkreipti dėmesio.

Kitas pavyzdys susijęs su negarbingu paties atsargos generolo elgesiu. Šis
įvykis galėjo būti nagrinėjamas garbės teisme, jei jame dalyvavęs karininkas
būtų dėvėjęs uniformą. Taigi 1936 m. vasarą ats. gen. ltn. Povilas Plechavičius su
dviem broliais linksminosi restorane Nemirsetoje (Nemerzatė, Klaipėdos apskr.).
Kelneriui²⁷⁰ Antanui Knapkiui atnešus sąskaitą, jis trenkė ranka šiam per veidą,
sudavė kėde, suplėšė švarką ir neapmokėjęs sąskaitos su broliais išėjo. O išėida-
mas pasakė, kad sąskaitą apmokės Palangos policija. Tačiau brolius, vykstančius
į Palangą, sustabdė Nemirsetos policijos vachmistras Liepa (*Leppa*²⁷¹) ir kelneris.
Vachmistrui paklausus ats. gen. ltn. P. Plechavičiaus apie neapmokėtą sąskaitą ir
lengvą kelnerio sužalojimą, šis sudavė ranka du kartus jam per veidą ir norėjo
trenkti lazda, bet kelnerio buvo sustabdytas. Incidentas buvo užglaistytas broliui

269 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 237/1, Kaunas, 1922 m. lapkričio 2 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 237/2, Kau-
nas, 1922 m. lapkričio 2 d.

270 Kelneris (vok. *kellner*) – alinės, restorano padavėjas.

271 Tyrimo autoriui nėra žinomas šio policijos tarnautojo vardas.

Plk. Emilis Vimeris. Apie 1928–1929 m.

LCVA Fs, P-11947

Gen. ltn. Jonas Bulota. Apie 1923–1927 m.

LCVA Fs, P-1159

ats. plk. Aleksandrui Plechavičiui pasiūlius apmokėti 70 Lt sąskaitą ir davus 50 Lt kelneriui už padarytą žalą. Abiem pusėms susitaikius ir atsiprašius, o nukentėjusiajai pusei davus garbės žodį apie įvykį niekam nepranešti ir bylos nekelti, visi išsiskirstė. Dar tą pačią dieną 13.00 val. ats. gen. ltn. P. Plechavičius apie šį įvykį informavo Kretingos komendantą²⁷², tačiau nežinome, ar jis atsargos generolui turėjo kokių nors pasekmių.

Dėl vietos karinių teismų sutvarkymo kaip alternatyva aukštųjų karininkų garbės teismui veikė tuo reikalu iš aukšto rango karininkų sudaryta speciali komisija. 1927 m. vasarą tokia komisija, kurios sudėtyje buvo gen. S. Žukauskas, generolai leitenantai P. Šniukšta, V. Nagevičius, Jonas Bulota ir plk. E. Vimeris, nagrinėjo gen. ltn. Kazio Ladigos elgesį už viešą aukštųjų karininkų kritiką ir vienos politinės jėgos protegavimą. Komisija, susipažinusi su parengtinio tyrimo duomenimis, nustatė, kad karininko veiksmai buvo nesuderinami su karininko vardu ir aukštomis pareigomis, todėl nusprendė už tokius poelgius drausmės ke-

272 1936 07 23 Lietuvos Respublikos VRM Kretingos apskrities viršininko raportas vidaus reikalų ministru, LCVA, f. 377, ap. 7, b. 204, l. 2–2 v.

liu jį atleisti iš kariuomenės ir išleisti į generalinio štabo karininkų atsargą²⁷³.

Būta ir kitokių atsitikimų. Vienas tokių mažiau ar daugiau žinomų buvo susijęs taip pat su generalitetu. 1926 m. birželio 13 d. Kaune vienas iš mitingo dalyvių bandė numušti ats. gen. ltn. J. Bulotai uniforminę kepurę. Kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, sušaukęs KAM karininkus, įsakė visuomet prieš savęs turėti ginklą ir, jei kas įžeistų karininko garbę, tokį asmenį nušauti vietoje²⁷⁴. Iš tikrųjų toks kasdienis atsitikimas galėjo balansuoti tarp menko nesusipratimo ir baudžiamojo nusikaltimo. Ne vienas karininkas kaltinamųjų suole teigė, kad taip pasielgė gindamas karinę garbę.

Tokiu pavyzdžiu laikytinas 1928 m. iš gegužės 28 į 29 d. 3-iojo artilerijos pulko kpt. Vladimiro Okulič-Kazarino poelgis. Jis, dėvėdamas uniformą, neblaivus jau po nustatytos valandos žaidė pokerį kortų klube „Mercurijus“, čia bandė išspręsti ne savo, o kitų ginčą ir į žinomo teisininko Liudo Noreikos įžeidimą žodžiu reagavo ginklu²⁷⁵. Šis incidentas, pasibaigęs itin tragiškai, buvo nagrinėjamas ne karininkų garbės, o pačiame Kariuomenės teisme²⁷⁶. Jame vienas iš kapitono gynėjų ats. plk. K. Žukas, dar kai buvo teisiamojo dėstytojas Aukštuosiuose karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursuose²⁷⁷, per savo paskaitas ir dabar, sakydamas ginamąją kalbą, kuri vėliau užkirto jam kelią dėstytojauti, pabrėžė, kad karininko garbę reikia ginti ginklu. Įsijautęs į karininko garbės problemą, pasikarščiaęs jis net patvirtino, kad būtų laimingas, jei galėtų sėdėti kaltinamųjų suole kartu su teisiuuoju²⁷⁸. Gruodžio 4 d. teismas nuteisė karininką trejų

273 V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 362–365.

274 K. Škirpa, Pakeliui su Mykolu Sleževičiumi, *Mykolas Sleževičius*, sud. J. Butėnas, red. A. Rūkas, Chicago, 1954, p. 242.

275 Kruvinas įvykis „Vilnyje“, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gegužės 30 d., Nr. 116, p. 3; Pasikalbėjimas su D-ru Kuzma, *Rytas*, 1928 m. gegužės 30 d., Nr. 120, p. 3; Okulič Kazarinui vakar patrigubinta baismė, *Banga*, 1928 m. gruodžio 6 d., Nr. 16, p. 1; Kap. Okulič-Kazarino byla, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 1 d., Nr. 197, p. 2.

276 Kap. Okulič-Kazarino byla, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 1 d., Nr. 197, p. 3.

277 1920 m. Laikinieji karininkų kursai, nuo 1921 m. iki 1923 m. Aukštieji karininkų kursai, nuo 1923 m. iki 1930 m. Aukštieji karininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kursai, nuo 1930 m. iki 1938 m. Vytauto Didžiojo karininkų kursai, nuo 1938 m. iki 1940 m. Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla.

278 1928 10 13 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo pirmininko gen. ltn. P. Šniukštos raštas Vyriausiojo štabo viršininkui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 568, l. 25.

metų paprasto kalėjimo bausme ir atleido jį iš karinės tarnybos²⁷⁹. 1934 m. spalio 2 d. Respublikos prezidento teisių gražinimo aktu ats. kpt. V. Okulič-Kazarinas atgavo teisę tarnauti kariuomenėje²⁸⁰. Dalis karininkijos skeptiškai vertino tokių prasižengusių karininkų gražinimą į karinę tarnybą ar jų skyrimą į aukštesnes pareigas kitose žinybose. Jų manymu, tai buvo spraga, leidusi negerovėms laisvai plisti tarnyboje.

Iš tiesų tokių pavyzdžių, kai kario garbei apginti panaudodavo ginklą, buvo ne vienas. Atsitikdavo net taip, kad, negalėdami susitaikyti su pažeminimu, kariai savo įžeidėją tiesiog nušaudavo vietoje arba, nenorėdami žeminti „kariško munduro“ teisme, patys nusišaudavo. Pvz., 1920 m. vieno karinio dalinio valgykloje tarp karininkų kilo nesutarimas ir vienas karininkas kitą įžeidė, pavadindamas žeminančiu vardu. Pastarasis grįžo į namus, pasiėmė revolverį, susirado įžeidėją ir už savo garbės įžeidimą į jį šovė²⁸¹. O karo aviacijos 2-osios oro eskadrilės vyr. psk. Adomas Račiukaitis nusišovė po susišaudymo su dalies budėtoju kpt. Antanu Kuncaičiu, vengdamas atsakomybės už pasipriešinimą ginklų ir įsakymo padėti ginklą į sandėlį neįvykdymą²⁸². Kitas pavyzdys susijęs su 1923 m. intendantų rusų tarnybos paporučikio Petro Voronenkos ir vyr. ltn. Jono Zaborausko kariuomenės turto grobstymo byla, kurioje karininkai buvo apkaltinti pasisavinę 250 t avižių ir pardavę jas už 168 tūkst. Lt. 1925 m. gruodžio 2 d. Kariuomenės teismas nuteisė karininką P. Voronenką 12 m. sunkiųjų darbų kalėjimo bausme, atimant kario vardą ir pašalinant iš kariuomenės bei priteisiant atlyginti nuostolius kariuomenei. O karininkas J. Zaborauskas, nenorėdamas būti teismo nuteistas, spalio 17 d. nusišovė²⁸³.

Paties karininkų garbės teismo veiklą būtų galima iliustruoti dar keletu pavyzdžių, nes labiausiai intriguoja nestatutiniai karininkų santykiai. Pvz., vienas pirmųjų karininkų garbės teismo, kuris rėmėsi tik paskiromis taisyklėmis, spren-

279 Kap. Okulič-Kazarino byla, *Lietuvos aidas*, 1928 m. rugsėjo 29 d., Nr. 196, p. 5; Sprendimas kap. Okulič-Kazarino byloje, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 8 d., Nr. 203, p. 5; Okulič-Kazarinui vakar patrigubinta bausmė, *Banga*, 1928 m. gruodžio 6 d., Nr. 16, p. 1; Kap. Okulič-Kazarinas, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gruodžio 4 d., Nr. 269, p. 4; Okulič-Kazarinas nuteistas 3 m. kalėjiman, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gruodžio 5 d. Nr. 270, p. 2.

280 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 28/12, Kaunas, 1934 m. balandžio 17 d.

281 S. A. Mackevičius, Karininko garbė ir jos gynimas, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXIV, Nr. 5, p. 726–727.

282 1928 11 09–11 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo nutarimo ir kvotos duomenys vyr. psk. A. Račiukaičio byloje, *LCVA*, f. 531, ap. 2, b. 2, l. 43.

283 Intendantūros byla. Teismo chronika, *Lietuvos žinios*, 1925 m. gruodžio 15 d., Nr. 282, p. 3; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VIII, p. 288.

dimų įsiteisėjo 1924 m. pab., kada spalio 17 d. Šarvuočių rinktinės ir Mokomosios baterijos jaunesniųjų karininkų garbės teismas nusprendė raštu pareikšti pastabą už moters įžeidimą rinktinės karo valdininkui Piernui²⁸⁴. Tačiau jau 1925 m. birželio 9 d. tas pats teismas nutarė pašalinti iš kariuomenės už girtuokliavimą su kareiviais ir barimąsi su sugyventine pašalinių akivaizdoje Tankų bataliono ltn. Juozą Aukštikalnį²⁸⁵.

1926 m. birželio 4 d. Karo aviacijos karininkų garbės teismas nagrinėjo 1-osios oro eskadrilės laboratorijos viršininko vyr. ltn. Mykolo (Miko) Mačioko bylą, kurioje jis buvo kaltinamas Karo aviacijos Ūkio dalies vedėjo mjr. Stasio Dabulevičiaus šeimos ardymu, kišimusi į jo šeimos reikalus. Buvo nustatyta, kad teisiamašis su ponia Dabulevičiene²⁸⁶ kurį laiką susitikinėjo savo namuose ir turėjo intymių santykių. Vyr. ltn. M. Mačiokas nesutiko su mjr. S. Dabulevičiaus raginimu savo paties prašymu išeiti iš tarnybos, todėl byla pasiekė teismą. Šis nustatė, kad kaltos abi pusės, o teisiamašiam pareiškė papeikimą. Vėliau jis buvo perkeltas tarnauti į kitą dalį²⁸⁷.

Pasitaikydavo, kad karininką sukompromituodavo žmona, o joms, beje, buvo keliami aukšti reikalavimai. Jau karininkų susirinkimo metu turėjo būti pristatoma karininko antroji pusė. Santuoka galėjo įvykti tik tokiu atveju, jei pritardavo karinės dalies viršininkas. Be to, buvo suvaržytas leidimų išdavimas karininkams, liktiniams puskarininkiams ir net KAM civiliams tarnautojams vesti svetimtautes. Už šio draudimo nepaisymą kariuomenės narys iš karto galėjo būti atleistas iš tarnybos. Tokie reikalavimai kaip aukšta moralė ir išsilavinimas žmonai buvo keliami tam, kad jos nebūtų galima papirkti, sukompromituoti, priversti atskleisti su vyro karininko tarnyba susijusias paslaptis. Šiuo klausimu Lietuva nebuvo išimtis, nes, pvz., tiek Estijoje, tiek Lenkijoje karininkui galiojo tam tikras turto, net amžiaus cenzas. Pvz., Lenkijoje vedybų klausimas buvo sutvarkytas tik 1932 m. Ten karininkas galėjo vesti būdamas ne jaunesnis kaip 24 m. amžiaus ir išstarnavęs

284 1924 10 17 Lietuvos Respublikos KAM Šarvuočių rinktinės ir Mokomosios baterijos vyresniųjų karininkų garbės teismo nutarimas, LCVA, f. 828, ap. 1, b. 26, l. 110.

285 1925 06 09 Lietuvos Respublikos KAM Šarvuočių rinktinės ir Mokomosios baterijos vyresniųjų karininkų garbės teismo pirmininko mjr. K. Musteikio pareiškimas Šarvuočių rinktinės vadui, *ibid.*, f. 828, ap. 1, b. 26, l. 41.

286 Straipsnio autoriui nėra žinomas minėtojo karininko žmonos vardas.

287 1926 06–07 Lietuvos Respublikos KAM Karo aviacijos karininkų garbės teismo vyr. ltn. M. Mačioko bylos žinios, *ibid.*, f. 929, ap. 4, b. 404, l. 54, 57–58 v., 64–65; *Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 74/5*, Kaunas, 1926 m. rugpjūčio 12 d.

karininku ne mažiau kaip penkerius metus. Podporučnikai, poručnikai ir kapitonai (rotmistrai) turėjo turėti tokias mėnesines pajamas, kurios kartu su alga būtų ne mažesnės už nevedusio majoro (bataliono vado) algą, o sužadėtinė turėjo būti geros reputacijos, išsilavinusi ir atitikti karininko žmonai keliamus reikalavimus. Be abejonės, išskirtiniais atvejais, jei karininkas dėl tam tikrų ne ypač svarbių priežasčių neatitiko tam tikrų sąlygų, leidimą vesti galėjo duoti tik žinybos vadas, tačiau jei karininkas dar tobulinosi kariniuose moksluose, tokio leidimo negalėjo tikėtis. O parašęs raportą arba prašymą vesti, atsakymo galėjo sulaukti per tris mėnesius. Šis reikalavimas negaliojo itin aukšto rango karininkams²⁸⁸.

Tačiau Lietuvos kariuomenėje būta įvairių atsitikimų, susijusių su karininkų asmeniniu gyvenimu. Pvz., 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko kpt. Alfredo Garmuso žmona Eugenija buvo apkaltinta auksinio laikrodžio, apyrankės ir žiedo vagyste²⁸⁹, o pats karininkas nepadarė / negalėjo padaryti nieko šiam incidentui likviduoti, todėl jo padėtis ir elgesys buvo susieti su karininko garbe. 1923 m. kovo 28 d. įvykis buvo apsvaistytas Aukštųjų karininkų kursų karininkų garbės teisme²⁹⁰. Šis nusprendė karininką išleisti į atsargą²⁹¹. Kiti panašūs nusižengimai, susiję su vedybomis arba antrąja puse, ne visada buvo karininkų garbės teismo kompetencija, tad buvo apsiribojama švelnesnėmis nuobaudomis.

Pvz., 1938 m. vasario 1 d. 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko ltn. Vaclovas Navickas nustatyta tvarka paprašė leidimo vesti Ireną Zofiją Olšauskaitę, tačiau pulko vadas gen. št. plk. Antanas Gaušas nesutiko tarpininkauti. Leitenantas apskundė tokį sprendimą II pėstininkų divizijos vadui div. gen. Edvardui Adamkavičiui, o nesulaukęs atsakymo po mėnesio vedė. Šiuo savo elgesiu ltn. V. Navickas pažeidė 1936 m. gruodžio 11 d. Karinės tarnybos įstatymo 50 str. ir taisyklių šiam įstatymui vykdyti 1 str. 14 p., tačiau atsižvelgus į pavėluotą divizijos vadovybės atsakymą į skundą, leitenantas buvo paliktas karinėje tarnyboje ir nubaustas 30 parų areštinės bausme, o gegužės 30 d. perkeltas į kitą

288 Karininkų vedybų tvarkymas Lenkijoje, *Karys*, 1932, Nr. 29, p. 587.

289 1923 03 25 Lietuvos Respublikos KAM Aukštųjų karininkų kursų karininkų garbės teismo kvotos duomenys 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko kpt. A. Garmuso žmonos byloje, *ibid.*, f. 1451, ap. 1, b. 12, l. 7–8.

290 1923 03 24 Lietuvos Respublikos KAM laikinai einančio Aukštųjų karininkų kursų viršininko pareigas plk. ltn. B. Štencelio raportas Vietinės kariuomenės brigados štabo viršininkui, *ibid.*, l. 5.

291 1923 03 28 Lietuvos Respublikos KAM Aukštųjų karininkų kursų karininkų garbės teismo sprendimas kpt. A. Garmuso byloje, *ibid.*, l. 16; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. III, p. 144.

tarnybos vietą – Gaižiūnų poligono komendantūrą²⁹².

7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko j. ltn. Vincas Bagdonas, nujausdamas, kad negaus savo tiesioginių viršininkų leidimo vesti mylimą merginą Elena Šaudinaitę, stengėsi būti perkeltas į kitą dalinį. Tačiau pakeisti tarnybos vietos ir gauti leidimo karininkui nepavyko. Deja, tai nesutrukdė jam lapkričio 19 d. susituokti. Nusizengimui išaiškėjus, minėtasis karininkas turėjo palikti tarnybą, tačiau III pėstininkų divizijos vadas brg. gen. Mikas Rėklaitis paprašė kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio leidimo palikti j. ltn. V. Bagdoną tarnyboje, juolab kad išrinktoji atitiko karininko žmonai keliamus reikalavimus. Kariuomenės vadas nubaudė jaunesnįjį leitenantą 20 parų areštinės bausme ir perkėlė jį į 8-ąjį pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulką, o divizijos ir pulko vadovybę už vilkinimą, neryžtingumą šiuo klausimu nubaudė žodiniu įspėjimu²⁹³. Atkreiptinas dėmesys, kad, remiantis Karinių įstatymų sąvado VII knygos 962 str., tikrosios arba aktyvios karinės tarnybos kareiviams be vadovybės leidimo taip pat buvo draudžiama vesti. Ši taisyklė negaliojo kareiviams našliams, kurie iš pirmosios santuokos turėjo vaikų, likusių be globos ir priežiūros²⁹⁴.

Įdomu tai, jog karinės dalies įsakymuose garbės teismo sprendimas nebuvo viešinamas ir įrašomas į nuobaudų žurnalą. Į tarnybos lapą buvo įrašoma tik rezoliucija dėl karininko išėjimo iš karinės tarnybos savo paties prašymu, o

II pėstininkų divizijos vadas gen. ltn. Edvardas Adamkavičius. Kaunas, 1935 m.

LCVA Fs, P-1003

292 Kariuomenės vado įsakymas Nr. 9, Kaunas, 1938 m. gegužės 20 d.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. V, p. 331.

293 Kariuomenės vado įsakymas Nr. 32, Kaunas, 1938 m. gruodžio 31 d.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. II, p. 107.

294 Įsakymas kariuomenei Nr. 111/4, Kaunas, 1922 m. gegužės 11 d.

pačiuose dokumentuose dažniausiai figūravo toks įrašas: „[...] kaip žeminantis savo netaktišku elgesiu karininko garbę buvo išleistas į karininkų atsargą įsakymu kariuomenei.“

Akivaizdu, kad Lietuvos kariuomenės karininkas turėjo vadovautis aukščiausiais moraliniais principais, būti drausmingas, teisingas, sugebėti susiorientuoti įvairiose sudėtingose situacijose, gerbti kitų nuomonę, mokėti bendrauti su skirtingo amžiaus, išsilavinimo, tautybės, tikybos, profesijos asmenimis, būti susipažinęs su teisės dalykais. Tačiau karininkai tarnyboje neišvengė draudimų. Pvz., karininkui nebuvo galima, net ir prasiskolinus, užėti į pigesnę restoraną, viešbutį ar kavinę. Kariniai viršininkai neretai savo įsakymuose nurodydavo vietas, kur buvo galima lankytis karininkui su uniforma²⁹⁵. Jam nederėjo viešoje vietoje keiktis, rūkyti gatvėje (rūkyti buvo galima tik atitinkamuose restoranuose ir kavinėse), žiovauti arba miegoti, rodytis neblaiviam, bendrauti su neaiškios reputacijos asmenimis, važinėti viešuoju transportu (autobusu, „konke“²⁹⁶ arba „kukuška“²⁹⁷), pasirodyti gurguolės vežime, be didelio reikalo nešti nešinius, vaiką ar stumti vežimėlį, sėdėti ant suoliuko arba vaikštinėti gatvėmis. Karininkui nedarė garbės baimės jausmas, fobijų turėjimas. Jis privalėjo ne tik elgtis, bet ir atrodyti nepriekaištingai²⁹⁸.

Karininkas turėjo būti geras savo profesinės bendruomenės narys, saugoti jos garbę, mokėti sugyventi ir bendrauti su kitais karininkais, sugebėti savo asmeninę nuomonę suderinti su bendrąja karine doktrina. Tačiau karininkijos tarpe išsiskyrė luominės garbės supratimas, suteikęs pagrindą atsirasti tam tikrai „kariuomenės aristokratijai“. Garbė buvo suprantama kaip geras vardas, vieša pagarba ne tik profesiniame kolektyve, bet ir tarp kitos socialinės padėties atstovų. „Kariškas munduras“ įpareigojo visur ir visada tinkamai elgtis ir tik išskirtiniais atvejais panaudoti ginklą, kurį panaudojus karininkui vis tiek tekdavo aiškintis teisme. Karininkui nebuvo leistina žeminti kariuomenės ir karininko vardo, tačiau kai kurių karininkų elgsenoje netrūko negatyvių reiškinių įtakos (vyresniųjų

295 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 38/1, Kaunas, 1937 m. birželio 30 d.

296 „Konké“ – arkliais traukiamas tramvajus, kuriuo Kaune buvo naudotasi nuo 1892 m. gegužės 24 d. iki 1929 m. balandžio 15 d. Tramvajaus maršrutas buvo iš Kauno geležinkelio stoties iki Rotušės aikštės.

297 „Kukuška“ – Kauno siaurasis geležinkelis, veikęs nuo 1919 m. kovo iki 1935 m. liepos pabaigos. Traukinys važiavo maršrutu „Senamiestis–Aukštoji Panemunė“.

298 A. Stolarovas, „Kariško munduro“ garbės gynimas prieškarinio Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2011 metai*, Vilnius, 2012, Nr. 1, p. 65.

karininkų savivalės, karjeros siekimo bet kokiomis priemonėmis, intrigų kėlimo, pataikavimo, nesaikingo alkoholio vartojimo, bendravimo su laisvo elgesio moterimis arba abejotinos reputacijos asmenimis)²⁹⁹.

Vietos karinė vadovybė ypatingą dėmesį skyrė karių tarpusavio santykiams, kovojo su ydingomis rusų kariuomenės tradicijomis, netoleravo netinkamo karininkų elgesio su kareiviais, prieš juos vartoto fizinio smurto, kūno bausmių. Kariuomenėje drausta versti kareivį dirbti kario garbę žeminančius darbus, bet, pvz., kariuomenės areštinėse laikyti drausminėmis ir arešto bausmėmis nubausti kariai buvo išnaudojami kariuomenės lauko, daržo, namų, remonto, ūkio ir kitoms darbams. Griežtai drausta tardomus karius, nubaustus karininkus ir karo valdininkus (pvz., karo gydytojus) naudoti fiziniams darbams, ypač asmeninėms viršininkų užgaidoms tenkinti, nors už atliktą darbą buvo mokamas (ne visada) tam tikras užmokestis, lygus pusei laisvai samdomo darbininko atlygio³⁰⁰. Bet išliko pasiuntinių kareivių privilegija, kai kareiviai auklėjo karininkų vaikus, skalbė jų rūbus, juos maitino, lydėjo karininko žmoną į turgų, ryte žadino karininką, sutvarkydavo jo aprangą, avalynę, atnešdavo vandens, dienos metu saugojo butą, vakare laukė sugrįžtant ir vykdėdavę nevedusių karininkų pavedimus³⁰¹. Tokia privilegija buvo motyvuojama karininkų algos nepakankamumu. Pvz., 1922 m. rugpjūčio 31 d. Tauragės miesto ir apskrities komendantūros kariai skundėsi, kad buvo išnaudojami – turėjo dirbti lauko darbus: arti, sėti, pjauti ir vežti šieną³⁰².

Kitas pavyzdys susijęs su 1-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pulko vadovybe. Jos nariai mjr. Stasys Asevičius, kapitonas Antanas Povilaitis ir Stasys Milkaitis (Milkevičius) išnaudojo savo pavaldinius kareivius asmeniniais tikslais – vertė kulti javus, pjauti dovilus, šerti ir ganyti karves, kiaules, lesinti paukščius, plauti grindis, vesti vaikus į mokyklą, vežioti juos rogėmis ir pan. Be viso to, „[...] savo bernui liepdavo išduoti valdiškus rūbus, apavą ir leido gulėti kartu su kareiviais kareivinėse“, valdiškais malkomis virdavo valgį ir kūrendavo namus, naudojo dalinio vežimus mėšlui ir medžiams vežti, arklius laukams arti ir kultivuoti. Dėl šių įvykių papeikimo sulaukė pulko vadas, o minėtiems

299 *Ibid.*, p. 66.

300 Įsakymas kariuomenei Nr. 157/2, Kaunas, 1921 m. liepos 7 d.

301 Alfa, Pasiuntiniai, *Kardas*, 1926, Nr. 32, p. 507.

302 1922 08 31 Lietuvos Respublikos KAM Tauragės miesto ir apskrities komendantūros kareivių skundas Generalinio štabo Žvalgybos skyriui, LCVA, f. 10, ap. 1, b. 122, l. 108.

karininkams buvo pasiūlyta paduoti prašymus pasitraukti iš tarnybos³⁰³.

Konfrontacijos neišvengta karininkų ir karo valdininkų tarpusavio santykiuose. Buvo net pabrėžiama, kad iš pastarųjų garbės klausimu negalima reikalauti to paties kaip iš karininkų, o išlaikiusių egzaminus arba baigusių karo mokyklą tokių karo valdininkų šie nelaikė visateisiais karininkais.

Daug rūpesčių karininkams kėlė nesaikingas alkoholio vartojimas. Neretai karininkai, nesilaikydami tvarkos, po nustatytos valandos pasilikdavo karininkų klubuose, čia gerdavo, triukšmaudavo, lošdavo kortomis, bendravo su neaiškios reputacijos svečiais, mušdavosi, dainuodavo rusiškas dainas, šaudydavo revolveriu, kapodavo kardu baldus ir pan. Pvz., 1922 m. kovo 25 d. 3-iojo dragūnų „Geležinio vilko“ pulko karininkų valgykloje vakarėlio metu buvo vartojami uždrausti alkoholiniai gėrimai (konjakas, likeris), dėl ko kilo muštynės, buvo šaudoma iš revolverio. Dalis karininkų už šiuos nusižengimus buvo nubausti nuo kelių dienų arešto iki perkėlimo į kitą tarnybos vietą arba pašalinti iš tarnybos³⁰⁴.

Kita problema buvo kortavimas kaip laisvalaikio praleidimo būdas. Net visos kariuomenės autoritetas, griežtos drausmės ir tvarkos šalininkas kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas buvo aistringas kortuotojas. Jis lošdavo namuose ir klubuose su nuolatiniiais partneriais: diplomatu Bronium Balučiu, maestro Kipru Petrausku ir komersantu Grigorijum Kaplanu³⁰⁵. Ne paslaptis buvo, kad ir prezidento A. Smetonos aplinkoje buvo mėgstama kortuoti. Kai kurie karininkai, susirūpinę savo karjera ir asmenine gerove, siekdami paaukštinimo, pralošdavo nemažas pinigų sumas prezidentienei S. Chodakauskaitei-Smetonienei, labai mėgusiai bridžą³⁰⁶.

Vienas tokių pasisėdėjimų prie kortų stalo baigėsi itin skaudžiai. 1932 m. kovo 13 d. 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kareivinėse, j. ltn. Antano Petrausko kambaryje, nuo pietų iki vidurnakčio buvo lošiama kortomis iš pinigų. Su minėtu karininku lošė jaunesnieji leitenantai Leonas Pračkaila ir Juozas Jackūnas. Kompanijai pritrūkus gėrimų, j. ltn. A. Petrauskas savo būrio kareiviui, kuopos budėtojui Povilui Kaminskui įsakė atnešti iš ramovės gėrimų ir užkandžių. Kareivis į bufetą buvo siunčiamas keletą kartų. Kreipiantis necen-

303 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 6, Kaunas, 1932 m. liepos 8 d., *ibid.*, f. 828, ap. 1, b. 55, l. 65.

304 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 8/1, Kaunas, 1922 m. kovo 31 d.; *Įsakymas kariuomenei* Nr. 8/2, Kaunas, 1922 m. kovo 31 d.

305 J. Aničas, *Generolas Silvestras Žukauskas (1861–1937)*, Vilnius, 2006, p. 237.

306 R. Subačius, *Dramatiškos biografijos: kovotojai, kūrėjai, karjeristai, kolaborantai...*, Vilnius, 2007, p. 21.

zūriniais žodžiais, kareiviui buvo įsakyta gerti degtinę, be to, karininkai kvotė jį apie tautybę, kariuomenės drausmę ir ištikimybę viršininkams. O kareivis, matyt, rodydamas atsidavimą viršininkams, dūrė peiliu sau į krūtinę. Dėl šių įvykių balandžio 2 d. už karį demoralizuojantį elgesį karininkai buvo paleisti iš tikrosios karinės tarnybos į atsargą³⁰⁷.

Vienas iš karininkų garbės įrodymų buvo garbės žodžio laikymasis, tinkamas ir savalaikis mokėjimas apginti karininko garbę. Kaip pavyzdį galime pateikti 1921 m. lapkričio 15 d. įvykius viename Kauno restorane. Čia 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko kpt. Povilas Strielnikas (Strielnikovas), 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko kpt. Adomas Džiuvė ir 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko ltn. Povilas Kaladė pasigėrę sukėlė triukšmą, kitų karių akivaizdoje kabinėjosi prie žmonių, rėkavo ir pagrasino visus sušaudysią. Karininkai buvo suimti ir nugabenti į komendantūrą. Čia jie buvo užregistruoti ir, davus karininko garbės žodį negrįžti į restoraną, paleisti. Tačiau karininkai sugrįžo į restoraną ir toliau tęsė linksmybes. Karinė vadovybė juos nubaudė nuo dviejų savaičių iki vieno mėnesio areštinės bausmėmis³⁰⁸.

Štai kitas pavyzdys. 1924 m. Klaipėdos krašto pilietis pavarde Hamanas (*Hamann*)³⁰⁹ kavinėje su draugais tyčiojosi iš 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko karininkų. Jis sėdėjo prie gretimo staliuko ir rodė špygą. Karininkai pastebėjo šį netaktišką gestą, tačiau, nenorėdami kelti triukšmo viešojoje vietoje, išėjo iš kavinės. Kiek vėliau vyr. ltn. Mikas Kukutis (Kivlevičius) gatvėje sulaikė pilietį Hamaną, bet nuvedęs į kareivines ir patikrinęs dokumentus paleido. Už tai, kad iš karto nesugebėjo tinkamai apginti karininko garbės, vyresnysis leitenantas pulko vado buvo nubaustas trijų parų namų arešto bausme³¹⁰.

Kartais karinė vadovybė sulaukdavo visuomenės narių nusiskundimų dėl karininkų ir liktinių puskarininkų duoto žodžio nesilaikymo santykiuose su moterimis ir piniginiuose reikaluose. Pvz., kariai suvedžiodavo moteris, turėdavo su jomis intymių santykių, žadėdavo vesti, bet duoto pažado nesilaikydavo ir nuo jo išsisingdavo. Nuviltos moterys, praradusios gerą vardą visuomenėje, neretai kerštavo.

307 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 3/2, Kaunas, 1932 m. balandžio 7 d., LCVA, f. 828, ap. 1, b. 55, l. 42.

308 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 294/10, Kaunas, 1921 m. gruodžio 20 d.

309 Tyrimo autoriui nėra žinomas paminėto piliečio vardas.

310 1924 05 05 Lietuvos Respublikos KAM l. e. Vyriausiojo štabo viršininko pareigas plk. ltn. A. Zubrio raštas Respublikos prezidento kanceliarijos viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 218, l. 56.

Kartais tokie įvykiai baigdavosi tragiškai³¹¹. Kaip pavyzdį galime pateikti 1937 m. vasaros įvykius. Kariuomenės štabo Karo topografijos skyriaus j. ltn. Juozas Grigas, vykdydamas lauko topografijos darbus Daugų vietovėje, susipažino su viena šeima ir „[...] neleistinai ardė jos gyvenimą, ko pasekoje š. m. liepos mėn. 18 dieną jo aki-vaizdoje tos šeimos žmona nužudė savo vyrą“. Už tai karininkas buvo nubaustas 20 parų areštinės bausmės³¹². Toks karių elgesys žemino kariuomenės autoritetą.

Karininkija savo elgesiu ir gyvenimo būdu pati suformavo tokį požiūrį. Karių elgsena priklausė nuo jų pačių mentaliteto, valstybės ir kariuomenės tradicijų, padėties valstybėje ir karinės vadovybės pozicijos. Iš kario elgesio visuomenė dažnai susidarydavo nuomonę apie karinį dalinį arba visą kariuomenę. Karininkas turėjo vengti visko, kas būtų pakenkę ne tik jo, bet ir visos karininkijos vardui.

1920–1921 m. KAM buvo parengusi teisinę bazę karininkų garbės teismo leistai dvikovai atsirasti. Tačiau ji netapo populiari, nes 1924 m. buvo uždrausta įstatymu. O nuo 1928 m. pradėjusiam tinkamai funkcionuoti karininkų garbės teismui beveik neteko nagrinėti bylų dėl dvikovų.

Atkreipus dėmesį į nagrinėjamo laikotarpio baudžiamuosius įstatymus, realius iškvietimo į dvikovą pavyzdžius, matyti, kad dvikovos nebuvo užmirštos ir kaip reiškinys išliko. Pvz., dar 1917 m. Petrograde (dab. Sankt Peterburgas) poručikas Antanas Juozapavičius³¹³ iškvietė į dvikovą lenką karininką Judzentovičių (*Judzentowicz*) už Lietuvos ir lietuvių karininkų garbės įžeidimą ir apšmeižimą. Tačiau pastarasis pabėgo ir dvikovos išvengė³¹⁴. Karininkas A. Juozapavičius ne vieną karininką buvo iškvietęs į dvikovą. Tuo metu Rusijoje tvyrant visuotiniam politiniam pakilimui ir karių gretose išplitus tautiniam sąjūdžiui, buvo formuojami daliniai nacionaliniu pagrindu. Į vieną tokį lietuvišką dalinį poručikas A. Juozapavičius pakvietė lietuvi Daškevičių³¹⁵. Šiam nesutikus tarp karininkų išplieskė konfliktas ir poručikas A. Juozapavičius metė Daškevičiui po kojomis pirštinę kaip iškvietimo į dvikovą ženklą. Tačiau Daškevičius įvykio nesureikšmino – pirštinę paspyrė, nusijuokė ir nuėjo. Poručikas A. Juozapavičius parašė pulko vadui

311 *Kariuomenės vado įsakymas* Nr. 10, Kaunas, 1937 m. gegužės 4 d.

312 *Kariuomenės vado įsakymas* Nr. 18, Kaunas, 1937 m. rugsėjo 27 d.

313 Kitose valstybėse įgyti kariniai laipsniai buvo prilyginti Lietuvos kariuomenės kariniams laipsniams. Rusijos kariuomenės poručiko karinis laipsnis buvo prilygintas Lietuvos kariuomenės vyresniojo leitenanto laipsniui, o joje išstarnautas tarnybos laikas buvo įskaičiuotas į karinės tarnybos stažą.

314 P. Jurgelevičius, *Karinė garbė ir dvikovė*, *Kardas*, 1925, Nr. 4, p. 10.

315 Autoriui nėra žinimas minėto karininko vardas.

rašta, ragindamas minėtąjį karininką pašalinti iš pulko kaip bailių ir negarbingą karininką, atsisakiusį kautis. Vėliau, kai buvo organizuojama Lietuvos kariuomenė, karininkas Daškevičius buvo atvykęs į Vilnių, tačiau nenorėdamas dar kartą susidurti su poručiku A. Juozapavičiumi, kuris ėjo aukštas pareigas, į kariuomenę nestojo³¹⁶.

Karinės garbės klausimai buvo ypač aktualūs karininkui, vėliau generolui Jonui Galvydžiui-Bikauskui. 1919 m. sausio pradžioje jis, būdamas 1-ojo pėstininkų pulko vadas, iškvietė pulko bataliono vadą krn. K. Ladigą, adjutantą ir kitus karininkus į dvikovą pistoletais dėl to, kad šie nepakluso jo kaip vado įsakymui ir parodė nepasitenkinimą. Iškviešti karininkai iššūkį priėmė, tačiau apie tai sužinojusi karinė ir politinė vadovybė dvikovą atidėjo, o pulko vadą atšaukė iš užimamos vietos³¹⁷. Beje, jau vėliau, kuomet vadovavo Karo mokyklai, gen. J. Galvydis-Bikauskas buvo vienas iš iniciatorių mokykloje rengti dvikovininkus kardais (espadronais³¹⁸).

Kitas įvykis taip pat buvo susijęs su generolu. 1920 m. improvizacinis teatras „Vilkolakis“ garsėjo aštriu vaidinimo stiliumi, grotesku, satyra, alegorija ir simbolika, išraiškingu aktorių grimu. Aktoriai vaidino ekspromtu, improvizuodami, komiškai ir liaudiškai. Teatro režisierius buvo Antanas Sutkus, vienas iš temų parinkėjų – teisininkas Rapolas Skipitis. Į vaidinimus susirinkdavo pilna salė, nes juose buvo pašiepiami aukšti karininkai, politikai, žymūs visuomenės veikėjai. Viename iš tokių vaidinimų, pavadintų „Didysis Nagas“, buvo pašieptas Karo sanitarijos viršininkas gen. ltn. V. Nagevičius, kuris po spektaklio net iškvietė režisierių į dvikovą³¹⁹. Tačiau kaip baigėsi šis įvykis, nėra žinoma.

1923 m. įvyko dar vienas drastiškas incidentas. 11-ojo Vilniaus pėstininkų pulko kpt. Balys Martinaitis (Martynaitis) viešo karininkų susirinkimo metu nusišlapino į krosnį ir už tai buvo nubaustas 30 parų arešto bausme. Tačiau Generalinio štabo viršininko antrajam padėjėjui plk. ltn. Antanui Zubriui net keturis kartus pakartojus įsakymą išeiti iš susirinkimo, minėtas karininkas ne tik jo neįvykdė, bet ir aukštesnį karininką iškvietė į dvikovą, už ką buvo patrauktas Kariuomenės teismo atsakomybėn ir nubaustas 6 mėn. karo kalėjimo bausme³²⁰.

316 J. Listopadskis, *Laisvės ir vergijos metai*, Vilnius, 1993, p. 135–136.

317 V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, p. 39.

318 Espadronas iš angl. k. *spadron* – vienašmenės (retais atvejais dviašmenės) špagos rūšis, lengvas kertamasis-duriamasis kalavijas tiesia geležte.

319 K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai*, p. 249–250.

320 1923 01 29 Lietuvos Respublikos KAM Generalinio štabo viršininko antrojo padėjėjo plk. ltn. A. Zubrio paaiškinamoji žinutė Kauno įgulos areštinės viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 1, b. 195, l. 12 v.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. V, p. 160.

Plk. Ignas Musteikis. Apie 1928 m

LCVA Fs, P-1082

Paminėtinas 1927 m. kovo įvykis, kada vidaus reikalų ministras ats. plk. ltn. Ignas Musteikis iššaukė į dvikovą prisiekusįjį advokatą Zigmą Toliušį už kovo 3 d. Seimo posėdyje viešai išsakytą valstybės vidaus padėties kritiką. Priimti iššūkį sutrukdė ne tik įstatymai, bet ir Lietuvos prisiekusiųjų advokatų taryba³²¹ bei karinė vadovybė, taigi dvikova baigėsi be rezultatų.

Akivaizdu, kad dvikovoje dalyviai galėjo būti ne vien karininkai. Pvz., 1929 m. vasarą „Lietuvos aido“ redaktoriaus Valentino Gustainio nurodymu žurnalistas Augustinas Gričius parašė feljetoną „Pasaka tik suaugusiems arba „Vasermano reakcija“ apie „Baltamūrę Respubliką“, pasirašydamas kriptoni- mu Periskopas³²². Feljetone su humoru,

nenurodant jokių pavardžių, pažvelgta į apleistą Dr. J. Basanavičiaus karo ligoninės veiklą: „[...] Lietuvos karo sanitarijos viršininkas generolas Nagevičius, labai užsiėmęs Karo muziejumi ir įvairia reprezentacija, visai apleidęs kariuomenės sanitarijos reikalus [...]“³²³. Gen. ltn. V. Nagevičius perskaitęs feljetoną pasijuto įžeistas, pasiskundė ministrui pirmininkui prof. A. Voldemarui ir patvirtino iškviesiąs redaktorių į dvikovą. Tačiau šiam paaiškinus, kad dvikova uždrausta įstatymu, generolas ėmė tartis su teisininkais norėdams „įžeidėją“ paduoti į teismą. Bet jam ir vėl buvo paaiškinta, kad minimoje situacijoje nėra jokio teisinio pagrindo patraukti V. Gustainį į teismą, o ir pats generolas galintis tik apsijuokti. Sugrįžęs pas ministrą

321 *Seimo stenogramos. 3-jojo Seimo III sesija, 71 posėdis, 1927 m. kovo 8 d.*, p. 22; Lietuvos Prisiekusiųjų Advokatų Tarybos laiškas Seimo atstovui Z. Toliušiiui dėl dvikovoje, *Lietuvos žinios*, 1927 m. kovo 8 d., Nr. 53, p. 1.

322 Periskopas [A. Gričius], Feljetonas. Pasaka tik suaugusiems arba „Vasermano reakcija“, *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 8 d., Nr. 127, p. 4.

323 V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus. Atsiminimai apie Lietuvos spaudą, jos darbuotojus (1915–1940) ir Lietuvos rašytojus (1924–1966)*, Kaunas, 1991, p. 85.

Plk. Brunonas Štencelis. Kaunas, apie 1925-1927 m.

LCVA Fs, P-4467

Gen. št. plk. Vaclovas Griganavičius. Apie 1931 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-15781/11

pirminką, generolas dar kartą patvirtino ginsiąs savo garbę dvikovoje, bet profesoriaus buvo perspėtas dėl galimų pasekmių. Netrukus iš anksto susitarę į redakciją atėjo paradinėmis uniformomis vilkintys, kartais ir baltomis pirštinėmis pasipuošę plk. Brunonas Štencelis ir gen. št. plk. Vaclovas Griganavičius, pasiūsti gen. ltn. V. Nagevičiaus. Karininkai kaip sekundantai generolo vardu iškvietė redaktorių į dvikovą. Tačiau redaktorius nesutriko ir atsakė sutiksiąs su išvietimu tik gavęs valdžios pritarimą. Visgi buvo pasiektas kompromisas. Oficialiai per spaudą atsiprašyta su minėtu straipsniu galbūt susijusių asmenų ir tuo konfliktas buvo baigtas³²⁴.

Kitas ne mažiau įdomus atsitikimas nutiko dim. plk. Teodorui Reingardui, kuriam buvo atimta teisė dėvėti uniformą dimisijoje už tai, jog 1929 m. sausio 28 d.

324 *Ibid.*, p. 86–89; Klaidos atitaisymas, *Lietuvos aidas*, 1929 m. rugsėjo 3 d., Nr. 137, p. 2. Paminėtina, kad panašus incidentas 1924 m. įvyko Lenkijoje, kada kariuomenės inspektorius armijos gen. Stanislavas Šeptyckis (*Stanisław Szeptycki*) iškvietė į dvikovą „Tiesos balsas“ (lenk. „Głos Prawdy“) redaktorių Wojciechą Spičzynskį (*Wojciech Spiczynski*). Dvikova įvyko špagomis ir truko apie 40 min., kurios metu labiau nukentėjo redaktorius. Dvikovės lenkų kariuomenėj. Karo kronika, *Karys*, 1924, Nr. 49, p. 400–401.

Prahoje (Čekoslovakija) rusų kalba karininkams leistame leidinyje „Jūrinis žurnalas“ (rus. *Морской журнал*) parašė sveikinimo žodį tarnybos draugams³²⁵. Šį žurnalą prenumeravo ir buvęs Rusijos imperijos karinio laivyno 2-ojo rango kapitonas ir Lietuvos kariuomenės gen. ltn. Teodoras Daukantas. Tačiau jo svainis kpt. Juozas Čiuvinškas, klaidingai supratęs sveikinimą, ėmė agituoti kitus karininkus rašyti prieš autorių raportus.

Svarbu pridurti, kad dim. plk. T. Reingardas niekada viešumoje neakcentavo savo kilmingų šaknų (*Hanau* grafų giminė). Jo pavardė turėjo būti rašoma T. fon Reingardas, jis turėjo aukštąjį karinį išsilavinimą ir šlovingą kovinę biografiją, pavyzdinę garbės ir orumo supratimą. Tačiau pats įvykis išsiskiria iš kitų pavyzdžių ir tinkamai iliustruoja nagrinėjamo laikotarpio aukšto rango karininkų ir politikų elgseną, asmeninės brandos stoką, vadovavimąsi principu „mes“ ir „jie“, simpatijas, antipatijas, protekcijas ir kitus (karinę) drausmę ir tvarką silpninančius veiksnius. Pats dim. plk. T. Reingardas buvo baigęs Sankt Peterburgo jūrų kadetų mokyklą ir pakeltas į pirmąjį karininko (mičmano³²⁶) laipsnį. Buvęs Rusijos karinio jūrų laivyno Jūrų kadetų korpuso 28-osios laidos vyresnysis gardemarinas³²⁷ parašė sveikinamąjį žodį savo kurso draugams mokyklos 25 m. baigimo sukakties proga. Pačiame sveikinime nebuvo užsimenama apie ištikimybę carams, o nurodytas laipsnis – 2-ojo rango kapitonas – *de jure* buvo teisingas, nes karininką T. Reingardą į šį laipsnį pakėlė tuometė teisėta Rusijos karinė vadovybė ir kurso / tarnybos draugai kitaip būtų jo nesupratę. Paties karinio laipsnio Lietuvoje niekas neatėmė ir kitaip nepavadino, tik prilygino pulkininko leitenanto laipsniui. Dim. plk. T. Reingardas primygtinai pareikalavo, kad įsikeidę karininkai jį iškvieštų į dvikovą, ir tvirtino priimsiąs visų dvidešimt dviejų karininkų jam mestą iššūkį³²⁸. Tačiau dvikovos Lietuvoje buvo uždraustos įstatymu.

Negalima nepaminėti vienos žymiausių nagrinėjamo laikotarpio dvikovių. Ji įvyko špagomis 1938 m. pavasarį tarp Vilniaus lenkų studento ats. poručniko Ježio Chom-Chomskio (*Jerzy Chom-Chomski*) ir Vilniaus lietuvių skautų šefo Prano Žiž-

325 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 14/2, Kaunas, 1929 m. vasario 23 d.

326 Mičmanas (iš anglų kalbos (toliau – angl.) *midshipman*) – 1732–1917 m. pirmasis karininko laipsnis Rusijos kariniame laivyne.

327 Gardemarinas (pran. *garde – marine*) – Rusijos karinio jūrų laivyno Jūrų akademijos (vėliau – Jūrų kadetų korpuso) vyresniųjų kuopų (kursų) auklėtinių, kurie atlieka arba atliko praktiką laivyne iki jų pakėlimo mičmanu, laipsnis.

328 T. Reingardas, *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas*, sud. ir red. J. Karvelis, Šiauliai, 2000, p. 117–120.

maro (*Franciszek Żyzmaras*) ginant įžeistą Lietuvos garbę. Šios dvikovos priežastis buvo 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo Lietuvai metu Vilniuje įvykusi tūkstantinė antilietuviška demonstracija ir mitingas, kurių dalyviai reikalavo žygiuoti į Kauną, lietuvių ir Lietuvos keiksnojimas. Būtent J. Chom-Chomskis tada savo kalboje lietuvius pavadino išsigimėliais ir kitokiais žeminančiais epitetais. Vilniaus krašte, kaip ir visoje Lenkijoje, dvikova buvo uždrausta įstatymu. Tačiau tai nesutrukdė P. Žižmarui „Užuovėjos“ (lenk. „*Zacisze*“) restorane (dab. Gedimino pr. ir Adomo Jakšto g. kampas) įžeidėjui skelti antausį, mesti pirštinę ir įteikti vizitinę kortelę, taip iškviečiant jį į dvikovą. Visgi dvikovai reikėjo tinkamai pasiruošti, todėl lietuviui per savaitę padėjo pasamdytas fechtavimo mokytojas Lenkijos kariuomenės 4-ojo kavalerijos pulko rotmistras Tadeušas Truškovskis (*Tadeusz Truszkowski*), nes priešininkas buvo patyręs fechtuotojas. Pati dvikova įvyko gegužės 1 d. pagal etiketą – be žiūrovų, tačiau su sekundantais, tarp kurių buvo ir gydytojas. Dalyviai vilkėjo juodus drabužius, mūvėjo baltas pirštines, buvo su baltais marškiniais, o pati dvikova turėjo vykti iki „trijų raumenų perkirtimo“ lenkų korporacijos „Polonia“ salėje, Karaliaus g. 7 (lenk. *ul. Królewska* 7, dab. Barboros Radvilaitės g.). Lenkas pralaimėjo – jam buvo perkirsta lūpa, žandas ir ranka, nors pirmas, perkirtus krūtinę, buvo sužeistas lietuvis³²⁹. Po dvikovos jos dalyviams buvo iškelta byla, tačiau kaltininkai išsiginė, o teisme lenkas liudijo, kad susižeidė motociklo avarijoje. Vėliau šis pasakojimas buvo perduodamas „iš lūpų į lūpas“ ir apipintas įvairiais gandaiis bei legendomis.

Dvikova turėjo savų privalumų ir trūkumų. Ji apsaugodavo garbę ir orumą, nes nereikėjo skųstis tiesioginiam viršininkui ar kreiptis į teismą, teikė moralinį pasitenkinimą, tačiau laimėti galėjo už priešininką geriau valdęs ginklą ir psichologiškai tvirtesnis karys. Beje, dvikovos dažnai kildavo dėl alkoholio ir merginų. Buvo sakoma, kad karininkų „[...] pobūvis dvoktų, jei atmosferos nepraskaidrintų konfliktas. Suprantama, dėl panos“³³⁰ arba *nulla fere causa est, in qua non femina litem moverit*. Pasakytina, kad dvikovos klausimu Lietuva nebuvo išimtis Europoje. Ja santykius aiškino ne tik karininkai, bet ir politikai, aktyvūs visuomenės veikėjai ir netgi studentai.

Šioje vietoje reikia konstatuoti, kad karinių teismų teisminė veikla daugiau pretendavo į teisėtumą, teisingumo siekį, remdamasi principu *ubi lex, ibi poena*. Tenka pabrėžti, kad bendrosios kompetencijos teismai išnagrinėjo gerokai daugiau bylų nei

329 *Debesų karžygyss. Legenda apie Praną Žižmarą*, sud. G. Mareckaitė, Vilnius, 2007, p. 47, 50, 149, 156.

330 J. Pyragius, *Kovosiu, kol gyvas*, p. 28.

V. T. Sl. Nr. 831
prieš. 12a psl. 144 Am.

Arešto lapelis

1-ojo husarų pulko
4-ojo eskadrono (komanda)

Isipainis Bilnius

Pavardė ir vardas Ramoševičius Mečislovas

Kas areštavo Pulko pulk. telėnas

Arešto priežastis 2 AVKAS, 2012, 2012, 2012, 2012

Kuriam laikui 15 dienų, išskaitant arešto dieną

Arešto rūšis Uždarytas

Kubos Vedas

Dalis badotojo pažymėjimai

Priėmimas Bilnius mėn. 4 d. 20 val.

Sitų valgyti duoti Kašelis

Arešto laikas baigtas mėn. 4 d. 20 val.

Paleistas Kašelis mėn. 4 d. 20 val.

Pulko vedas

[S. d.] 1-ojo husarų Lietuvos didžiojo etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko 4-ojo eskadrono eil. Mečio Ramoševičiaus arešto lapas.

LCVA, f. 507, ap. 7, b. 382, l. 15

kariniai³³¹, o Armijos / Kariuomenės teismas išnagrinėjo daugiausia bylų iš visų karinių teismų. Jos buvo įvairaus spektro, sudėtingos, paprastos ir rezonansinės, kartu teismas pasižymėjo griežtais sprendimais. Pvz., per visą savo veiklos laikotarpį Armijos / Kariuomenės teismas išnagrinėjo 11 826 bylas ir nuteisė 7500 asmenų³³², pulkų teismai per tą patį laiką – 11 579 bylas, tačiau nuteisė daugiau – 8367 asmenis³³³.

Pulko teismui buvo patikėtos mažesnės svarbos bylos, daugiausia susijusios su pasipelnymu. Jis, kaip ir karo / karo lauko teismas, keldavo daugiausia rūpesčių – trūko karinės teisės specialistų ir įstatymų rinkinių, todėl buvo peržengiama kompetencija, skiriamos neteisingos baudmės ir pritaikomi ne tokie

įstatymo straipsniai, o dėl egzistavusios vienokios ar kitokios nepaprastosios padėties rūšies karo / karo lauko teismui buvo teisingos bylos, kurias vienaip ar kitaip galėjo nagrinėti bendrosios kompetencijos arba kiti kariniai teismai. Pats teismas dažnai nagrinėjo svarbias bylas, jas sprendė greitai, nes jam teisingos bylos buvo aiškios, nereikalavusios sudėtingo ir ilgo tyrimo. Pvz., vien 1919–1924 m. pulko ir karo / karo lauko teismai išnagrinėjo 2600 bylų, susijusių su karinės tarnybos vengi-

331 Plačiau žr. priedą Nr. 1.

332 Plačiau žr. priedą Nr. 2.

333 Plačiau žr. priedą Nr. 3. Tyrimo autoriui nepavyko nustatyti karo / karo lauko teismo ir karininkų garbės teismo išnagrinėtų bylų ir nuteistų asmenų skaičiaus nagrinėjamu laikotarpiu dėl archyvinių duomenų stokos, neužfiksavimo arba, pvz., dėl karo / karo lauko teismo funkcijų priskyrimo pulko teismui.

mu³³⁴, o Armijos / Kariuomenės teismas per tą patį laikotarpį – 589 bylas³³⁵.

Karininkų garbės teismas nagrinėjo karių bylas, išimtinai susijusias su karine garbe ir orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis. O kaip alternatyva karininkų garbės teismui teisti pulkininkus ir generolus buvo sudaryta ir veikė tuo tikslu iš aukšto rango karininkų sudaryta speciali komisija. Tarp pačių karininkų „kariško munduro“ garbė buvo ginama visomis leistinomis ir neleistinomis priemonėmis – muštynėse, dvikovose, kariniuose ir civiliniuose teismuose.

Suprantama, jog visi kariuomenės atstovai galėjo būti baudžiami ne tik karinių teismų, bet ir karinės vadovybės, civilinės administracijos organų, bažnytinių ir bendrosios kompetencijos teismų. Karinė vadovybė galėjo bausti mažesnius tarnybinius nusižengimus padariusius ir viešai tvarkai nusikaltusius asmenis, skirdama nuobaudas, areštą (nuo vieno mėnesio), galėjo atleisti iš pareigų, o esant karo padėčiai – pažeminti laipsnį ar išieškoti nuostolius. Civilinės administracijos organai – mokesčių inspektorius, apskrities viršininkas, apskrities valdybos narys – už prekių supirkinėjimą, laikymą, pervežimą be leidimo prekių prekybos suvaržymo zonoje turėjo teisę bausti iki šešių mėnesių arešto ir turto (piniginėmis) bausmėmis. Muito, akcizo, pašto, prekybos, pramonės, miškų valdymo įstaigos už nustatytų žinybinių taisyklių nesilaikymą baudavo turto bausmėmis. Nepatenkinti civilinių įstaigų, komisijų sprendimais kariai nustatytu laiku galėjo skųstis bendriesiems teismams. Jie šiuos skundus su bylomis, pvz., muito ar pelno, sujungtus su asmenine bausme, perduodavo karinei vadovybei, kuri bylas išnagrinėjusi nusprendavo, kokia tvarka – drausmine ar teismo – bausti. Bažnyčios teismai teisdavo karo kapelionus už bažnytinių įstatymų pažeidimą, svetimoteriavimą, jei kaltinamas asmuo prašydavo išskirti arba bausti remiantis bažnyčios taisyklėmis. Bendrosios kompetencijos teismai nagrinėdavo tokias bylas: nusikaltimų, įvykdytų dar nepradėjus karinės tarnybos, kriminalinių nusikaltimų, padarytų karių ir civilių, karinių nusikaltimų, jei kaltinamasis buvo įvykdęs keletą nusikaltimų, kurių sunkiausias priklausė bendrųjų teismų kompetencijai. Čia kariai už kriminalinius nusikaltimus buvo baudžiami remiantis kariniais įstatymais, o paskirtos bausmės buvo keičiamos kariams taikomomis bausmėmis.

334 1919 m. – 54, 1920 m. – 287, 1921 m. – 1160, 1922 m. – 732, 1923 m. – 239, 1924 m. – 128 bylas. 1925 10 02 Lietuvos Respublikos kariuomenės žinios apie išnagrinėtas pulko ir karo lauko teismo bylas 1919–1924 m. laikotarpyje, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 491, l. 9–10.

335 1919–1929 Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929, p. 26–27.

Nuteistasis ir karinės vadovybės atstovas galėjo įteikti baudmės pakeitimo reikalavimą, kurį patenkindavo civilinis teismas³³⁶. Akivaizdu, kad kariai kaip kaltinamieji į bendrosios kompetencijos teismus turėjo būti siunčiami, jei šaukime į, pvz., apylinkės teismą buvo nurodyta, kad atvykti būtina, o kitais atvejais, jei buvo tarnybinių kliūčių, kario buvo galima ir nesiųsti. Į apygardos teismus reikėjo būtinai siųsti kaltinamuosius karius, jei jie buvo kaltinami padarę tokius nusikaltimus, už kuriuos grėsė baudmės su teisių atėmimu ir susiaurinimu. Kitais atvejais šaukime buvo pažymima, kad dalyvavimas būtinas. Liudytojais buvo būtina siųsti karius, kai kariuomenės dalis buvo šaukiančiojo apylinkės teismo ribose ir kai bylos nagrinėjimo vieta buvo ne toliau kaip 15 km. Į apygardos teismus vykti liudyti nebuvo būtina, jei liudininkai gyveno toliau kaip 100 km nuo bylos nagrinėjimo vietos, nebent teismas tokio asmens liudijimą būtų laikęs ypač svarbiu. Civilinėse bylose ieškovų ir atsakovų siųsti nebuvo būtina, nes savo interesams ginti galėjo būti pasitelkiami kiti asmenys. Liudytojų buvo galima nesiųsti, kai bylos nagrinėjimo vieta buvo nutolusi 25 km, tačiau nesiuntimą į savo apylinkės teismą buvo galima pateisinti tik tarnybinėmis kliūtėmis. Taigi apie negalėjimą dalyvauti bylos nagrinėjime reikėjo informuoti teismą, o dėl tarnybinių kliūčių į bylos nagrinėjimą teisme buvo galima ir neatvykti³³⁷.

Reikia iš karto paaiškinti, kad *perditissima respublica plurimae leges*. Iš įstatymų kokybės ir jų vykdymo galima spręsti apie teisės įgyvendinimą, nors dauge liu atvejų tai priklausė nuo politinės konjunktūros, karinės vadovybės pozicijos. Valstybė įvedė griežtas teisinės tvarkos priemones, o svarbiausi karinių teismų kompetencijai buvo svetimos teisės šaltiniai, kurie Lietuvoje buvo priimti, novelizuoti, o su jais kartu ir nacionaliniai bei poįstatyminiai teisės aktai. Kariuomenės teismai nagrinėjo aktyvios ir pasyvios karinės tarnybos atstovų – karininkų, kareivių, karo valdininkų ir KAM civilių tarnautojų, karo belaisvių, šaulių – bylas, kurių turinys buvo susijęs su bendraisiais nusikaltimais ir nusikaltimais karinei drausmei, tarnybai, taip pat nusižengimus, susijusius su karine garbe, orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis. Kiekvieno teismo kompetenciją sąlygojo tam tikri juridiniai teisės aktai. Kariuomenės atstovai galėjo būti baudžiami ne tik karinių teismų, bet ir karinės vadovybės, civilinės administracijos organų, bažnytinių ir bendrosios kompetencijos teismų už tam tikrus nusižengimus.

336 J. Byla, *Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai ...*, p. 205.

337 L. Lynas, Karių siuntimas į teismus, *Karys*, 1936, Nr. 37, p. 923.

III. KARINĖS TEISINĖS INSTITUCIJOS, ĮGYVENDINANČIOS TEISĖTUMĄ IR PADEDANČIOS ĮVYKDYTI TEISINGUMĄ

Justitia est fundamentum regnorum!

Kariuomenė savo institucijoms patikėjo laikytis griežtų, jų veiklą reglamentuojančių teisės normų, taisyklių ir instrukcijų, vykdyti specifines funkcijas. Jos atliko prevencines ir represines funkcijas – nusikalstamų veikų ir kitų teisinių pažeidimų kontrolę ir prevenciją, teikė teisinę pagalbą, vykdė operatyvinę veiklą, baudžiamąjį persekiojimą, ikiteisminio tyrimo veiksmus, kaltinimą, teismų sprendimus, bausmes, turėjo įgaliojimų pavartoti prievartą.

3.1. Specialiosios karinės teisėsaugos institucijos

Vienomis iš pagrindinių tokių kariuomenės institucijų laikytinos karo komendantūros. Joms vadovavo karo komendantai, kuriuos skirdavo krašto apsaugos ministras, rečiau kiti aukšti kariniai viršininkai. Karo komendantai buvo skiriami į svarbiausius apskričių miestus ir strategiškai svarbius miestelius. 1918 m. gruodžio 25 d. buvo įsteigta pirmoji trumpai veikusi Vilniaus komendantūra, kurios kariai ir karinis turtas 1919 m. sausio 5 d. buvo perduoti įsteigtai Kauno miesto komendantūrai. Prie komendantūros buvo suformuoti struktūriniai skyriai ir pėstininkų sudėties kuopos, kulkosvaidžių, nerikiuotės (ūkio), žvalgų, mokomoji, ryšių dalys, etapo skirstymo punktas, du husarų eskadronai, sudaryta dėl įvairių priežasčių netinkančių karinei tarnybai, nemokančių pakankamai gerai lietuviškai karininkų, karo valdininkų ir puskarininkų atsarga. Pvz., komendantūros sudėtyje veikė Juridinis (Teismo) skyrius, turėjęs vedėjo (viršininko), raštvedžio ir raštininkų etatus, kurių darbą prižiūrėjo komendanto padėjėjas teismo reikalams. Komendanto žinioje paprastai būdavo ir visa miesto įgula. Iš komendantūros buvo išskiriamos kuopos, eskadronai, kurie papildydavo arba jų pagrindu buvo formuojami didesni atskiri kariniai daliniai. Dėl Nepriklausomybės kovų, kariuomenės dislokacijos, finansavimo, administracinių vienetų ribų pasikeitimų, gyventojų koncentracijos komendantūros buvo įsteigtos skirtingose šalies vietovėse (miestuose, miesteliuose ir poligonuose), veikė nevienodą laiką, buvo panaikinamos arba įjungiamos į kitas komendantūras. Vien 1919–1920 m.

vienu metu veikė 27 komendantūros, suskirstytos rūšimis, priklausomai nuo etatų skaičiaus, nuo I iki III, tačiau vėliau jų skaičius buvo sumažintas.

Reikia pasakyti, kad ir pats komendantūrų pavadinimas kito. Pvz., Kauno miesto komendantūra taip vadinosi nuo 1919 m. sausio 5 d. iki lapkričio 12 d., nuo šios datos buvo pervadinta į Kauno karo komendantūrą, nuo 1922 m. rugpjūčio 25 d. vadinosi Kauno miesto ir apskrities komendantūra, nuo 1923 m. lapkričio 15 d. – jau Kauno įgulos komendantūra, galiausiai nuo 1925 m. lapkričio 27 d. iki 1927 m. gegužės 21 d. veikė kaip Kauno karo sritis, 1927 m. gegužės 21 d. susigrąžino Kauno miesto ir apskrities komendantūros pavadinimą, o nuo 1935 m. gegužės 1 d. iki pirmosios sovietų okupacijos veikė kaip Kauno komendantūra.

Dėl 1919 m. pradžioje išgaliojusių YVAĮ ir įvestos karo padėties tam tikrose vietose arba visoje valstybės teritorijoje karo komendantai turėjo plačius įgaliojimus. Jie atliko krašto gynybos funkcijas (dalyvavo kariniuose veiksmuose, užtikrino saugų užnugarį, padėjo aprūpinti reikmenimis, organizavo mobilizacijas, transportą, atliko kitas užduotis ir darbus), galėjo suvaržyti asmenų judėjimo laisvę, sustabdyti spaudinių leidybą (vykdė karo cenzūrą), uždrausti susirinkimus, pakeisti civilinės valdžios sprendimus, taikyti administracines ir teismines priemones: suimti, nubausti pinigine bauda iki 10 tūkst. auksinų, vėliau iki 5 tūkst. Lt, skirti areštą iki 3 mėn., ištremti keletui mėnesių arba visam karo padėties laikotarpiui į nuošalesnes Lietuvos vietas (nors vietos atžvilgiu trėmimas buvo neveiksminga ir neefektyvi bausmė), uždaryti į belaisvių stovyklas, Varnių koncentracijos stovyklą nuo 3 mėn. arba visam karo padėties laikotarpiui arba atiduoti asmenis į Dimitravo (1937–1940), Pabradės (1939–1940) priverčiamojo darbo stovyklas, perduoti kariniams teismams nusikalstama veika įtariamus asmenis. Pvz., 1919–1933 m. įvairiomis bausmėmis buvo nubausta 23 720 asmenų,

Plk. lt. Antanas Merkys. Apie 1922 m.

AASK

kurie sumokėjo 1 335 862 auksinus ir 943 772 Lt, o tik iš Kauno miesto ir apskrities buvo išstremta 1910 pavojingų asmenų¹.

Komendantų administracinės veiklos priežiūrą nuo 1920 m. vasario 23 (balandžio 27) d. iki 1923 m. lapkričio 15 d. vykdė Vietinės kariuomenės brigados viršininkas, kurio žinioje buvo visos komendantūros, atsargos ir drausmės dalys, Karo kalėjimas, Belaisvių stovyklos valdyba ir stovyklos². Minėtai brigadai nagrinėjamu metu vadovavo gen. ltn. Pranas Liatukas³, gen. ltn. Jurgis Kubilius, plk. ltn. A. Merkys⁴, mjr. Jonas Mačiulaitis; pastarojo vadovavimo metu į brigados dispoziciją pateko ir geležinkelių stočių komendantūros.

Vyr. ltn. Kostas Rudaitis-Rudavičius. Apie 1923–1926 m.

AASK

Paskutinis brigados vadas ir geležinkelių karo viršininkas buvo mjr. Jonas Andrašūnas⁵. Tačiau nubaustų asmenų bylas, skundus komendantai tiesiogiai siųsdavo krašto apsaugos ministrui, kurias peržiūrėdavo, patikrindavo ir referuodavo ministrui KAM kanceliarijos viršininkas. Tik nuo 1927 m. pradžios jų reikalais pradėjo rūpintis kariuomenės štabo ypatingųjų reikalų karininkas, pavadintas karo stovio reikalų referentu. Tokiais referentais yra buvę plk. ltn. Balys Giedraitis, plk. ltn. Mikas Rėklaitis ir plk. Vladas Braziulis (Braziulevičiaus)⁶.

- 1 J. Sabaliauskas, Penkioliktąsias Kauno komendantūros sukaktuves minint, *Karys*, 1933, Nr. 51–52, p. 1047.
- 2 R. Liormanas, Vietinės kariuomenės brigada (1920–1923), *Karys*, 1967, Nr. 3, p. 76–77.
- 3 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 293/4, Kaunas, 1920 m. balandžio 7 d.
- 4 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 394/3, Kaunas, 1920 m. rugpjūčio 7 d.
- 5 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. II, p. 55–56.
- 6 J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, p. 96.

Referentas tvarkė visą su karo padėtimi susijusią dokumentaciją, rengdavo pranešimus ministrui, kontroliavo komendantų veiklą ir duodavo jiems nurodymus.

1919 m. lapkričio 25 d. Lietuvoje buvo paskelbta visų geležinkelių militarizacija⁷. Ji buvo atšaukta tik 1921 m. lapkričio 4 d., bet karo padėtis geležinkelių teritorijoje išliko iki 1926 m. liepos 2 d. – iki panaikinimo⁸. Ypatingoji tvarka, nustatyta YVAĮ, galiojo specifinėje geležinkeliams priklausiusioje 30–40 m pločio žemės teritorijoje abipus bėgių. Šiai teritorijai priklausė visos geležinkelio linijos, stotys, tiltai, tuneliai, sandėliai, depai ir dirbtuvės. Nustatytos tvarkos privalėjo laikytis ne tik jo teritorijoje gyvenę apie 25–30 tūkst. civilių gyventojų, bet ir 3 tūkst. geležinkelio tarnautojų ir darbuotojų⁹. Tvarką palaikė stočių ir ruožų komendantai, kurie buvo pavaldūs geležinkelių kariniam viršininkui, o pastarasis – Generalinio štabo Susisiekimo skyriaus viršininkui. Tokia geležinkelių karinė administracinė struktūra buvo identiška nesukarintai geležinkelių sistemai. Pirmuoju visų geležinkelių karo viršininku 1919 m. lapkričio 27 d. paskirtas mjr. Adolfas Birontas, nuo 1922 m. sausio 31 d. – kpt. Jonas Mačiulaitis, nuo 1922 m. lapkričio 23 d. pradėjęs eiti ir Vietinės kariuomenės brigados vado pareigas¹⁰.

1919–1921 m. buvo daugiausia – septynios komendantūros. Jos buvo įkurtos svarbiausių susisiekimo linijų sankirtose ir svarbesnių miestų ir miestelių stotyse: Kaune, Virbalyje, Šiauliuose, Panevėžyje, Įlaukėje (dab. Ilūkstės apskr., Latvija), Vilniuje, o vėliau veikė tik keturios – Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Mažeikiuose. 1922 m. birželio 12 d. jos laikinai pradėjo vykdyti carinės Rusijos imperijos geležinkelių žandarmerijos funkcijas, o gruodžio 15 d. pradėti komendantūrų likvidavimo darbai. Iki 1924 m. sausio 1 d. visos jos panaikintos ir pakeistos VRM Geležinkelių policijos nuovadomis¹¹. Komendantūrų kariai vykdė svarbių geležinkelių infrastruktūros objektų apsaugą, palaikė viešąją tvarką, kontroliavo krovinį pervežimus ir kaleivių judėjimą, persekiojo dezertyrus, kriminalinius ir politinius nusikaltėlius, kontrabandininkus, antivalstybinę veiklą ir diversijas vykdžiusius asmenis.

7 Iš įsakymų Lietuvos kariuomenei. Iš Nr. 191 str. 1, *LVŽ*, Kaunas, 1920, Nr. 19/239.

8 Karo stovio panaikinimo įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1926, Nr. 242/1582.

9 M. Kuodys, Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje 1919–1924 metais, *Laikas ir žodis*, Kaunas, 2008, Nr. 1, p. 88.

10 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 255/3, Kaunas, 1922 m. lapkričio 23 d.

11 M. Kuodys, Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje 1919–1924 metais, p. 88–89; *Idem*, Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m., *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22, p. 192–193, 202–203.

1919 m. kovo 15 d. prie Kauno miesto komendantūros buvo pradėta formuoti kita specialioji kariuomenės teisėsaugos institucija – karo milicija. Jos viršininku buvo paskirtas krn. Jonas Jočys, padėjėju (kovo 25 d.) – krn. Jonas Šalkauskas. Iš visų komendantūros kuopų į formuojamą naują padalinį netrukus įtraukti pirmieji 60 kareivių¹², sudarytas atskiras raitelių būrys. Liepos 18 d. kuopa jau buvo performuota ir pavadinta Apskritis kuopa. O rugpjūčio 1 d. naujuoju kuopos vadu patvirtintas krn. Kostas Rudaitis-Rudavičius¹³. Performavus visas komendantūros kuopas, mėnesio pabaigoje kuopoje buvo po vieną karininką ir viršilą, 5 vyresnieji kariai, 15 jaunesniųjų karių ir 177 eiliniai¹⁴. Lapkričio 23 d. karo komendantui buvo įsakyta atkurti atskirą karinį padalinį – karo lauko miliciją¹⁵, kuri buvo suformuota gruodžio 1 d. ir veikė kaip komanda. Jos viršininku buvo paskirtas minėtasis karininkas¹⁶.

1920 m. sausio 1 d. kuopa jau veikė kaip Karo lauko milicijos mokykla (nuo 1924 m. spalio 10 d. – Karo policijos mokykla¹⁷). Per visą mokyklos funkcionavimo laiką jos viršininkais buvo kpt. K. Rudaitis-Rudavičius¹⁸, rusų tarnybos paporučikis Jonas Radionovas¹⁹, kpt. Jonas Budrys²⁰, vyr. ltn. Liudvikas (Liu-das) Kaufmanas²¹, mjr. Justinas Kuncaitis²², mjr. Albinas Čepas (Čepauskas)²³, mjr. Eduardas Berentas²⁴, kpt. Ignas Morkūnas²⁵ ir kpt. Jeronimas Sabaliauskas. Paskutinysis mokyklos viršininkas buvo mjr. E. Berentas. 1940 m. rugsėjo 25 d.

12 Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 107/2, Kaunas, 1919 m. balandžio 25 d., *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 206, l. 367; Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 107/3, Kaunas, 1919 m. balandžio 25 d., *ibid.*, l. 367 v.; Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 107/4, Kaunas, 1919 m. balandžio 25 d., *ibid.*, l. 368.

13 Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 206/34, Kaunas, 1919 m. rugpjūčio 2 d., *ibid.*, b. 208, l. 76 v.

14 Kauno miesto komendantūrai įsakymo Nr. 235/17 priedas, 1919 m. rugpjūčio 31 d., *ibid.*, l. 144–144 v.

15 D. Palkevičius, *Karinės komendantūros 1918–1920 m.*, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1999, Nr. 12, p. 68.

16 *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgelevičius, Kaunas, 1930, p. 14.

17 *Krašto apsaugos ministro įsakymas* Nr. 103/1, Kaunas, 1924 m. spalio 10 d.

18 Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 34/2, Kaunas, 1920 m. vasario 3 d., *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 209, l. 84.

19 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. VI, p. 202. Tuo metu paporučikio karinis laipsnis atitiko Lietuvos kariuomenės leitenanto laipsnį.

20 J. Ardzijauskas, *Karo policijos mokykla. Kariuomenės gyvenimas*, *Karys*, 1928, Nr. 17, p. 369.

21 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. IV, p. 179.

22 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 30/6, Kaunas, 1928 m. kovo 24 d.

23 *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. II, p. 275–276.

24 *Ibid.*, p. 167.

25 *Ibid.*, t. V, p. 278–279.

Karo policijos mokyklos viršininkas kpt. Jeronimas Sabaliauskas su žmona Marija Drenkauskaitė. 1937 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-13113

mokykla, vadovaujama kpt. I. Morkūno²⁶, buvo reorganizuota į Apsaugos batalioną, kuris lapkričio 11 d. buvo išformuotas. Ši karinė teisinė institucija buvo tiesiogiai valdoma viršininko, o administruojama Kauno karo komendanto. Pati tarnyba buvo sudaroma prie kiekvienos dalies ir prižiūrima tiesioginių viršininkų.

Ilgainiui mokykla įsikūrė Kęstučio g. 34 ir 37²⁷, o kareiviai buvo apgyvendinti Maironio gatvėje. Kurį laiką ji buvo ir Gedimino g. 29²⁸. Vėliau mokykla ir kareivinės buvo perkeltos į 13-ąsias Šančių kareivines, o 1922 m. gegužės 19 d. – į Žaliakalnio kareivines ir įsikūrė pastatų komplekse, apsuptame Aukštaičių, Martyno Jankaus gatvių ir Vinco Kudirkos alėjos²⁹. Įvairiuose mokyklos pastatuose buvo viršininko kabinetas, raštinė, klasės, biblioteka ir skaityklos, karininkų, viršilų, puskarininkų ir kareivių, svečių kambariai, kitos patalpos, atskiros virtuvės

26 *Ibid.*, t. IV, p. 278–279.

27 Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 289/14, Kaunas, 1920 m. spalio 15 d., LCVA, f. 1126, ap. 4, b. 218, l. 4 v.–5; Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 290/1, Kaunas, 1920 m. spalio 16 d., *ibid.*, l. 9.

28 Kauno karo komendanto įsakymas Nr. 272/3 komendantūrai, Kaunas, 1920 m. rugsėjo 28 d., *ibid.*, b. 217, l. 28; J. Demereckis, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976, p. 36.

29 1922 05 19 Lietuvos Respublikos KAM Karo milicijos mokyklos viršininko ltn. K. Rudaičio-Rudavičiaus raštas Kauno karo komendantui, LCVA, f. 1126, ap. 2, b. 222, l. 45 v.; 1930–1933 m. Kauno miesto savivaldybės grindinio matavimo lapas, *Kauno apskrities archyvas* (toliau – KAA), f. 214, ap. 1, b. 3592, l. 1–2.

Karo policijos mokyklos vinjetė. Kaunas, 1934 m.

LCVA Fs, V-52

ir valgyklos, prausyklos, parduotuvė, kirpykla, aprangos, ginklų, maisto ir kitų daiktų sandėliai, pagalbines patalpas, stalių, siuvėjų, batsiuvių dirbtuvės, sporto salė, arklidės³⁰. Atskiroje aptvortoje erdvėje mokyklos teritorijoje buvo įrengtas tisas. Čia veikė mokykla ir kareivinės iki pat mokyklos likvidavimo.

Į mokyklą patekdavo geriausi kariuomenės naujokai, kariai, nuo eilinio iki puskarininkio išstarnavę kariuomenėje ne ilgiau kaip tris mėnesius ir pulkų

30 1936 07 27 Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros komisijos aktas, LCVA, f. 1471, ap. 1, b. 30, l. 19–19ap; 1937 09 27 Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros komisijos aktas, *ibid.*, l. 77–78.

Karo policijos mokyklos kariai. Kaunas, 1927 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, III-15973/

vadovybės deleguoti kaip kandidatai³¹. Du kartus per metus, gegužės ir lapkričio mėnesiais, mokykla pasipildydavo 100 karių. Absoliuti dauguma jų buvo lietuviai, ne žemesni kaip 170 cm ūgio, sveiki, stambaus kūno sudėjimo, politiškai ištikimi, sąžiningi, drausmingi, teisingi ir raštingi³². Eiliniai ir naujokai mokykloje turėjo išeiti nuo trijų iki devynių mėnesių (vienerių metų), o puskarininkiai ir viršilos – keturių mėnesių mokslo kursą³³. Po keturių–šešių savaičių mokymų apie 40 karių buvo perkelti į mokomąjį būrį³⁴.

Čia karių tarnyba vyko pagal griežtą vasaros ir žiemos laiko dienotvarkę. Kariai privalėjo lavintis fiziškai, mokytis tikybos, lietuvių kalbos, aritmetikos, ri-

- 31 Yra žinoma, kad viename garsiausių viso pasaulio karo istorijoje kariniame junginyje, vadinamame Prancūzijos svetimšalių legionu, 1930–1936 m. 1-ajame pulke tarnavo lietuvis Juozas Gerulis (*Joseph Gerulis*), kuris vėliau tęsė tarnybą j. kareiviu Kauno miesto ir apskrities komendantūros karo policijos mokykloje. 1938 m. žinios apie Kauno miesto ir apskrities komendantūros karo policijos mokyklos j. kareivį J. Gerulį, *ibid.*, f. 1126, ap. 2, b. 271, l. 9–11. Tuo pačiu metu svetimšalių legione tarnavo gana didelis skaičius karių – vienu metu apie šimtą. J. Vaičkus, *Šešeri metai svetimšalių legione*, sud. P. Ruseckas, R. Misiūnas, Vilnius, 2013, 206 p.
- 32 1921 08 11 Lietuvos Respublikos KAM Generalinio štabo raštas 1-osios, 2-osios, 3-iosios, 4-osios pėstininkų divizijų vadams, *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 66, l. 516.
- 33 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros Karo milicijos mokyklos dėsniai, *ibid.*, f. 1126, ap. 2, b. 222, l. 15.
- 34 Karo policijos informacija, Lietuvos kariuomenės Karo policija švenčia 90 metų jubiliejų, *Krašto apsauga*, 2009, Nr. 5, p. 10.

Karo policijos mokyklos karių rikiuotė. Nepriklausomybės aikštė, Kaunas. Apie 1925–1926 m. Centre stovi: krašto apsaugos ministras dr. Leonas Bistras, gen. Silvestras Žukauskas ir gen. ltn. Kazys Ladiga.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-13604

kiuotės ir statutų (drausmės, įgulos, rikiuotės, lauko ir vidaus tarnybų), šautuvo valdymo principų, išmanyti kitas ginklų rūšis, taip pat buvo dėstoma šaudymo teorija, karo topografija, fortifikacija, istorija, geografija, gamtos mokslai, anglų ir prancūzų bokso, japonų džiu džitsu paslaptys, higienos principai ir kiti specifiniai dalykai, tokie kaip priešcheminė, priešlėktuvinė, prieššarvinė ir priešgaisrinė apsauga³⁵.

Praktiniai įgūdžiai buvo tobulinami šaudymo, granatų mėtymo, apkasų įren-gimo, taktinių manevrų pratybų metu šaudykloje ir poligone. Buvo supažindina-ma su karo milicijos / karo policijos funkcijomis, tarp kurių – tvarkos kariuome-nėje ir visuomenėje palaikymas, pareigų atlikimo būdai, taisyklės ir instrukcijos, policijos-teismo dalykai (Baudžiamojo ir Civilinio statutų nuostatos, protokolų rašymas, nusikaltimų aiškinimas – *aut. past.*) ir bendrosios taisyklės (raštvedyba ir specialieji dalykai).

Mokyklos auklėtiniai išeidavo ne tik teorinį, bet ir praktinį pėstininkų mokymo kursą – buvo rengiami gatvių kautynėms ir karo milicininkų / karo

35 1920 06 22 Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo komendantūros Karo lauko milicijos mokyklos eil. B. Teleišio liudijimas, LCVA, f. 1471, ap. 1, b. 1, l. 1; Ar pakankamai pasirengę kovai su šarvuočiais? *Kardas*, 1937, Nr. 12, p. 283.

Karo policijos mokyklos kariai granatų mėtymo ir šaudymo pratybose. Kaunas, XX a. 3-iasis dešimtmetis.

VDKM negatyvų rinkiniai, N-111

policininkų pareigoms³⁶. Baigusių mokyklą karių žinias tikrindavo speciali komisija. Iš pradžių kariai buvo vertinami penkių balų sistema: įvertinti ne mažiau kaip keturiais balais buvo laikomi „pirmos rūšies gabumų“ jaunesniaisiais puskarininkiais, o surinkusieji mažiau – „antros rūšies gabumų“ eiliniais kareiviais. Jaunesnieji puskarininkiai buvo prilyginami 3-iosios, vyresnieji puskarininkiai – 2-osios, viršilos – 1-osios rūšies specialistams. Į aukštesnį laipsnį buvo galima pakelti tik užbaigusius keturių mėnesių kursą karius: į j. puskarininkius keldavo visus, o į vyr. puskarininkus ir viršilas – esant laisvai etatinei vietai. Tik baigę mokyklą ir atitarnavę reikiamą tarnybos laiką kariuomenėje kariai galėjo iš jos pasitraukti, o baigę tik mokyklą, bet neatitarnavę viso karinės tarnybos laiko, buvo siunčiami į kariuomenės dalis ir toliau vykdė tarnybas, tarp jų – ir karo milicijos / karo policijos, be to, turėjo papildomai atitarnauti tris mėnesius už mokymąsi mokykloje. Sutartininkais 1–1,5 metų laikotarpiui galėjo likti tik kareiviai, atitarnavę reikiamą laiką kariuomenėje ir baigę šią mokyklą³⁷. Mokykloje buvo suorganizuotas ir bendrasis lavinimas, kurio metu buvo galima baigti 4 gimnazijos klasių kursą.

Mokykloje paskaitas kariams skaitė civiliai ir karininkai lektorai, rikiuotės pratimus kareiviai atlikdavo A. Mickevičiaus slėnyje, o šaudybos – Eigulių šaudy-

36 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, p. 423.

37 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 356/6, Kaunas, 1920 m. birželio 9 d.

kloje. Kariai pietaudavo Maironio g. įrengtoje valgykloje³⁸, jiems net buvo skiriamas priedas maisto daavinui pagerinti³⁹. Tai, kad jie buvo vieni iš privilegijuotųjų, rodo tas faktas, kad už karo milicininko / karo policininko įžeidimą, pasikėsinimą prieš jį, jo reikalavimų nevykdymą tiek kariui, tiek civiliui grėsė padidintos bausmės⁴⁰. Nuolatiniais mokyklos kariais arba kariniais pareigūnais buvo laikomi ją baigę absolventai arba paskutinių tarnybos metų puskarininkiai⁴¹.

Mokyklos struktūra buvo kaip atskirosios pėstininkų kuopos, vėliau – kaip bataliono. Joje buvo mokomoji (trys būriai), karo milicininkų / karo policininkų dalys, nuo 1920 m. lapkričio 1 d. – puskarininkių būriai⁴², o nuo 1931 m. – ir neetatinė ugniagesių komanda⁴³. Yra žinoma, kad 1937 m. mokyklos kariai buvo išskirstyti jau į dvi kuopas, o 1939 m. – į tris: dvi prieššarvines⁴⁴ ir

Kauno komendantūros karo policijos mokyklos psk. J. Bunikis. Kaunas, 1936 m. rugsėjo 19 d.

Eugenijaus Peikšterio asmeninė kolekcija

- 38 J. Demereckis, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, p. 36.
- 39 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 13/9, Kaunas, 1930 m. vasario 25 d.
- 40 M. Maksimaitis, *Buržuazinės Lietuvos karinių ir policinių organų vaidmuo slopinant darbo žmonių kovą 1919–1926 metais. Vilniaus valstybinio universiteto Teisės mokslų kandidatinė disertacija*, Vilnius, 1963, l. 55.
- 41 1922 m. Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros Karo milicijos mokyklos dėsniai, LCVA, f. 1126, ap. 2, b. 222, l. 15 v. Svarbu paminėti, kad dar būsimasis Kariuomenės teismo karininkas Tomas Sereika buvo karo policijos būrio vadas. 1927 04 07 Lietuvos Respublikos KAM Vyriausiojo kariuomenės štabo II (informacijos) skyriaus vyr. ltn. T. Sereikos tarnybos lapas, *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 489, l. 266–268.
- 42 Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 306/7, Kaunas, 1920 m. lapkričio 1 d., *ibid.*, f. 10, ap. 1, b. 66, l. 91 v.; Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 277/1, Kaunas, 1920 m. spalio 3 d., *ibid.*, b. 217, l. 50 v.; Kauno miesto komendantūrai įsakymas Nr. 278/1, Kaunas, 1920 m. spalio 4 d., *ibid.*, l. 54.
- 43 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 8/4, Kaunas, 1931 m. sausio 29 d.
- 44 Prieššarvinis dalinys, skirtas panaudoti specialiąsias priemones ir kovos veiksmus prieš tankus ir kitą šarvuotą transportą.

Karo milicijos mokyklos III laidos absolventai. Kaunas, 1922 m. Antroje eilėje iš dešinės: 6-as sėdi Kauno karo komendantas kpt. Vladas Braziulis (Braziulevičius), 7-as Vietinės kariuomenės brigados štabo kpt. Vincas Vitkauskas, 9-as mokyklos karo kapelionas Adolfas Sabaliauskas.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-14524

vieną apsaugos kuopas⁴⁵. Mokyklos personalo sudėtyje buvo majoro, kapitono, 3 leitenantų, 2 viršilų, 15–30 puskarininkių ir apie 300 kareivių etatinės vietos⁴⁶. Mokykloje taip pat buvo įsteigtos kuopininko, būrininko, raštininko ir jo padėjėjo, ūkio dalies tarnautojo, paramediko⁴⁷, arklininko, siuvėjo, batsiuvio ir virėjo pareigybės⁴⁸.

Kariniai pareigūnai buvo ginkluoti 7,92 mm „Mauser“ (Vokietija), 7,71 mm „Ross-Enfield M-14“ (Didžioji Britanija) šautuvais, 9 mm pistoletais „Luger 08“ („Parabellum“) ir guminėmis lazdomis⁴⁹. Iš pradžių jie dėvėjo amerikietišką uniformą su lietuviškais skiriamaisiais ženklais⁵⁰, paskui – tik lietuvišką bendrą pės-tininkų uniformą. Be to, dėl išskirtinio karių sudėjimo ir ūgio jos buvo siuvas

45 1940 07 18 Lietuvos Respublikos KAM Karo policijos mokyklos viršininko kpt. I. Morkūno slaptas raportas Kauno kariniam viršininkui, LCVA, f. 1126, ap. 4, b. 331, l. 72.

46 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, p. 423.

47 Paramedikas (lot. *para* – šalia, *medicus* – gydytojas) – asmuo, išėjęs bazinį kario ir specialųjį medicinos kursą; viduriniojo medicinos personalo darbuotojas (felčėris).

48 1920 m. Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo komendantūros Karo lauko milicijos dalies etatai, LCVA, f. 1126, ap. 4, b. 331, l. 8–9 v.

49 Prisiminimais dalijasi Lietuvos kariuomenės dim. psk. Vincas Kubertavičius, *Karo prievolė Lietuvos kariuomenėje 1919–2009 m.*, sud. G. Sabaliauskienė, E. Steiblys, L. Bratikas, Vilnius, 2009, p. 17.

50 J. Demereckis, *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, p. 36.

pagal specialų užsakymą. Karinės uniformos išskirtinis bruožas buvo tik tarnybos ženklas, kartais – raištis. 1920 m. uniformos išskirtinėmis detalėmis turėjo būti kepurės lankelis, antpečiai su balta ietimi centre ir kelnų antsiuvai su vyraujančia geltona spalva⁵¹, tačiau uniformos projektas nebuvo patvirtintas motyvuojant tuo, jog Lietuvai nereikia išskirtinai atrodančių karinių pareigūnų. Tik nuo 1931 m. kariai tarnybos metu ant kairiojo peties ir antros nuo viršaus uniforminio švarko, palaidinės arba milinės sagos nešiojo prisegtą asmens specialybės ženklą – žalios spalvos akselbantą⁵² ir su savimi kaip identifikavimo ženklą visada turėjo įgulos komendantas išduotą asmens liudijimą su nuotrauka. Tačiau pati uniforma nebuvo išskirtinė, kartais dėl uniformos nereprezentatyvumo kariams netgi reikėdavo perrengti. Pvz., 1937 m. saugant Prezidentūrą Kaune „[...] dėl kuklios uniformos išvaizdai pagerinti būtų geistina sargybinius aprėdyti raitelių sukirpimo milinėmis ir batais“⁵³. Reikia paminėti, kad buvo bandoma įgyvendinti ir daugiau naujovių. Pvz., 1938 m. lauko postų sargybiniais žiemos metui buvo pagamintas bandomasis klumpių su mediniais padais apavas⁵⁴. Taip kariuomenėje buvo atliktas eksperimentas su tokio tipo avalyne.

Kariniai pareigūnai vykdė įvairias tarnybas, kurių metu tikrino kario dokumentus, ginklus, stebėjo elgesį ir išvaizdą, persekiojo dezertyrus⁵⁵, šnipus ir valkatas, ieškojo dingusių be žinios karių ir nusikaltusių asmenų, palaikė karinę drausmę ir tvarką miestuose ir kaimuose, kavinėse ir restoranuose, kariuomenės

51 1920 m. Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo komendantūros karo lauko milicijos uniformos projektas, LCVA, f. 1126, ap. 2, b. 129, l. 31.

52 Akselbantas – kario aksesuarų dalis; pintų virvučių, pynučių (aukso, sidabro, kartais kt. spalvų) ir dekoratyvinių metalinių antgalių derinys. Paprastai akselbantai buvo adjutantų, generalinio štabo karininkų, karo policininkų, kai kurių dalinių karių uniformos dalis; dažnai tik paradinė. *Enciklopedinis karybos žodynas*, sud. P. A. Čiočys, J. Janukevičius, E. Jasiulionis *et alii*, Vilnius, 2008, p. 16; Įsakymas kariuomenei Nr. 6/1, Kaunas, 1931 m. sausio 28 d.

53 1937 09 20 Lietuvos Respublikos prezidento asmeninio adjutanto plk. ltn. V. Šliogerio raštas Kauno miesto ir apskrities komendantui, LCVA, f. 929, ap. 9, b. 395, l. 38.

54 1938 01 04 Lietuvos Respublikos KAM Kauno komendantūros ūkio viršininko ltn. Z. V. Samuolio raštas Karo policijos mokyklos viršininkui, *ibid.*, f. 1471, ap. 1, b. 63, l. 103.

55 Dezertyras – karys, palikęs savo dalį / tarnybos vietą su ginklu, amunicija, turintis tikslą visiškai pasišalinti nuo karo tarnybos arba laikinai nuo dalyvavimo kariniuose veiksmuose. Tokį karį bausdavo karo (lauko) teismas. O savavališkai pasišalinusiu buvo laikomas karys, kuris neturėjo prieš tai minėtų tikslų, negrįžo į dalį nei ilgą laikotarpį. Jį bausdavo pulko teismas. Už savavališką pasišalinimą, kuris truko ne ilgiau kaip šešias paras taikos, tris paras karo metu ir vieną parą esant karo veiksmams, buvo skiriama drausminė nuobauda, o ypatingomis aplinkybėmis – areštas. Už pabėgimą taikos metu karys buvo baudžiamas kalėjimo bausme, apribojant teises, o karo metu – kalėjimo arba mirties bausme, apribojant teises.

Prezidento Antano Smetonos vilą saugantys karo policininkai. Palanga, 1936 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17585

teritorijoje, užtikrino priešgaisrinę apsaugą, saugojo svarbius asmenis (pvz., Respublikos prezidentą rezidencijose Kaune ir Palangoje, Užugirio kieme (Užulėnio k., Taujėnų vlsč., Ukmergės apskr.), karinių misijų atstovus) ir karinius bei strateginius objektus (pvz., Prezidentūrą, Krašto apsaugos ir Užsienio reikalų ministerijas, karo komendantūrą, kuri laiką ir Armijos teismą), vykdė valstybinės valiutos, įslaptintų dokumentų inkasavimo, patruliavimo miesto ribose ir aplinkinėse vietovėse, žvalgybos tarnybas, malšino riaušes ir sukilimus, talkino kariuomenės dalims, šauliams, milicijai / policijai, koordinavo su šiomis institucijomis savo veiksmus, konvojavo karo belaisvius, suimtus ir nuteistus asmenis, vykdė mirties bausmės nuosprendžius.

Šie pareigūnai užtikrino teisėtumą ir sudarė sąlygas kariniam teismui vykdyti teisingumą, nes padėdavo karinio valstybės gynėjo institucijai / karinei prokuratūrai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus. Įstatymų nustatyta tvarka atlikdavo procesinius veiksmus – kvotą, kratą, areštą, nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją, taigi dalyvavo juos atskleidžiant ir iš dalies tiriant. Politinio pobūdžio

kvotą dažniausiai atlikdavo saugumo⁵⁶ ir žvalgybos organai, atlikdavę ir operatyvinę veiklą. Ikiteisminis tyrimas užėmė svarbią vietą kariniame baudžiamajame procese, kuris sudarė sąlygas tinkamai išnagrinėti bylą kariniame teisme. Jo tikslas buvo greitai ir tiksliai nustatyti nusikalstamos veikos aplinkybes ir asmenį.

Trumpai tariant, Lietuvos žvalgyba, atsiradusi kaip karinė žvalgyba, vykdė areštus, kratas, kvotas, atliko tardymo veiksmus, nagrinėjo asmenų be dokumentų, dezertyrų ir valstybės tarnautojų nusikalstamas veikas, užkirsdavo kelią antivalstybinių grupių veiklai, grėsmėms valstybės saugumui, tikrino ir kontroliavo į užsienį vykstančius ir iš užsienio grįžtančius asmenis, bendradarbiavo su kitomis teisinėmis institucijomis, perduodavo nusikaltėlius teismams, rinko, kaupė ir analizavo įvairią informaciją.

Jos darbo pradžia laikytina 1918 m. spalio 27 d., kai krn. Jonas Žilinskas buvo paskirtas prie Apsaugos komisijos organizuoti žvalgybą, vėliau tęsė jos veiklą Apsaugos (vėliau – Krašto apsaugos) ministerijoje kaip ypatingųjų reikalų karininkas⁵⁷. Nuo 1919 m. sausio 6 d. minėtasis karininkas paskirtas pirmosios organizuotos žvalgybos įstaigos – KAM Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus Žinių dalies – vedėju. Tada vienu metu dar veikė asmeninė krašto apsaugos viceministro, faktiškai kariuomenės vado krn. / rusų tarnybos gen. Kiprijono Kondratavičiaus ir Apsaugos (vėliau – Kariuomenės) štabo Rikiuotės skyriaus žvalgybos struktūros, kurios netrukus buvo panaikintos. 1918–1923 m. slaptoji tarnyba kariuomenėje vykdė žvalgybos, kontržvalgybos ir politinio sekimo funkcijas, o 1923 m. buvo reorganizuota: žvalgyba palikta KAM žinioje, o kontržvalgyba ir politinis sekimas perduoti VRM.

Kariuomenės žvalgybos skyrius turėjo visus reikalingus svarbioms funkcijoms atlikti padalinius – žvalgybos, kontržvalgybos, juridinės, cenzūros ir spaudos, ūkio ir trumpai veikusią propagandos dalis. Prie skyriaus veikė žvalgų

56 1918–1920 m. buvo sukurtos dvi milicijos rūšys – viešojo ir kriminalinė. Būtent pastaroji aiškino valstybinius nusikaltimus, atlikdavo kvotą. Milicija buvo pavaldi Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) Piliečių apsaugos departamentui. Nuo 1923 m. politinis sekimas (saugumo tarnyba) buvo perduotas VRM. Nuo 1923 m. rugpjūčio 1 d. jau veikė Kriminalinis skyrius B, nuo 1924 m. sausio 1 d. iki 1926 m. – Politinės policijos skyrius, 1927 m. sausio 12 d. – Kriminalinės policijos valdybos skyrius A (kriminalinė policija tapo tiesiogiai pavaldi vidaus reikalų ministrui, ją sudarė Politinės ir Kriminalinės policijos skyriai), 1928 m. – I skyrius. 1933 m. birželio 1 d. kriminalinė policija buvo reorganizuota į Valstybės saugumo departamentą (toliau – VSD), o I skyrius pavadintas valstybės saugumo policija. Ši saugumo tarnyba atliko žvalgybos funkcijas, užkirto kelią prieš valstybę veikusiems asmenims ir aiškino jų antivalstybinę veiklą, perduodavo nusikaltusiuosius teisingumo institucijoms.

57 A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, Vilnius, 1998, p. 15.

punktai, agentų ir informatorių tinklas, tam tikrą laiką buvo priskirta atskira karių kuopa, kuri kartu su skyriaus tarnautojais atliko tiek karo, tiek milicijos / policijos funkcijas. Žvalgybos skyriaus kadru sudėtyje buvo carinės Rusijos žandarmerijos, karinės žvalgybos, teisėtvarkos ir teisingumo institucijų tarnautojai.

Ilgainiui keitėsi ne tik karinės žvalgybos prie kariuomenės štabo pavadinimas, bet ir jos vadovai, darbuotojų skaičius. Ji veikė Žvalgybos, III, Informacijos skyrių pavadinimais, kol galiausiai buvo pavadinta II skyriumi. O laikiniais ir nuolatiniais karinės žvalgybos viršininkais buvo krn. J. Žilinskas, karo valdininkai Mikas (Mykolas) Lipčius ir L. Gira, plk. ltn. Petras Kirlys, mjr. Antanas Užupis, gen. št. plk. ltn. Kazys Škirpa, plk. ltn. Stasys Zaskevičius, mjr. S. Raštikis, gen. št. plk. Juozas Lanskoronskis, gen. št. plk. ltn. Leonas Gustaitis, gen. št. plk. Kostas Dulksnys⁵⁸.

Karo milicininkai / karo policininkai, kurie dažnai dar buvo vadinami karo žandais arba tiesiog karine žandarmerija⁵⁹, turėjo teisę sulaukyti nusižengimą arba nusikaltimą padariusį karį. Pastarasis jiems turėjo pasakyti savo vardą, pavardę, laipsnį ir nurodyti dalinį, po to buvo pristatomas į vietos komendantūrą arba į jo karinį dalinį prisilaikant subordinacijos principo. Tačiau dėl menkų nusižengimų, pvz., ištrūkusios sagos, pareigūnas tik pasižymėdavo kareivio pavardę, o baigęs patruliuoti apie visus įvykius ir sulaukytus asmenis pranešdavo įgulos

Gen. št. plk. ltn. Kazys Škirpa. Kaunas, 1926 m.

VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-12703

58 A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*, Vilnius, 2014, p. 316–317.

59 Karo žandaras (pranc. *gendarme* – žandaras, kareivis) ir karinė žandarmerija (pranc. *gendarmarie* – žandarmerija, žandarų kareivinės, būstinė). Ši tarnyba, turinti karinę organizaciją, atsirado 1791 m. Prancūzijoje, 1792 m. – Rusijoje, dar vėliau Austrijoje ir Prūsijoje; atliko apsaugos funkcijas šalies viduje ir kariuomenėje.

budėtoju ir savo viršininkui – būrio vadui⁶⁰.

Ikiteisminio tyrimo srityje jie daugiausia bendradarbiavo su viešosios tvarkos institucija, kuri nagrinėjamu laikotarpiu dalyvavo Nepriklausomybės kovose (1919–1920), vykdė piliečių apsaugos, tvarkos palaikymo funkcijas, neretai teisdavo ir bausdavo, o kartais taikydavo kūno bausmes suimtiesiems⁶¹. Deja, tuo metu pareigūnai nebuvo profesionalūs, gerai išmokyti, parengti tokiai tarnybai. Buvo net reikalaujama, kad jie turėtų karinės tarnybos patirties. Dar nepakankamai gerai organizuotai teisėtvarkos⁶² institucijai į pagalbą dažnai ateidavo komendantūros kariai. Karinės administracijos srityje milicijos / policijos pareigūnai persekiojo karo tarnybos vengiančius asmenis, palaikydavo tvarką perdislokuojant kariuomenės dalinius, sekė, kad gyventojai vykdytų kitas numatytas prievoles⁶³. Kiekvienas šios tarnybos tarnautojas turėjo gerai išmanyti su kariuomenės tvarka susijusius dalykus, karių nusikalstamas veikas, mokėti atlikti kvotą, prirėikus sulaikyti karį ar vykdyti įtariamųjų karių priežiūrą. Kvotas ji atlikdavo remdamasi numatytų taisyklių procesinėmis normomis, privalėjo pranešti karinei administracijai, kada pradėta kvota ir kur siunčiami jos duomenys, kiti dokumentai⁶⁴. Jei nusikaltimą įvykdė vien kariai ir jiems skiriama bausmė nebuvo susijusi su teisių susiaurinimu (ne didesnė kaip įkalinimas paprastame kalėjime), tokia byla buvo siunčiama kariuomenės dalies vadui, o iš ten perduodama pulko teismui arba Armijos / Kariuomenės teismui. Milicijos / policijos viršininkas apie bylų perdavimą pranešimu informuodavo karinį valstybės gynėją / karinį prokurorą. Bylas, kuriose kartu su kariais buvo kaltinami ir civiliai, reikėjo persiųsti taikos (vėliau – apylinkės) teismo teisėjui, kurio nuovados teritorijoje buvo padaryta nusikalstama veika. Nusikaltimų, už kuriuos buvo baudžiama didesne nei paprasto kalėjimo bausme, kvotos dokumentus reikėjo perduoti apygardos teismo tardytojui, kuris, baigęs tardymą, bylą perduodavo minėto teismo valstybės gynėjui / prokurorui, jei nusikaltimas buvo padarytas karių kartu su civiliais, o jei vien karių – Armijos / Kariuomenės teismo kariniam valstybės gynėjui / kariniam prokurorui.

60 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, p. 423–424.

61 Č. Mančinskas, *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*, Vilnius, 1998, p. 11.

62 Karinė teisėtvarka – karinės teisės nustatyta tvarka; veikla, užtikrinanti karinės teisės normų ir reikalavimų laikymąsi; visuomeniniai santykiai, kariuomenėje reguliuojami bendrųjų ir karinių įstatymų, statutų, viršininkų ir vadų įsakymų. Kariniais pareigūnais buvo laikomi karinės teisėsaugos institucijų tarnautojai, tiesiogiai ar netiesiogiai prisidedantys prie praktinio teisėtvarkos įgyvendinimo.

63 *Lietuvos policija 1918–1928*, red. I. Tomašauskas, Kaunas, 1930, p. 145.

64 Nuo 1929 m. policijos pareigūnų atliekamos kvotos buvo prilygintos teismo tardytojų veiksams.

Viešosios tvarkos pareigūnai galėjo sulaikyti karius visais atvejais, išskyrus tuos, kai šie būdavo karinėje teritorijoje⁶⁵, bet jei viešoje vietoje tvarką pažeidęs karys nepaklusdavo įspėjimui, apie tai būdavo pranešama įgulos patruliams. Jei jų nebuvo, karys galėjo būti pristatytas į vietos komendantūrą arba į nuovadą. Karininkai į nuovadą buvo pristatomi tik ypatingais atvejais. Paprastai būdavo išsiaiškinama jų asmenybė ir pranešama karinei vadovybei, taip vengiant viešumo. Tik 1936 m. birželio 1 d. įsigaliojo tam reikalui skirta speciali Policijos teisių ir pareigų karių atžvilgiu instrukcija⁶⁶. Karius laikyti civilinėje žinyboje buvo galima tik tada, kai nebūdavo vietos areštinėje, o apie sulaikytą karį turėjo visada būti pranešta karinei administracijai⁶⁷.

Svarbu paminėti ir tai, kad Kauno milicijos žinion kurį laiką buvo perduota specialiai sukurta Karo milicijos kuopa, nes neretai kariai, pažeisdami viešąją tvarką ir nepaisydami milicijos nurodymų, ją tiesiog išvaikydavo. Šios kuopos pavyzdžiu 1924 m. Kaune buvo suformuotas raitosios policijos būrys – policijos rezervas, vadovaujamas ats. vyr. ltn. Kazio (Kazimiero) Labučio⁶⁸, kurio pagrindiniai uždaviniai buvo sutelkta jėga sklaidyti uždraustus susirinkimus ir susibūrimus, demonstracijas, atremti ginkluotus užpuolimus, plėšimus, malšinti riaušes, padėti palaikyti tvarką per gaisrus, saugoti viešąją tvarką ir rimtį⁶⁹. Vis dėlto svarbiausia milicijos / policijos užduotis buvo valstybės, piliečių apsauga, įstatymų ir tvarkos laikymosi priežiūra, pagalbos teikimas kitiems organams, kompetencijos sritis – vidaus saugumas ir tvarka. Kariuomenės kompetencijos sritis – išorinis valstybės gynimas. Prireikus jos viena kitai teikdavo pagalbą, atlikdavo įvairias tarnybas. Valstybės institucijos išmanė savo pareigas ir griežtai laikėsi nustatytų veiklos srities ribų, į kitų organų veiklos sritį kišosi tik vyresnybės įsakymu.

Apibendrinus konstatuotina, kad karo milicija / karo policija buvo viena iš nedaugelio ikiteisminių tyrimo institucijų, kurios atlikdavo kvotą arba vykdė kitus ikiteisminio tyrimo pareigūnų, valstybės gynėjo / prokuroro, teisėjo ir teismo pavedimus, remdamasi (karinio) baudžiamojo proceso įstatymo nustatytomis tai-

65 Karinė teritorija – krašto apsaugos sistemos (toliau – KAS) dalinių, institucijų valdoma, naudojama teritorija (lauko teritorija, pastatas ar patalpa).

66 1936 05 11 Lietuvos Respublikos VRM Policijos teisių ir pareigų karių atžvilgiu instrukcija, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 349, l. 35–36.

67 J. D., Policija ir karių nusikaltimai, *Policija*, 1924, Nr. 4, p. 8.

68 Kauno raitosios policijos rezervas, *Lietuvos žinios*, 1924 m. lapkričio 20 d., Nr. 263, p. 3.

69 1956 08 19 V. Bajoro atsiminimai apie 1935–1936 m. Suvalkijos valstiečių streiką, *VDKM*, Pm-265, b. 126, l. 20.

syklėmis, ir perduodavo nusikaltusį asmenį teismui. Tyrimą (liudytojų, kaltinamojo apklausą, akistatą, daiktinių įrodymų rinkimą, kratą, poėmį) ir tardymą dažnai atlikdavo karinis tardytojas, kuris turėjo teisę patraukti įtariamąjį baudžiamojon atsakomybėn. Neretai kvotai atlikti buvo pasitelkiama milicija / policija. Ji pati nedarydavo išvadų ir perduodavo surinktus duomenis atitinkamoms institucijoms ir pareigūnams, kurie, remdamiesi kvotos duomenimis, pateikdavo sprendimą. Pvz., Armijos / Kariuomenės teisme byla negalėjo būti iškelta neatlikus kvotos; išimtis – karo metas, kai įtariamąjį buvo galima patraukti į teismą neatlikus nuodugnesnio tyrimo, jei nusikaltimas buvo aiškus.

3.2. Karinės penitencinės institucijos

Pirmaisiais kariuomenės ir valstybės gyvavimo metais atsirado poreikis izoliuoti kariuomenės drausmei ir tvarkai nusižengusius karius, priešiškus valstybių karo belaisvius ir kitus asmenis, todėl ypatingą vietą užima areštines (daboklės), karo belaisvių ir koncentracijos stovyklos, drausmės dalis ir karo kalėjimas. Jos vykdė arešto, laisvės atėmimo ir apribojimo bausmes.

Nuo pat 1919 m. prie karinių dalinių pradėjo veikti areštinės. Vienos iš didesnių areštinių Kaune buvo įsteigtos prie kariuomenės štabo, Kauno įgulos Šančiuose ir ant Žaliojo kalno. Tačiau visos jos nebuvo pritaikytos tinkamomis sąlygomis ir ilgesniam laikui izoliuoti didesnę skaičių karių. Pvz., didesnės areštinės turėjo rakinamas suimtųjų-nubaustųjų, bendrąją ir nerakinamas atskiras kameras, kuriose galiojo specifinė tvarka. Įprasta kameros „gyventojų“ diena prasidėdavo 6.00 val. ryto ir baigdavosi 22.00 val. vakaro. Būtent tuo metu buvo pakeliami ir nuleidžiami gultai, paimama ir išduodama patalynė. Kareiviai kameroje galėjo turėti švarką, kelnes, milinę, kepurę, batus, rankšluostį ir muilą, šukas, šepetį, dantų valymo priemones, veidrodėlį, laikrodį, karinio, religinio ir mokslinio turinio knygų, rašymo priemonių. Beje, nubaustieji areštinės bausme kameroje būdavo su uniforma. Visiems suimtiesiems buvo draudžiama kameroje kelti triukšmą, netvarką, dainuoti, kalbėtis pro langą, žaisti kortomis, turėti ginklų ir muzikos instrumentų. Judėjimas areštinėje ir jai priklausančioje teritorijoje buvo leidžiamas tik lydint sargybiniui. Lankyti suimtuosius buvo leidžiama tik laisvoje patalpoje arba sargybinio kambaryje atsakingo už areštinę karininko nustatytomis valandomis, gavus leidimą, ir tai tik tardomus bei suimtus iki teismo karius, nes nubaustus drausmės tvarka lankyti buvo uždrausta. Pastariesiems

1-ojo husarų Lietuvos didžiojo etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko karininkai prie pulko areštinės. Kaunas, 1926 m.
VDKM nuotraukų rinkiniai, Fa-17315/198

buvo atimta teisė ir susirašinėti. Visi areštinėje laikomi kariai turėjo teisę kasdien išeiti pasivaikščioti gryname ore lydimi apsaugos. Tik drausmės tvarka suimti karininkai galėjo išeiti pasivaikščioti be palydovo tam tikroje teritorijoje⁷⁰.

1919 m. rugpjūčio 1 d. buvo įsteigta Belaisvių stovyklos valdyba, kuriai iki 1923 m. lapkričio 15 d. vadovavo plk. lt. Bronius Platakis⁷¹. Valdyba buvo Kauno mieste ir tik 1922 m. lapkričio 20 d. perkelta į V fortą⁷². Jai priklausė Nepriklausomybės kovų metais įsteigtos stovyklos (internavimo punktai): 1-oji – A. Mickevičiaus g. 1, Kaune, 2-oji – Aukštojoje Fredoje (Garliavos vlsč., Kauno apskr. (1922 m. lapkričio 11 d. perkelta į V fortą⁷³)), 3-oji – Kazlų Rūdoje (Antanavo vlsč.), 4-oji – Papilvio k. (Prienu vlsč., abi Marijampolės apskr.), 5-oji – Eglaitės vienk. (Salako vlsč., Ežerėnų apskr.), 6-oji – Kuro k. (Zapyškio vlsč., Kauno apskr.), 1919 m. spalio mėn. perkelta į Pavilkijos dvarą (Pavilkijo k., Lekėčių vlsč., Šakių

70 *Vidaus tarnybos statutas. V dalis. Sargyby tarnyba*, Kaunas, 1938, p. 79–84.

71 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 147; Įsakymas Belaisvių stovyklų valdybai Nr. 239/2, Kaunas, 1923 m. lapkričio 15, LCVA, f. 299, ap. 1, b. 4, l. 111 v.

72 Įsakymas Belaisvių stovyklų valdybai Nr. 265/2, Kaunas, 1922 m. lapkričio 21, *ibid.*, l. 208.

73 Įsakymas Belaisvių stovyklų valdybai Nr. 259/2, Kaunas, 1922 m. lapkričio 11 d., *ibid.*, l. 196 v.

Karo belaisviai – Lenkijos kariuomenės kariai Lietuvoje. Apie 1920 m.

LCVA Fs, P-06485

apskr.), 7-oji – Aukštojoje Panemunėje (A. Panemunės vlsč., Kauno apskr.), 8-oji – Vilkaviškyje. Iš pradžių atskiros stovyklos buvo komendantūrų žinioje, tačiau netrukus perėjo į Belaisvių stovyklos valdybos dispoziciją. Pastaroji nuo 1920 m. rugpjūčio 12 (23) d. buvo tiesioginėje Vietinės kariuomenės brigados viršininko žinioje⁷⁴. Jos funkcionavo pakankamai sudėtingomis karinio, politinio ir ekonominio gyvenimo sąlygomis.

Visa ši sistema pirmiausia Nepriklausomybės kovų laikotarpiu stengėsi vadovautis karo veiksmų metu galiojusiomis tarptautinėmis taisyklėmis, t. y. 1907 m. spalio 18 d. X Hagos konvencijos nuostatomis, kurios buvo skirtos elgsenai su karo belaisviais, sužeistaisiais ir ligoniais⁷⁵, kitais bendraisiais nurodymais, reglamentavusiais valdybos funkcijas, stovyklų rūšis, jų atskaitomybę, belaisvių paėmimo ir išlaisvinimo tvarką, jų kategorijas, stovyklų plėtros perspektyvas, vidaus tvarkos taisykles, belaisvių teises ir pareigas, darbo užmokestį, aprūpinimą maistu, drabužiais

74 *Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas* Nr. 22/4, Kaunas, 1920 m. rugpjūčio 23 d., LCVA, f. 10, ap. 1, b. 8, l. 21v.

75 *Sausumos karo teisių ir būdų kodeksas*, Kaunas, 1920, 23 p.

6-ojo pėstininkų pulko kariai varo karo belaisvius bolševikus. 1919 m. pab.

LCVA Fs, P-06489

ir kitais reikalingais daiktais⁷⁶. Tuo metu belaisvių stovyklų vadovybė, ypač stovyklų komendantai, susidūrė su skurdžia materialine padėtimi, išsilavinusių kadru stoka, netinkamomis karių tarnybos ir izoliuotų asmenų gyvenimo sąlygomis, būtiniausių reikmenų trūkumu ir pan.

Tvarka belaisvių stovykloje buvo kitokia nei kalėjime, bet izoliavimo sąlygos nebuvo lengvos. Vienokį statusą turėjo karininkai ir kitokį kareiviai. Pvz., raudonarmiečiai karininkai gaudavo didesnę atlyginimą, nebuvo skiriami į darbus ir gaudavo geresnį maisto davinį, kuris atitiko vietos kariuomenės kareivio maisto davinio normą, stovyklos teritorijoje galėjo vaikščioti be sargybos, jiems buvo sudarytos sąlygos įstoti į su bolševikais kovojančią kariuomenę. Stovyklose kareiviai, civiliai, net kitų valstybių piliečiai buvo laikomi atskirai nuo karininkų⁷⁷.

Nors iš pradžių stovyklų poreikis buvo didelis, jau Nepriklausomybės kovų pabaigoje jų skaičių pradėta mažinti. Pvz., 1920 m. gruodžio 1 d. buvo likviduotos

76 M. Pavlova, *Lietuvos Respublikos politika karo belaisvių atžvilgiu 1919–1923 m.*, Kaunas, 2006, p. 52.

77 *Ibid.*, p. 53.

5-oji ir 7-oji stovyklos, gruodžio 22 d. – 4-oji, 1921 m. rugsėjo 2 d. – 1-oji⁷⁸ stovykla. Daugiausia asmenų jose buvo izoliuota 1920 m. vasaros pabaigoje – pusšesto tūkstančio karo belaisvių (raudonarmiečių ir lenkų) ir internuotųjų civilių (įtartinų ir visuomenei bei kariuomenei pavojingų asmenų, be dokumentų perėjusių sieną ir pan.)⁷⁹. Tiesa, 1919 m. pabaigoje ir 1920 m. pradžioje belaisvių stovyklas apleido nedidelis skaičius bermontininkų, o iki 1922 m. pradžios buvo išsiųstas tam tikras skaičius karininkų ir kareivių, norinčių įstoti į baltagvardiečių kariuomenę, taip pat asmenų, ketinusių grįžti į Rusiją. Tačiau norint išlaisvinti stovykloje izoliuotą asmenį arba jų grupę, reikėjo gauti KAM Žvalgybos, Juridinio skyriaus arba Generalinio štabo vadovybės pritarimą.

Visai kitokio tipo – koncentracijos – stovykla buvo įsteigta 1927 m. sausio 4 d. Varniuose⁸⁰. Ji veikė kaip karinis dalinys *de facto* iki 1932 m. rudens pabaigos, o *de jure* – iki 1933 m. pavasario padžios. Pirmasis ir ilgametis stovyklos komendantas buvo kpt. K. Rudaitis⁸¹, vėliau jo pareigas perėmė mjr. Vladas Stanulis⁸². Stovyklą sudarė štabas (komendantas, jo padėjėjas-raštvedys ir raštininkas (2)) ir nuolatinė komanda (viršila, puskarininkiai (8), ūkvedys, sanitarijos puskarininkis, dailidė, batsiuovys, siuvėjas, virėjai (2) ir kareiviai (40–50)). Komendanto žinioje, priklausomai nuo izoliuotų asmenų skaičiaus, galėjo būti iki 70–100 karių – daugiausia iš aplinkinių komendantūrų, 7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio ir 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkų⁸³.

Koncentracijos stovykla pirmuosius „gyventojus“ priėmė tik ją įsteigus. Ji buvo įkurta dviejų aukštų mūriniame pastate, kur dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą bazavosi carinės Rusijos kariuomenės kavalerijos dalinys. Pastate buvo didelės kameros per abu aukštus: pirmajame buvo įrengti du karceriai ir trys kameros moterims, antrajame – 11 kameralų vyrams. 1929 m. rudenį moterys buvo perkeltos į šalia buvusį pastatą. Stovyklos teritorijoje, kuri buvo aptverta aukšta

78 *Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas* Nr. 47/3, Kaunas, 1920 m. gruodžio 20 d., LCVA, f. 10, ap. 1, b. 8, l. 55; *Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas* Nr. 48/8, Kaunas, 1920 m. gruodžio 27 d., *ibid.*, l. 56 v.; *Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas* Nr. 67/6, Kaunas, 1921 m. rugsėjo 19 d., *ibid.*, b. 48, l. 102 v.

79 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 148; M. Pavlova, *Lietuvos Respublikos politika karo belaisvių atžvilgiu 1919–1923 m. ...*, p. 56.

80 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 9/7, Kaunas, 1927 m. sausio 15 d.

81 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 6/1, Kaunas, 1927 m. sausio 10 d.

82 *Koncentracijos stovyklai įsakymas* Nr. 54/1, Varniai, 1932 m. lapkričio 9 d., LCVA, f. 301, ap. 1, b. 61, l. 27.

83 Teiktinas gydytojo ir karo kapeliono pavyzdys, nes šiais pareigais ėjo civiliai asmenys. Pastarojo pareigas ėjo Varnių klebonas-kunigas.

spygliuota viela ir saugoma ginkluotos sargybos, buvo atskiros karinės administracijos, izoliuotiems asmenims skirtos patalpos, kareivinės, ūkiniai pastatai, maisto ir drabužių sandėliai⁸⁴.

Suimti asmenys į koncentracijos stovyklą buvo konvojuojami policijos ir dažnai traukiniu transportuojami iki Šiaulių arba Telšių. Iš ten jie buvo vežami arba varomi pėsti, po to juos perimdavo kariai⁸⁵. Konvojuojantys asmenys privalėjo turėti teismo sprendimo nuorašą ir ištrauką, kurioje buvo nurodyta, kas, kada, už ką, kiek laiko turi atlikti bausmę, nes neretai pasitaikydavo, ypač pirmaisiais kariuomenės kūrimosi metais, kad suimtieji nežinia kieno ir už ką būdavo suimami, kalinami po keletą mėnesių, o kartais dar ilgiau. Šie dokumentai buvo įteikiami atitinkamos perauklėjimo įstaigos viršininkui. Teismo nuorašas turėjo būti įteiktas Teisingumo ministerijos Kalėjimų departamentui ir kariuomenės štabui. Išnagrinėtos karinių teismų bylos, atskiri abėcėliniai ir saugomų archyve bylų sąrašai, teismo tardytojų bylų registrai, registro abėcėlinis sąrašas, atskirų reikalavimų, daiktinių įkalčių registracijos knygos buvo saugomos 5–10 m. arba nuolat atitinkamos įstaigos arba dalinio archyve, vėliau perduodamos saugoti centriniam kariuomenės archyvui. Tik nuteistųjų knyga buvo sunaikinama pradėjus naują knygą⁸⁶.

Stovykloje buvo laikomi įvairaus amžiaus vyrai ir moterys, rečiau su vaikais, įvairių tautybių, išsilavinimo ir socialinės padėties asmenys, dažniau už politinius ir kriminalinius nusikaltimus. Stovykloje daugiausia vienu metu buvo izoliuota iki 200 asmenų, joje galėjo tilpti iki 300 asmenų. Stovyklos aplinka, aprūpinimas, maitinimo ir sveikatos sąlygos atitiko tik minimalius reikalavimus. Pasitaikydavo joje ir fizinių bausmių. Koncentracijos stovykloje izoliuotieji asmenys dirbo buitės ir kitus specialiai jiems organizuotus, bet ne priverčiamuosius darbus.

Savotiška alternatyva dar tik numatomam įsteigti karo kalėjimui buvo 1920–1929 m. veikusi drausmės dalis, įteisinta kaip disciplininė bausmės atlikimo vieta. 1920 m. gegužės 1 d. ji buvo pradėta formuoti Atsargos kuopos pavadinimu ir tik nuo spalio 25 d. pervadinta Drausmės kuopa. Pirmuoju kuopos vadu buvo paskirtas vyr. lt. Jurgis Nevronis⁸⁷. Kuopa buvo formuojama keliuose vietose: Aukštojo-

84 M. Kuodys, *Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos stovyklos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927–1940 m.*, Vilnius, 2007, p. 70–72.

85 *Ibid.*, p. 92–93.

86 *Kariuomenės raštvedybos statutas*, Kaunas, 1928, p. 31.

87 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 98/1, Kaunas, 1920 m. balandžio 24 d.

je Panemunėje (Kaunas), Kalvarijoje (Marijampolės apskr.), Panevėžyje, vokiečių dvarininkų Kaizerlingų (Keyserlingk) ir Meištaivičių bei Liūdynės (Pajuosčio) (Staniūnų, Pajuostės, Liūdynės k., Velžio vlsč., Panevėžio apskr.), Raudonpomūšės dvaruose (Saločių vlsč.), Pumpėnuose (Biržų–Pasvalio apskr.) ir galiausiai nuo 1921 m. balandžio 21 d. buvo dislokuota dar XVIII a. pabaigoje statytame buvusiam kunigų seminarijos komplekse Varniuose⁸⁸. Karių šnekamąja kalba kuopa kažkodėl buvo vadinama „karalienės gvardija“⁸⁹, kuriai dėl tarnybos specifikos buvo skiriamas geresnis ir gausesnis maisto davinys. Tų pačių metų rugpjūčio 1 d. kuopa performuota į batalioną.

Drausmės dalį sudarė nuolatinė kadrinė ir keičiamoji sudėtis. Nuolatinę kadrinę dalį sudarė maždaug 60 karininkų, karo valdininkų ir kareivių, laisvai samdomų civilių tarnautojų, ėjusių įvairias pareigas nuo dalinio vado iki trimitininko ir dirbusių įvairius darbus. Remiantis 1925 m. Drausmės kuopos taikos meto etatais, joje turėjo būti kuopos vadas (majoras), vyresnysis ir jaunesnysis karininkai (kapitonas ir vyr. leitenantas), raštvedys-komendantas (vyr. leitenantas), nuolatinė karių kadrinė sudėtis (48) (viršilos (2), vyr. puskarininkiai (4), j. puskarininkiai ir grandiniai (po 11), eiliniai (20)), raštininkai ((2) po vieną vyresnįjį ir jaunesnįjį puskarininkį), raštininkas-mašininkas (vyr. puskarininkis), ginklininkas (vyr. puskarininkis), ūkvedžiai ((2) po vieną vyresnįjį ir jaunesnįjį puskarininkį), trimitininkas (grandinis), kalvis, batsiuovys, siuvėjas ir dailidė (visi vyr. puskarininkiai, kuriuos galėjo pakeisti laisvai samdomi tarnautojai), kepėjas (j. puskarininkis), virėjai ((2) eiliniai), sanitarai ((2) viršila ir j. puskarininkis)⁹⁰.

Pavyzdžiui, komendanto žinioje buvo atskira komanda, vykdžiusi karo milicijos / karo policijos funkcijas⁹¹. Keičiamoji (arba kitaip – kintanti) sudėtis pagal nusižengimų pobūdį buvo suskirstyta į tris būrius, vėliau į kuopas: pirmojoje – nedrausmingi, atsiųsti be teismo tik sudrausminti arba atsiųsti KAM Žvalgybos skyriaus kaip įtariamai agitavę prieš valstybę ir pan.; antrojoje buvo laikomi nepataisomi, daugiausia nuteisti už vagystę kariai – jiems dažniausiai tekdavo

88 *Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas* Nr. 25/2, Kaunas, 1921 m. balandžio 30 d., LCVA, f. 10, ap. 1, b. 8, l. 36.

89 Kerpė, Ten, kur nėra saulė linksmai nešviečia, *Karys*, 1931, Nr. 4, p. 65–66.

90 1925 12 31 Lietuvos Respublikos KAM Drausmės kuopos taikos meto etatai, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 165, l. 39.

91 *Lietuvos kariuomenei įsakymas* Nr. 343/1, Kaunas, 1920 m. gegužės 27 d.

tarnybos darbai; trečiojoje – dezertyrai⁹². Priklausomai nuo to, kuriame būryje ar kuopoje buvo karys, buvo apribojamas jo miego laikas, maisto davinys ir darbo valandų skaičius.

Prieš karius siunčiant į drausmės dalį, tarp šalių vyko susirašinėjimas. Buvo nurodomi terminai, kada karys turi būti pristatytas į dalį, esama laisva vieta, siunčiamo asmens nusikalstama veika. Karys su savimi privalėjo turėti atlyginimo, daiktų ir maisto lapus, atestacijos dokumentus, išrašus iš bausmės žurnalo, jei buvo siunčiamas teismo sprendimu – nuosprendžio nuorašą. Jį lydėjo atitinkamas konvojus, ginkluotas šaunamuoju arba šaltuoju ginklu.

Iš viso batalione vienu metu buvo iki 150 keičiamosios sudėties kareivių. Jo sudėtis nuolat keitėsi. Atlikę bausmę, kariai būdavo grąžinami į savo dalį, jų vietas papildydavo kiti. Drausmės dalis buvo ne tik bausmės vieta – ji veikė kaip karinis vienetas, todėl kariai buvo priversti tobulinti įvairius gebėjimus: mokėsi skaityti, rašyti, lietuvių kalbos, geografijos, istorijos, matematikos, lavinosi fiziškai ir dvasiškai, turėjo išeiti teorinį ir praktinį kursą (pvz., išmanyti karinius statusus, išmokti durtuvų kautynių, šaudymo iš šautuvo ir kulkosvaidžio subtilybių) ir atlikti tam tikrus ūkio darbus (geležinkelių tiesimo, barako ardymo, bataliono pastatų remonto, aprangos taisymo ir kitus pašalinius darbus, už kuriuos jiems buvo mokama trečdalis atlyginimo)⁹³. Drausmės dalyje buvo stalių, siuvėjų, batusiuvių ir kalvių dirbtuvės⁹⁴.

Drausmės dalies dydis varijavo tarp bataliono ir kuopos, nes nuo 1924 m. sausio 1 d. ji vėl buvo vadinama kuopa. Į drausmės dalį patekusių karių bausmės laikas paprastai trukdavo nuo vienerių metų ir keturių mėnesių iki dvejų metų ir aštuonių mėnesių. Įdomu yra tai, kad iš pradžių prie šios kuopos veikė visai atskiras, laikinas karinis teismas. Jį sudarė pirmininkas – kuopos komendantas, du nariai – vyresnieji puskarininkiai, gynėjas karininkas ir sekretorius-raštininkas – karininkas ypatingiems reikalams. Pirmininko pavaduotoju galėjo būti vienas iš būrių vadų, o raštininku – vienas iš kuopos puskarininkių. Į kuopos teismą buvo patraukiami kareiviai kuopos vado nuožiūra. Kuopos teismas galėjo nuteisti 12 parų „žiaurus“ ir 36 parų „mišraus“ (sunkaus ir paprasto) arešto bausme⁹⁵.

92 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Drausmės bataliono bendrieji dėsniai, LCVA, f. 763, ap. 1, b. 135, l. 1–2.

93 *Ibid.*, l. 7.

94 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas Nr. 77/1, Varniai, 1921 m. lapkričio 9 d., *ibid.*, f. 10, ap. 1, b. 35, l. 404 v.

95 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 343/1, Kaunas, 1920 m. gegužės 27 d.

Pagrindinis įėjimas į Karo kalėjimo ir drausmės dalį VI forte. Apie 1930 m.

LGGRTC GAM NLF 263/

Jau vėliau drausmės dalis pulko teismo reikalais buvo priskirta didesniai kariniam daliniui. Už drausminius nusižengimus kuopoje buvo „[...] įtaisyti keturi urvai (klietkos) tokio didumo, kad juose nubaustas kareivis negali nė atsigulti, nė atsistoti, bet tiktai atsitūpęs sėdėti [...]“⁹⁶, *i. e.* areštinė. Dalies veiklą reglamentavo Karinių įstatymų sąvado XVII knygos straipsnių papildymai ir pakeitimai iki 1907 m., kurie Lietuvoje galiojo tik su tam tikrais pakeitimais⁹⁷, Atsargos kuopos⁹⁸ ir Drausmės bataliono bendrieji dėsniai⁹⁹. Neretai joje buvo naudojamos net kūno baudmės – plakimas rykštėmis. 1926 m. pavasarį kuopa gavo įsakymą persikelti į Kauną¹⁰⁰, o 1928 m. birželio 1 d. buvo įtraukta į Karo kalėjimo sudėtį ir pavadinta Karo kalėjimo ir drausmės dalimi¹⁰¹. Ji išformuota 1929 m. gruodžio 16 d.¹⁰² Nuo tų pačių metų drausmės dalių baudmė buvo

96 1922 03 30 Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo karinio valstybės gynėjo kpt. K. Žalkausko pareiškimas krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 550, l. 3.

97 Drausmės kuopai įsakymas Nr. 204/3, Panevėžys, 1920 m. lapkričio 28 d., *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 21, l. 37.

98 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 343, Kaunas, 1920 m. gegužės 27 d.

99 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Drausmės bataliono bendrieji dėsniai, LCVA, f. 763, ap. 1, b. 135, l. 1–9.

100 H. Šalkauskas, Drausmės kuopa (1920–1926), *Mūsų žinynas*, 1928, t. 45, p. 384.

101 Karo kalėjimui ir drausmės daliai įsakymas Nr. 1/1, Kaunas, 1928 m. birželio 1 d., LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 411, l. 74.

102 V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, p. 54–56.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte nuolatinės kadrinės sudėties kariai ir civiliai. Apie 1928 m. Pirmoje eilėje iš dešinės sėdi antras vrs. Antanas Urniežius, vyr. ltn. Liudas Papartis, trečias karo kalėjimo viršininko padėjėjas kpt. Juozas Janickas, kalėjimo viršininkas plk. ltn. Zigmas Talevičius, ūkio vedėjas kpt. Antanas Petrauskas.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejaus Nepriklausomos Lietuvos fotografijų rinkinys (toliau – LGGRTC GAM NLF) 263/„

pakeista Karo kalėjimo bausme, vienu trečdaliu mažesne nei skirtas drausmės dalių bausmės laikas¹⁰³.

Šiuo metu tikriausiai nieko nenustebintų penitencinės įstaigos kariuomenėje atsiradimas¹⁰⁴. Tačiau Pirmojoje Lietuvos Respublikoje Kauno VI forte įsteigtas Karo kalėjimas priklausė išskirtinai KAM žinybai. Jis buvo pusiau uždaro tipo, skirtas izoliuoti karius, rečiau – civilius už nusikaltimus ir nusižengimus kariuomenės ir valstybės tvarkai. Kalėjimo teritorijoje vyko karinių teismų procesai ir buvo vykdomi mirties bausmės nuosprendžiai.

1921 m. rugpjūčio 25 d. Kauno tvirtovės VI forte, Gričiupyje, netoli Girstupio upelio ir Tunelio g. (dab. K. Baršausko g.), buvo įsteigtas karo kalėjimas. Per visą egzistavimo laikotarpį keitėsi tik jo pavadinimas. Iš pradžių, iki 1922 m. sausio 19 d., jis buvo vadinamas Karo kalėjimu, 1922 m. sausio 19–1924 m. sausio 1 d. veikė kaip Karo daboklė (Karo areštinė), 1924 m. sausio 1–1928 m. birželio 1 d. jam sugrąžintas ankstesnis pavadinimas. 1928 m. birželio 1–1935 m. gegužės 1 d. Karo kalėjimą sujungus su drausmės dalimi, jis gavo jungtinį Karo kalėjimo ir drausmės dalies pa-

103 Karo įstatymų XXII knygos 1869 m. (4 leid.) pakeitimas, VŽ, Kaunas, 1929, Nr. 315/2132.

104 Šiuo metu statinys yra išlikęs, tačiau nėra gerai matomas ir, skirtingai nei nagrinėjamu laikotarpiu, aplinkoje nedominoja.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte panoraminis vaizdas. Apie 1930 m.

LGGRTC GAM NLF 263/2

valdinimą. Paskutiniu metu savo egzistavimo laikotarpiu, 1935 m. gegužės 1–1940 m. liepos 2 d., jis veikė kaip Kauno komendantūros Karo kalėjimas.

Kalėjime vyko įprastas kariuomenės vidaus gyvenimas. Čia kariai mokėsi skaityti ir rašyti, tobulino karinius gebėjimus, užsiimdavo įvairiais amatais, kultūrine veikla, dirbo namų ūkiu ir kitus darbus. Kalėjime buvo tardomi suimti, laikinai iki karinio teismo ir mirties bausmės vykdymo bei ilgesniam laikui įkalinti kariai, kuriems negrėsė bausmės, susijusios su teisių apribojimu. Ypatingais atvejais – trūkstant vietos kituose kalėjimuose arba dėl pavojingumo – Karo kalėjime būdavo įkalinami civiliai. Atlikę bausmę, kariai (pvz., naujokai, eiliniai) buvo gražinami į dalinį, kuriame tarnavo prieš patekdami į kalėjimą, nes turėjo ištarnauti privalomą laiką kariuomenėje, arba galėjo būti išleidžiami į atsargą, perkelti į kitą dalį (pvz., karininkai, karo valdininkai). Drausmės dalyje situacija buvo kitokia. Laikas, praleistas šiame kalėjime, į tarnybos laiką nebuvo įskaičiuojamas. Taip pat kalėjimo teritorijoje vykdavo karo / karo lauko teismo procesai ir buvo vykdomi mirties bausmės nuosprendžiai sušaudant.

1882–1889 m. statytas ir 1908 m. rekonstruotas Kauno tvirtovės VI fortas – šešiakampio formos, simetriškos struktūros vienas stipriausių fortų, išsidėstęs ant

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte sargybiniai prie bendrųjų kamerų. Apie 1930 m.

LGGRTC GAM NLF 263/4

Nemuno dešiniojo slėnio šlaito terasos. Iš visų pusių fortas apsuptas gilių gynybinių griovių ir raudonų plytų mūro sienų, padengtas smėlio, žemės ir velėnos sluoksniu. Jo teritorijoje buvo įvairios paskirties gynybinės, pagalbinės patalpos, kareivinės, sandėliai ir slėptuvės su vandens šuliniais. Net pagrindiniai vartai buvo laikomi atskiru pastatu¹⁰⁵.

Karo kalėjimas buvo įkurdintas VI forto centre. Jam priklausiusi teritorija užėmė beveik visą forto teritoriją, į kurią buvo galima patekti tik pro pagrindinius vartus. Priešais juos – pylimu apjuostas, mūrine siena, medine tvora su spygliuota viela aptvertas ir ginkluotos sargybos saugomas vienintelis toks valstybėje kalėjimas. Kariai buvo kalinami buvusiuose forto įgulos kazematuose su pagalbinėmis patalpomis priešinguose kareivinių galuose viename dviaukščiame pastate (apie 1120 m²), padalytame į dvi identiškąs, bet nelygias dalis: vienoje dalyje – kareiviai, kitoje – karininkai ir karo valdininkai. Tiek viduje, tiek lauke šias dalis skyrė sargybinių postai, koridorius, atskiras aptvertas erdvus kiemas. Į kareivių dalį buvo galima įeiti pro atskirą sargybos postą. Viduryje vyravo pereinamoji sistema. Patekus į ilgą koridorių, buvo galima įeiti į patalpą, kurioje vykdavo karo / karo lauko

105 V. Orlov, *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*, Kaunas, 2007, p. 76–77.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte nuolatinės / besikeičiančios kadrinės komandos kareivių poilsio kambarys kareivinėse. Apie 1930 m.

LGGRTC GAM NLF 263/

teismo procesai. Vienoje pusėje buvo aštuonios didelės atskiros kameros, pačiame gale – virtuvė ir sandėlis. Priešingoje dalyje įrengta koplytėlė, keletas kamerų, pasimatymų ir karininkų kambariai¹⁰⁶.

Kalėjime buvo įrengtos atskiros specialios kameros – tardymo, bendrosios kameros, vienutės ir karceris. Bendrosiose kamerose vietoje vienos sienos su durimis iš koridoriaus pusės buvo geležinių grotų siena. Buvo apšviečiamos tik jos ir tardymo kameros. 1,7–2 m storio sienose įtaisytos krosnys su į išorę išeinančiais kaminais, langai su grotomis ir varstomomis langinėmis¹⁰⁷. Kamerų „gyventojai“ patalpoje galėjo turėti tik gultą, patalynę ir drabužių (kepurę, švarką, kelnes be diržo, milinę, batus be raištelių). Vieną parą jie gaudavo duonos ir karšto vandens, kitą – kareivio šilto maisto davinį¹⁰⁸. Kitos specialios patalpos – vienutė ir karceris – buvo skirtos izoliuoti nedrausmingiems ir nepaklusniems kaliniams. Vienutės buvo

106 Nuo 1937 m. rudens prie koplytėlės veikė bažnytinis choras, kurio vadovas buvo eil. J. Laurinaitis. S. Bačianskas, *Karo kalėjimas, Karys*, 1938, Nr. 2, p. 68; [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo schematinis planas, *LCVA*, f. 1473, ap. 1, b. 400, l. 1.

107 I. Veliutė, *Kauno tvirtovės istorinis ir architektūrinis paveldas ir jo animavimo galimybės. Humanitarinių mokslų krypties menotyros srities (03H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2012, p. 33–34.

108 *Mirties dekretas demokratijos gynėjams arba kaip karo lauko teismas pasmerkė mirti dr. J. Pajaujį, E. Tornau ir J. Žemaitį*, sud. R. Čepas, Vilnius, 2001, p. 65; E. Jacovskis, *Už grotų... Iš buržuazinės Lietuvos kalėjimo istorijos*, Vilnius, 1965, p. 145.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies knygriškyje dirba nuteistieji kariai. 1931 m.

LCVA Fs, P-00401

įrengtos bendrą kamerą lentų pertvaromis padalijus į keletą mažesnių, o karceris apibūdinamas kaip „[...] maža vieno kvadratinio metro skylė, visai tamsi, šalta, ir taip drėgna, kad dėl iš apačios kylančio drėgnumo ir krintančių iš viršaus vandens lašų pabuvęs tokiame karceryje porą valandų tampa visai šlapias. Ir štai tokiame karceryje žmonės laikomi ne tik valandas, bet ir dienas, kartais – ištisas savaitės“¹⁰⁹.

Kalėjimo administracija būstą turėjo forto teritorijoje. Karininkai ir karo valdininkai gyveno bendrabutyje toliau nuo eilinių kareivių ir puskarininkių kareivinių. Čia buvo ambulatorija, raštinė ir archyvas, užsiėmimų patalpa, biblioteka su skaitykla¹¹⁰, koplytėlė, parduotuvė, valgykla, virtuvė, prausykla, pirtis, atskiros išvietės karininkams ir kareiviams, ūkinės patalpos, kuriose buvo laikomi gyvuliai (arkliai, avys, kiaulės, raguočiai), knygriškykla, batsiuvių, kalvių ir siuvėjų dirbtuvės (nors buvo dirbama ir kamerose), medžiaginio turto sandėliai (apran-gos, ginklų, maisto, medžiagų ir nuosavo turto). Karo kalėjimas turėjo nemažai savos ir nuomojamos dirbamos žemės, ganyklų, kurių plotas kartu su Amalių k.

109 *Mirties dekretas demokratijos gynėjams...*, p. 44.

110 1937 m. Karo kalėjimo bibliotekoje lankėsi 2374 skaitytojai. Daugiausia skaitė būrio gr. J. V. Narbutas. S. Bačianskas, Karo kalėjimas, *Karys*, 1938, Nr. 8, p. 249.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte medžiaginio turto sandėliai. Apie 1930 m.

LGGRTC GAM NLF 263/4

(Pažaislio vlsc., Kauno apskr.) žemės sklypu siekė apie 55 ha¹¹¹. Jose dirbo kareiviai, nes buvo griežtai draudžiama versti dirbti fizinį darbą nubaustus karininkus ir karo valdininkus. O pilnas iš dirbtuvių, derliaus ir pavienių darbų buvo naudojamas tiek vietos reikmėms patenkinti, tiek kaip užmokestis už darbą.

Karo kalėjimo personalą sudarė viršininkas, nuolatinė kadrinė ir keičiamoji karių sudėtis. Įvairiems ūkiniams ir sielovados darbams atlikti buvo samdomi civiliai. Pirmojo kalėjimo viršininko pareigas eiti buvo paskirtas plk. ltn. Kostas Baršėvskis (Baršėvskis, Barščiauskas)¹¹², vadovavęs iki 1925 m. gruodžio 11 d.¹¹³ Po to nuo 1926 m. sausio 2 d. laikinai, o po keturių dienų – nuolat eiti viršininko pareigas buvo patikėta Drausmės kuopos vadui mjr. Pranui Saladžiui¹¹⁴. 1928 m. vasario 10 d. vadovavimą kalėjimui perėmė mjr. Zigmas Talevičius. 1934 m. rugpjūčio 1 d. šias pareigas jis perdavė paskutiniajam kalėjimo viršininkui mjr. Viktorui

111 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo budėtojo padėjėjo pareigybinė instrukcija, LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 400, l. 24; Karo kalėjimui įsakymas Nr. 165/2, Kaunas, 1924 m. birželio 13 d., *ibid.*, b. 382, l. 77. Tik 1926 m. didelė dalis šių ganyklų buvo perduota Kauno sunkiųjų darbų kalėjimui. 1926 05 16 Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo srities Karo kalėjimo viršininko mjr. P. Saladžiaus raportas II karinės apygardos intendantui, *ibid.*, b. 3, l. 764.

112 Karo kalėjimui įsakymas Nr. 1/1, Kaunas, 1921 m. rugpjūčio 26 d., *ibid.*, b. 366, l. 1.

113 *Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 100/1*, Kaunas, 1925 m. gruodžio 22 d.

114 Karo kalėjimui įsakymas Nr. 3/1, Kaunas, 1926 m. sausio 2 d., LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 398, l. 3; *Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 3/40*, Kaunas, 1926 m. sausio 6 d.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte nuolatinė kadrinė sudėtis. Apie 1930 m. Pirmoje eilėje iš dešinės sėdi vrš. Antanas Urniežius, vyr. ltn. Liudas Papartis, karo kalėjimo viršininko padėjėjas kpt. Juozas Janickas, kalėjimo viršininkas plk. ltn. Zigmas Talevičius.

LGGRTC GAM NLF 263/

Kazlauskui¹¹⁵. Reikia paminėti, kad pačių karininkų kalėjime buvo nedaug, o nuolatinę tarnybą ėjo tik keletas.

Kalėjimo viršininko padėjėjų, kartu ir ūkio bei dirbtuvių vedėjų pareigas ėjo karininkai kpt. Stepas Syrus¹¹⁶, krn. / rusų tarnybos plk. Jurgis Petrovas¹¹⁷, plk. Oskaras Egertas, kapitonai Antanas Petrauskas¹¹⁸ ir Juozas Janickas. Kiti žemesnį karinį laipsnį turintys karininkai ir karo valdininkai užėmė įvairių kitų kalėjimo tarnybų vadovų postus. Turimomis fragmentiškėmis žiniomis, karo kalėjime įvairias tarnybas ir funkcijas vykdė civiliai tarnautojai. Pavyzdžiui, vienas iš jų buvo kalėjimo karo kapelionas kunigas Mečislovas (Mečys) Sandanavičius¹¹⁹.

Nuolatinė ir besikeičianti kalėjimo komanda buvo komplektuojama iš Kau- no įgulos karių. Pastarosios skaičius kito nuo 70 iki 100. 1921 m. įsteigus Karo kalėjimą, jo nuolatinį personalą sudarė viršininkas, jo padėjėjas, raštinės vedėjas-buhalteris, raštininkai ((4) du vyresnieji ir du jaunesnieji puskarininkiai), ūkve-

115 *Įsakymas kariuomenei Nr. 15/7*, Kaunas, 1928 m. vasario 10 d.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2008, t. VIII, p. 13–14; *Įsakymas kariuomenei Nr. 71/13*, Kaunas, 1934 m. rugpjūčio 1 d.

116 *Įsakymas kariuomenei Nr. 261/9*, Kaunas, 1921 m. lapkričio 14 d.

117 *Įsakymas kariuomenei Nr. 87/3*, Kaunas, 1923 m. gegužės 12 d.; *Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 38/3*, Kaunas, 1924 m. kovo 11 d.

118 *Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 4/1*, Kaunas, 1926 m. sausio 6 d.

119 *Įsakymas kariuomenei Nr. 20/2*, Kaunas, 1935 m. kovo 2 d.; *Įsakymas Kauno komendantūrai Nr. 5/1*, Kaunas, 1939 m. vasario 11 d., LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 486, l. 74.

Karo kalėjimo ir drausmės dalies nuteistieji kariai laisvu nuo tarnybos metu. 1931 m. rugpjūčio 5 d.

LCVA Fs, P-02386

dys (vyr. puskarininkis), dailidė (j. puskarininkis), virėjai ((2) eiliniai), sargas ir karių nuolatinė komanda (45) (sanitarijos puskarininkis¹²⁰ (1), vyr. puskarininkiai (4) ir eiliniai (40))¹²¹. Nors į kalėjimo etatines vietas stengtasi skirti atitinkamo karinio laipsnio karius, tačiau tarp tokių neatsiradus išmanančiųjų amatus, juos pakeisdavo civiliai.

Karo kalėjimo komanda, ypač komandiruoti ir prasižengę kariai, nepasižymėjo pačia geriausia reputacija ir profesinėmis žiniomis. Pvz., 1922 m. komandos eil. Liudas Randys, suimtųjų kameros prižiūrėtojas, buvo patrauktas Kauno miesto ir apskrities komendantūros pulko teismo atsakomybėn už tai, kad birželio 4 d. neįvykdė viršilos pareigas ėjusio vyr. psk. Broniaus Rutkausko įsakymo ilsėtis komandos bute, pasišalino į Petrašiūnų k. (Petrašiūnų vlsč., Kauno apskr.) ir ten nupirko du butelius degtinės suimtiems kariams¹²².

120 Yra žinoma, kad vienu metu Karo kalėjime dirbo gydytojas karininkas (vyr. ltn. Domas (Domininkas) Jankevičius), tačiau įprastai gydytojo pareigas atlikdavo vienas sanitarijos puskarininkis arba sanitarijos viršila.

121 1921 m. Lietuvos Respublikos Kauno karo komendantūros Karo kalėjimo etatai, *ibid.*, b. 6, l. 2.

122 Karo daboklei įsakymas Nr. 247/2, Kaunas, 1922 m. rugsėjo 4 d., *ibid.*, b. 372, l. 43 v.

Kitas atsitikimas įvyko tų pačių metų lapkričio 16 d. Suimtieji karininkai, iš kažkur gavę degtinės, areštinėje sukėlė triukšmą. Sargybos viršininko padėjėjas vyr. psk. Petkevičius¹²³, tai išgirdęs, pabandė įsilinksminusius karininkus sudrausminti. Išgirdęs griežtą įspėjimą, kpt. Mikas Gaidelis smogė sargybos viršininko padėjėjui į veidą. Bausmės sulaukė visi įvykio dalyviai. Sargybos pamainos viršininkas ltn. Soteras Marcinkus buvo nubaustas 30 parų arešto bausme už tvarkos nepalankumą dalyje, jo padėjėjas – 15 parų arešto bausme už pareikštą griežtą įspėjimą karininkui. 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko ltn. Kostas Keželis, ltn. Bronius Matulaitis, 5-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulko ltn. Povilas Krištapavičius (Kristopavičius), Kauno miesto ir apskrities komendantūros krn. Vladas Klimavičius ir Belaisvių stovyklos valdybos karo valdininkas Žilinskas¹²⁴ už girtavimą areštinėje atliekant bausmę buvo nubausti savo tiesioginių viršininkų. 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko kpt. M. Gaidelis buvo patrauktas teismo atsakomybėn už puskarininkio įžeidimą veiksmu¹²⁵.

Teiktinas dar vienas pavyzdys. 1925 m. gruodžio 6 d. iš 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko į Karo kalėjimo komandą buvo atsiųsti 23 kareiviai, iš kurių 8 kareiviai – Antanas Švarlis, Jonas Chariūnas, Nikiforas Šarkovas, Chaimas Palimža, Mauša Konisas, Mauša Reznikas, Joselis Gurvičas ir Salmanas Koblencas – visiškai netiko vykdyti pareigas. Tos grupės 5 kariai žydai beveik nemokėjo lietuvių kalbos, J. Chariūnas buvo „visai suglemžęs“, o A. Švarlis – „pusiau idiotas“, N. Šarkovas iš pulko bandė pabėgti net keturis kartus. Todėl kalėjimo administracija paprašė nesiųsti karių, netinkančių karo tarnybai kalėjime¹²⁶. Kalėjimo vadovybė nurodė, kad ateityje „[...] pulkai duotų ne išrankas, bet sąmoningesnius kareivius, nes Karo kalėjimo ir drausmės dalies tarnyba yra atsakominga ir įtempta. Nepageidaujama miesčionys, žydai“¹²⁷.

Komandos kariams už tvarkos nesilaikymą ne kartą buvo skiriamos ir drausminės nuobaudos. Pvz., 1938 m. birželio 19 d. kalėjimo eil. Kazys Laukis buvo nubaust-

123 Autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

124 Autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

125 *Įsakymas kariuomenei* Nr. 31/5, Kaunas, 1923 m. vasario 19 d.

126 1926 01 14 Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo srities Karo kalėjimo viršininko mjr. P. Saladžiaus raportas II karinės apygardos viršininkui, *LCVA*, f. 1473, ap. 1, b. 7, l. 9.

127 1928 10 11 Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros Karo kalėjimo ir drausmės dalies viršininko mjr. Z. Talevičiaus raportas Kauno miesto ir apskrities komendantui, *ibid.*, b. 415, l. 59.

tas 1 val. stovėti su šautuvu už nepasisveikinimą su kalėjimo viršininku; liepos 10 d. – tokia pat bausme už švaros komandoje nepriežiūrą būnant komandos budėtoju; liepos 22 d. – 4 val. stovėti su šautuvu už tai, kad dieną gulėjo lauke prie sargybos posto; rugsėjo 7 d. – 10 parų areštu už pasišalinimą naktį iš sargybos posto prie kalėjimo rajono vartų ir obuolių rinkimą sode, palikus tarnybinį ginklą; rugsėjo 15 d. – 10 val. stovėti su visa kautynių apranga už savavališką pasišalinimą iš kareivinių rajono¹²⁸. Taigi kariui skirtos drausminės nuobaudos per labai trumpą laikotarpį, o specifinės tarnybos sąlygos reikalavo ypatingo atidumo ir drausmingumo.

Reali padėtis pakito, kai 1928 m. gegužės 20 d. Drausmės kuopa buvo perkelta į VI fortą ir su visu turtu priskirta kalėjimo viršininkui¹²⁹. Birželio 1 d. *de jure* ji buvo sujungta su Karo kalėjimu¹³⁰. Pasikeitė ir kalėjimo struktūra. Pvz., 1930–1931 m. kalėjimo etatinė sudėtis buvo tokia: viršininkas, Karo kalėjimo, drausmės ir ūkio daly. Kalėjimo administratoriumi buvo paskirtas karininkas (pulkininkas leitenantas), užimantis atskirojo bataliono vado vietą, Karo kalėjimo dalies vedėju – leitenantas, kurio užimama vieta prilygo komandos viršininko vietai. Jo dalyje tarnavo kadriniai kareiviai (37) (viršila (1), vyr. puskarininkiai (2), j. puskarininkiai (4) ir eiliniai (30)). Vedėjai kapitonai turėjo eiti kuopos vado pareigas, kiti du – karininkas ir raštinės vedėjas (raštvėdys) – leitenantai, užimantys komandos viršininko vietas, atsakingi už drausmės ir ūkio dalis. Tose dalyse taip pat tarnavo kadriniai kareiviai. Iš viso drausmės dalyje buvo viršila (1), vyr. puskarininkiai (2), j. puskarininkiai ir grandiniai (po 6), eiliniai (12); ūkio dalyje – ūkvedžiai ((3) du vyr. ir vienas j. puskarininkiai), raštininkai ((4) po du vyr. ir j. puskarininkius), virėjai (2) ir ūkio vežimų vadeliotojai ((2) eiliniai), stalius, šaltkalvis, kalvis (vyr. puskarininkiai), siuvėjas, bat-siuvys ir felčeris (puskarininkis arba viršila)¹³¹.

Karo kalėjimas Lietuvoje veikė pagal griežtas taisykles ir instrukcijas, kurios reglamentavo apsaugos, sargybos tarnybas, vidaus tvarką ir dienotvarkę. Suimti ir nuteisti kariai buvo konvojuojami į Karo kalėjimą ir iš jo kariuomenėje nustatyta tvarka. Dažniausiai tokiai apsaugai vadovavo karininkas arba puskarininkis.

128 1938 m. išrašas iš Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros Karo kalėjimo drausmės nuobaudų žurnalo apie eil. K. Laukį, *ibid.*, f. 1126, ap. 2, b. 271, l. 292.

129 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Vyriausiojo štabo viršininko plk. P. Plechavičiaus raštas II karinės apygardos viršininkui, *ibid.*, f. 1473, ap. 1, b. 416, l. 1.

130 Karo kalėjimui ir drausmės daliai įsakymas Nr. 1/1, Kaunas, 1928 m. birželio 1 d., *ibid.*, b. 411, l. 74.

131 1930–1931 m. Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo ir drausmės dalies taikos meto etatai, *ibid.*, b. 431, l. 2–3.

Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninės pacientas suimtas, apsuptas sargybos. Kaunas, apie 1937–1938 m.

E. Peikštenio asmeninė kolekcija

Atskiros taisyklės galiojo kalinių ir suimtųjų konvojui. Pvz., apsaugos skaičius atitiko konvojuojamų asmenų skaičių ir svarbą, priklausomai nuo to, ar jie buvo konvojuojami pėsti surakinti, ar nesurakinti, apsauga turėjo būti vienu žmogumi didesnė nei buvo konvojuojamų asmenų arba per pusę sumažinta. Konvojuojama buvo iš priekio, iš galo ir iš šono tam tikru saugiu atstumu. Jei kaliniai buvo transportuojami kameros pavidalo transporto priemonėje, buvo skiriamas 1–3 karių konvojus. Visais atvejais konvojus privalėjo būti ginkluotas, bet ginklą panaudoti buvo galima tik išskirtiniu atveju. Net jei buvo konvojuojama pėsčiomis, kariai ant šautuvų turėjo užmauti durtuvą, jei risčia – prie savęs turėti kardą. Buvo atsižvelgiama ne tik į konvojavimo formą, bet ir į aplinkos faktorių. Pvz., maršrutas buvo pasirenkamas toliau nuo judresnių miesto gatvių, traukinyje ar garlaivyje kaliniai sodinami toliau nuo keleivių. Konvojuojami asmenys negalėjo tarpusavyje ir su apsaugininkais kalbėtis. Beveik tokios pat taisyklės galiojo karo belaisviams, tačiau su jais buvo elgiamasi taktiškiau, paisoma jų karinių laipsnių. Karininkai ir kareiviai turėjo būti konvojuojami atskirai. Net konvojaus sveikini-masis ir pagarbos atidavimas buvo griežtai reglamentuotas. Jei buvo tik lydimas atitinkamas transportas, buvo sveikinamasi bendromis kariuomenėje nustatyto-

Karo kalėjimo ir drausmės dalies VI forte kariai sporto aikštyne. Apie 1931–1934 m.

LGGRTC GAM NLF 263/17

mis taisyklėmis, tačiau kai buvo konvojuojami kaliniai, suimtieji ar karo belaisviai, konvojus su nieku nesisveikino ir niekam pagarbos neatiduodavo. Teismuose apsauga buvo ginkluota šautuvais – laikė juos „prie kojos“ ir stovėjo ramiai, kai teismo nariai atsistodavo – stovėdavo ramiai, kitaip nei teismo posėdžio dalyviai, apsauga niekada nenusiimdavo kepurį ir šalčių¹³².

Tik atvykus į kalėjimą, suimtus arba nuteistus asmenis perimdavo sargyba, kuri juos kruopščiai apieškodavo, užregistruodavo ir paskirstydavo į specialias kameras. Kalėjime buvo apribojama tam tikra veikla: nebuvo galima dainuoti, lošti kortomis, rūkyti, vartoti alkoholinius gėrimus, kelti triukšmą ir vaikščioti iš vienos kameros į kitą¹³³. Karo kalėjimo komanda ir izoliuoti kariai gyveno pagal griežtą dienotvarkę. Pradžioje buvo nustatyta bendra dienotvarkė: 6.00–6.30 val. – laikas, skirtas atsikelti, nusiprausti ir apsirengti; 6.30–7.00 val. – gimnastika; 7.00–8.00 val. – pusryčiai; 8.00–9.00 val. – karinių statutų, 9.10–10.10 val. – rikiuotės, 10.20–11.30 val. – rašymo ir skaitymo pamokos; 11.30–14.00 val. –

132 *Vidaus tarnybos statutas. V dalis. Įgulos tarnyba*, Kaunas, 1932, p. 36–41.

133 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo raktininkų pareigybinė instrukcija, LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 400, l. 26.

Karo kalėjimo VI forte kariai prie 7,92 mm lengvojo kulkosvaidžio MG 08/15 (Vokietija) apmokymų metu. Apie 1923–1927 m. LGGRTC GAM NLF 263/26

pietų pertrauka ir poilsio laikas; 14.00–15.00 val. – rašymo ir skaitymo, 15.00–16.00 val. – karinių statutų, 16.00–18.00 val. – rikiuotės pamokos; 18.00–19.00 val. – vakarienė; 19.00–20.00 val. – paskaitų laikas; 20.00–21.00 val. – laikas, skirtas nusiprausti; 21.00–6.00 val. – miegas. Vėliau kalėjime buvo sudarytos vasaros ir žiemos dienotvarkės¹³⁴.

Kalėjime dirbusi kadrinė komanda rūpinosi vidaus tarnyba. Panašaus skaičiaus keičiamoji sudėtis labiau rūpinosi išorės tarnyba. Būtent apsaugos, arba sargybos, funkcijos kalėjime buvo svarbiausios. Sargybos postai, kuriuose būdavo po du karius, buvo išdėstyti prie kalėjimo vartų, pylimo, karininkų ir kareivių kiemų, jų kamerų. Naktį sargyba buvo sustiprinama apie kareivines ir visą fortą. Ypač buvo kreipiamas dėmesys į kelią nuo Kauno ir Girstupio upelio pusės. Stengtasi užtikrinti, kad vėlai vakare, naktį ir anksti ryte (19.00–7.00 val.) į kalėjimo teritoriją niekas nebūtų įleistas ir iš jos išleistas, išskyrus tarnybos reikalais ir su tiesioginės vadovybės žinia, ir kad neišsineštų ar neįsineštų draudžiamų daiktų. Sargybinis turėjo būti budrus, mokėti elgtis su ginklu

134 Karo kalėjimui įsakymas Nr. 22/2, Kaunas, 1921 m. rugsėjo 16 d., *ibid.*, b. 366, l. 11; Karo kalėjimo ir drausmės daliai įsakymas Nr. 116/2, Kaunas, 1931 m. balandžio 26 d., *ibid.*, b. 429, l. 73 v.

Sargybos pasikeitimas prie Karo kalėjimo ir drausmės dalies vartų. 1931 m. rugpjūčio 5 d.

LCVA Fs, P-23955

ir, reikalui esant, jį panaudoti. Jam buvo uždrausta sėdėti, miegoti, kalbėtis ir imti bet kokius daiktus iš pašalinių asmenų. Jis galėjo vaikščioti po visą kalėjimo teritoriją, net šautuvą laikyti taip, kaip jam patogiu. Sargybiniai turėjo žiūrėti, kad kaliniai negadintų langų, grotų, nesikalbėtų su gretimos kameros kaliniais, pro langus nemėtytų daiktų ir nepabėgtų, o bandantį pabėgti kalinį perspėti žodžiu, švilpuku ir tik pagal situaciją reaguoti ginklu. Sargybinis turėjo nedelsdamas pranešti apie bet kokius neramumus kalėjime sargybos viršininkui, kuriam buvo patikėta prižiūrėti sargybos postus. Sargybinis buvo pavaldus kalėjimo viršininkui ir jo padėjėjui¹³⁵.

Prie svarbesnių asmenų kamerų galėjo budėti atskiras sargybinis. Tačiau įprastai kameras prižiūrėjo raktininkai, o bendrąsias ir tardymo kameras, karcerį – dar ir jų viršininkai. Iš viso buvo dvi raktininkų pamainos, kurios budėdavo po 6 val. ir buvo pavaldžios budinčiam karininkui ir jo padėjėjui. Raktininkai negalėjo pasišalinti iš savo vietos, nebuvo ginkluoti, o su suimtaisiais galėjo kontaktuoti tik

135 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo sargybinio, kieme ir prie langų suimtųjų karininkų, kareivių, pareigybinė instrukcija, *ibid.*, b. 400, l. 3; [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo sargybos viršininko pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 27.

Kiemo tvarkymo darbai Karo kalėjimo VI forte teritorijoje. Apie 1923–1931 m.

LGGRTC GAM NLF 263/4

tarnybos reikalais. Besikeičianti raktininkų pamaina tikrino kameras ir karcerius. Jų viršininkai turėjo žinoti kiekvieno kameros „gyventojo“ vardą, pavardę, bausmės dydį ir nusikaltimą, bendrą kameros kalinių skaičių, rūpintis jų apranga, išvaizda ir kalinimo sąlygomis, žiūrėti, kad kameroje nebūtų draudžiamų daiktų (ypač pinigų), rašymo medžiagos, nebūtų rūkoma, kalbamasi apie bylą. Buvo būtina vieną kartą per dieną apžiūrėti patalpas ir gultus, kartą per savaitę atlikti kratą. Kamerų viršininkai savo padėjėju skirdavo kameros vyresnįjį¹³⁶.

Kalėjimo budėtojas tikrindavo kitų sargybinių pasirengimą tarnybai kalėjime, priimdavo suimtus karius, vedamus tardyti ir įkalinti, tikrindavo grįžtančius iš darbų kareivius, jų kameras, palaikydavo tvarką pačiame kalėjime ir virtuvėje¹³⁷. Pvz., 1926 m. nuolatinėje sargybos tarnyboje kalėjime buvo vienas budėtojas, jo padėjėjas, sargybos viršininkas, vedėjas, šeši sargybiniai, dvi raktininkų pamainos (po ke-

136 [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo sargybinio prie svarbesniųjų suimtųjų kamerų pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 25; [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo raktininkų pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 129–130; 1924 03 01 Lietuvos Respublikos KAM Kauno įgulos komendantūros Karo kalėjimo suimtųjų kamerų viršininko pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 125–125 ap; [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo tardymo kameros viršininko pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 127–128; [S.d.] Lietuvos Respublikos KAM Karo kalėjimo karcerio viršininko pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 126–126 ap.

137 [S.d.] Lietuvos Respublikos Karo kalėjimo budėtojo pareigybinė instrukcija, *ibid.*, l. 4.

turis karijus), po du sargybinius prie paties kalėjimo ir forto vartų, dvi prižiūrėtojų komandos, du arklininkai ir vienas paštininkas¹³⁸. Tačiau tiek sargybos nepakako, ją reikėjo sustiprinti, nors izoliuotų karių skaičius buvo santykinai nedidelis ir dažnai kito – daugiausiai jų kalėjime vienu metu būdavo kiek daugiau nei 100.

Karo kalėjimo administracija ir komanda buvo ginkluota pistoletais, įvairių modelių šautuvais. Kalėjimo arsenale buvo 7,65 mm automatinių vokiškų „Beholla“, pusiau automatinių ispaniškų „Retolaza“, 9 mm vokiškų „Mauser“ ir „Parabellum“ modelių bei raketinių signalinių pistoletų, 7,62 mm rusiškų „Mosin-Nagant“, nuo 1926 m. – 7,71 mm britiškų „Ross-Enfield M-14“ šautuvų, vienas 7,92 mm vokiškas kulkosvaidis „Dreyse“, lietuviškų kardų ir vokiškų rankinių puolamųjų granatų. Karo kalėjimo kariai šaudymo pratimus atlikdavo Eigulių ir Jiesios šaudyklose. Visos ginkluotės techninę priežiūrą vykdė iš Kauno įgulos atsiųstas Ginklavimo valdybos ginklų inspekcijos karys, neretai 1-ojo husarų Lietuvos didžiojo etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko ginklininkas. Karo kalėjimas naudojosi ir kitokiu turtu, ūkio inventoriu, ryšio ir susisiekimo priemonėmis. Karinė įstaiga turėjo 3 telefono aparatus ir 1 komutatorių, telegrafą su „Karkal“ kodu telefonogramoms, rašymo mašinėlę „Ideal“, porinių gurguolės vežimų, lengvųjų ir sunkiųjų rogių¹³⁹. Kalėjimas neturėjo savo motorizuotos technikos ir galėjo jos prašyti tik įgulos vadovybės labai svarbiems, neatidėliotiniams reikalams – pervežti suimtuosius į kitą kalėjimą, teismą, karo ligoninę ir pan.¹⁴⁰

Atkreiptinas dėmesys, kad kalėjime kariai buvo izoliuojami už nusikaltimus, nusižengimus kariuomenei ir valstybei. Pvz., VI forte kalėjo 1934 m. birželio 6–7 d. „maišto“ dalyviai. Liepos 10 d. 15 val. forto kieme, 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko kareivių akivaizdoje, įvyko karių žeminanti ceremonija – nuo 22 karininkų, pradedant pulkininku leitenantu ir baigiant jaunesniu leitenantu, uniformų buvo nuplėšiami antpečiai ir skiriamieji ženklai¹⁴¹. Čia kalėjo net generolai: 1927 m. gegužę – Lietuvos kariuomenės ats. gen. ltn. K. Kleščinskis, 1934 m. liepą – gen. ltn. P. Kubiliūnas, 1940 m.

138 1926 10 16 Lietuvos Respublikos KAM Kauno karo srities Karo kalėjimo viršininko mjr. P. Saladžiaus raportas Kauno įgulos komendantui, *ibid.*, b. 7, l. 95–95 ap.

139 1928 01 01 Lietuvos Respublikos KAM Kauno miesto ir apskrities komendantūros Karo kalėjimo ginklų ir turto sudėties žinios, *ibid.*, b. 415, l. 4.

140 1929 08 06 Lietuvos Respublikos KAM Autokuopos suimtiesiems transportuoti tvarkaraštis, *ibid.*, b. 400, l. 113.

141 Birželio 7 d. įvykių pasekmės, *Lietuvos aidas*, 1934 m. liepos 12 d., Nr. 156, p. 3; J. Pyragius, *Kovosiu, kol gyvas*, Kaunas, 1993, p. 69.

Karo kalėjimo VI forte kaliniai. 1934 m. birželis–liepa. Viduje už grotų pirmas iš kairės mjr. Jonas Pyragius, išorėje iš dešinės – ltn. Simas Mockūnas.

Lietuvos aviacijos muziejaus vaizdo ir garso, fotodokumentų rinkinys (toliau – LAM VF) 3679

pavasariį ir vasarą – Lenkijos kariuomenės Volkovyskio kavalerijos grupės vadas brg. gen. Janas Vaclavas Pšeždeckis (*Jan Waclaw Przeździecki*)¹⁴². Karo kalėjime buvo izoliuota ir daugiau Lenkijos karių.

Tokią situaciją nulėmė 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. Daug Lenkijos karių, neatlaikę Vokietijos puolimo, buvo priversti pasirinkti internuotųjų dalią. Tam tikslui Lietuvoje buvo įsteigta internuotųjų stovyklų. Lapkričio 16 d. Kaune buvo paruošta 7-oji A. Panemunės internuotųjų stovykla, gruodžio 15 d. performuota ir praplėsta. Jos žinioje buvo V ir VI fortai. Ši iš dalies specifinė stovykla išsiskyrė tuo, kad joje buvo laikomi nedrausmingi, pavojingi ir nusikaltę internuotieji¹⁴³. Tačiau stovykla skyrėsi nuo kalėjimo, nes po jos teritoriją internuotieji galėjo laisvai judėti, retkarčiais buvo išleidžiami į miestą¹⁴⁴. Nors internuotiesiems buvo suteikta pakankamai laisvės, daugelis jų skundėsi vietos sąlygomis, nenorėjo laukti leidimų išvykti iš Lietuvos ir stengėsi pasitraukti savavališkai.

142 1940 06 18 Lietuvos Respublikos KAM Kauno komendantūros Karo kalėjimo viršininko plk. ltn. V. Kazlauskio raportas Kalvarijos internuotųjų stovyklos komendantui, *ibid.*, b. 483, l. 286.

143 1939 12 02 Lietuvos Respublikos KAM VII internuotųjų stovyklos komendanto plk. ltn. V. Kazlauskio raportas Internuotųjų stovyklų viršininkui, *ibid.*, l. 76–76 v.

144 S. Strelcovas, *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*, Šiauliai, 2010, p. 43.

VI forto teritorijoje laikinai buvo izoliuoti ne tik lenkų, bet ir vokiečių kariai. 1939 m. rugsėjo 2 d. buvo internuotas lenkų pašauto vokiečių naikintuvo „Messerschmitt Me 109 D-1“ (dar kitaip „Messerschmitt Bf 109 Dora“)¹⁴⁵ lakūnas psk. Lembkė (*Lembke*)¹⁴⁶. Lakūnas buvo įkurdintas mažame namelyje, esančiame forto teritorijoje¹⁴⁷. Karo kalėjime laikinai buvo atsidūręs kitas vokiečių lakūnas gr. Hansas Fietkau (*Hans Fietkau*). Gruodžio 27 d. jis iš forto rajono pasišalino¹⁴⁸. 1940 m. vasario 5 d. kalėjimo administracija priėmė vokiečių kareivį Klausą Arnsbergą (*Klaus Arnsberg*)¹⁴⁹, kuris sausio 30 d. perėjo Vokietijos–Lietuvos sieną prie Bajorų k. (dab. Kretingos miesto dalis) ir po porą mėnesių trukusio susirašinėjimo buvo perduotas Vokietijai. Rūpintis šia stovykla buvo pavesta Kauno komendantūrai. 1940 m. birželio 1 d. minėtoje stovykloje kalėjo apie 486 internuotuosius¹⁵⁰, tačiau VI forte jų nebuvo daug.

Mirties bausmės vykdymas buvo karinės administracijos prerogatyva, nes dažniausiai aukščiausiąją bausmę skirdavo kariniai teismai. Be to, kariuomenei buvo patikėta vykdyti ir civilinių teismų paskirtus mirties nuosprendžius. Karo kalėjimas tapo vieta, kurioje buvo įvykdoma mirties bausmė. Pats procesas nepasižymėjo rafinuotumu, vyko neviešai, dažniausiai naktį arba anksti rytą trijose forto vietose – jį juosiančiame griovyje, prie geležinių vartų ir pylimo pakraštyje. Jei bausmė buvo paskirta kariui, egzekucijoje dalyvaudavo karo komendantas, kalėjimo viršininkas, Karo policijos mokyklos karininkas ir jos kariai vykdytojai, karo medikas ir karo kapelionas. Nuteistasis buvo pristatomas į egzekucijos vietą vežimu, automobiliu, sunkvežimiu, kurį lydėdavo atitinkamas eskortas. Bausmės vykdytojai iškasdavo duobę, pastatydavo medinį stulpą, prie kurio buvo pririšamos arba prirakinamos už nugaros nuteistojo rankos ir kojos. Karys galėjo vilkėti uniformą, bet be skiriamųjų ženklų. Šią žeminančią uniformos detalių ir ženklų nuplėšimo procedūrą atlikdavo tik aukštesnį laipsnį turintis karininkas. Egzekucijos metu buvo perskaitomas teismo sprendimas, pasmerktajam suteikiamas paskutinis žodis, užrišamos akys. Po karininko signalo švilpuku, kardo mosto, rankos pakėlimo arba komandos

145 G. Ramoška, „Meseršmitas“ – Lietuvos karo aviacijos trofėjus, *Plieno sparnai*, 1998, Nr. 5, p. 22.

146 Autoriui nėra žinomas minimo kario vardas.

147 V. Dovydaitis, *Lemta buvo išlikti*, Kaunas, 1994, p. 33.

148 1939 12 28 Lietuvos Respublikos KAM Kauno komendantūros Karo kalėjimo viršininko plk. ltn. V. Kazlauskio raportas Internuotųjų stovyklų viršininkui, LCVA, f. 1473, ap. 1, b. 483, l. 114.

149 1940 02 05, Lietuvos Respublikos KAM Karo butų valdybos Internuotųjų stovyklų štabo viršininko plk. ltn. A. Jakšto raštas VII internuotųjų stovyklos viršininkui, *ibid.*, l. 189.

150 S. Strelcovas, *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*, p. 70.

„Vykdyt!“ šaudavo penki kariai: *in hora mortis* du taikydavo į galvą, trys – į širdį¹⁵¹. Mirties nuosprendį kariai įvykdydavo nuo pradžios iki pabaigos, t. y. nuo duobės iškasimo iki užkasimo.

VI fortas nebuvo pritaikytas kalėjimui, tačiau tiko mirties bausmei vykdyti. Pvz., 1923 m. liepą kaliniai kariai Adomas Krapas ir Petras Petronis, mėgindami pabėgti, nuginklavo juos lydintį sargybinį, perdūrė jam šoną ir įmetė į vandens talpyklą. Sargybiniai juos abu sulaikė. Nuteistasis P. Petronis sulaikomas priešinosi, todėl buvo nukautas prie geležinių vartų, ten ir palaidotas¹⁵². Bėglys kalinys A. Krapas buvo nuteistas mirties bausme sušaudyti. Apie šios mirties bausmės vykdymą prie kalėjimo vartų vėliau pasakojo egzekuciją stebėjęs liudininkas: „Švilpukas, trinkt, bet pasmerktasis negriuvo. Kareiviai užsitaisė šautuvus antrą kartą, vėl trinkt – nelaimingasis krūptelėjo vienu šonu, matyt, ten pataikytas, pasimatė kraujo ir ant veido, bet nevirto. Pasidarė sumišimas, pasigirdo viršininkų pakeltas balsas kareivių adresu, kad taip netaikliai šaudu. Tuomet kareivėliai (juos taip vadinu dėl žemo ūgio), kaip jau pėstininkai (o gal man tik tokiais išrodė iš viršaus), susijaudinę ir įniršę, nes pasmerktasis, aną kartą pabėgdamas, jų būtent draugą, to paties pulko kareivį, buvo sužeidęs ir kaip negyvą į šulinį įmetęs, ėmė šaudyti pavieniui: pakels šautuvą – pykšt, kitas vėl – pykšt kaip į zuikį; o pririštasis vis stovi. Ir, kas pikčiausia, keldamas alkūnes, nors rankos jam pririštos, ėmė smaukti akių raištį žemyn ir pagaliau visai nutraukė ir savo mėlynom akim ėmė žiūrėti į savo budelius. O čia kareiviai vis pykšt ir pykšt pavieniui ir vis nepataiko. Bene su gydytoju ėmėme protestuoti ir šaukti: „Šaudu lyg į zuikį, juk tai gadina žmones; užriškite akis“. Kalėjimo komendantas sustabdė pavienį šaudymą; rodos, ir šovinių buvo pritrūkę; iš naujo viską surikiavo, pasmerktajam iš naujo užrišo akis, ir dar vienas zalpas, ir pasmerktasis susivijęs nusviro į šoną. Gydytojas patikrino ir, valandėlę palaikęs ranką, pasakė: „Nebegyvas“. Čia pat ir palaidojo“¹⁵³.

Žinoma, ne visi atvejai būdavo tokie komplikuoti, tačiau neretai bausmės vykdymo procedūra vienus galėjo šokiruoti, kitiems kelti baimę, gailėtį ar net pasibjaurėjimą. Tokių atsitikimų nepasitaikydavo, kai mirties bausmę vykdėdavo karo milicininkai / karo policininkai.

151 Nepriklausomybės kovų metu mirties bausmė buvo vykdoma ir neužrišus akių, o tiesiog nusukus pasmerktuosius nuo vykdytojų į priešingą pusę, buvo šaunama į galvą ir korpusą. [B.] Zaranka, *Mano atsiminimai iš Lietuvos karų, Karys*, 1923, Nr. 39, p. 436.

152 A. Sabaliauskas, *op. cit.*, *Juodasis kryžius, arba palydėti pasmerktieji*, sud. S. Skrodenis, Vilnius, 2006, p. 29.

153 *Ibid.*, p. 31.

Forto teritorijos fortifikacinė ir strateginė padėtis tiko mirties bausmei vykdyti. Remiantis Baudžiamuoju statutu, Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu mirties bausmė buvo vykdoma pakariant (neviešai) arba sušaudant (karius – sušaudant arba pakariant, civilius – pakariant). Tik nuo 1937 m. sušaudymas buvo pakeistas nunuodijimu dujų kameroje, kuris buvo vykdomas I forte. Karo kalėjime, kaip ir A. Mickevičiaus slėnyje, mirties nuosprendžių buvo įvykdyta daugiausiai, nors pradžioje tam buvo pasirenkamos atokios vietos, dar vėliau jau minėtas I fortas.

Tenka konstatuoti, kad tiek Nepriklausomybės kovų, tiek taikos metais buvo įsteigtos karinės penitencinės institucijos – kariuomenės areštines, belaisvių ir koncentracijos stovyklos, drausmės dalis ir Karo kalėjimas. Jose laikinai ir ilgesniam laikui buvo izoliuojami kariai, civiliai asmenys. Šios institucijos egzistavo nevienodą laiko tarpą, per kurį keletą kartų keitė savo pavadinimą, nes kito jų kaip karinių vienetų dydis, laikomų žmonių skaičius, paskirtis. Jose nuolat bazavosi nuolatinė ir besikeičianti karių sudėtis, kuri rūpinosi vidaus ir išorės tarnyba.

IV. KARINIŲ TEISMINIŲ INSTITUCIJŲ REORGANIZAVIMAS IR LIKVIDAVIMAS

Kur nėra karo jėgos, ten nėra ir teisės

ZYKOVAS (Зыков)

Per visą Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikotarpį išliko aktualus kariuomenės teisinių, ypač teisminių, institucijų sutvarkymo klausimas. Kariuomenės teisininkai stengėsi nuolat tobulinti kariuomenės organizaciją. Nors okupacijos išvakarėse buvo parengtas ilgai lauktas Karinių teismų santvarkos įstatymo projektinis variantas, paremtas naujausiais teisėkūros pasiekimais, tačiau netrukus Lietuva buvo okupuota ir aneksuota, pamažu sunaikinta jos kariuomenė, likviduoti kariniai teismai pakeisti svetimoms valstybės karinėmis teisinėmis struktūromis.

Prielaidos galimai Lietuvos okupacijai atsirado Vokietijai ir SSRS 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašius Molotovo-Ribentropo paktą (nepuolimo sutartį), rugsėjo 28 d. – sienos ir draugystės sutartį bei slaptuosius papildomus protokolus dėl pasidalijimo įtakos sferomis. Įvykius pagreitino spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos–SSRS savitarpio pagalbos sutartis, kuriomis Lietuvai buvo primestas sovietų karinis protektoratas. Galiausiai 1940 m. birželio 14 d. SSRS ultimatumas Lietuvai ir Vyriausybės neveiklumo politika sudarė sąlygas valstybės okupacijai ir aneksijai. Birželio 15 d. *dies a quo* SSRS kariuomenė peržengė Lietuvos Respublikos sieną, pažeidė tarptautinės teisės normas ir principus, teisinius įsipareigojimus Lietuvai ir tarptautinei bendrijai¹. Vietos kariuomenė iš savo karinės ir politinės vadovybės negavo įsakymo pasirengti kariniams veiksams ir priešintis. Netrukus ji buvo pertvarkyta į liaudies kariuomenę ir integruota į Raudonąją armiją.

Pirmosiomis sovietinės okupacijos dienomis kariuomenėje prasidėjo pertvarkymai: buvo perorganizuojami daliniai, kadrai, naikinama lietuviška simbolika. Visa tai buvo pritaikyta prie sovietinės kariuomenės pavyzdžio. 1940 m. birželio 25 d. įvyko pirmieji Kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros tarnautojų

1 D. Žalimas, Pagrindiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo teisiniai ir politiniai aspektai, *Politologija*, 2000, Nr. 1, p. 5.

sudėties ir darbo pasikeitimai², palietę per trisdešimt tarnautojų ir darbuotojų³. Pertvarkymai buvo priverstiniai, nors buvo motyvuojami neva pačių karininkų prašymais išleisti juos į atsargą. Iš tikrųjų jie buvo priversti pasirašyti gautą įsakymą iš aukščiau⁴. Teismo pirmininkas brg. gen. V. Mieželis, karinis prokuroras brg. gen. E. Vimeris buvo išleisti į teismo specialybės karininkų atsargą, o pastarojo padėjėjas plk. ltn. J. Gudavičius – į administracijos specialybės karininkų atsargą⁵. Pareigoms perduoti buvo skirtos penkios dienos, bet išėjus į atsargą jokios karinės pensijos nebuvo skirtos, kitur gauti tarnybą ar paprastą darbą buvo labai sunku. Teismo pirmininku buvo paskirtas plk. ltn. A. Urbelis, o kariniu prokuroru – plk. T. Sereika⁶. Tai buvo pirmieji pokyčiai įprastoje teismo darbotvarkėje.

Liepos 3 d. Lietuvos kariuomenė buvo pertvarkyta ir pavadinta Lietuvos liaudies kariuomene⁷. Kartu pasikeitė ir Kariuomenės teismo pavadinimas. Jis tapo Liaudies kariuomenės teismu. Tolesni pasikeitimai tęsėsi kadru lygmenyje, prie kurių prisidėjo ir įvestas naujas politinių vadovų institutas, kontroliavęs ir teikęs siūlymus, ką išleisti į atsargą ar perkelti į kitą tarnybos vietą. Pvz., liepos 7 d. mjr. Henrikas Vincas Liubinas buvo atšauktas iš Kariuomenės teismo, į kurį buvo deleguotas susipažinti su teismo darbu, ir grąžintas į Kariuomenės ginklavimo valdybą⁸, o Karo aviacijos mjr. F. Tiškus – atvirkščiai – atvyko stažuotis į Liaudies kariuomenės teismą⁹. Karinės prokuratūros vadovo vieta ilgai tuščia

2 Pirmieji rimti pokyčiai Kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros institucijas turėjo palieti 1935–1940 m., *i. e.* vykdant kariuomenės modernizaciją, nes 1934 m. rugsėjo–spalio mėn. parengtame Lietuvos kariuomenės vystymo plane Kariuomenės teismas ir karinė prokuratūra turėjo būti panaikinti, o įsteigtoje krašto apsaugos ministro valdyboje turėjo veikti IV skyrius, *i. e.* juriskonsultas, nedidelis skaičius karinių teisėjų, karinių tardytojų. Karių bylų nagrinėjimas turėjo būti perduotas bendrosios kompetencijos teismams, bylas turėjo parengti kariniai tardytojai, o į patį teisiąmąjį posėdį KAM turėjo siųsti karinius teisėjus su sprendžiamuoju balsu. Tačiau ši vystymo plano dalis karinių teisinių institucijų nepalietė. J. Vaičėnionis, Dokumentai pasakoja. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas, *Karo archyvas*, Vilnius, 2006, t. 21, p. 353–354.

3 1940 m. birželio 1 d. Kariuomenės teisme ir karinėje prokuratūroje dirbo 21 karininkas ir 14 civilių tarnautojų.

4 [V. Mieželis], Generolo Mieželio atsiminimai, *Karys*, 1989, Nr. 6, p. 249.

5 Įsakymas kariuomenei Nr. 67/11, Kaunas, 1940 m. birželio 25 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 67/12, Kaunas, 1940 m. birželio 25 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 67/17, Kaunas, 1940 m. birželio 25 d.

6 Įsakymas kariuomenei Nr. 73/7, Kaunas, 1940 m. liepos 1 d.; Įsakymas kariuomenei Nr. 73/8, Kaunas, 1940 m. liepos 1 d.

7 Lietuvos kariuomenei pertvarkyti įstatymas, *VŽ*, Kaunas, 1940, Nr. 714/5609.

8 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 10/7, Kaunas, 1940 m. liepos 18 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 444, l. 11.

9 1940 08 22 LSSR Liaudies kariuomenės Karo aviacijos viršininko brg. gen. A. Gustaičio raštas Kariuomenės teismo pirmininkui, *ibid.*, b. 438, l. 142.

Plk. Vincas Giriūnas. Kaunas, 1940 m.

E. Peikštenio asmeninė kolekcija

Ltn. Jonas Jakštys. Apie 1936–1940 m.

G. Sakalausko asmeninė kolekcija

neliko – į ją paskirtas ir į tikrąją karinę tarnybą buvo priimtas civilis tarnautojas teisininkas Gustavas Pranculis¹⁰. Pritrūkus teisme teisininkų ir atsiradus laisvų vietų, iš Vyriausiojo Tribunolo karinio teisėjo pareigų buvo atšauktas plk. J. Matulevičius. Tačiau esminiai pasikeitimai aukščiausiosios kariuomenės teisingumo institucijoje įvyko vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje.

Vasaros viduryje Liaudies kariuomenės teismas ir karinė prokuratūra buvo iki galo sukomplektuoti ir tinkamai funkcionavo. Teismo pirmininkas buvo plk. ltn. A. Urbelis, prilygintas pulko vadui ir V kategorijai, teismo nuolatiniai kariniai teisėjai – plk. V. Giriūnas, plk. A. Lapšys ir plk. J. Matulevičius, prilyginti pulko vadui ir VI kategorijai, teismo sekretorius – plk. ltn. A. Macelis, prilygintas pulko vado padėjėjui ir VIII kategorijai, teismo sekretoriaus padėjėjas – kpt. J. Noreika, prilygintas kuopos vadui ir X kategorijai, teismo kandidatai – mjr. Juozas Vilutis ir mjr. B. Grigas, prilyginti bataliono vadui ir IX kategorijai,

10 *Įsakymas liaudies kariuomenei* Nr. 108/8, Kaunas, 1940 m. rugpjūčio 1 d.; *Įsakymas liaudies kariuomenei* Nr. 108/9, Kaunas, 1940 m. rugpjūčio 1 d.

teismo aspirantai – lt. Jonas Jakštys, lt. Mečys Rudzianskis (Rudzianskas) ir lt. Povilas Skardžius, prilyginti komandos viršininkui ir XI kategorijai, teismo raštininkai-mašininkai – A. Rėza, prilygintas civiliui tarnautojui ir VII kategorijai, Feliksas Šalčius, prilygintas civiliui tarnautojui ir VI kategorijai, teismo raštininkai – K. A. Steponavičius, Juozas Baltrušaitis ir Juozas Janukevičius, prilyginti civiliams tarnautojams ir V kategorijai, šveicorius – Mykolas Gaižutis, prilygintas civiliui tarnautojui ir II kategorijai, valytoja – Anelė Gaižutienė, prilyginta civilei tarnautojai ir I kategorijai, pasiuntinys – A. Pažėra, prilygintas civiliui tarnautojui ir I kategorijai, kiemsargis – Juozas Gabrilavičius, prilygintas civiliui tarnautojui ir I kategorijai. Karinės prokuratūros vadovas buvo plk. T. Sereika, karinio prokuroro padėjėjas – plk. A. Gruodis, prilygintas pulko vadui ir VI kategorijai, ir plk. lt. A. Dailidė, prilygintas atskirojo bataliono vadui ir VII kategorijai, karinio prokuroro sekretorius – mjr. A. Šepetys, prilygintas bataliono vadui ir IX kategorijai, ypač svarbių bylų karinis tardytojas – plk. K. Rudminas, prilygintas pulko vadui ir VI kategorijai, I nuovados karinis tardytojas – plk. lt. Jonas Korla, prilygintas atskirojo bataliono vadui ir VIII kategorijai, II nuovados karinis tardytojas – mjr. Stasys Algirdas Mackūnas, prilygintas bataliono vadui ir IX kategorijai, karinės prokuratūros raštininkai-mašininkai – Marcelius Truikas, prilygintas civiliui tarnautojui ir VIII kategorijai, ir Vytautas Pranciškus Elertas, prilygintas civiliui tarnautojui ir VII kategorijai, raštininkai – Jonas Bičiūnas, prilygintas civiliui tarnautojui ir VI kategorijai, Kazys Kardelis ir Balys Navickas, prilyginti civiliams tarnautojams ir V kategorijai¹¹. Bet jau rugpjūčio pabaigoje buvo pradėtas kariuomenės dalinių ir įstaigų pertvarkymo, o kai kurių iš jų – likvidavimo, formavimo į RA šaulių teritorinį korpusą (toliau – ŠTK), jo įjungimo į Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos kariuomenės sudėtį procesas.

Rugpjūčio 30 d. buvo išleistas pirmasis įsakymas formuojamam RA 29-ajam ŠTK¹², o jau rugsėjo 2 d. laikytina korpuso dalių formavimo pradžia. Tačiau korpuso formavimas užsitęsė iki gruodžio pabaigos, nes per trumpą laiką buvo sunku sutvarkyti karininkų atrankos tarnybai Raudonojoje armijoje, nereikalingų korpusui karinių įstaigų likvidavimo, turto, knygų ir bylų perdavimo reikalus.

Nuo rugsėjo 2 d. buvo sustabdytas Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros darbas, ruošiasi įstaigos turto ir bylų perdavimui SSRS kariuomenės

11 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 10/1, Kaunas, 1940 m. liepos 18 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 444, l. 11.

12 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 1, Kaunas, 1940 m. rugpjūčio 30 d.

11-osios armijos kariniam tribunolui. Teismo turto perdavimą atlikti buvo patikėta teismo pirmininkui plk. ltn. A. Urbeliui ir teismo sekretoriui plk. ltn. A. Maceliui¹³. Tuo metu teismo kadrais domėjosi ne tik karinės, bet ir įvairios kitos sovietinės žinybos. Pvz., LSSR Teisingumo liaudies komisariato įgaliotinis Juozas Vosylius rinko žinias apie buvusią ir esamą karinių teismų sudėtį¹⁴. Toliau naujoji karinė vadovybė stengėsi kuo greičiau užbaigti kariuomenės dalių, neįėjusių į korpuso sudėtį, išformavimo, turto perdavimo RA, jo teisinio įforminimo procesą, dėl to į KAM Vyriausiosios likvidacinės komisijos štabą komandiruoti plk. ltn. A. Urbelis ir mjr. B. Grigas¹⁵. Pirmasis kaip teisininkas nuo rugpjūčio 27 d. buvo įtrauktas ir į pačios komisijos sudėtį.

Nuo rugsėjo 6 d. buvo panaikinti visi dalinių pulko teismai¹⁶. Dalių, prie kurių buvo pulko teismai, vadai privalėjo sutvarkyti, sudaryti sąrašus ir pagal juos iki rugsėjo 15 d. perduoti korpuso karinei prokuratūrai visas tuo metu svarstomas teismo bylas, o iki spalio 1 d. – visą teismų archyvą ir raštinę. Sąrašas turėjo būti perduotas 4 egzemplioriais rusų kalba ir sutvarkytas prisilaikant visų raštvedybos taisyklių¹⁷. Kartu buvo panaikinti karininkų garbės teismai.

Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros karininkai ir kiti tarnautojai dėl įstaigos likvidavimo buvo išleidžiami į atsargą, kiti atleidžiami iš tarnybos kariuomenėje. Kariuomenės dalių įstaigų civiliai tarnautojai, kurie nebuvo paskirti į laisvas korpuso etatines vietas ir nepalikti KAM Vyriausiojoje likvidacinėje komisijoje, nuo rugsėjo 20 d. buvo atleidžiami¹⁸. Iš užimamų vietų buvo atleisti teismo civiliai tarnautojai J. Baltrušaitis, A. Gaižutienė, A. Pažėra; remiantis Karių sveikatos tikrinimo komisijos medicininio aktu, J. Gabrilavičius buvo pripažintas netinkamu karinei tarnybai ir taip pat atleistas iš užimamos vietos. Tačiau kiti teismo civiliai tarnautojai, pvz., A. Rėza, F. Šalčius, K. Kižys, J. Janukevičius, M. Gaižutis, buvo palikti užimamose pareigose tolesniam teismo įstaigos

13 K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 9/1, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 13 d.; K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 9/2, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 13 d.; K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 9/3, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 13 d.; K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 9/4, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 13 d.

14 1940 09 12 LSSR Teisingumo liaudies komisariato kanceliarijos viršininko raštas Kariuomenės teismo pirmininkui, LCVA, f. 507, ap. 7, b. 532, l. 1.

15 K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 11/2, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 17 d.

16 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 3/2, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 6 d.

17 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 3/3, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 6 d.

18 K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 7/1, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 13 d.

Plk. Antanas Gruodis. 1940 m.

LCVA Fs. P-34698

likvidavimo darbai ir po numatytos likvidacinės datos¹⁹. Taip pat karinės prokuratūros likvidavimo darbams buvo paliktas karinis prokuro-ras G. Pranculis, civiliai tarnautojai M. Truikas, V. P. Elertas, J. Bičiūnas, K. Kardelis ir B. Navickas²⁰. Taip buvo padaryta tam, kad būtų tinkamai pabaigta sutvarkyti Liaudies kariuomenės teismo išnagrinėtas, bet vėliau 11-osios armijos karinio tribunolo sugražintas bylas.

Įprastai įstaigą likviduojant jos tarnautojai buvo atleidžiami iš tarnybos. Tačiau pasitaikė pora atvejų, kai tarnautojai savavališkai pasitraukė iš tarnybos arba buvo perkelti į kitas kariuomenės dalis. Liepos 29 d. plk. T. Sereika buvo perkeltas į Ka-

riuomenės štabą ir pradėjo eiti ypatingų reikalų karininko pareigas. Rugsėjo 12 d. ltn. P. Skardžius, paleistas trims dienoms atostogų aplankyti sergančios motinos, į tarnybą negrįžo ir paštu atsiuntė raportą tarpininkauti paleidžiant jį iš tarnybos į atsargą²¹, o ieškomas nebuvo surastas, nes pasitraukė į Vokietiją. Ltn. M. Rudzianskis rugsėjo 25 d. buvo perkeltas į Kariuomenės tiekimo valdybą²².

Spalio 7 d. galutinai buvo likviduota Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros įstaiga²³. Mėnesio pirmoje pusėje buvo atleisti karinės prokuratūros

19 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 15/6, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 24 d., *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 595, l. 16; Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 15/7, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 24 d., *ibid.*, l. 16; Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 15/8, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 24 d., *ibid.*

20 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 15/9, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 24 d., *ibid.*; Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 15/12, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 24 d., *ibid.*

21 1940 08 21 LSSR Liaudies kariuomenės teismo pirmininko plk. ltn. A. Urbelio raportas krašto apsaugos ministrui, *ibid.*, f. 930, ap. 2Ž, b. 136, l. 18.

22 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 16/7, Kaunas, 1940 m. spalio 15 d., *ibid.*, f. 507, ap. 7, b. 595, l. 18.

23 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 18/1, Kaunas, 1940 m. spalio 7 d.

civiliai tarnautojai J. Bičiūnas, V. P. Elertas, M. Truikas, B. Navickas²⁴, o spalio 21 d. – K. Kižys, J. Janukevičius ir K. Kardelis²⁵. Įsteigus RA 29-ojo ŠTK karinį tribunolą ir karinę prokuratūrą ir remiantis Generalinio štabo telegrama, spalio 16 ir 24 d. įsakymais iš aktyviosios tarnybos į atsargą buvo išleisti likusieji tarnautojai. Pirmu atveju buvo atleisti teismo specialybės plk. J. Matulevičius, plk. K. Rudminas, plk. ltn. A. Dailidė, plk. ltn. J. Korla, plk. ltn. A. Macelis, mjr. B. Grigas, mjr. S. A. Mackūnas, mjr. J. Vilutis, kpt. J. Noreika, civilis tarnautojas G. Pranculis, kavalerijos specialybės ltn. J. Jakštys, aviacijos specialybės mjr. F. Tiškus²⁶. Antruoju atveju tarnybą kariuomenėje paliko teismo specialybės plk. V. Giriūnas, plk. A. Gruodis, plk. A. Lapšys, plk. ltn. A. Urbelis, pėstininkų specialybės ltn. M. Rudzianskis, administracijos specialybės mjr. A. Šepetys²⁷, civiliai tarnautojai A. Rėza, F. Šalčius, M. Gaižutis²⁸. Šios kariuomenės įstaigos likvidacija palietė ir kitų dalių karinius teisininkus.

Nors KAM Vyriausiosios likvidacinės komisijos darbas užtruko, tačiau *de jure* jis baigtas spalio pabaigoje, nes oficialiai buvo paskelbta, kad nuo spalio 28 d. visos KAM ir kariuomenės dalys, įstaigos, išskyrus reikalingas korpusui, buvo laikomos išformuotomis. Komisija nustojo veikusi, o jos funkcijas perėmė 29-ojo ŠTK vadovybė. Lietuvos kariuomenė nustojo egzistavusi ir buvo inkorporuota į RA sudėtį, tačiau likvidaciniai darbai taip ir liko neužbaigti.

Beveik tuo pačiu metu vyko ir kitų Lietuvos Respublikos teisminių institucijų panaikinimo ir pertvarkymo procesas. Pvz., rugsėjo 26 d. LSSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu Nr. 162 nuo spalio 1 d. buvo nuspręsta panaikinti Vyriausiąjį Tribunolą, o jo bylas perduoti LSSR Aukščiausiam Teismui, laikinai paliekant kai kuriuos etatus įstaigai likviduoti²⁹. Todėl jau spalio 16 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) Prezidiumo įsaku Tribunolas buvo panaikintas³⁰, o spalio 28 d. nustojo egzistuoti ir Liaudies kariuomenės teismas. Vietos

24 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 16/10, Kaunas, 1940 m. spalio 15 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 595, l. 18.

25 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 17/2, Kaunas, 1940 m. spalio 21 d., *ibid.*, l. 19.

26 K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 24/4, Kaunas, 1940 m. spalio 16 d.; Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 17/1, Kaunas, 1940 m. spalio 21 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 595, l. 19.

27 K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 26/2, Kaunas, 1940 m. spalio 24 d.; Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 18/2, Kaunas, 1940 m. spalio 7 d.

28 Įsakymas Kariuomenės teismui Nr. 18/2, Kaunas, 1940 m. spalio 27 d., LCVA, f. 507, ap. 7, b. 595, l. 20.

29 Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1940, Nr. 3/53.

30 *Lietuvos teisinės institucijos*, sud. ir red. E. Kūris, Vilnius, 2011, p. 50.

karinės baudžiamosios justicijos institucijos buvo pakeistos svetimomis – sovietinėmis represinėmis institucijomis. Taip nustojo funkcionuoti ir buvo panaikintos naujajai sistemai nereikalingos karinės teisminės institucijos.

Teigtina, kad dar vietos karinių teismų sistemos likvidavimo metu Lietuvoje pradėjo veikti svetimos valstybės karinės teisminės institucijos, neteisminiai organai. Šalies karinės justicijos organai buvo pakeisti sovietiniais. Lietuvoje savo darbą pradėjo reguliariosios, vidaus ir saugumo kariuomenių teisingumo institucijos, atlikusios ypatingą vaidmenį represinėje sovietų politikoje.

Nagrinėjamu laiku veikė SSRS specialieji teismai: kariniai tribunolai, linijiniai geležinkelių ir vandens transporto teismai. Jų sudėtį penkeriems metams rinko SSRS Aukščiausiosios Tarybos nariai. Kariniai tribunolai buvo steigiami prie įvairių kariuomenės ir ginklų rūšių – karinių apygardų, fronto, armijų, korpusų, divizijų, kitų karinių junginių, sukarintų įstaigų ir institucijų. Tribunolai nagrinėjo karinius ir kitus nusikaltimus, kuriems buvo pritaikyti specialūs įstatymai. Pvz., divizijų kariniai tribunolai nagrinėjo karių nusikaltimus iki bataliono vado, korpuso kariniai tribunolai – nusikaltimus iki pulko vado, galiausiai karinės apygardos tribunolai nagrinėjo visus karių nusikaltimus, išskyrus tuos, kurie buvo teisingi SSRS Aukščiausiojo Teismo karinei kolegijai. Tik sausumos kariuomenės karinių apygardų, fronto ir karinio laivyno kariniai tribunolai nagrinėjo karių baudžiamąsias bylas, skundus ir protestus dėl visų kitų tribunolų sprendimų. Kiti specialieji teismai buvo steigiami atitinkamai prie geležinkelių ir vandens transporto linijų ir nagrinėjo valstybinius nusikaltimus, įvykdytus jų teritorijoje³¹.

SSRS Aukščiausiasis Teismas buvo renkamas AT narių penkeriems metams ir prižiūrėjo visas centrines ir sąjunginių respublikų teismines institucijas, svarstė kasacinius skundus ir protestus dėl karinių tribunolų, linijinių geležinkelio ir vandens transporto teismų. Jį sudarė pirmininkas, padėjėjas, nariai ir liaudies tarėjai. Teismas nagrinėjo teismines bylas tokiose kolegijose: baudžiamųjų, civilinių bylų, karinėje, geležinkelių ir vandens transporto. Mums svarbiausioje karinėje kolegijoje buvo trys nariai – pirmininkas ir du nariai. Kolegija peržiūrėdavo karinių tribunolų sprendimus, protestus ir skundus³².

31 Закон от 16. 08. 1938 о судеустройстве СССР, союзных и автономных республик, *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938–июль 1956 гг.)*, сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко, ред. Л. И. Мандельштам, Москва, 1956, с. 105.

32 *Ibid.*, с. 105–106.

Šalia šių teisminių institucijų veikė karinė prokuratūra, kariniai tardytojai. Ypač išsiskyrė Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos karinė prokuratūra, kuriai buvo privalomos SSRS prokuroro ir RA vyriausiojo karinio prokuroro bei kitos atskiros direktyvos. Prie karinės apygardos veikė armijų, korpusų ir divizijų karinės prokuratūros. Iš esmės aukščiausioji vadovybė buvo nepatenkinta jų darbu, nors joms ir buvo keliami didesni reikalavimai. Juk reikėjo naujoje užimtoje teritorijoje įtvirtinti sovietinę valdžią, socialistinę tvarką, atsikratyti svetimų ir priešiška nusiteikusių valdžios ir RA atžvilgiu visuomenės grupės – karininkijos, kareivių, kitų socialinių grupių narių. Todėl visai nenuostabu, kad RA 29-ajam ŠTK kariniam tribunolui buvo patikėtos nagrinėti karių politinės bylos. Korpuso ir armijos karinio tribunolo priimtus sprendimus kasacine tvarka buvo galima apskųsti Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos kariniam tribunolui ir SSRS Aukščiausiojo Teismo karinei kolegijai per 72 val. *ab hinc*, kai nuteistajam buvo įteiktas sprendimo nuorašas. Malonės teisę karinių tribunolų nuteistiems asmenims turėjo SSRS AT Prezidiumas. Atkreiptinas dėmesys, kad karinių tribunolų nutarimų nuorašai ne tik likdavo karinio tribunolo archyve, bet ir buvo siunčiami Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos, 11-osios armijos kariniams prokurorams, apygardos ir 29-ojo ŠTK NKVD Ypatingiesiems skyriams.

Šie korpuso NKVD ir jo divizijų Ypatingieji, kitaip – Kariniai kontržvalgybos skyriai pradėjo veikti Lietuvoje 1940 m. rugsėjo pabaigoje ir buvo pavaldūs armijos, apygardos NKVD Ypatingajam skyriui. Nuo 1941 m. vasario iki liepos jis vadinosi ne Vidaus reikalų liaudies komisariato, bet Valstybės saugumo liaudies komisariato (rus. *Народный комиссариат государственной безопасности, НКГБ*, toliau – NKGB) 3-uoju (Kontržvalgybos) skyriumi. Šios struktūros turėjo teisę karius persekioti, suimti, tardyti, perduoti kariniam tribunolui. Korpuso NKVD Ypatingasis skyrius turėjo savo ir divizijos vadovus. Korpuso vadovas buvo plk. Juozas (Josifas) Bartašiūnas (*Иосиф Марцианович Барташюнас*). Korpuse dirbo vyresnysis operatyvinis (toliau – oper.) įgaliotinis, divizijose – oper. įgaliotiniai, jų padėjėjai³³. Paprastai jais buvo skiriami politiniai vadovai. Skyrius vykdė įvairių visuomenės grupių atstovų, kurie dalyvavo politinių, visuomeninių, religinių organizacijų veikloje ar tiesiog buvo kitokios kilmės, registraciją.

33 S. Knezys, Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940–1941 metais, *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Occupation and Annexation. The First Soviet Occupation (1940–1941)*, Vilnius, 2006, t. I, p. 177–178.

Be reguliariosios kariuomenės, buvo dar vidaus reikalų, saugumo kariuomenės kariniai tribunolai, geriau žinomi kaip NKVD ir NKVD Ypatingasis pasitarimas – kaip specialusis teismas. Pastarasis buvo ypač funkcionalus Lietuvoje. Jį sudarė keletas narių: SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras, jo pavaduotojas, NKVD įgaliotinis Rusijos SFSR, NKVD Vyriausiosios darbininkų ir valstiečių milicijos valdybos viršininkas ir sąjunginės respublikos, kurioje buvo sudaryta byla, vidaus reikalų liaudies komisaras ir SSRS prokuroras³⁴. Svarbios bylos buvo teikiamos būtent šiam teismui, kuris neretai uždarame posėdyje be teismo priimdavo sprendimus pagal pateiktus dokumentus, nedalyvaujant pačiam pasmerktajam, liudininkams, gynėjui, ir tvirtindavo siūlomą nuosprendį. Jam buvo teisingi nusikalstami darbai už valstybinius ir kontrrevoliucinius nusikaltimus, numatytus SSRS Baudžiamojo kodekso 58 str. Už juos paprastai buvo taikoma mirties bausmė sušaudant, laisvės atėmimas iki 25 m., įvairūs teisių apribojimai iki 5 m. ir asmens priežiūra, privalomas apgyvendinimas arba draudimas gyventi tam tikroje vietovėje, pataisos darbai lageryje. Drįsčiau teigti, kad apskūsti jo sprendimą *de facto* nebuvo galima – atsakymas būdavo visada toks pat: arba „nuteistas teisingai, bylą persvarstyti nėra pagrindo“, arba „byla persvarstyta, nuteistas teisingai“.

Nuo 1939 m. birželio visi NKVD kariniai tribunolai buvo pavaldūs SSRS Liaudies justicijos komisariato (rus. *Народный комиссариат юстиции*) Specialiųjų teismų valdybai, kurioje buvo įsteigtas Karinių tribunolų skyrius. Tik tribunolų vadovybė liko pavaldi SSRS Aukščiausiojo Teismo karinei kolegijai. Netrukus Specialiųjų teismų valdyba buvo reorganizuota į Karinių tribunolų valdybą, o NKVD karinius tribunolus prižiūrėjo Pasienio ir vidaus kariuomenės skyrius, dar vėliau – NKVD Karinių tribunolų skyrius. 1940 m. gruodžio 9 d. buvo įsteigtas ir vietos NKVD karinis tribunolas³⁵. Jis nagrinėjo karininkų, karo prievolininkų, NKVD tarnautojų tarnybines nusikalstamas veiklas.

34 Постановление от 5 ноября 1934 г. N 22 об Особом совещании при НКВД СССР, <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4023.htm>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 13 d.].

35 A. Anušauskas, *Teroras ir nusikaltimai žmogiškumui. Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Terror and crimes against humanity. The first soviet occupation (1940–1941)*, Vilnius, 2006, t. II, p. 14.

Nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos 11-osios armijos karinio tribunolo pirmininko įsakymu buvo sudarytas RA 29-ojo ŠTK karinis tribunolas. Laikiniai buvo patvirtinti ir karinio tribunolo sudėtis, į kurią įėjo 11-osios armijos karinio tribunolo kolegijos nariai. Pirmininku buvo paskirtas III rango karinis juristas³⁶ Osokinas (*Осокин*), sekretoriumi – jaunesnysis karinis juristas Petrovas (*Петров*)³⁷, kariniu prokuroru – II rango karinis juristas Zabijaka (*Забияка*)³⁸, vyr. oper. įgaliotiniu – S. Lopajevas (*С. Лопаяев*), vyr. tardytoju – L. Volbekas (*Л. Волбек*)³⁹. Nuo rugsėjo 19 d. savo veiklą pradėjo ir korpuso karinė prokuratūra, kuriai vadovauti buvo laikinai paskirtas II rango karinis juristas Andrejus Kovaliovas (*Андрей Ефимович Ковалёв*), kuris kartu buvo ir 179-osios divizijos karinis prokuroras⁴⁰. Jo padėjėjas buvo karinis juristas Pavelas Artiomenka (*Павел Андреевич Артёменко*), sekretorius – Nikolajus Morgunovas (*Николай Матвеевич Моргунов*), kariniai tardytojai – Michailas Švarcas (*Михаил Александрович Шварц*), Isaakas Krivošėjus (*Исаак Саломонович*

36 SSRS Raudonosios armijos sausumos kariuomenės teismo tarnybos karinės vadovybės kariniai laipsniai ir jų atitikmenys 1940 m. gegužės 7 d.–1942 m.: maršalo karinis laipsnis neturėjo atitikmens teismo tarnybos karinių laipsnių hierarchijoje, armijos generolo karinis laipsnis atitiko teismo tarnybos armijos karinio juristo (Армвоенюрист) karinį laipsnį, generolo pulkininko – korpuso karinio juristo (Корвоенюрист), generolo leitenanto – divizijos karinio juristo (Диввоенюрист), generolo majoro – brigados karinio juristo (Бригвоенюрист), pulkininko – I rango karinio juristo (Военный юрист 1 ранга), papulkininkio karinis laipsnis neturėjo atitikmens, majoro – II rango karinio juristo (Военный юрист 2 ранга), kapitono – III rango karinio juristo (Военный юрист 3 ранга), vyresniojo leitenanto – karinio juristo (Военный юрист), leitenanto – jaunesniojo karinio juristo (Младший военный юрист) ir galiausiai jaunesnio leitenanto karinio laipsnio atitikmens teismo tarnybos karinių laipsnių hierarchijoje taip pat nebuvo. Табель о рангах СССР военная служба (1935–1945 г. г.), <<http://gossluzhba.narod.ru/ranks/ussr/vz/index.html>>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 3 d.].

37 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 3/1, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 6 d.

38 Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui Nr. 5/1, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 11 d.

39 I. Ignatavičius, Kariuomenės naikinimas 1940–1941 metais, *Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940–1998*, Vilnius, 1999, p. 57. Tyrimo autoriui nėra žinomi išvardytų asmenų vardai.

40 Nuo 1940 m. spalio pradžios buvo paskirtas korpuso karinio prokuroro padėjėju.

Кривошей) ir Aleksejus Klimovas (*Алексей Никонорович Климов*)⁴¹. Karinė prokuratūra buvo pavaldi Pabaltijo karinės apygardos kariniam prokuroriui brigados kariniam juristui Aleksandrui (Viktorui?) Blaubergui (*Александр (Виктор?) Александрович Блауберг*)⁴².

1940 m. lapkričio 5 d. 29-ojo ŠTK karinė prokuratūra buvo išformuota⁴³. Liko veikti tik 179-osios ir 184-osios divizijų karinės prokuratūros. 179-osios divizijos karinei prokuratūrai vadovavo II rango karinis juristas A. Kovaliovas. Joje dirbo karinis tardytojas M. Švarcas ir karinis sekretorius N. Morgunovas. Tuo metu 184-osios divizijos karinis prokuroras buvo II rango karinis juristas Vladimiras Lukinskis (*Владимир Иринеевич Лукинский*), kariniai tardytojai – I. Krivošėjus ir Anatolijus Karpovas (*Анатолии Васильевич Карпов*), sekretorius – Stepanas Glazunovas (*Степан Васильевич Глазунов*)⁴⁴. Nors pagal etatų skaičių karinėje prokuratūroje turėjo dirbti penki asmenys – karinis

41 Предложение от 24 09 1940 г. военного прокурора Прибалтийского особого военного округа Прокуратуры союза ССР бригаденюрста Блауберга А. А. военному юристу 2 ранга Ковалеву А. Е. [1940 09 24 SSSR RA Pabaltijo karinės apygardos karinio prokuroro brigados karinio teisininko A. Blaubergero pasiūlymas II rango kariniam teisininkui A. Kovaliovui], *LCVA*, f. R-222, ap. 2, b. 32, l. 10; Справка от 29 10 1940 г. военного прокурора 29 стрелкового корпуса Прокуратуры союза ССР военного юриста 2 ранга Ковалева А. Е. о военном юристе Артеменко П. А. [1940 10 29 SSSR RA 29-ojo ŠTK karinio prokuroro II rango karinio teisininko A. Kovaliovo pažyma apie karinį teisininką P. A. Artiomenko], *ibid.*, l. 21; Справка от 29 10 1940 г. военного прокурора 29 стрелкового корпуса Прокуратуры союза ССР военного юриста 2 ранга Ковалева А. Е. о военном следователе Шварце М. А. [1940 10 29 SSSR RA 29-ojo ŠTK karinio prokuroro II rango karinio teisininko A. Kovaliovo pažyma apie karinį tardytoją M. Švarcą], *ibid.*, l. 23; Справка от 29 10 1940 г. военного прокурора 29 стрелкового корпуса Прокуратуры союза ССР военного юриста 2 ранга Ковалева А. Е. о военном следователе Кривошей И. С. [1940 10 29 SSSR RA 29-ojo ŠTK karinio prokuroro II rango karinio teisininko A. Kovaliovo pažyma apie karinį tardytoją I. Krivošėjų], *ibid.*, l. 26; Справка от 29 10 1940 г. военного прокурора 29 стрелкового корпуса Прокуратуры союза ССР военного юриста 2 ранга Ковалева А. Е. о военном следователе Климове А. Н. [1940 10 29 SSSR RA 29-ojo ŠTK karinio prokuroro II rango karinio teisininko A. Kovaliovo pažyma apie karinį tardytoją A. Klimovą], *ibid.*, l. 28; Справка от 29 10 1940 г. военного прокурора 29 стрелкового корпуса Прокуратуры союза ССР военного юриста 2 ранга Ковалева А. Е. о военном секретаре Моргунове Н. М. [1940 10 29 SSSR RA 29-ojo ŠTK karinio prokuroro II rango karinio teisininko A. Kovaliovo pažyma apie karinį sekretorių N. Morgunovą], *ibid.*, l. 30.

42 Tyrimo autoriui nėra žinomas minėto asmens vardas.

43 Приказ от 04 11 1940 г. военного прокурора Прибалтийского особого военного округа Прокуратуры союза ССР бригаденюрста Блауберга А. А. о реорганизации военных прокуратур Прибалтийского особого военного округа [1940 11 04 SSSR RA Pabaltijo karinės apygardos karinio prokuroro brigados karinio teisininko A. Blaubergero įsakymas dėl apygardos karinių prokuratūrų reorganizacijos], *ibid.*, l. 50.

44 [S.d.] Список военных прокуратур дивизий Прибалтийского особого военного округа [[S.d.] SSSR RA Pabaltijo karinės apygardos divizijų karinių prokuratūrų sąrašas], *ibid.*, l. 52.

prokuroras, du kariniai tardytojai ir du sekretoriai, iš tikro dirbo keturi.

Per savo veiklos laikotarpį karinis tribunolas perėmė visą Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros archyvą, turtą ir bylas. Jis apsiribojo kareivių ir puskarininkių bylomis, rečiau nagrinėjo karininkų bylas. 11-osios armijos karinis tribunolas sprendė karininkų, civilių bylas tame mieste, kuriame buvo keliama byla. Nuolatinė armijos karinio tribunolo būstinė buvo Dzūkų g., Kaune⁴⁵.

Jau nuo rugsėjo 20 d. iki spalio 1 d. visose korpuso dalyse vyko rinkimai į raudonarmiečių jaunesniųjų ir vyresniųjų vadų, politinių vadovų ir viršininkų draugiškus garbės teismus, remiantis Politinės propagandos skyriaus viršininko ir karinio prokuroro į lietuvių kalbą išverstais Įstatais apie darbininkų-valstiečių Raudonosios armijos draugiškus teismus, kuriais turėjo būti aprūpintos korpuso dalys⁴⁶.

1940 m. spalį įsiteisėjo pirmieji RA 29-ojo ŠTK karinio tribunolo sprendimai. Pvz., sprendimu Nr. 2 korpuso 179-osios šaulių divizijos 259-ojo šaulių pulko karys Stepas Slavinskas buvo teisiamas už tai, kad rugsėjo 30 d. pasišalino iš dalinio teritorijos į tėviškę ir grįžo tik spalio 4 d. Tribunolas pripažino, kad S. Slavinskas įvykdė nusikaltimą pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 193 str. 7 punktą – pabėgo iš dalinio, ir, vadovaudamasis RSFSR Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 319, 320 str., nusprendė pagal BK 193 str. 7 punktą nuiteisti jį šešerių metų laisvės atėmimo bausme be teisių susiaurinimo, bausmę atliekant pataisos darbų stovykloje. Tos pačios divizijos 234-ojo šaulių pulko karys Motiejus Kerbelis spalio 8 d. kreipėsi į būrio vadą su prašymu išleisti į sesers vestuves. Leidimo negavo, tačiau vis tiek pasišalino iš tarnybos ir grįžo spalio 10 d. Karinis tribunolas pripažino, kad M. Kerbelis įvykdė nusikaltimą pagal RSFSR BK 193 str. 7 punktą – „pabėgo iš dalies“, ir, vadovaudamasis RSFSR BPK 319, 320 str., nusprendė pagal 193 str. 7 punktą nubausti jį penkerių metų laisvės atėmimo bausme be teisių susiaurinimo, bausmę atliekant pataisos darbų stovykloje⁴⁷.

1941 m. sausio 2 d. 11-osios armijos karinis tribunolas pradėjo nagrinėti, sausio 13–14 d. paskelbė pirmąjį, o birželio 20 d. – ir paskutinį savo sprendimą korpuso lietuvių karių bylose. Tribunolas nagrinėjo bylas uždaruosiuose

45 S. Leonas, Maskvos kalėjimuose, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, red. J. Balčiūnas, Kaunas, 1942, t. 2, p. 272.

46 *Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui* Nr. 3/4, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 6 d.; *Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui* Nr. 3/5, Kaunas, 1940 m. rugsėjo 6 d.

47 *Įsakymas 29. šaulių teritoriniam korpusui* Nr. 23/1, Vilnius, 1940 m. spalio 18 d.

posėdžiuose Vilniuje išvažiuojamųjų sesijų metu. Jas sprendė sovietiniai kariniai teisininkai ir kiti karininkai – pirmininkas, du nariai ir sekretorius be jokių liudininkų ir advokatų – tik su vertėjais. Ne kartą tribunolui pirmininkavo II rango kariniai juristai Šeinemanas (*Шейнеман*), Bozginas (*Бозгин*) ir III rango karinis juristas Jurčenka (*Юрченко*)⁴⁸. Jie buvo pavaldūs Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos tribunolo pirmininkui brigados kariniam juristui Miasnikovui (*Мясников*)⁴⁹.

Šios armijos sudėtyje buvo „lietuviškas“ korpuso karinis tribunolas, kuris nagrinėjo daugumos karių karinius nusikaltimus ir taikė kalėjimo, drausmės bataliono, pataisos darbų lageryje bausmes. Kur kas griežtesnes bausmes taikė armijos karinis tribunolas, 16-oje savo posėdžių sprenddamas korpuso karių kontrrevoliucinius, valstybinius ir sunkius karinius nusikaltimus. Iš viso jis nagrinėjo 52 lietuvių karių ir vieną civilio bylą. Tribunolas 14 karių nuteisė sušaudyti, iš kurių aštuoniems mirties bausmė pakeista dešimties metų laisvės atėmimo bausme, vieną – penkiolikos metų, kitus šešiolika – dešimties, vieną – aštuonerių, tris – septynerių, šešis – šešerių, devynis – pusės metų, du – trejų metų laisvės atėmimo bausmėmis pataisos darbų lageryje susiaurinant jų politines teises. Civilis buvo nubaustas pusantų metų paprasto kalėjimo bausme. Į bausmės laiką buvo įskaičiuotas laikas, kalėtas iki teismo⁵⁰.

Nagrinėjamu laikotarpiu sovietinis teroras buvo nukreiptas prieš įvairius visuomenės atstovus, neišskiriant kariuomenėje tarnavusių teismo specialybės karininkų. Dalis jų buvo suimti, tardomi, išvežti į SSRS kalėjimus, lagerius ir tik nedaugelis buvo išlaisvinti kilus Vokietijos–SSRS karui. Jie buvo neteisėtai patraukti baudžiamojon atsakomybėn už veikas, kurios Lietuvoje nebuvo laikomos nusikaltimais. Pvz., pagal RSFSR BK 58 str. kariniai teisininkai buvo baudžiami už tai, kad tarnavo tam tikrose kariuomenės įstaigose ir „kovojo su revoliuciniu judėjimu“. Taigi įstatymai buvo taikomi tiriant nusikalstamas veikas, padarytas dar iki inkorporavimo į SSRS, bet nesilaikyta *lex prospicit, non respicit* principo. SSRS valstybės įstatymų primetimas aneksuotos Lietuvos piliečiams ir jų taikymas atgaline data laikytinas teisės principo pažeidimu, o tai prieštaravo ir pačios SSRS teisės normoms.

48 A. Merkelis, Lietuviai kariai bolševikų teisme. Dokumentai iš Pribovo XI armijos karinio tribunolo veiklos Lietuvoje, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Vilnius, 1943, t. 4, p. 60, 64, 65, 73.

49 *Ibid.*, p. 64. Tyrimo autoriui nėra žinomi išvardytų asmenų vardai.

50 *Ibid.*, p. 47–90.

Reiktų atkreipti dėmesį į tai, jog 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuva buvo paskelbta sąjungine respublika⁵¹, o iki metų pabaigos panaikintos visos nepriklausomos valstybės institucijos. Nuo rugpjūčio 25 d. iki gruodžio 1 d. LSSR AT priėmė keletą įsakymų, o jos Prezidiumas – keletą įsakų, kurie pakeitė ir papildė baudžiamuosius įstatymus. Rugpjūčio 25 d. Konstitucijos pagrindu buvo priimta vietinė – LSSR Konstitucija. Kitaip Lietuvoje įsigaliojo SSRS Konstitucija, geriau žinoma kaip Stalino Konstitucija, o kartu su ja – ir sovietiniai įstatymai, kiti teisės aktai. Jos 77 str. skelbė, kad Lietuvoje veikia SSRS specialūs teismai⁵². Lapkričio 6 d. SSRS AT Prezidiumo ir lapkričio 30 d. LSSR AT Prezidiumo įsakais „Dėl laikino RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų taikymo Lietuvos, Latvijos ir Estijos Tarybų Socialistinių Respublikų teritorijoje“, *de dato* šalyje oficialiai buvo įteisinta ir įsigaliojo primesta svetimos valstybės galiojanti teisė – RSFSR baudžiamieji įstatymai ir jų rinkiniai⁵³. Juos reikėjo ne tik išversti į lietuvių kalbą, bet ir suderinti, įvesti naujus teisinius terminus. Tačiau neteisėtos represijos, paremtos šiais įstatymais, buvo pradėtos taikyti anksčiau. Net minėtame įsake tvirtinama, kad patraukimas atgaline data baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus Lietuvoje, tardymo ir teismo bylų perdavimas, jų užbaigimas iki svetimos valdžios įvedimo turėjo būti vykdomas remiantis RSFSR baudžiamuoju kodeksu⁵⁴. Taip buvo paneigti teisės principai ir pats teisingumas.

Vieni teismo specialybės karininkai buvo represuoti per pirmąją ir antrąją, kiti – tik per antrąją sovietinę okupaciją, o nedidelė jų dalis išvengė represijų ir pasitraukė į laisvąjį pasaulį – Vakarų. 1940 m. liepą buvo suimti ir tik 1941 m. nuteisti teismo specialybės atsargos karininkai S. Leonas, P. Šniukšta, E. Vimeris, nors repatriantų į Vokietiją sąrašė buvo pastarieji du⁵⁵, 1941 m. nuteisti dimisijos ir atsargos karininkai J. Danauskas, A. Macelis. Visi jie vietos sukilėlių buvo išlaisvinti prasidėjus Vokietijos–SSRS karui. Tačiau 1941 m. vasarą buvo ištrem-

51 Apie Lietuvos TSR priėmimą į TSR sąjungą, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1940, Nr. 1, p. 2.

52 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija, VŽ, Kaunas, 1940, Nr. 730/5997.

53 1940 m. lapkričio 6 d. SSRS AT prezidiumo įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos, Latvijos ir Estijos Tarybų Socialistinių Respublikų teritorijoje“; 1940 m. lapkričio 30 d. LSSR AT prezidiumo įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos teritorijoje“, *RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, Kaunas, 1941, p. 6–9.

54 Dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1941, Nr. 1/39.

55 T. Reingardas, *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas ...*, p. 166.

Ats. karo valdininkas Dionizas Monstavičius. Apie 1925–1929 m.
1919–1929 m. Kariuomenės teismas, p. 83

ti ir sąjungos lageriuose įkalinti atsargos karininkai plk. V. Giriūnas, plk. A. Gruodis, plk. A. Lapšys, plk. J. Matulevičius, plk. K. Rudminas, plk. ltn. A. Dailidė, plk. ltn. J. Korla, plk. ltn. J. Papečkys, plk. ltn. A. Urbelis, mjr. P. Kairys, mjr. M. Mataitis ir dim. plk. V. Engleris. Tiesa, vokiečių okupacijos metais, 1942-aisiais, buvo suimtas ats. adm. ltn. Dionizas (Montavičius) Monstavičius už savo veiklą Kariuomenės teisme nagrinėjant 1934–1935 m. „Kauno proceso“ bylą ir iki 1945 m. kalintas Sachsenhauzeno koncentracijos stovykloje Vokietijoje⁵⁶, bet apie toje byloje dirbusį ats. brig. gen.

E. Vimerį vokiečiai atsiliepė taip: „Vokietis kur bebūdamas savo pareigas visad eina stropiai ir sąžiningai“⁵⁷. Karo metu Lietuvoje buvo suorganizuota lietuvių savanorių teisininkų grupė apklausti buvusius kalinius, išsiaiškinti jų suėmimo, tardymo aplinkybes, kankinimus vykdžiusius asmenis ir kalinius⁵⁸. Jau per antrąją sovietų okupaciją nukentėjo atsargos karininkai J. Byla, P. Budrevičius, S. A. Mackūnas, J. Noreika. Bet, pvz., į ats. plk. J. Bylą sovietiniai kariniai teisininkai žiūrėjo pagarbiai, nes jis jiems padėjo teisiškai analizuoti savo veiklą ir mokė teisingai kvalifikuoti kaltinimus⁵⁹.

Sovietinis teisingumas stengėsi sukurti teisėtumo įvaizdį, tačiau šalyje netrūko neteisėtų areštų, įkalinimo, *pro forma* bylų, deportacijų, teismų, bausmių, falsifikuotų mirties nuosprendžių, nukreiptų prieš tam tikros profesijos žmonių grupę (mūsų analizuojamu atveju – prieš karinį elitą). Tuometė situacija iš esmės

56 H. Jenkis, Dr. Dionizas Monstavičius Staatsanwalt im Kriegsgerichtsprozess 1934/1935 in Kaunas, *An-naberger Annalen*, 2010, Nr. 10, s. 192–193. Po karo 1948 m. Heidelberge (Vokietija) jis apgynė teisės mokslų disertaciją pavadinimu „Klaipėdos krašto procesas“.

57 V. Mieželis, A. A. brig. gen. Emilis Vimeris, *Karys*, 1975, Nr. 1, p. 41.

58 *Idem*, Generolo Mieželio atsiminimai, *Karys*, 1989, Nr. 7, p. 251.

59 G. Galkutė, *Susidorojimas ...*, p. 33–34.

pagrindė teiginį „yra žmogus, bus ir byla, nėra žmogaus – nėra ir bylos“. Šioje vietoje reikia pridurti, kad represijų neišvengė ne tik Pabaltijo šalių, bet ir pačios RA karinė vadovybė⁶⁰. Represinę politiką vykdė centrinės ir vietinės politinės, saugumo, karinės ir teisminės struktūros. Daugelis represuotųjų buvo įkalinti specialiuose kalėjimuose Lietuvoje ir visoje SSRS, jos lageriuose. Jų bylas daugiausia nagrinėjo SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas, mažiau – karinis tribunolas. Jie buvo nuteisti įvairiomis laisvės atėmimo bausmėmis, bet daugiausia – sušaudyti arba žuvo lageryje, tremtyje. Tik vienam kitam, pasikeitus politinei situacijai, vėliau buvo leista grįžti ir gyventi tėvynėje.

Reikia pripažinti, kad 1940 m. rudenį Lietuvoje buvo įsteigti sovietų specialieji teismai, pradėjo veikti kiti (ne) teisminiai organai, kuriuos primetė ir kontroliavo išorės jėga. Šalyje įsigaliojusi svetimos valstybės teisė ir teisinė sistema buvo pajungta partijai ir jos interesams, tikslams. Teroras ir represijos neišvengiamai palietė kariuomenę ir jos karininkus. Teismo specialybės karininkus daugiausia teisė NKVD Ypatingasis pasitarimas, kiek mažiau – NKVD ir RA kariniai tribunolai, nors vietos karininkai vykdė savo tiesiogines pareigas, laikėsi galiojusių įstatymų ir jokių nusikaltimų savo valstybei nepadarė.

60 1936–1940 m. buvo represuota per 36 tūkst. RA vidurinės ir aukštesniosios vadų sudėties, vyko aukštųjų kariuomenės vadų ir RA politinių darbuotojų persekiojimas. XX a. 4-ajame dešimtmetyje buvo sunaikintas beveik visas karinis elitas: iš 5 maršalų – 3, iš 16 armijos vadų – 15, iš 67 korpuso vadų – 60, iš 199 divizijų vadų – 136, iš 4 laivyno flagmanų – 4, iš 6 pirmojo rango flagmanų – 6, iš 15 antrojo rango flagmanų – 9. Buvo sušaudyti visi 17 pirmojo ir antrojo rango armijos komisarų, taip pat 25 iš 29 korpusų komisarų. A. Jakovlevas, *Atminties akivarai*, Vilnius, 2001, p. 80–81. Represijų neišvengė lietuvių kilmės RA vadovybė. 1937 m. buvo sušaudytas korpuso vadas, karinis diplomatas Vytautas Putna (rus. *Витовт Казимирович Путна*), pirmo rango armijos vadas Jeronimas Uborevičius (rus. *Иеронім Петрович Уборевич*), 1938 m. – brigados vadas Boleslovas (Bronislovas) Petrusevičius (rus. *Болеслав (Бронислав) Петрусевич*), 1941 m. – gen. ltn. Jakovas (Jokūbas) Smuškevičius (rus. *Яков Владимирович Смушкевич*).

IŠVADOS

1. Lietuvos valstybės ir kariuomenės kūrimosi pradžioje buvo įsteigtas Krašto apsaugos ministerijos Juridinis skyrius, kuris vykdė administracines ir teisines funkcijas, parengė karinių teismų įstatus. 1919 m. vasario 13 d. patvirtinus Pulko teismo įstatus, kovo 27 d. – Karo teismo įstatus, liepos 7 d. – Laikinuosius Armijos (Kariuomenės) teismo įstatus, buvo padėtas pagrindas karinių teismų sistemai. Galutinai ji buvo sukurta 1928 m., pradėjus tinkami funkcionuoti karininkų garbės teismui. Nuolatinėmis kariuomenės teisingumo institucijomis laikytini Armijos (Kariuomenės) teismas, pulko teismas, karininkų garbės teismas, nenuolatine teisingumo institucija – karo / karo lauko teismas.

Kariuomenės teisingumo institucijos buvo sudarytos carinės Rusijos imperijos karinių teismų sutvarkymo pagrindu ir įsteigtos tam, kad rūpintųsi teisingumo, tvarkos ir drausmės užtikrinimu, greitai nagrinėtų bylas ir taikytų griežtas bausmes. Kariniai teismai dirbo sunkiomis sąlygomis, susidūrė su neišbaigta teismų organizacija, nesutvarkyta įstatymine baze, kvalifikuotų kadro ir karinių įstatymų rinkinių trūkumu, stokojo glaudaus bendradarbiavimo sistemos viduje.

Karinio valstybės gynėjo institucija / karinė prokuratūra buvo įsteigta kartu su Armijos / Kariuomenės teismu ir veikė tik prie jo. Ši institucija buvo sutvarkyta Rusijos karinės prokuratūros pavyzdžiu. Ji atliko, organizavo, prižiūrėjo ir kontroliavo ikiteisminį tyrimą, palaikė kaltinimą, teikė konsultacijas teisinėms institucijoms procesinių veiksmų klausimais.

Vyriausiasis Tribunolas buvo įsteigtas anksčiau už karinius teismus, tačiau veikti pradėjo kartu su jais. Tribunolui buvo patikėta vykdyti karinio kasacinio teismo funkcijas, nes Lietuvoje nebuvo įsteigta atskira, specializuota karinė kasacinė institucija. Iš pradžių Vyriausiasis Tribunolas buvo apeliacinė ir kasacinė instancija Armijos / Kariuomenės teismui, bet tik kasacinė pulko teismui. O nuo 1928 m. Tribunolas buvo tik kasacinė instancija.

Karinių teismų vidinę struktūrą ir personalinę sudėtį nulėmė konkretūs teismo sudarymo principai, veiklos teritorija ir vykdomos funkcijos. Todėl teismai buvo komplektuojami iš atitinkamo skaičiaus karinio ir teisinio išsilavinimo, karinio ir kvalifikacinio laipsnio, užimamos vietos, tinkamai administracinę, teisinę ir pagalbinių darbų dirbančių geros sveikatos, tinkamo amžiaus, išskirtinių charakterio ir būdo savybių kariuomenės atstovų. Jie buvo skiriami aukščiausiosios politinės ir karinės

vadovybės nuolatinei ir laikinai tarnybai teisme. Geriausiai iš visų karinių teismų buvo sukomplektuotas Kariuomenės teismas. Pagrindinė karinių teismų funkcija – teisingumo vykdymas – buvo susijusi su administracine ir teismine veikla.

Ekonominė šalies padėtis ir šalies vystymosi prioritetai turėjo įtakos karinių teismų veiklos efektyvumui. Esant nepakankamam, nors ir skirtingam, finansavimui ir materialiniam aprūpinimui, kuris buvo teikiamas kariuomenėje nustatyta tvarka, buvo sudėtinga užtikrinti reikiamų darbo priemonių įsigijimą ir sudaryti tinkamas darbo sąlygas, išlaikyti aukštos kvalifikacijos personalą, rasti naujų kvalifikuotų specialistų, leisti tobulinti profesinius gebėjimus ir siekti karjeros. Kariuomenės teismo tarnautojams darbas teisme buvo pirmailės, kitiems karinių teismų nariams – antraeilės pareigos, už kurias nebuvo mokama, tik buvo pridedamas tarnybos stažas už darbą teisme ir vyresniškumas už aukštąjį mokslą. Jie neturėjo karinės uniformos išskirtinumo ir nepriklausė teisininkų korpusui, specialybės karininkams. Įtakos tolesnei karjerai turėjo mažai besikeičianti padėtis dirbant su teismo specialybe susijusį darbą, amžius, sveikata, atlyginimas, tvarka ir tarnybos specifika, todėl karjeros galimybės buvo įžvelgiamos dirbant darbą pagal savo specialybę kitose kariuomenės dalyse, žinybose.

2. Karinių teismų kompetencijai svarbiausi buvo receptuoti ir novelizuoti Rusijos imperijos baudžiamosios teisės šaltiniai, vietos karinių teismų įstatai, statutai, kiti baudžiamieji įstatymai. Teismai nagrinėjo aktyvios ir pasyvios karinės tarnybos karininkų, karo valdininkų, kareivių, KAM civilių tarnautojų, šaulių, karo belaisvių, internuotųjų, civilių bylas, kurių turinys buvo susijęs su bendraisiais nusikaltimais, nusikaltimais karinei drausmei, tvarkai, tarnybai, taip pat nusižengimus, susijusius su karine garbe, orumu, taurumu, papročiais ir tradicijomis. Kariuomenės atstovai už tam tikrus nusikaltimus ir nusižengimus galėjo būti baudžiami karinės vadovybės, civilinės administracijos organų, bažnytinių ir bendrosios kompetencijos teismų.

Kariniai teismai pasižymėjo plačia kompetencija, greitais sprendimais ir griežtomis bausmėmis, o dėl beveik visą Nepriklausomybės laikotarpį veikusios vienos ar kitokios nepaprastosios padėties ir ypač autoritarinio režimo metais buvo vieni svarbiausių ir režimą palaikančių teisminių organų. Jie daugiausia nagrinėjo baudžiamąsias bylas ir civilinius ieškinius jose. Kariuomenės teismas išnagrinėjo daugiausia bylų iš visų karinių teismų. Tai buvo ypatingos svarbos, įvairaus spektro, sudėtingos ir visuomenės susidomėjimo sulaukusios bylos. Kiek mažiau ir mažesnės svarbos bylų išsprendė pulko teismas. Karo / karo lauko teismas nagrinėjo

svarbias ir aiškias bylas, jas sprendė greitai. Karininkų garbės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su karine garbe ir orumu, papročiais ir tradicijomis. Jam kaip alternatyva teisti tik aukšto rango karininkus veikė speciali komisija.

Kariniai teismai sistemos viduje palaikė santykius ir su kitomis teisinėmis institucijomis. Be savo tiesioginės teisminės veiklos, tarnyboje karinių teismų darbuotojai dalyvavo įvairių komisijų, draugijų ir organizacijų veikloje – dirbo naujų įstatymų rinkinių, terminų sudarymo ir tobulinimo bei karo mokslo puoselėjimo srityse.

3. Karo komendantūros buvo pagrindinės viešosios tvarkos ir teisės palaikymo institucijos kariuomenėje ir viešojoje erdvėje. Karo milicija / karo policija vykdė nusikalstamos veikos ir kitų teisės pažeidimų prevenciją, ikiteisminį tyrimą, atliko kitus procesinius veiksmus. Kariniai pareigūnai vykdė ir kitas nustatytas specialias funkcijas, turėjo išskirtinį statusą ir buvo pasirengę operatyviai reaguoti nenumatytomis aplinkybėmis. Areštinės, karo belaisvių ir koncentracijos stovyklos, drausmės dalis ir Karo kalėjimas veikė kaip kariuomenės bausmių (arešto, laisvės atėmimo ir apribojimo) sistemos dalys.

4. Sovietinės okupacijos metu Lietuvos kariuomenė buvo pritaikoma prie sovietinės kariuomenės pavyzdžio, o kariniai teismai buvo pradėti pertvarkyti ir likviduoti. Nuo 1940 m. rugsėjo 2 d. buvo sustabdytas Liaudies kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros darbas, o nuo rugsėjo 6 d. buvo panaikinti visi dalinių pulko teismai (karo / karo lauko teismai), nustojo egzistuoti karininkų garbės teismai. Dalis karinių teisminių institucijų darbuotojų buvo atleidžiami iš tarnybos kariuomenėje, kita dalis palikta užbaigti likvidavimo darbus. Spalio 7 d. galutinai buvo likviduota Kariuomenės teismo ir karinės prokuratūros įstaiga, o per mėnesį buvo atleisti civiliai tarnautojai, išleisti į atsargą karininkai.

Vietos kariniai teismai nebuvo įtraukti į sovietų kariuomenei reikalingų karinių įstaigų sudėtį, todėl 1940 m. pabaigoje pradėjo veikti jos karinės teisminės institucijos ir neteisminiai organai. Lietuvoje pradėjo funkcionuoti reguliariosios, vidaus reikalų ir saugumo kariuomenių kariniai tribunolai ir neteisminiai organai. Didelė dalis teismų darbuotojų karininkų buvo suimti, tardomi, nuteisti, išvežti į SSRS kalėjimus, lagerius, nedidelė jų dalis buvo išlaisvinta prasidėjus Vokietijos–SSRS karui ar nerepresuota. Vieni jų buvo represuoti per pirmąją ir antrąją sovietines okupacijas, kiti – tik per antrąją, o nedidelė jų dalis išvengė represijų ir pasitraukė gyventi į laisvąjį pasaulį – Vakarų.

CONCLUSIONS

1. The Department of Legal of the Ministry of National Defence Republic of Lithuania was established at the beginning of the establishment of the Lithuanian army and the state itself, i.e. in 1919, after the approval of the Regiment Court Statute on 13 February, the Court-Martial Statute on 27 March, the Interim Army (Military) Court Statute on 7 July, a foundation for the military judicial system was laid. It was completely developed in 1928, when the Statute of the Military Court of Honour, which affected the functioning of a court of honour, was released. The army's justice institutions as a permanent institutions were the Army (Military) Court, the Regiment Court, the Military Court of Honour and as a temporary institution – the (Field) Court-Martial.

These courts were established on the basis of the Czarist Russian Empire military courts to take care of justice, discipline and order, quickly examine the cases and apply strict penalties. In the first years of activities, the military courts worked under extremely severe conditions, faced issues of incomplete judicial organisation, inordinate legal base, shortage of qualified personnel and military law sets, and the lack of close cooperation within the system was felt.

The institution of a military state defender/the Military Prosecutor's Office was established together with the Army / Military court and acted only next to it. This institution was set according to the example of the Russian Military Prosecutor's Office. It performed, organised, supervised and controlled pre-trial investigations, supported charges, supplied advice to judicial institutions on the matters of procedural actions.

The High Tribunal was set up before the military courts, but began operations at the same time. The Tribunal was entrusted with the functions of the Military Court of Cassation, since there was no separate, specialised cassation institution of military courts in Lithuania. In the beginning, the High Tribunal was an appeal and cassation instance for the Army / Military court, but only cassation for the troop court. And from 1928, the Tribunal was only a cassation instance.

Internal structure and composition of military courts was determined by specific principles of the court's composition, theory of activities and functions performed. Thus, the courts were supplied with a number of military representatives with military and law education, military and qualification degree, good

health, proper age, exceptional qualities of character and manner. They were appointed by the supreme political and military leadership for a permanent and temporary office in a court. The army court had the best composition among all military courts. The military courts implemented functions intended for their system. Administration of justice was associated with administrative and judicial activities, which resulted from internal documents of the courts and the law, while efficiency of work was in line with the level of a military court.

The economic situation of the country and its development priorities had impact on efficiency and productivity of the activities conducted by military courts. In the absence of sufficient, although diversified, funding and material supply, which was given under the procedure set by the military, it was difficult to ensure the appropriate work equipment acquisition and create decent working conditions, retain highly qualified personnel, find new qualified personnel, allow improvement of professional skills and careers. For the army court officials, work in the court was paramount office, for other members of military courts – of secondary importance, which was not paid for, only length of service for work in court and seniority for higher education were added. They had no exceptional military uniforms and did not belong to the judicial body, to specialty officers. Career advancement was affected by not-significantly changing position in a work associated with a legal specialty, age, health, wages, procedures and service specifications, thus career opportunities were seen when working in other parts of the army and other departments according to specialty.

2. Used and novelised Russian Empire criminal law sources, statutes of local military courts and other criminal laws were the most important for the competence of the military courts. The courts examined active and passive military service officers, military clerks, soldiers, MD civil servants, the rifle, war prisoners, internees and civilian cases, the content of which was related to the general crimes, crimes against military discipline, good order, service, as well offenses associated with military honour, dignity, nobility, customs and traditions. For certain crimes and offenses, military representatives could be punished by military authorities, civil administration bodies, churches and courts of general jurisdiction.

Military courts were characterised by extensive expertise, quick decisions and strict punishments, and due to different emergency situations that existed

almost during the entire period of independence, especially during the years of the authoritarian regime, they were one of the most important judicial organs that maintained the regime. They were mostly mainly dealing with criminal cases and civil actions therein. The army court has examined the greatest amount of cases among all the military courts. These were cases of extreme importance, different spectrum, complex case that attracted public attention. The troop court examined fewer cases that were less important. The military field courts worked with important and clear cases that were solved quickly. The Military Court of Honour examined cases involving military honour and dignity, customs and traditions. A special commission that judged only high-ranking officers operated as an alternative to the latter.

3. Military courts cooperated with other legal institutions in judicial, legislative work within the system. In addition to their direct judicial activities, the military court staff participated in activities of various committees, societies and organisations: worked in the areas of preparation of new legislation sets, improvement of terminology and nurturance of military science.

The commandant's headquarters were the main institution, which were responsible for maintenance of law and public order in the army and public places. The War Militia / Military Police carried out prevention of criminal activities and other offenses, pre-trial activities, maintained law and order. Military officers also performed other special functions, had a special status, and were ready to respond quickly in emergency situations. The Army corrections system was composed by the guard-house, the prisoner of war and the concentration camps, the disciplinary unit, the military prison.

4. During the First Soviet occupation the local forces were adapted to the Soviet army's example, while the military courts were reformed and liquidated. Activities of the People's Military Court and the Military Prosecutor's Office were suspended on 2 September, 1940, while all troop courts (military field courts) were eliminated on 6 September, the Military Courts of Honour ceased to exist. A part of the military judicial staff was dismissed from the office in the army, while the other part – left for implementation of elimination works. The institution of the Military court and the Military Prosecutor's Office were completely eliminated on 7 October, while civil servants were dismissed within a month and officers led to retirement.

Local military courts were not included into the composition of institutions needed for the Soviet army, thus at the end of 1940, its own military judiciary institutions and extrajudicial bodies began operating. The military tribunals and extrajudicial bodies of regular armies, internal affairs and security troops began functioning in Lithuania. A large part of the judicial staff officers were arrested, interrogated, convicted, deported to Soviet prison camps; a small part of which was released at the beginning of the German-Soviet war and was not victimised. Some were victimised during the first and second Soviet occupation, others – only during the second, while a small part of them escaped repressions and moved to live to the free word – the West.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SARAŠAS

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

I. Kauno apskrities archyvas (KAA)

F. 214 Kauno miesto savivaldybės Finansų skyrius.

II. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

F. R–222 Tarybų Lietuvos liaudies kariuomenės karinės įstaigos ir daliniai;

F. 10 Vietinės kariuomenės brigada;

F. 301 Koncentracijos stovykla;

F. 377 Vidaus reikalų ministerija;

F. 378 Valstybės saugumo departamentas;

F. 384 Krašto apsaugos ministerija;

F. 385 Teisingumo ministerija;

F. 483 Kariuomenės teismo prokuratūra;

F. 507 Kariuomenės teismas;

F. 524 1-ojo husarų kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkas;

F. 531 Karo aviacijos karinių grupių štabai ir eskadrilės;

F. 561 Lietuvos šaulių sąjunga;

F. 631 Vytauto Didžiojo universitetas;

F. 763 Drausmės kuopa;

F. 828 Šarvuočių rinktinė;

F. 889 Karo mokslų draugija;

F. 929 Kariuomenės štabas;

F. 930 Krašto apsaugos ministerijos įstaigų ir karinių dalinių asmens sudėties dokumentų kolekcija;

F. 1126 Kauno komendantūra;

F. 1451 Karo mokykla ir kursai;

F. 1471 Karo policijos mokykla;

F. 1473 Karo kalėjimo ir drausmės dalis;

F. 1502 Kauno miesto ir apskrities komendantūros pulko teismas;

F. 1546 Kalėjimų departamentas.

III. Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

F. K–1. Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB).

IV. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB)

F. 12 Kauno universiteto bibliotekos varia;

F. 187 Juozas Grigaitis;

F. 193 Petras Ruseckas.

V. Vytauto Didžiojo karo muziejaus (VDKM) rinkiniai

Meno rinkiniai (I);

Negatyvų rinkiniai (N);

Nuotraukų rinkiniai (Fa, III);

Pagalbinės medžiagos rinkiniai (Pm).

Publikuoti šaltiniai

I. Norminiai aktai

1) *Baudžiamasis statutas*, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1930;

2) *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, sud. M. Kavolis, S. Bieliackinas, Kaunas, 1934;

3) *Drausmės statutas*, Kaunas, 1920;

- 4) Įsakymai kariuomenei, Vilnius / Kaunas, 1918–1940;
- 5) Įsakymai 29. šaulių teritoriniam korpusui, Kaunas–Vilnius, 1940;
- 6) K. A. M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymai, Kaunas, 1940;
- 7) *Karininkų garbės teismas*, Kaunas, 1928;
- 8) *Kariuomenės drausmės statutas*, Kaunas, 1937;
- 9) *Kariuomenės raštvedybos statutas*, Kaunas, 1928;
- 10) *Kariuomenės vado įsakymai*, Kaunas, 1937–1938;
- 11) *Karo baudžiamasis statutas*, sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922;
- 12) *Karo įstatymų rinkinio XXIII kn. XIV skyrius. Garbės teismas*, Kaunas, 1924;
- 13) *Laikinasis drausmės (disciplinos) statutas*, Kaunas, 1919;
- 14) *Laikinosios Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1919–1920;
- 15) Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai, *Lietuvos aidas*, 1918 m. lapkričio 13 d., Nr. 130;
- 16) Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas, *Lietuvos aidas*, 1918 m. gruodžio 11 d., Nr. 154;
- 17) Laikinosios vyriausybės įsakymai, *Lietuvos aidas*, 1918 m. gruodžio 13 d., Nr. 156;
- 18) Laikinosios vyriausybės įsakymai Teisingumo ministerijai, *Lietuvos aidas*, 1919 m. gruodžio 10 d., Nr. 153;
- 19) Apie Lietuvos TSR priėmimą į TSR sąjungą, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1940, Nr. 1;
- 20) Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1940, Nr. 3/53;
- 21) Dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, Kaunas, 1941, Nr. 1/39;
- 22) Robinzonas J., *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 1;
- 23) Robinzonas J., *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 2;
- 24) *RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, Kaunas, 1941;
- 25) *Sausumos karo teisių ir būdų kodeksas*, Kaunas, 1920;
- 26) *Šaulių sąjungos įsakymai ir aplinkraščiai (1935–1939)*, Kaunas, 1940;
- 27) *Vidaus tarnybos statutas. III dalis. Drausmės baudimo taisyklės*, Kaunas, 1928;
- 28) *Vidaus tarnybos statutas. V dalis. Įgulos tarnyba*, Kaunas, 1932;
- 29) *Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1920–1940;
- 30) *Воинский устав о наказаниях*, сост. Н. Мартынов, А. Анисимов. Варшава, 1875;
- 31) Кузьминъ-Караваев В., *Характеристика общей части уложения и воинского устава о наказаниях*, Санкт-Петербургъ, 1890;
- 32) Мушников А., *Особенная часть русских военно-уголовных законов*, Санкт-Петербургъ, 1890;
- 33) Мушников А., *Русские военно-уголовные законы в связи с законами общеуголовными*, Санкт-Петербургъ, 1902;
- 34) *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938–июль 1956 гг.)*, сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко, ред. Л. И. Мандельштам, Москва, 1956;
- 35) *Списокъ генераламъ по старшинству. Составленъ по 15 Апрелья 1914 г.*, Петроградъ, 1914;
- 36) *Судъ общества офицеровъ и дуэль въ войскахъ російской арміи*, сост. П. Швейковскій, Санкт-Петербургъ, 1898.
- 37) *Уставъ военно-судебный, дополненный и разъяснённый мотивами, решениями и приказами*, сост. Н. Мартынов, Санкт-Петербургъ, 1889, 726 с.;
- 38) Швейковскій П., *Уставъ военно-судебный (Св. Воен. Пост. 1869 г., кн. XXIV, изд. 4)*, Санкт-Петербургъ, 1914.

II. Oficialioji medžiaga, dokumentų publikacijos

- 1) *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamojo akto nuorašas*, Kaunas, 1934;
- 2) *Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos sprendimo nuorašas*, Kaunas, 1935;
- 3) *Karininkų egzaminų programos kuopos ir bataliono vadų teisių vietoms užimti*, Kaunas, 1938;
- 4) *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas, 1927, t. 1;
- 5) *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m.*, Kaunas, 1929, t. 2;
- 6) *Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m.*, Kaunas, 1931, t. 3;
- 7) *Lietuvos statistikos metraštis 1931 m.*, Kaunas, 1932, t. 4;

- 8) Lietuvos statistikos metraštis 1932 m., Kaunas, 1933, t. 5;
- 9) Lietuvos statistikos metraštis 1933 m., Kaunas, 1934, t. 6;
- 10) Lietuvos statistikos metraštis 1934 m., Kaunas, 1935, t. 7;
- 11) Lietuvos statistikos metraštis 1935 m., Kaunas, 1936, t. 8;
- 12) Lietuvos statistikos metraštis 1936 m., Kaunas, 1937, t. 9;
- 13) Lietuvos statistikos metraštis 1937 m., Kaunas, 1938, t. 10;
- 14) Lietuvos statistikos metraštis 1938 m., Kaunas, 1939, t. 11;
- 15) Lietuvos statistikos metraštis 1939 m., Kaunas, 1940, t. 12;
- 16) Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918, sud. A. Eidintas, R. Lopata, Vilnius, 1991.
- 17) Merkelis A., Lietuviai kariai bolševikų teisme. Dokumentai iš Pribovo XI armijos karinio tribunolo veiklos Lietuvoje, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Vilnius, 1943, t. 4;
- 18) Mirties dekretas demokratijos gynėjams, arba kaip Karo lauko teismas pasmerkė mirti dr. J. Pajaujį, E. Tornau ir J. Žemaitį, sud. R. Čepas, Vilnius, 2001;
- 19) P. O. W. (*Polska Organizacja Wojskowa*) Lietuvoje, sud. J. Rainys [J. Papečksys], Kaunas, 1936;
- 20) Seimo stenogramos. 3-iojo Seimo III sesija, 71 posėdis, 1927 m. kovo 8 d.

III. Informaciniai, proginiai leidiniai ir mokslo darbai

- 1) Kariuomenės leidinių katalogas 1918–1931, Kaunas, 1932, Nr. 4;
- 2) Kauno karo komendantūra 1919–1929, red. P. Jurgelevičius, Kaunas, 1930;
- 3) Lietuvos policija 1918–1928, red. I. Tomašauskas, Kaunas, 1930;
- 4) Lietuvos teismas 1918–1928, sud. A. Kriščiukaitis, Kaunas, 1930;
- 5) Mieželis V., *Karo baudžiamosios teisės konspektas*, Kaunas, 1935;
- 6) Povilaitis A., *Neramios dienos. Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų [1939 m.] sausio mėn. 1 dienos*, Kaunas, 1996;
- 7) *Savanoris 1918–1920*, red. S. Butkus, Kaunas, 1929;
- 8) Stankevičius V., *Baudžiamoji teisė. Paskaitos*, Kaunas, 1925;
- 9) Toliušis Z., *Lietuvos teismų sutvarkymas*, Kaunas, 1922;
- 10) Valsonokas R., *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932;
- 11) Vymeris [Vimeris] E., *Valstybinė teisė*, Kaunas, 1923–1925;
- 12) *1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929.

IV. Periodinė spauda

- 1) Acus-Acukas J., Rusų karo įstatai ir mes, *Kardas*, 1927, Nr. 23;
- 2) Ardzijauskas J., Karo policijos mokykla. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1928, Nr. 17;
- 3) Alfa, Pasiuntiniai, *Kardas*, 1926, Nr. 32;
- 4) Bačianskas S., Karo kalėjimas, *Karys*, 1938, Nr. 2;
- 5) Bačianskas S., Karo kalėjimas, *Karys*, 1938, Nr. 8;
- 6) Okulič Kazarinui vakar patrigubinta bausmė, *Banga*, 1928 m. gruodžio 6 d., Nr. 16;
- 7) Byla J., Lietuvos karo teismų sutvarkymo pamatiniai dėsniai, *Mūsų žinynas*, 1925, t. VIII, Nr. 26;
- 8) Byla J., Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis, *Teisė*, 1938, Nr. 44;
- 9) Bukevičius R., Lygtinis nuteisimas Lietuvoj, *Mūsų žinynas*, 1932, t. XXIII, Nr. 92;
- 10) D., Kariuomenės teismo sprendimas neumannininkų ir sassininkų byloje, *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 26 d., Nr. 70;
- 11) D. J., Policija ir karių nusikaltimai, *Policija*, 1924, Nr. 4;
- 12) Danilevičius S., Kelios mintys dėl pulkų teismų santvarkos ir raštvedžių, *Kardas*, 1937, Nr. 10;
- 13) Dd. A., Lašinių skutimo byla kariuomenės teisme, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 16 d., Nr. 236;
- 14) Dd. A., Tik šandie tebaigtas teismo tardymas lašinių byloj, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 22 d., Nr. 241;
- 15) Dd. A., Šalių ginčai lašinių byloj, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 24 d., Nr. 243;
- 16) Engleris V., Kariškos bausmės, 1919–1929 Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929;
- 17) Jurgelevičius P., Garbės teismas, *Karys*, 1924, Nr. 35;
- 18) Juškys B., Teismo specialybė ir kariškieji teismai, *Kardas*, 1940, Nr. 4;
- 19) Karo Muziejaus skyriai. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Kardas*, 1926, Nr. 7;
- 20) Karo valdininkai bus pakelti į karininkų laipsnį. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Kardas*, 1926, Nr. 24;
- 21) Ar pakankamai pasirengę kovai su šarvuočiais? *Kardas*, 1937, Nr. 12;
- 22) Lenkų P. O. W. organizacijos byla pasibaigė, *Karys*, 1920, Nr. 52;

- 23) Dvikovės lenkų kariuomenėj. Karo kronika, *Karys*, 1924, Nr. 49;
- 24) Kariuomenės teismas, *Karys*, 1927, Nr. 45;
- 25) Mirė mjr. Rimša, *Karys*, 1928, Nr. 12;
- 26) Majoras Juozas Ragažinskis, *Karys*, 1928, Nr. 17;
- 27) Kariuomenės teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1930, Nr. 30;
- 28) Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 5;
- 29) Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 7;
- 30) Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 14;
- 31) Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 18;
- 32) Kariuomenės teismo kronika, *Karys*, 1932, Nr. 26;
- 33) Karininkų vedybų tvarkymas Lenkijoje, *Karys*, 1932, Nr. 29;
- 34) Kariuomenės teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1933, Nr. 14;
- 35) Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 12;
- 36) Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 15;
- 37) Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 24;
- 38) Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1934, Nr. 15;
- 39) Teismo kronika. Kariuomenės gyvenimas, *Karys*, 1935, Nr. 28;
- 40) Kraomel G., Estijos karo teismų sistema ir jų organizacija, *Teisė*, 1935, Nr. 30;
- 41) Laucevičius J., Administracijos karininkai, *Kardas*, 1927, Nr. 9;
- 42) Teismo kronika, *Lietuva*, 1921 m. sausio 19 d., Nr. 14;
- 43) Armijos teismo valstybės gynėjo paskelbimai. Teismas, *Lietuva*, 1921 m. balandžio 22 d., Nr. 87;
- 44) A†A Alfonsas Kuliukas, *Lietuva*, 1922 m. liepos 9 d., Nr. 151;
- 45) A†A Kazys Geštautas, *Lietuva*, 1922 m. rugpjūčio 2 d., Nr. 171;
- 46) Kodėl sušaudytas gen. Kleščinskas, *Lietuva*, 1927 m. birželio 2 d., Nr. 123;
- 47) Valstybės taryba, *Lietuvos aidas*, 1918 m. lapkričio 30 d., Nr. 145;
- 48) Kap. Okulič-Kazarino byla, *Lietuvos aidas*, 1928 m. rugsėjo 29 d., Nr. 196;
- 49) Kap. Okulič-Kazarino byla, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 1 d., Nr. 197;
- 50) Sprendimas kap. Okulič Kazarino byloj, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 8 d., Nr. 203;
- 51) Periskopas [A. Gričius], Feljetonas. Pasaka tik suaugusiems arba „Vasermano reakcija“, *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 8 d., Nr. 127;
- 52) Klaidos atitaisymas, *Lietuvos aidas*, 1929 m. rugsėjo 3 d., Nr. 137;
- 53) Birželio 7 d. įvykių pasekmės, *Lietuvos aidas*, 1934 m. liepos 12 d., Nr. 156;
- 54) Kariuomenės teismo sprendimo tekstas, *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 27 d., Nr. 71;
- 55) Naujasis Vyriausiojo Tribunolo prokuroras Jonas Valtys. Vakar ir šiandien, *Lietuvos aidas*, 1935 m. spalio 16 d., Nr. 238;
- 56) Sugauti su suklastotais dokumentais internautieji, *Lietuvos aidas*, 1939 m. gruodžio 14 d., Nr. 769;
- 57) Nubausti internauti lenkų kariai, *Lietuvos aidas*, 1940 m. kovo 19 d., Nr. 130;
- 58) Garbės teismas. Kaunas, *Lietuvos žinios*, 1924 m. balandžio 13 d., Nr. 87;
- 59) Kauno raitosios policijos rezervas, *Lietuvos žinios*, 1924 m. lapkričio 20 d., Nr. 263;
- 60) Intendantūros byla. Teismo kronika, *Lietuvos žinios*, 1925 m. gruodžio 15 d., Nr. 282;
- 61) Karo lauko teismo sprendimas, *Lietuvos žinios*, 1926 m. gruodžio 27 d., Nr. 293;
- 62) Kaip ėjo karo lauko teismas, *Lietuvos žinios*, 1926 m. gruodžio 28 d., Nr. 294;
- 63) Lietuvos Prisieksusiųjų Advokatų Tarybos laiškas Seimo atstovui Z. Toliušiu dėl dvikovos, *Lietuvos žinios*, 1927 m. kovo 8 d., Nr. 53;
- 64) Lenkijos kariuomenė atsisako vykdyti mirties bausmę, *Lietuvos žinios*, 1927 m. lapkričio 26 d., Nr. 268;
- 65) Romano byla, *Lietuvos žinios*, 1927 m. gruodžio 21 d. Nr. 288;
- 66) Jono Romano byla Vyriausiam tribunole, *Lietuvos žinios*, 1928 m. vasario 13 d., Nr. 36;
- 67) Kruvinas įvykis „Vilnyje“, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gegužės 30 d., Nr. 116;
- 68) Kap. Okulič-Kazarinas, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gruodžio 4 d., Nr. 269;
- 69) Okulič Kazarinas nuteistas 3 m. kalėjiman, *Lietuvos žinios*, 1928 m. gruodžio 5 d. Nr. 270;
- 70) Moterų dvikova, *Lietuvos žinios*, 1929 m. gegužės 24 d., Nr. 115;
- 71) Lomakino byla, *Lietuvos žinios*, 1929 m. rugsėjo 20 d., Nr. 214;
- 72) Kariuomenės teismo sprendimas lašinių byloje, *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 28 d., Nr. 246;
- 73) Lašinių aferos byla, *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 28 d., Nr. 246;
- 74) Sutkaitis nubaustas 12 metų kalėjimo ir atimtos jam teisės, *Lietuvos žinios*, 1930 m. birželio 28 d., Nr. 144;

- 75) K. Žalkauskas universitete skaitys paskaitas, *Lietuvos žinios*, 1931 m. spalio 27 d., Nr. 244;
- 76) Kaimo moterų dvikova Lenkijoje, *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 9 d., Nr. 80;
- 77) K. Žalkauskas dėstys Klaipėdos baudžiamąją teisę, *Lietuvos žinios*, 1933 m. sausio 30 d., Nr. 24;
- 78) Moterų dvikova kardais, *Lietuvos žinios*, 1933 m. kovo 29 d., Nr. 72;
- 79) Moterų dvikova, *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugsėjo 26 d., Nr. 218;
- 80) Naimovičiaus byla bus sprendžiama Kaune, *Lietuvos žinios*, 1934 m. kovo 23 d., Nr. 68;
- 81) Didelės bylos Kauno teismuose. Buvusio Kauno komendanto byla, *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 14 d., Nr. 85;
- 82) Buvęs Gardino komendantas nubaustas 4 met. kalėjimo, *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 16 d., Nr. 86;
- 83) Silvestras Leonas, Kronika, *Lietuvos žinios*, 1939 m. balandžio 20 d., Nr. 88;
- 84) Jonas Danauskas paskirtas Vyr. Tribunolo teisėju. Dienos naujienos., *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 14 d., Nr. 133;
- 85) Lynas L., Karių siuntimas į teismus, *Karys*, 1936, Nr. 37;
- 86) Mackevičius S. A., Karininko garbė ir jos gynimas, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXIV, Nr. 5;
- 87) Mieželis V., Kasacinė instancija kariniams teismams, *Teisė*, 1936, Nr. 33;
- 88) Milvydas T., Mirties būrio viršila, *Karys*, 1937, Nr. 19;
- 89) Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chronika. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 16;
- 90) Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chronika. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 18;
- 91) Karo Teisės sekcija. Karo mokslo draugijos chronika. Mūsų kariuomenės gyvenimas, *Mūsų žinynas*, 1924, t. VII, Nr. 21;
- 92) Noreika J., Kariuomenės teismui 20 metų, *Karys*, 1939, Nr. 27;
- 93) P. B. [Pečiulis B.], Ukmergė, *Karys*, 1921, Nr. 18;
- 94) P. B. [Pečiulis B.], Kas reikia žinoti apie kvotas, *Kardas*, 1926, Nr. 11;
- 95) P. T., Dolerių megėjų byla Kariuomenės teisme, *Policija*, 1924, Nr. 4;
- 96) Kaip įvyko baisios Šimatonio šeimos žudynės, *Policija*, 1927, Nr. 2;
- 97) Pasikalbėjimas su D-ru Kuzma, *Rytas*, 1928 m. gegužės 30 d., Nr. 120;
- 98) Lašinių skutimo byla, *Rytas*, 1929 m. spalio 15 d., Nr. 233;
- 99) Hitlerininkų byla. Adv. Nargelavičiaus, prok. gen. Vymerio ir Monstavičiaus kalbos, *Rytas*, 1935 m. kovo 19 d., Nr. 64;
- 100) Hitlerininkų byla. Advokatų Bulotos ir Bataičio kalbos baigtos, *Rytas*, 1935 m. kovo 15 d., Nr. 61;
- 101) R-as [Ružancovas] A., Kariuomenės teismo tarnybinė biblioteka, *Kardas*, 1928, Nr. 2;
- 102) Ružancovas A., Kariuomenės bibliotekų ženklai, *Karys*, 1928, Nr. 20;
- 103) Sabaliauskas J., Penkioliktąsias Kauno komendantūros sukaktuves minint, *Karys*, 1933, Nr. 51–52;
- 104–105) Samajauskas K., Armijos teismas kaipo kasacijos instancija, *Lietuva*, 1921 m. gruodžio 20 d., Nr. 286; Nr. 287;
- 106) Š. [Šniukšta] P., Moksleivių Stasio Batūros ir Alberto Butrimo byla Kariuomenės teisme, *Policija*, 1924, Nr. 2;
- 107) Šniukšta [P.], Apie dezertyravimą, *Mūsų žinynas*, 1925, t. VIII, Nr. 22;
- 108) Šniukšta P., Armijos teismo įstatų netobulumai, 1919–1929 Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929;
- 109) Šniukšta P., Baumės dovanojimo ir amnestijos klausimu, *Mūsų žinynas*, 1923, t. IV, Nr. 10;
- 110–135) Šniukšta P., Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje (Kariuomenės teismo P. O. V. bylos dokumentų duomenimis), *Policija*, 1925, Nr. 2 (6); Nr. 3 (7); Nr. 4 (8); Nr. 5 (9); Nr. 6 (10); 1929, Nr. 17 (69); Nr. 19 (71); Nr. 20 (72); Nr. 22 (74); Nr. 23–24 (75–76); 1930, Nr. 1 (77); Nr. 2 (78); Nr. 3 (79); Nr. 4 (80); Nr. 5 (81); Nr. 6 (82); Nr. 7 (83); Nr. 10 (86); Nr. 12 (88); Nr. 13 (89); Nr. 14 (90); Nr. 16 (92); Nr. 18 (94); Nr. 19 (95); Nr. 20 (96); Nr. 22 (98);
- 136) Štencelis B., Aukštieji karininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursai, *Mūsų žinynas*, 1928, t. XV, Nr. 45;
- 137) T. [Tvaranta] P., Dolerių megėjų byla Kariuomenės teisme, *Policija*, 1924, Nr. 4;
- 138) Urbelis A., Dvikovė istorijos ir įstatymų šviesoje, *Mūsų žinynas*, 1930, t. XVIII, Nr. 58;
- 139) Ūkininkas, Ūkininkų sąjunga vežė iš Amerikos ne tik lašinius, bet ir rugius, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugsėjo 7 d., Nr. 205;
- 140) Vabalas A., P. O. W. byla, *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 18 d., Nr. 277;
- 141) Vaiduoklis A., Jono J. Romano byla, *Lietuvos ūkininkas*, 1928 m. sausio 8 d., Nr. 1;

- 142) Vėgėlis J., 1919 metai Biržų–Pasvalio, Joniškių apylinkėje, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11–12;
- 143) Vimeris E., Mirties bausmė, 1919–1929 *Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929;
- 144) Zarinas A., Anonimiški laišakai, *Kardas*, 1926, Nr. 30;
- 145) Zarinas A., Dėl kvotos vadovėlių stokos, *Kardas*, 1925, Nr. 23–24;
- 146) Zarinas A., Dėl mūsų Ekonominės karių bendrovės reikalų, *Kardas*, 1927, Nr. 9;
- 147) Zarinas A., Dėl naujojo Karo mokslo dr-jos statuto projekto, *Kardas*, 1926, Nr. 14;
- 148) Zarinas A., Ginklų vartojimas taikos metu, *Kardas*, 1927, Nr. 2;
- 149) Zarinas A., Gynimas karo teismuose, *Kardas*, 1926, Nr. 32;
- 150) Zarinas A., Kareiviams reikalinga pažinti ir teisės pagrindus, *Karys*, 1927, Nr. 3;
- 151) Zarinas A., Karo įstatų kodifikacija, *Kardas*, 1926, Nr. 35–36;
- 152) Zarinas A., Karo reliacijos, *Kardas*, 1927, Nr. 4;
- 153) Zarinas A., Kas yra kooperacija ir kooperatyvas, *Karys*, 1927, Nr. 36;
- 154) Zarinas A., Kvota karo baudžiamajame procese, *Mūsų žinynas*, 1927, t. XII, Nr. 36;
- 155) Zarinas A., Naikintina bausmė, *Kardas*, 1926, Nr. 28;
- 156) Zarinas A., Nelaisvėn pasidavimas, *Kardas*, 1927, Nr. 17–18;
- 157) Zarinas A., Privatinės kaltinamosios bylos, *Kardas*, 1925, Nr. 17;
- 158) Žukas K., Garbės teismas mūsų kariniam gyvenime, *Mūsų žinynas*, Kaunas, 1924, t. VII, Nr. 19.

V. Amžininkų raštai ir memuarai

- 1) Butkys Č., *Teisėjo atsiminimai*, Chicago, 1982;
- 2) Demereckis J., *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976;
- 3) Dovydaitis V., *Lemta buvo išlikti*, Kaunas, 1994;
- 4) Heingartner R. W., *Lithuania in the 1920s. A diplomat's diary*, introduction and commentary by Senn A. E., Amsterdam – New York, 2009;
- 5) Galkutė G., Susidorojimas, *Kardas*, 1993, Nr. 2;
- 6) Gaučys P., *Tarp dviejų pasaulių. Iš mano atsiminimų, 1915–1938*, red. P. Čereškaitė, Vilnius, 1992;
- 7) Gustainis V., *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus. Atsiminimai apie Lietuvos spaudą, jos darbuotoju (1915–1940) ir Lietuvos rašytojus (1924–1966)*, Kaunas, 1991;
- 8) [Mieželis V.], Generolo Mieželio atsiminimai, *Karys*, 1989, Nr. 6;
- 9) Jakovlevas A., *Atminties akivariai*, Vilnius, 2001;
- 10) Jakubickas S., *Dienos įvykių sukuriuose 1915–1986*, Toronto, 1987;
- 11) Karpenka K., Pirmieji Kauno miesto ir apskrities karo komendantūros gyvenimo metai, *Karo archyvas*, 1926, t. 3, p. 34;
- 12) Kerpė, Ten, kur nėra saulės linksmi nešviečia, *Karys*, 1931, Nr. 4;
- 13) Klimavičius A., 6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriniai bruožai, *Karys*, 1987, Nr. 5;
- 14) Krygeris M., Klaipėdos hitlerininkų byla, *Kardas*, 1994, Nr. 3–4;
- 15) Leonas S., Maskvos kalėjimuose, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, red. J. Balčiūnas, Kaunas, 1942, t. 2;
- 16) Linkutis, Mūsų kariuomenės gyvenimas. Paskaita apie kvotų vedimą, *Kardas*, 1934, Nr. 7;
- 17) Liormonas R., Atsiminimai apie Krašto apsaugos ministerijos organizavimosi pradžią 1918–1919 m., *Karys*, 1965, Nr. 6;
- 18) Liormanas R., Vietinės kariuomenės brigada (1920–1923), *Karys*, 1967, Nr. 3;
- 19) Listopadskis J., *Laisvės ir vergijos metai*, Vilnius, 1993;
- 20) *Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą*, sud. G. Mareckaitė, Vilnius, 2007;
- 21) Merkelis A., *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964;
- 22) Mieželis V., A. A. brig. gen. Emilis Vimeris, *Karys*, 1975, Nr. 1;
- 23) Musteikis K., *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989;
- 24) *Petras Leonas. Raštai*, sud. V. Andriulis, Vilnius, 2005, t. III;
- 25) Petruitis J., *Laisvę ginant. Mūsų žygiai. Atsiminimai iš kovų su bolševikais ir bermontininkais*, Chicago, 1952, t. 1;
- 26) Pyragius J., *Kovosiu, kol gyvas*, Kaunas, 1993;
- 27) Prisiminimais dalijasi Lietuvos kariuomenės dim. psk. Vincas Kubertavičius, *Karo prievolė Lietuvos kariuomenėje 1919–2009 m.*, sud. G. Sabaliauskienė, E. Steiblys, L. Bratikas, Vilnius, 2009;
- 28) Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, Los Angeles, 1956, I d.;
- 29) Raštikis S., Įvykiai ir žmonės. Iš mano užrašų, Čikaga, 1972, III d.;
- 30) Reingardas T., *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas*, sud. ir red. J. Karvelis, Šiauliai, 2000;

- 31) Sabaliauskas A., *Juodasis kryžius, arba palydėti pasmerktieji*, sud. S. Skrodenis, Vilnius, 2006;
- 32) Skipitis R., *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961;
- 33) Skipitis R., *Nepriklausoma Lietuva*, Chicago, 1967;
- 34) Škirpa K., Pakeliui su Mykolu Sleževičiumi, *Mykolas Sleževičius*, sud. J. Butėnas, red. A. Rūkas, Chicago, 1954;
- 35) Šniukšta P., *Atsiminimai, 1919–1929 Kariuomenės teismas*, Kaunas, 1929;
- 36) Šukys A., *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, London, 1964;
- 37) Vėgėlis J., 1919 metai Biržų–Pasvalio, Joniškio apylinkėje, *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11–12;
- 38) Zaranka[B.], Mano atsiminimai iš Lietuvos karų, *Karys*, 1923, Nr. 39;
- 39) Žukas K., *Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai*, Vilnius, 1992.

VI. Internetiniai šaltiniai

- 1) Skučaitė V., Netikėtos pažinties istorinis pėdsakas, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 14 d.];
- 2) Skučaitė V., Tarpukario Lietuvos Romeo ir Džiuljetos istorija, <<http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/netiketos-pazinties-istorinis-pedsakas-233412>>, [žiūrėta: 2009 m. rugpjūčio 10 d.];
- 3) 1924 07 31 LR Prezidento A. Stulginskio aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p7.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.];
- 4) 1926 07 29 LR Prezidento K. Griniaus aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p11.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.];
- 5) 1927 08 04 LR Klaipėdos krašto gubernatoriaus K. Žalkausko prašymas Ministrui pirmininkui, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p13a.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.];
- 6) 1927 09 01 LR Prezidento A. Smetonos aktas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p14.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.];
- 7) 1940 04 12 LR ŠM VDU Teisės fakulteto neetatinių lektoriaus K. Žalkausko tarnybos lapas, <<http://www.archyvai.lt/exhibitions/zalkauskas/p22c.htm>>, [žiūrėta: 2011 m. gegužės 30 d.];
- 8) „Dainos“ draugija, <http://teatras.mch.mii.lt/Muzika/Dainos_draugija.htm>, [žiūrėta: 2011 m. spalio 17 d.];
- 9) Зандер (Зарин) Андрей Александрович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=4033>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.];
- 10) Постановление от 5 ноября 1934 г. N 22 об Особом совещании при НКВД СССР, <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4023.htm>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 13 d.];
- 11) Северо-Западная армия, <<http://www.whiterussia1.narod.ru/CITIZI/SEVZAPA.htm>> [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.];
- 12) Табель о рангах СССР военная служба (1935–1945 г.г.), <<http://gossluzhba.narod.ru/ranks/ussr/vz/index.html>>, [žiūrėta: 2012 m. kovo 3 d.];
- 13) Энглер Виктор Иосифович, <<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3984>>, [žiūrėta: 2012 m. sausio 3 d.].

LITERATŪRA

- 1) Ališauskas K., *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, red. P. Čepėnas, Čikaga, 1972, t. 1;
- 2) Andriulis V., *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940*, Vilnius, 2000;
- 3) Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A., *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002;
- 4) Aničas J., *Generolas Silvestras Žukauskas (1861–1937)*, Vilnius, 2006;
- 5) Anušauskas A., *Lietuvos slaptojos tarnybos (1918–1940)*, Vilnius, 1998;
- 6) Anušauskas A., *Teroras ir nusikaltimai žmogiškumui. Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Terror and crimes against humanity. The first soviet occupation (1940–1941)*, Vilnius, 2006, t. II;
- 7) Anušauskas A., *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*, Vilnius, 2014;
- 8) Apanavičius M., Buržuazinės Lietuvos karinių teismų klasinė prigimtis (1926–1940), *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*, 1965, t. V;
- 9) Apanavičius M., Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje fašistinio režimo metais, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*, 1964, t. IV;
- 10) Apanavičius M., *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje*

1926–1940 m. Teisės mokslų kandidatinė disertacija, Vilnius, 1967;

- 11) Ažubalis A., Jie kūrė karo pedagogiką Lietuvoje, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2007;
- 12) Ažubalis A., Builienė D., Kazlauskaitė-Markelienė R., *Valstybinė kalba Lietuvos kariuomenėje (1918–1940)*, Vilnius, 2010;
- 13) Čepas R., *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000;
- 14) Dvareckas S., *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*, Vilnius, 1997;
- 15) *Enciklopedinis karybos žodynas*, sud. P. A. Čiočys, J. Janukevičius, E. Jasiulionis, E. S. Kisinis, R. Kopūstas, R. Lapinskas, J. Norgėla, A. Venckus, Vilnius, 2008;
- 16) *Gen. Povilas Plechavičius*, sud. P. Jurgėla, P. Jurkus, Brooklyn, 1978;
- 17) Globys G., Lietuvos kariuomenės karininkų skautiška veikla 1918–1940 m., *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22;
- 18) Greičius V., Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos, *Teisės problemos*, 1998, Nr. 3–4;
- 19) Ignatavičius I., Kariuomenės naikinimas 1940–1941 metais, *Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940–1998*, Vilnius, 1999;
- 20) Indrašius V., *Nepriklausomybės riteriai*, Vilnius, 1998;
- 21) Jacovskis E., *Uždangą nuplėšus... Gruodžio 17 d. fašistinis perversmas ir visiškasis atstovavimo teisės likvidavimas Lietuvoje 1926–1940 metais*, Vilnius, 1959;
- 22) Jacovskis E., *Už groty... Iš buržuazinės Lietuvos kalėjimo istorijos*, Vilnius, 1965;
- 23) Janauskas P., *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas, 2005;
- 24) Jankauskas J., *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai*, Vilnius, 2010;
- 25) Jankauskas V., *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004;
- 26) Jankauskas V., *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998;
- 27) Jenkis H., Dr. Dionizas Monstavičius Staatsanwalt im Kriegsgerichtsprozess 1934/1935 in Kaunas, *Annaberger Annalen*, 2010, Nr. 10;
- 28) Jurginis J., *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955;
- 29) Kasatkina N., Marcinkevičius A., *Rusai Lietuvoje Respublikos visuomenėje 1918–1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius, 2009;
- 30–32) Kasparavičius A., Sukilimai Lietuvoje 1918–1938: faktai ir skaičiai, *Atgimimas*, 1991 m. lapkričio 14–21 d., Nr. 47; 1991 m. lapkričio 21–28 d., Nr. 48; 1991 m. lapkričio 28–gruodžio 5 d., Nr. 49;
- 33) Kastanauskaitė L., *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*, Vilnius, 2008;
- 34) Kavaliauskas V., *Už nuopelnus Lietuvai. 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos ordinai ir medaliai. For merits to Lithuania. Orders and medals of the Republic of Lithuania 1918–1940*, Vilnius, 2001, d. 1;
- 35) Knezys S., Lietuvos kariuomenės likvidavimas 1940–1941 metais, *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Occupation and Annexation. The First Soviet Occupation (1940–1941)*, Vilnius, 2006, t. I;
- 36) Karo policijos informacija. Lietuvos kariuomenės Karo policija švenčia 90 metų jubiliejų, *Krašto apsauga*, 2009, Nr. 5;
- 37) Krašto apsaugos karininkų garbės teismai, *Karys*, 1993, Nr. 5;
- 38) Kuodys M., *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m. Istorijos krypties daktaro disertacija*, Kaunas, 2009;
- 39) Kuodys M., Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.), *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22;
- 40) Kuodys M., Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m., *Karo archyvas*, Vilnius, 2008, t. 23;
- 41) M. Kuodys, Karo padėtis Lietuvos geležinkelių zonoje 1919–1924 metais, *Laikas ir žodis*, Kaunas, 2008, Nr. 1;
- 42) Kuodys M., Pulkininkas leitenantas Juozas Papečkys, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, Vilnius, 2008, t. 2;
- 43) Lazutka S., 1920 m. Kauno įgulos kareivių sukilimo revoliucinio komiteto narys Mykolas Rozėnas, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1971, t. XII;
- 44) Lazutka S., Kuliešiuviene A., Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1969, t. X;
- 45) Leonavičius J., *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938)*, Kaunas, 2002;

- 46) Lietuvos teisinės institucijos, sud. ir red. E. Kūris, Vilnius, 2011;
- 47) Leonavičius J., *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938)*, Kaunas, 2002;
- 48) Leonavičius J., Maksimavičius J., *Valstiečių streikas Suvalkijoje ir Dzūkijoje 1935 metais*, red. E. Dirvelė, Vilnius, 1958;
- 49) Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998;
- 50) Lietuvos kariuomenės bibliotekos ir ekslibriai (1918–1940), sud. J. Nekrašius, Vilnius, Pakruojis, 1991;
- 51–58) Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2002, t. 2; 2003, t. 3; 2004, t. 4; 2005, t. 5; 2006, t. 6; 2007, t. 7; 2008, t. 8; 2013, t. 9;
- 59) Lietuvos teisinės institucijos, sud. ir red. E. Kūris, Vilnius, 2011;
- 60) Mančinskas Č., *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*, Vilnius, 1998;
- 61) Maksimaitis M., Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1963, Nr. 1 (14);
- 62) Maksimaitis M., *Buržuazinės Lietuvos karinių ir policinių organų vaidmuo slopinant darbo žmonių kovą 1919–1926 metais. Teisės mokslų kandidatinė disertacija*, Vilnius, 1963;
- 63) Maksimaitis M., *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*, Vilnius, 2001;
- 64) Maksimaitis M., *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*, Vilnius, 2006;
- 65) Merkelis A., *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964;
- 66) Mieželis V., Karo baudžiamasis procesas, arba teisena, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1957, t. XI;
- 67) Mieželis V., Karo baudžiamasis statusas, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1957, t. XI;
- 68) Mikalauskas A., *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.). Humanitarinių mokslų krypties istorijos srities (05H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2007;
- 69) Miškinis P., Vilniaus krašto valdymas ir teismai buržuazinės Lenkijos valdymo metais (1919–1922), *Buržuazinės diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai (Konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 1976;
- 70) Nazarewicz J., Wojskowa służba sprawiedliwości w przededniu i w pierwszym okresie wojny obronnej polski w 1939 r., *Wojskowy przegląd historyczny*, Warszawa, 1978, XXIII r., Nr. 2;
- 71) Orlov V., *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*, Kaunas, 2007;
- 72) Ostafiński-Bodler R., *Sądy wojskowe w polskich siłach zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń, 2002;
- 73) Palkevičius D., Karinės komendantūros 1918–1920 m., *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1999, Nr. 12;
- 74) M. Pavlova, Lietuvos Respublikos politika karo belaisvių atžvilgiu 1919–1923 m., *Humanitarinių mokslų krypties istorijos srities magistro darbas*, Kaunas, 2006;
- 75) Ramoška G., „Meseršmitas“ – Lietuvos karo aviacijos trofėjus, *Plieno sparnai*, 1998, Nr. 5;
- 76) Rudis G., Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934–1937), *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius, 1998;
- 77) Spaičienė J., Stoliarovas A., Baudžiamoji atsakomybė už karinės tarnybos vengimą Lietuvoje 1919–1940 m. laikotarpiu, *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*, Vilnius, 2014;
- 78) Statkus V., *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986;
- 79) Stoliarovas A., Karo kalėjimas Kaune 1921–1940 m., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2013, Nr. 13;
- 80) Stoliarovas A., „Kariško munduro“ garbės gynimas prieškario Lietuvoje, *Kariūnas*, 2013, Nr. 1; Nr. 2; Nr. 3;
- 81) Stoliarovas A., „Kariško munduro“ garbės gynimas prieškario Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2011 metai*, Vilnius, 2012, Nr. 1;
- 82) Stoliarovas A., Lietuvos Respublikos karinė teisėsauga: Armijos teismas 1919–1922 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 2010, t. 25;
- 83) Stoliarovas A., Lietuvos Respublikos specialiosios (karinės) baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais. 1869 m. Karinių įstatymų sąvadas: recepcija ir novelizacija, *Istorija*, Vilnius, 2010, t. 79;
- 84) Stoliarovas A., Pulko teismas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, t. XIX, 2011;
- 85) Strelcovas S., *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*, Šiauliai, 2010;
- 86) Subačius R., *Dramatiškos biografijos: kovotojai, kūrėjai, karjeristai, kolaborantai...*, Vilnius, 2007;
- 87) Surgailis G., *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09–1940)*, Vilnius, 2005;
- 88) Surgailis G., Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 1998, t. 15;
- 89) Surgailis G., *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940*, Vilnius, 2003;
- 90) Terleckas V., *Lietuvos bankininkai. Gyvenimo ir darbų pėdsakai 1918–1940*, Vilnius, 2001;

- 91) Tidikis R., *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*, Vilnius, 2003;
- 92) Urbaitis E., *Nubausti. Igno Urbaičio ir jo artimųjų likimas okupuotoje Lietuvoje*, Vilnius, 2007;
- 93) Vaičėnionis J., *Lietuvos kariuomenės valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius, 2004;
- 94) Vaičėnionis J., *Prisiekę Adono vardu (Žydai Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenėje), Darbai ir dienos*, Kaunas, 2003, t. 34;
- 95) Vaitkevičiūtė V., *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 1999, I d;
- 96) Vaitkevičiūtė V., *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 2000, t. II;
- 97) Vansevičius S., *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1918–1940 metais*, Vilnius, 1996;
- 98) Vansevičius S., *Teisinis režimas Vilniaus krašte 1920–1939 metais*, Vilnius, 1973;
- 99) Veliutė I., *Kauno tvirtovės istorinis ir architektūrinis paveldas ir jo animavimo galimybės, Humanitarnųjų mokslų krypties menotyros srities (03H) daktaro disertacija*, Kaunas, 2012;
- 100) Vilbikas A., *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*, Šiauliai, 2009;
- 101) Voveris V., *Čia mūsų žemė*, Vilnius, 2010;
- 102) Žalimas D., *Pagrindiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo teisiniai ir politiniai aspektai, Politologija*, 2000, Nr. 1;
- 103) Žalys V., *Ringen um Indentität: Warum Litauen zwischen 1923 u. 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993;
- 104) Žigaras F., *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos tobulinimo sistema (1919–1940 m.)*, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2007;
- 105) Žostautaitė P., *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992;
- 106) Заусцинский П., *Кодификация русского военного права в связи с исторією развития русскаго войска до реформъ XIX века*, Санкт-Петербургъ, 1909;
- 107) Лыкошинъ А. С., *Полевой военный судъ. Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт-Петербургъ, 1898, t. XXIV;
- 108) Лыкошинъ А. С., *Полковой судъ. Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт Петербургъ, 1898, t. XIV;
- 109) Орловский С., *Военно полевые суды. Большая советская энциклопедия*, Москва, 1928, t. XII;
- 110) Розенгейм М., *Очерк истории военно-судебных учреждений в России до кончины Петра Великого*, Санкт-Петербургъ, 1878.;
- 111) *Военные суды, Энциклопедическій словарь*, из. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ, Санкт Петербургъ, 1892, t. VI^А.

PRIEDAI

PRIEDAS NR. 1

Lietuvos Respublikos civilinių teismų išnagrinėtų bylų skaičiaus suvestinė 1926–1939 m.

Eilės nr.	Metai	Teismas	Išnagrinėtų civilinių bylų skaičius	Išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičius
1.	1926	Vyriausiasis Tribunalas	863	1154
		Apygardos teismai	9256	18 100
		Taikos teismai	57 225	82 917
2.	1927	Vyriausiasis Tribunalas	1119	1251
		Apygardos teismai	10 123	19 637
		Taikos teismai	65 790	87 045
3.	1928	Vyriausiasis Tribunalas	1247	1453
		Apygardos teismai	11 015	22 116
		Taikos teismai	70 535	116 945
4.	1929	Vyriausiasis Tribunalas	1359	1233
		Apygardos teismai	12 626	20 314
		Taikos teismai	88 849	110 476
5.	1930	Vyriausiasis Tribunalas	1746	1500
		Apygardos teismai	11 376	19 402
		Taikos teismai	89 378	103 976

6.	1931	Vyriausiasis Tribunolas	1798	1720
		Apygardos teismai	11 559	16 986
		Taikos teismai	99 674	100 530
7.	1932	Vyriausiasis Tribunolas	1812	1627
		Apygardos teismai	12 394	16 807
		Taikos teismai	143 475	108 937
8.	1933	Vyriausiasis Tribunolas	1803	2057
		Apygardos teismai	12 633	19 005
		Taikos teismai	127 350	112 869
9.	1934	Vyriausiasis Tribunolas	1108	630
		Apeliaciniai rūmai	269	1606
		Apygardos teismai	13 169	23 260
		Apylinkės teismai	119 103	122 268
10.	1935	Vyriausiasis Tribunolas	1817	1020
		Apeliaciniai rūmai	263	1927
		Apygardos teismai	15 200	17 085
		Apylinkės teismai	99 150	118 759
11.	1936	Vyriausiasis Tribunolas	1816	1049
		Apeliaciniai rūmai	644	1644
		Apygardos teismai	11 370	13 696
		Apylinkės teismai	87 898	111 749

12.	1937	Vyriausiasis Tribunolas	1938	997
		Apeliaciniai rūmai	235	1549
		Apygardos teismai	9805	12 833
		Apylinkės teismai	79 109	104 625
13.	1938	Vyriausiasis Tribunolas	1646	995
		Apeliaciniai rūmai	90	1408
		Apygardos teismai	8561	14 049
		Apylinkės teismai	68 604	94 632
14.	1939	Vyriausiasis Tribunolas	1363	1072
		Apeliaciniai rūmai	81	1650
		Apygardos teismai	9114	14 087
		Apylinkės teismai	69 909	88 511 ¹
		Iš viso:	1 447 267	1 739 158

1 Lentelė sudaryta remiantis 1927–1940 m. Lietuvos statistikos metraščiais (*Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas, 1927, t. 1; *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m.*, Kaunas, 1929, t. 2; *Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m.*, Kaunas, 1931, t. 3; *Lietuvos statistikos metraštis 1931 m.*, Kaunas, 1932, t. 4; *Lietuvos statistikos metraštis 1932 m.*, Kaunas, 1933, t. 5; *Lietuvos statistikos metraštis 1933 m.*, Kaunas, 1934, t. 6; *Lietuvos statistikos metraštis 1934 m.*, Kaunas, 1935, t. 7; *Lietuvos statistikos metraštis 1935 m.*, Kaunas, 1936, t. 8; *Lietuvos statistikos metraštis 1936 m.*, Kaunas, 1937, t. 9; *Lietuvos statistikos metraštis 1937 m.*, Kaunas, 1938, t. 10; *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.*, Kaunas, 1939, t. 11; *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.*, Kaunas, 1940, t. 12).

PRIEDAS NR. 2

Lietuvos Respublikos Armijos / Kariuomenės teismo išnagrinėtų bylų ir nuteistų asmenų skaičiaus suvestinė 1919–1940 m.

Eilės nr.	Metai	Išnagrinėtų bylų skaičius	Nuteistų asmenų skaičius
1.	1919	41	43
2.	1920	402	374
3.	1921	839	751
4.	1922	1004	650
5.	1923	845	569
6.	1924	977	687
7.	1925	738	525
8.	1926	723	373
9.	1927	389	244
10.	1928	538	418
11.	1929	352	328
12.	1930	234	232
13.	1931	257	188
14.	1932	743	171
15.	1933	391	177
16.	1934	304	180
17.	1935	635	330
18.	1936	475	332
19.	1937	505	292
20.	1938	758	337
21.	1939	585	234
22.	1940	91	65
	Iš viso:	11 826	7500²

PRIEDAS NR. 3

Lietuvos Respublikos kariuomenės pulko teismų išnagrinėtų bylų ir nuteistų asmenų skaičiaus suvestinė 1919–1940 m.

Eilės nr.	Metai	Išnagrinėtų bylų skaičius	Nuteistų asmenų skaičius
1.	1919	94	96
2.	1920	834	662
3.	1921	1874	1540
4.	1922	2011	1433
5.	1923	1581	1019
6.	1924	989	501
7.	1925	570	361
8.	1926	451	247
9.	1927	359	278
10.	1928	337	250
11.	1929	260	224
12.	1930	141	118
13.	1931	339	159
14.	1932	148	101
15.	1933	149	127
16.	1934	175	140
17.	1935	226	195
18.	1936	185	153
19.	1937	235	200
20.	1938	198	173
21.	1939	300	255
22.	1940	123	135
	Iš viso:	11 579	8367³

3 Lentelė sudaryta remiantis įsakymais kariuomenei (*Įsakymas kariuomenei*, Vilnius-Kaunas, 1919–1940 m.). Tyrimo autoriaus teigimu, kariuomenės pulko teismų išnagrinėtų bylų ir nuteistų asmenų skaičius gali būti negalutinis, nes suskaičiavus, pvz., atskirų metų visų ketvirčių išnagrinėtas bylas ir nuteistus asmenis, jų skaičius ne visada sutapdavo su tų pačių metų galutine metine suvestine, todėl kitas galimas santykis galėtų būti atitinkamai 11 321 išnagrinėta byla ir 8480 nuteistų karių.

PRIEDAS NR. 4

Projektas. 36

PRIEDĖLIS.

Prie „Karininkų Garbės Teismo.“

DVIKOVOS LIETUVIŲ KARIUMERISJE. 1

I. Skirsnys.

Bendrasisi nustatimai.

1. Dvikova yra garbės teismo leista kova dviejų asmenų, įžeistai garbei patenkinti, prisilaikant tam tikrų taisyklių dėl kovos vietos, laiko, ginklų ir, abiem viena kovos apytovų.
2. Nors garbės teismo nutarimas dalei dvikoves neturi privalomos galios, t.y. neturi tarnybinio įsakymo pobūdžio, bet dvikoves rengti reikia parengti kiekvieno karininko privalą: turēt drąsos apginti savo garbei, kuri turi but jam už gyvenimą brangėnė, todėl, jeigu dviem savaitėm praėjus nuo to laiko, kada buvo paskelbtas garbės teismo nutarimas, dvikova neįvyks, tai atsižkeg nuo Dvikoves bei jos venegs karininkas pašalinamas iš karinamės tarabos be prašymo.
3. Dvikova yra pasikeitimas šuriais, tikrai įvykusiis arba turėjusiais įvykti. Todėl dvikova skaitosi įvykusi, nors šuris tebutų tik iš vienos pusės; pav., kasmet priešiniuke ginklas neišsišovė arba, ^{peršūtinamas} sutartuoju laiku nematėję paleist šurio.
4. Dvikova turi buti tarp dviejų asmenų, t.y. vienas prieš kiamą, ir, tiek įžeistasis, tiek ir įžeidutasis privalo dalyvanti dvikovoje asmeniniai. Pakeisti juos leidžiama tik išimtiniais atvejais, butent: 1) kasmet įžeistos netinkas kovai šeimou marys: motina, dukterė, žmona, suliečiamotinė ir t.t.

37

ir 2) kuo net išleistos artimas giminėtis, dalai senatvės negalima dalyvauti dvikovoje.

5. Dvikovos pagrindas turi būti paimitas išleistos garbės patenkinimo motyvas, ir tas nereikalaujama, kad būtų aiškus juridinis išleidimo faktas, užtenka subjektyvio išleidimo jausmo. Bet kad dvikova būtų tik ristaio atvejais, kuo net ji, karininkų draugystės narių draugijos nuosėda, tikrai neilgoms ir kad tais atvejais, kuo net, nepatenkus suinteresuotųjų amonų garbei, galima juos sutalinti, būtina dvikovos sąlyga turi būti peršūrinėjimas jos precedentų garbės teisme.
6. Dvikova yra kova suinteresuotais, t.y. ji turi būti abipusio sutarties pavidalas. Juridinė dvikovos pradžia veikiama „iššaukimu“ ir „iššaukimo priėmimu“. Iššaukimas atliekamas per sekundantus ne vėliau, kaip 24 valandoms prieš jas nuo garbės teismo nutarimo ir pirmo šūkinio patenkinimo gauti turi būti padarytas iššaukimas; tiek pat laiko duodama ir atsakyti, šiuo, nukreipiant dėmesį į jokias pasivelinimo prieštartis. Kiekvienas priešininkų pasimatymas, visokis pasitarimai tarp jų dėl dvikovos sąlygų yra nuleistini.
7. Dvikovai vykstant, turi būti saugojama nurodytos šiuose įstatuose taisyklės, mmstantišios nuosėda aiškiai nedoro pasikėsinimus dėl priešininko gyvybės, bet ir pašalinanšios kenksmingą ir nuleistiną veiksmų galimybę.
8. Vienas svarbiausiųjų dvikovos taisyklių sąlyga yra abipusis kovos šonų lygumas; šiuo lygumu suprantamas išorinis, bet jokia būdu ne vidujinis šonų lygumas: t.y. ginklų, puolimo ir gynimo sąlygų vienodumas. Iš šio einant, visai nereikalaujama, kad priešininkai lygiai gerai vartotų

39

ginklą, butų vienodą finišų pajėgą, vienodai šaltakraujai ir t.t. Bet būtina turėti but šurvisnia) kad ginklų tipas būtų visai vienodas, b) vienodas jo abiejų priešininkų kinejimas arba nešiojimas, c) vienodas pavojingumas.

9. Dvikovos ginklu laikoma lygiavandėiai pistoletai, vienodo kalibro, turį ilgio okirtumą, neviršijančią 5-54 centimetrų, su akiai pritaisytais taikykliais ir mazgois.

P a s t a b a. Pistoletų su įtaisais pridavimui neleidžiamajai spraudžiai tam tikro tempumo, taip vadinamą „Smullerį“, verta vengti.

10. Kiekviens kito šaujamo ginklo vartojimas, pavyzdini, revolverio, šautuvo, karabino ir kit., nors kovoti jois būtų priešininkų susitarė, nors kova būtų vykusi prisilaikant vienu kitą taisyklių - yra dvikovos pagrindų porišagimas ir kaltininkai traukiami atsakomybėn bendrais įstatymais, tiek už nužudymą, tiek ir už padarytus kumai patenkimus, neimant dėmėn įstatų dalį dvikovų.
11. Dvikovos, kuriose neeilaiskoma vienodo pavojingumo principo, kaip, pavyzdini, dvikova pistoletais, kurių taisyklytas vienas (taip vad... „mal šores platak“) arba dvikova „amerikonilka“, kurios esme yra tame, kad traukiamas lioca „gyvent“ arba „msikant“ - yra aštriai kriminalių įstatymų perokiojama.
12. Dvikova pistoletais perdaug mažose distancijose, t.y. arčiau per 25 šingonius, kaip duodanti priešininkams daug galimama viens kitą nužudyti, negali but leista, sekundantams už tai aštriai atsakant.
13. Šie įstatatai nuro vienuoje liocia karininkų susikir-

-14-

39

tinė nuotykius su civiliais asmenimis ir tuckart, jeigu karininkas tapo civilio asmens įkaitas ir iš savo pusės pareikalavo nuo pastarojo patenkimo, pasirašęs jam išėjimą, t.y. padarė viską, kas tik nuo jo priklausė, bet nutiko atsisakyti, - tai jokių tolimesnių lygių jis neprivalo daryti. Abiem atvejais, jeigu, priešingai garbės teismo nutarimui, dvikova neįvyko, tai pašalinamas iš tarabos atsisakiusis nuo dvikovos karininkas.

II. Skirnyje.

Sekundantų teisės ir pareigos.

14. Karininkų garbės teismo leistos dvikovos sąlygų nustatymas, o taipgi ir pačios dvikovos įvykinimas atliekamas pagalba tam tikrų tarpininkų, vadinamų sekundantais.
15. Sekundantų skaičius nustatomas po to iš kiekvienos pusės.
16. Sekundantai renkami asmenine dvikovos stojančiųjų komisija; priimti tik su atitinkama pareiga - yra moralė draugiškumo prisvėlė.
17. Sekundantais negali būti:
 - a) asmenys, turintieji teisinę reikalauti patenkimo nuo vienos pusės;
 - b) asmenys, patys dalyvavusieji įėjime, buvusieji dvikovos prieštarai;
 - c) tėvas, brolis ir namas negali būti sekundantu nei savo giminiešui, nei prieš jį;
 - d) asmenys, apie kuriuos žinoma, kad jie perleisė dvikovos taikylėms arba dalyvavo jas porcioniant.
18. Nustatant dvikovos sąlygas, sekundantai turi vadovautis garbės teismo mone, kad išvengs nematpratimų, iš ko-

rių galėtų kilti praefatingų pasekmių.

19. Sekundantai veda visas liašiančias švirkovų dorybas, prašaliedami visa tai, kas yra įykšio bei koršto vaisius.
20. Sekundantai, visi kartu, nustato kovos laiką, vietą, distanciją ir kitas sąlygas.
21. Išdirbtas sąlygas sekundantai praneša jais pasitikėjusiems, ir jeigu pastarieji su jomis sutinka, ima nuo jų priklauso teisingai tas sąlygas laikyti.
22. Sekundantai privalo perupinti ginklus ir, prieš vykstant į švirkovos vietą, patikrinti jų tinkamumą ir prietaityt juos vietas.
23. Sekundantai privalo atsiveisti su savimi gydytoją medicinos pagalbai suteikti.
24. Pačios švirkovos metu, sekundantai tūnyja, kad visos kovos taisyklės ir sąlygos būtų priešininkų, neperekomiant, laikomos ir kad švirkova neviratų tyčia daroma pasikėsimu ant švirkovos stojusių gyvybės. Todėl sekundantai atsakomisi už visa tai, kas yra nestaisyklingsi jų vedovaujamoje švirkovoje.
25. Sekundantai privalo atropiai žinoti, kad švirkova turėtų rinto pobūdžio ir nebūtų vien juokai arba formalumo pilaymas. Tokiais atvejais jie turi sustabdyti švirkovą, atsispkyt nuo savo įgaliojimų ir, sustačius tas motykinį protokolą, atiduoti ją garbės teismui peržiūrėti.
26. Garbės teismas aptaria kiekvieną švirkovos motykinį ir nusprendžia pašalinti tą karininką, kuris, gyndamas savo garbę, arba patenkindamas jo įteistąjį asmenį, neapreiki

44

tam reikalingo garbės jausmo ir asmeninės vertės, o taipgi parodyti norą vien tik formalumą išpildyti.

27. Sekundantai dvikovei byloje sustato protokolą, išdėstę jame, savo paraišias patvirtinus, vieną bylos eigą, pradedant pirmojo pasitarimu. Dvikovai įvykus, protokolą pristatoma garbės teismo pirmininkui. Šis visas susirašinėjimas veiksmai visi slapta.

III. Skirsnys.

Tvarka dvikovos metu.

28. Abi pusės privalo atvykti dvikovei vieton punktualiai paskirtuoju laiku. Pasivėluoti leidžiama nedaugiau 15-ies minučių; šiam laikui praėjus, atvykusieji pusė gali prasižalinti, ir sekundantai įneša tą motyvi protokolą.
29. Praėjus dešimčiai minučių nuo priešininkų atvykimo vieton, dvikova turi būti pradėta.
30. Atvykę dvikovei vieton, priešininkai mandagiai sveikinaisi, atsisėdant garbę arba mailenkiant užlaiko pilną tylėjimą.
31. Sekundantai, liosemis renka vyresnįjį sekundantą dvikovai tvarkyti.

P a s t a b a. Jeigu vieni sekundantai karininkai, vyresnysis laipenis skaitomas tvarkytoja.

32. Vyresnysis sekundantas daro pastangas sutalkinti priešininkus.

P a s t a b a. Toji aplinkybė, kad dvikova garbės teismo nutarimu pripažinta reikalinga dalei neįvykusio priešininkų susitaikymo, - nei kiek neapriboja šios pap-

-17-

42

ročių nustatytos taisyklės.

33. Jeigu priešininkų susitaikymas neįvyks, tai vyresnysis sekundantų skaito balsais „iššaukia“, kuriame turi tilpti: 1) leidimas dvikovai garbės teismo nutarimu ir 2) iš sekundantų išdirbtos sąlygos dėl šių dvikoves vietos, laiko, ginklų ir distancijos; po to klausia priešininkų, ar jie pasiūdo teisingai pildyti iššaukimo sąlygas.
34. Po teigiamo atsako vyresnysis sekundantas prapėja priešininkus, kad jie sukūšias komandos „ugnis“ neturi teisės šauti, o komanda „stok“ turi turėti mažiausiai pistoletus.
35. Sekundantai pašvūsi dvikoven stojantiems vietoms, iššaukime nustatytam, stengiantis, kad jos būtų, kiek galima, vienodos, kad nei vienas nebūtų patogiam dėl geresnio saulės šviesos pasiskirstymo, vėjo ir daiktų, esančių užpakalyje.
36. Distancija tarp priešininkų nustatoma nuo 25 - 30 žingsnių, sekundantų nutarimu.
37. Sekundantai dar kartą patikrina ginklus, užtaiso pistoletus, neskubinant, išdėsinusiu darbu, pirmą vieną po-
sė, paskui kita, bet būtina abiem pusėm dalyvaujant.
- F a n t a b a.** Užtaiso švūis nustatomas pasėms savitarpiai susitarus iššaukto.
38. Sekundantai tikrina, ar nėra ant kitos pusės stojančio dvikoven krutinės kokio nors šaukto, kuris galėtų nuda-
ryti kulkai pasipriešinimą. Atsisakyti nuo tokio apžiūrėjimo reikia vengti dvikoves.
39. Sekundantai traukia lietas dėl vietos ir ginklo.
40. Vyresniajoms sekundantais paminėjus, priešininkai už-

43

na paskirtas joms vietas.

41. Sekundantai eina 7 - 8 žingsniais į šalį nuo šoninių linijų ir tokia būda, kad prie kiekvieno priešininko arčiau stovėtų vėtinus sekundantas. Vyresnyis sekundantas stovi keliuose žingsniuose nuo priešininkų taip, kad ir jie ir jų sekundantai būtų jam matomi. Gydytojas atsisako užpakalyje sekundantų. Užėmus savo vietas, sekundantai atsisako pistoletus priešininkams.

42. Užėmus savo vietas, sekundantai atsisoda pistoletus priešininkams.

43. Vyresnyis sekundantas prineša priešininkams kovos taisyklės, padeda komandą „ugnis“ ir po to balsais skaičiuoja: „viens“, „du“, „trys“, kiekvieną kartą nepildamas delnais.

P a s t a b a. Pirmą ilgį skaičiuojant išskirto nustatoma sekundantų ir gali tęstis nuo pusės iki pusės sekundės.

44. Komanda „ugnis“ priešininkai pakelia pistoletus ir šūna. Taisiu būdu baigiasi šūva „trys“.

P a s t a b a. Naikščiavimas prilyginamas šūviui.

45. Kovos metu sekundantai privalo laikyti tylėjimą, vengti nereikalingą judėjimą, atidžiai taisyti priešininkus ir greitai, net grąžiant jų gyvenimui pavojai, nustabdyt kovą, jeigu būtų pastebėta šikovos taisyklių nepildymas, arba jeigu kuris nors priešininkų būtų sužeistas, nūginamas ir mirtinamas.

46. Tuo atveju, kuomet sekundantas įleista priešininkų pusę šūva šikovos netaisyklingumo ir tuoje būtu

44.

pats išsuktas dvikovon, jis neturi teisės sutikti stoti dvikovon toje pat vietoje. Pasažas išsuktas turi but skat tomas visai nauju incidentu.

47. Sekundantai neleidžiama išlekti dvikovon viena priešinišką, norint atkerdyt jam už pakankimas bei mirtį, padarytas kitas priešinišką.
48. Jeigu priešiniškai peršengtą dvikovon taikykla, sekundantai turi žuost tą aplinkybę į protokolą, ir jeigu to peršengimo pasekmės buti vieno priešinišką aneidimas bei mirtis, tai kaltinimas turi but apskaitinamas tomas kalin nustatyta tvarka.
49. Dvikovai pasibaigus, vyresnyuis sekundantas tuojams praneša dalies vadui dvikovos pasekmes, pristatydamas kar- tu dvikovos protokolą originalą .

P a s t a b a. Į protokolą turi but įrašta, ar priešiniškai susitaikė kovai pasibaigus, nebėjant į tai, kaip ji pasibaigė.

Pa. J. Pukininas Vilnius.

Originalas atstovams

*Levitom
n. s. Pukininas*

SANTRUMPOS IR SUTRUMPINIMAI

- a. – aikštė / amžius
 adm. – administracijos
 al. – alėja
 ap. – apyrašas
 apskr. – apskritis
 AT – Aukščiausioji Taryba
 ats. – atsarga
 aut. – autorius
 aut. past. – autoriaus pastaba
 b. – byla
 BK – Baudžiamasis kodeksas
 brg. gen. – brigados generolas
 BS – Baudžiamasis statusas
 but. – butas
 civ. – civilis
 CK – Centro Komitetas
 CSA (vok. *Christlich Sozialistische Arbeitsgemeinschaft, CSA*) – Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga
 dab. – dabar
 dim. – dimisija
 div. gen. – divizijos generolas
 dr. – daktaras
 eil. – eilinis
 f. – fondas
 g. – gatvė
 gen. – generolas
 gen. mjr. – generolas majoras
 gen. št. – generalinis štabas
 gen. ltn. – generolas leitenantas
 gr. – grandinis
 GULAG – (rus. *Главное управление лагерей*) – NKVD Vyriausioji lagerių valdyba
 ibid. – (lot. *ibidem, ibid.*) – ten pat
 YVAĮ – Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai
 j. krn. – jaunesnysis karininkas
 j. ltn. – jaunesnysis leitenantas
 j. psk. – jaunesnysis puskarininkis
 JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
 k. – kaimas
 KAA – Kauno apskrities archyvas
 KAM – Krašto apsaugos ministerija
 KAS – Krašto apsaugos sistema
 KBG – (rus. *Комитет государственной безопасности, КГБ*) – Valstybės saugumo komitetas.

kpt. – kapitonas
krn. – karininkas
kt. – kita
l. – lapas
LA – Laisvės alėja
LAM – Lietuvos aviacijos muziejus
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LGGRTC GAM – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejus
ltn. – leitenantas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LKP – Lietuvos komunistų partija
LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
lot. – lotyniškai
LR – Lietuvos Respublika
LSSR – Lietuvos Sovietinė Socialistinė Respublika
LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
Lt – litas
LU – Lietuvos universitetas
LVŽ – Laikinosios Vyriausybės žinios
m. – metai
mėn. – mėnuo
min. str. – minėtas straipsnis
min. veik. – minėtas veikalas
mjr. – majoras
NKGB (rus. *Народный комиссариат государственной безопасности, НКГБ*) – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
NKVD (rus. *Народный комиссариат внутренних дел, НКВД*) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
nr. – numeris
NSDAP (vok. *National-Sozialistische deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*) – Nacionalsocialistinė vokiečių darbininkų partija
OSN (lenk. *Organizacja Strzelców Nadniemeńskich, OSN*) – Panemunės šaulių organizacija
p. – puslapis
past. – pastaba
pėst. – pėstininkai
plk. – pulkininkas
plk. ltn. – pulkininkas leitenantas
Pm – pagalbinė medžiaga
POW (lenk. *Polska Organizacja Wojskowa, POW*) – Lenkų karinė organizacija.
psk. – puskarininkis
pvz. – pavyzdys
r. – rajonas
RA – Raudonoji armija

rb – rublis

red. – redaktorius

RS – Rankraščių skyrius

RSFSR (rus. *Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика*) – Rusijos Sovietinė Federacinė Socialistinė Respublika

rus. – rusiškai

SMERŠ (rus. *Главное управление контрразведки СМЕРШ Народного комиссариата обороны*) – Liaudies gynybos komisariato Vyriausiosios kontržvalgybos valdyba SMERŠ

SOVOG (vok. *Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets, SOVOG*) – Klaipėdos krašto socialistinės tautos sąjunga

SSRS (rus. *Союз Советских Социалистических Республик, СССР*) – Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga

str. – straipsnis

sud. – sudarytojas

ŠM – Švietimo ministerija

t – tona

t. – tomas

t. y. – tai yra

tūkst. – tūkstantis

URM – Užsienio reikalų ministerija

val. – valanda

VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus

VDU – Vytauto Didžiojo universitetas

vyr. ltn. – vyresnysis leitenantas

vyr. psk. – vyresnysis puskarininkis

vlsč. – valsčius

vrš. – viršila

vok. – vokiškai

VU – Vilniaus universitetas

VŽ – Vyriausybės žinios

c. – (rus. *страница*) – puslapis

из. – (rus. *издательство*) – leidykla

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abramavičius, Faivušas – 199
 Adamkavičius, Edvardas – 210–211
 Adamovičius, B. (*Adamowicz, B.*) – 165
 Aglinskas, Petras – 151
 Ališauskas, Kazys – 13
 Anušauskas, Arvydas – 14
 Apanavičius, Martynas – 11
 Arnsbergas, Klausas (*Arnsberg, Klaus*) – 269
 Aronovičius, Michalas (*Aronowicz, Michał*) – 165
 Artiomenka, Pavelas (*Артёменко, Павел Андреевич*) – 282
 Asevičius, Stasys – 213
 Augis, Kazys – 86
 Aukštikalnis, Juozas – 209

B

Bagdonas, Mikas – 150
 Bagdonas, Vaclovas – 199
 Bagdonas, Vincas – 211
 Balandis, Vilius – 58
 Balandis, Zigmas – 58, 59
 Balbachas, Eduardas – 170–171, 175, 178
 Balsys, Aleksandras – 98
 Baltrušaitis, Jonas – 159
 Baltrušaitis, Juozas – 275–276
 Balutis, Bronius – 214
 Baršėvskis (Barčėvskis, Barščiauskas), Kostas – 257
 Bartašiūnas, Juozas (Josifas) (*Барташюнас, Иосиф Марцианович*) – 280
 Bataitis, Juozas – 46, 49, 98, 154
 Beliackinas, Simanas (Simonas) – 152
 Beotšeris, Herbertas (*Beotcher, Herbert*) – 155
 Berentas, Eduardas – 229
 Bergas, Juozas – 152
 Bertuleitas, Vilis (*Bertuleit, Willy*) – 155–156
 Bičiūnas, Jonas – 275, 277–278
 Birontas, Adolfas – 228
 Bistras, Leonas – 233
 Bitinas – 188
 Blaubergas, Aleksandras (Viktoras?) (*Блауберг, Александр (Виктор?) Александрович*) – 283
 Byla, Jurgis – 33, 37, 43, 46, 96–97, 102, 173, 287
 Bociarskis, Liubomiras – 146

Bolis, Evaldas (*Boll Ewald*) – 155
Bozginas (*Бозгин*) – 285
Brazaitis, Juozas – 29–32, 44, 91, 96–97
Braziulis (Braziulevičiaus), Vladas – 227, 236
Brundza, Jonas – 150
Bružas, Mamertas (Norbertas) – 160–161
Budininkas – 188
Budrevičius, Povilas – 29–32, 43, 56, 76, 86, 146, 167, 168, 175, 178, 182, 185, 287
Budrys, Jonas – 229
Bulota, Andrius – 146
Bulota, Jonas – 206–207
Bukevičius, Sergi(e)jus – 44
Bunikis, J. – 235
Butkevičius, Liudas – 152
Butkys, Česlovas – 21, 119

C

Chariūnas, Jonas – 260
Chilinskis, Marijanas (*Chiliński, Marjan*) – 164
Chodakauskaitė-Smetonienė, Sofija – 151, 214
Chodakauskas, Romanas – 33, 37, 43, 49, 97–98, 173, 175, 184
Chom-Chomskis, Ježis (*Chom-Chomski, Jerzy*) – 220–221
Cigleris, Karolis – 146
Cimkauskas (Cimkovskis), Mykolas – 146
Ciplijauskas, Liudas – 61

Č

Čaplikas, Julius – 94
Čaplikas, Juozas – 162
Čarnas, Rapolas – 199
Čekanauskas, Vladas – 83
Čepas (Čepauskas), Albinas – 229
Čepas, Ričardas – 14
Čiuvinskas, Juozas – 220

D

Dabulevičienė – 209
Dabulevičius, Stasys – 209
Dailidė, Antanas – 40, 46, 178, 275, 278, 287
Dalbekas, Karlas Olofas Olė (*Dahlbeck, Carl Olof Olle*) – 120
Danauskas, Jonas – 29, 32, 96–97, 146, 184, 286
Dargis, Jurgis – 33
Daškevičius – 216–217

Daukantas, Teodoras – 220
Deltuvas, Andrius – 152
Demereckis, Jonas – 21
Demidovas, Nikolajus – 161
Denikinas, Antonas (*Деникин, Антон Иванович*) – 49
Dirkis, Povilas – 144
Dorickis, Juozas – 196
Dovidaičius, Vytautas – 21
Draugelis, Eliziejus – 151–152
Draugelis, Jonas – 196
Drenkauskaitė, Marija – 230
Dulksnys, Kostas – 240
Dumčius, Stepas – 88
Dvareckas, Stanislavas – 16
Džiuvė, Adomas – 215

E

Egertas, Oskaras – 258
Elertas, Vytautas Pranciškus – 184, 275, 277–278
Engleris, Viktoras – 43–44, 49, 54, 75, 97–99, 146, 154, 171–173, 175–176, 178, 180, 182, 185, 287

F

Fietkau, Hansas (*Fietkau, Hans*) – 269
Fon der Ropas, Hanas (*von der Ropp, Hanno*) – 156
Fon Dresleris, Konradas (*von Dressler, Connrad*) – 155
Fon Zesas, Teodoras (*von Sass, Theodor*) – 155
Frizinskis, Dovydas – 152

G

Gabrilavičius, Juozas – 275–276
Gaidelis, Mikas – 260
Gaižutienė, Anelė – 275–276
Gaižutis, Mykolas – 275–276, 278
Galvydis-Bikauskas, Jonas – 217
Garmusas, Alfredas – 210
Garmusienė, Eugenija – 210
Gaškeris, Maksimiljonas – 48–49
Gaučys, Povilas – 22
Gaušas, Antanas – 210
Gendelis, Leizeris – 196
Geštautas, Jonas – 146
Geštautas, Kazys – 31, 90–91
Gete, Mečislavas Karolis (*Gette, Mieczysław Karol*) – 164

Giedraitis, Balys – 227
Giedrys, Kazys – 199
Gira, Liudas – 147, 240
Girdenis, Liudas – 158
Glazunovas, Steponas (*Глазунов, Степан Васильевич*) – 283
Grajauskas (Grajevskis), Adolfas – 146
Greičius, Vytautas – 16
Greifenbergeris, Juozas – 199
Grekovas, Sergiejaus – 196
Gricius, Augustinas – 218
Grigaitis, Juozas – 17, 37, 43, 48–49, 75, 96–97, 100–101, 167, 169–170, 172–173, 175–176, 178–180, 182–183
Grigaliūnas-Glovackis, Vincas – 118
Griganavičius, Vaclovas – 219
Grigas, Bronius – 46, 274, 276, 278
Grigas, Juozas – 216
Grinius, Kazys – 91
Gruodis, Antanas – 51, 178, 275, 277–278, 287
Gudavičius, Jonas – 36, 160, 178, 184, 273
Gurevičiaus (Giriūnas), Vincas – 160, 176–178, 181, 274, 278, 287
Gurvičas, Joselis – 260
Gustainis, Valentinas – 22, 218
Gustaitis, Leonas – 240
Gužas, Petras – 39, 98, 176, 179

H

Hamanas (*Hamann*) – 215
Heingartneris, Robertas (*Heingartner, Robert W.*) – 22, 151

Y

Yčas, Martynas – 150

J

Jackūnas, Juozas – 214
Jacovskis, Eusėjaus (Evsėjus, Johošua) – 11
Jakobas, Antanas – 33
Jakštys, Jonas – 274–275, 278
Jakubickas, Steponas – 21
Janauskas, Pranas – 14
Janickas, Juozas – 252, 258
Jankūnas, Juozas – 199
Jansonas, Arvydas – 163
Janukevičius, Juozas – 275–276, 278

Janulaitis, Augustinas – 61, 120
 Janulionis, Antanas – 145
 Januškevičius, Česlovas – 150
 Japu, Maksas (*Jappu*) – 157
 Jasulaitis, Vincas – 66
 Jesutis, Georgas (*Jesutt, Georg*) – 154
 Jesutis, Jadvyga (*Jesutt, Hedwig*) – 155
 Jočys, Jonas – 229
 Josiukas, Petras – 151
 Josiukas, Sergėjus – 151
 Judeničius, Nikolajus (*Юденич, Николай Николаевич*) – 49
 Judzentovičius (*Judzentowicz*) – 216
 Juozapavičius, Antanas – 216–217
 Jurčenka (*Юрченко*) – 285
 Jurginis, Juozas – 10
 Jurgutis, Vladas – 150
 Jurkša, Jonas – 146

K

Kairys, Petras – 31, 38, 287
 Kaladė, Povilas – 215
 Kalėda, Juozas – 146
 Kalvaitis, Jurgis – 61
 Kamarauskas, Juozas – 160
 Kaminskas, Povilas – 214
 Knapkis, Antanas – 205
 Kaplanas, Grigorijus – 214
 Karaškaitė, Anelė – 157
 Kardelis, Kazys – 275, 277–278
 Karpenka, Kostas (Konstantinas) – 21
 Karpis, Antanas – 188
 Karpovas, Anatolijus (*Карпов, Анатолий Васильевич*) – 283
 Kasparavičius, Algimantas – 14
 Kaškelis, Antanas – 164
 Kaufmanas, Liudvikas (Liudas) – 229
 Kaupas, Julius – 150
 Kavaliauskas, Vilius – 22, 42, 71
 Kazlauskas, Viktoras – 258
 Kazragis, Vincas – 160–161
 Kerbelis, Motiejus – 284
 Keželis, Kostas – 260
 Kirlys, Petras – 240
 Kižys, K. – 276, 278
 Kleščinskis, Konstantinas – 199, 267
 Klimaitis, Feliksas – 158

Klimavičius, Antanas – 21
Klimavičius, Vladas – 260
Klimovas, Aleksejus (*Климов, Алексей Никонорович*) – 283
Knezys, Stasys – 14
Kniopfelis – 120
Koblencas, Salmanas – 260
Kolčakas, Aleksandras (*Колчак, Александр Васильевич*) – 49
Kolodinskas, Antanas – 159
Kondratavičiaus, Kiprijonas – 239
Konisas, Mauša – 260
Korla, Jonas – 275, 278, 287
Kovaliovas, Andrejus (*Ковалёв, Андрей Ефимович*) – 282–283
Krapas, Adomas – 270
Krasauskas, Bronislovas (Bronius) – 29–30, 33, 146
Krasnikas, Janas (*Крашник, Ян*) – 164
Kriaučeliūnas – 184
Kriščiukaitis, Antanas – 60
Krištapavičius (Kristopavičius), Povilas – 260
Krivošėjus, Isaakas (*Кривошей, Исаак Саломонович*) – 282
Krygeris, Matas – 21
Kubertavičius, Vincas – 21
Kubilius, Jonas Protenas – 44–45, 49
Kubilius, Jurgis – 227
Kubiliūnas, Petras – 199, 267
Kuginis, Petras – 40, 49, 178
Kukutis (Kivlevičius), Mikas – 215
Kuliešiuvienė, A. – 11
Kuliukas, Alfonsas – 91
Kuncaitis, Antanas – 208
Kuncaitis, Justinas – 229
Kuodys, Modestas – 14
Kūris, Egidijus – 16

L

Labutis, Kazys (Kazimieras) – 242
Ladiga, Kazys – 206, 217, 233
Laikūnas, Aleksandras – 107
Lanskoronskis, Juozas – 240
Lapšys, Adolfas – 75, 178–179, 274, 278, 287
Laucevičius, Stanislovas – 152
Laugalis, Antanas – 51
Laugžemis, Hansas – 153
Laukis, Kazys – 260
Laurinaitis, Jonas – 157
Lavyšas (Laviša), Aleksas (Aleksandras) – 48–49, 102

Lazutka, Stanislovas – 11
 Lecas, Fricas – 159
 Lembkė (*Lembke*) – 269
 Liandsbergis (Žiemgaila), Juozas – 29, 31–32, 43–44, 49, 95, 146, 185
 Liatukas, Pranas – 227
 Liepa (*Leppa*) – 205
 Liepa, Emilis (*Leppa Emil*) – 155–156
 Lipčius, Mikas (Mykolas) – 240
 Lipinas, Pranas – 158
 Liubinas, Henrikas Vincas – 273
 Leonas, Petras – 21, 147, 152
 Leonas, Silvestras – 21, 91, 94–95, 97–98, 286
 Leonavičius, Juozas – 11
 Liormanas, Raimundas – 21
 Listopadskis, Juozas – 21
 Lomakinas, Aleksejus – 165
 Lopajevas, S. (*Лопаев, С.*) – 282
 Lopuchinas, Andrius 78
 Lučinskas, Vincas – 159
 Lukinskis, Vladimiras (*Лукинский, Владимир Иринеевич*) – 283
 Lukovskis, Ježis (*Łukowski, Jerzy*) – 164
 Lupsas, Vilhelmas (*Loops, Wilhelm*) – 155

M

Macelis, Antanas – 178, 180, 274, 276, 278, 286
 Mackūnas, Stasys Algirdas – 275, 278, 287
 Mačiokas, Mykolas (Mikas) – 209
 Mačiulaitis, Jonas – 107, 227–228
 Makarauskas, Mikas (Mikalojus) – 37, 43, 49, 98–99
 Maksimaitis, Mindaugas – 11
 Maksimavičius, Jonas – 11
 Marcinkus, Soteris – 260
 Marma, Mykolas – 152
 Martinaitis (Martynaitis), Balys – 217
 Mataitis, Mikas (Mykolas) – 29, 37, 48–49, 97, 167, 287
 Matulaitis, Bronius – 260
 Matulevičius, Julius – 65–66, 176–178, 182, 274, 278, 287
 Matulevičius, Vladas – 54, 84, 88, 178–179
 Matutis, Petras – 188
 Merkelis, Aleksandras – 22
 Merkys, Antanas – 27, 29, 120, 134–135, 226–227
 Meškerevičius, Stasys – 161
 Miasnikovui (*Мясников*) – 285
 Mickevičius, Alfonsas – 98
 Mieželis, Vladas – 20, 49, 65, 75, 91, 111, 168, 175, 178–179, 273

Mikšys, Feliksas – 151
Milkaitis (Milkevičius), Stasys – 213
Mironas, Vladas – 150
Miškinis – 103, 163
Mockūnas, Simas – 268
Molotovas (*Молотов (Скрябин), Вячеслав Михайлович*) – 272
Mondžejauskas – 152
Mongirdas, Vladas – 85
Monstavičius, Dionizas (Montavičius) – 49, 287
Monvid-Olechnovičius, Petras – 30
Morgunovas, Nikolajus (*Моргунов, Николай Матвеевич*) – 282–283
Morkūnas, Ignas – 229–230
Musteikis, Ignas – 218
Musteikis, Kazys – 20, 93

N

Nagevičius, Vladas – 205–206, 217–219
Namovičius, Jakobas (*Namovitz Jakob*) – 152–153
Namovičiūtė, Ana (*Namovitz Anna*) – 152–153
Nargelavičius, Domininkas – 150, 152
Navickas, Balys – 275, 277–278
Navickas, Vaclovas – 210
Nevronis, Jurgis – 248
Noimanas, Ernstas (*Neumann, Ernst*) – 155–156
Nonevičius-Nonys, Elijošius – 152
Noreika, Andrius – 187
Noreika, Jonas – 46, 169, 274, 278, 287
Noreika, Liudas – 207
Nutautas, Genrikas – 47

O

Oleka, Kazys (Kazimieras) – 150
Okulič-Kazarinas (Okulič-Kozarinas), Anatolijus – 83
Okulič-Kazarinas, Vladimiras – 207–208
Olšauskaitė, Irena Zofija – 210
Osokinas (*Осокин*) – 282
Oželienė, Sofija – 150
Oželis, Kazys – 150

P

Pajaujįs, Juozas – 197
Palimža, Chaimas – 260
Palkevičius, Deimanatas – 14

Paltarokas, Petras – 30
 Papartis, Liudas – 252, 258
 Papečkys, Juozas – 31–33, 44, 49, 75, 91–92, 97, 146, 167, 169–171, 175, 177, 179, 182–183, 287
 Pažėra, Andrius – 87, 275–276
 Pavlova-Tamošiūnienė, Milena – 15
 Peikštenis, Eugenijus – 22, 235
 Petkevičius – 260
 Petrauskas, Antanas – 214, 252, 258
 Petrauskas, Kipras – 214
 Petronis, Petras – 270
 Petrovas (*Πετρος*) – 282
 Petrovas, Jurgis – 258
 Petrūitis, Jonas – 21, 157
 Pyragius, Jonas – 21, 268
 Platakis, Bronius – 244
 Plechavičius, Aleksandras – 206
 Plechavičius, Povilas – 205–206
 Pocius, Pranas – 163
 Povilaitis, Antanas – 213
 Požėla, Karolis – 199
 Požėla, Vladas – 146, 152
 Pračkaila, Leonas – 214
 Pranculis, Gustavas – 274, 277, 278
 Pravdzičius-Brochockis, Kazimieras (*Prawdżic-Brochocki Kazimierz*) – 164
 Preikšas, Martinas (*Preiksch Martin*) – 155
 Pričkaitis, Armonas – 184
 Prysas, Valteris (*Priess Walter*) – 155–156
 Pšeždeckis, Janas Vaclavas (*Przeździecki Jan Waclaw*) – 268

R

Račiukaitis, Adomas – 208
 Račkauskas, Enakas – 205
 Radionovas, Jonas – 229
 Radas-Zenkavičius, Leonas – 120–121
 Ragažinskas, Juozas – 88, 146
 Ramoškevičius, Mečys – 222
 Randys, Liudas – 259
 Rastauskas, Jonas – 87
 Raštikis, Stasys – 20, 93–94, 121, 211, 240
 Raulinaitis, Pranas Viktoras – 152
 Reingardas, Teodoras – 21, 219–220
 Remezias (Remėza), Karolis (Abdonas) – 71
 Reznikas, Mauša – 260
 Rėklaitis, Mikas – 211, 227
 Rėza, Aleksas – 87, 184, 275–276, 278

Ribentropas (*Ribbentrop, Ullrich Friedrich Willy Joachim*) – 272
Rimša, Julius (Julijonas) – 44, 49, 97, 146
Rimša, Pranas – 44, 85, 170, 172, 175–176
Rinkevičius, Tamošius – 159
Romanas, Jonas (Romanas-Ramanauskas, Jonas Juozas) – 150–151
Romanienė, Marija – 150
Rošinskas, Mečius – 37, 50, 170, 175
Rudaitis-Rudavičius, Kostas – 227, 229, 247
Rudminas, Kazys – 46, 73, 164, 178, 275, 278, 287
Rudolfas, Ježis (*Rudolf, Jerzy*) – 164
Rudzianskis (Rudzianskas), Mečys – 275, 277–278
Ruseckas, Petras – 17
Rusteika, Steponas – 94
Rutkauskas, Bronius – 259
Römeris, Mykolas – 21, 27, 61, 127, 150

S

Sabaliauskas, Adolfas – 21, 236
Sabaliauskas, Jeronimas – 229–230
Saladžius, Pranas – 257
Saldžius, Kazimieras – 107
Sakalauskas, Bernardas – 151–152
Sakalauskas, Giedrius – 23, 178, 274
Samajauskas, Kazys – 61
Sandanavičius, Mečislovas (Mečys) – 258
Sarpalius, Juozas – 188
Sasnauskas, Stasys – 85
Sereičikas, Mindaugas – 23, 91, 155
Sereika, Tomas – 38, 178, 182, 184, 273, 275, 277
Syrus, Stepas – 258
Sysas – 159
Skardžius, Povilas – 275, 277
Skipitis, Rapolas – 21, 150, 217
Skracinskis, S. (*Skraciński, S.*) – 164
Skročinskis, Stanislavas (*Skroczyński, Stanislaw*) – 164
Skukauskas, Jonas – 158
Slavinskas, Stepas – 284
Sleževičienė, Doma – 91
Sleževičius, Mykolas – 91
Sližys, Jonas – 33
Smetona, Antanas – 93–94, 161, 214, 238
Smolskas – 188
Soblys, Juozas – 152
Sokolovas, Eugenijus – 146
Stankevičius, Vladas (Vladimiras) – 152

Stanulis, Vladas – 247
 Statkevičius, Steponas – 103
 Statkus, Vytenis – 13
 Steponaitis, Juozas – 102, 184
 Steponavičius, Alfonsas Kazys – 87, 275
 Strielnikas (Strielnikovas), Povilas – 215
 Surgailis, Gintautas – 14
 Sutkaitis, Juozas – 163
 Sutkus, Antanas – 217

Š

Šaduikis, Petras – 146
 Šalčius, Feliksas – 275–276, 278
 Šalkauskas, Henrikas – 21
 Šalkauskas, Jonas – 229
 Šapoka, Gintaras – 24
 Šarkovas, Nikiforas – 260
 Ščesnulevičius, Kazimieras – 150
 Šeinemanas (*Шейнеман*) – 285
 Šeluga, Ipolitas – 199
 Šepetys, Alfonsas – 71, 178, 275, 278
 Šeremetjevskis, Sergėjus – 146
 Šilingas, Stasys – 94, 147
 Šimatonienė, Zofija – 199
 Šimatonis, Balys – 199
 Šimatonis, Jonas – 199
 Šimatonis, Petras – 199
 Šimatonis, Stasys – 199
 Škirpa, Kazys – 21, 91, 240
 Šlapikas, Pranas – 146
 Šniukšta, Petras – 20, 31–32, 36, 42, 47, 75, 86, 89, 91, 93–94, 97, 121, 146, 168–171, 175–176, 178, 180–182, 195, 206, 286
 Štencelis, Brunonas – 58, 219
 Šukys, Antanas – 21
 Švarcas, Michailas (*Шварц, Михаил Александрович*) – 282–283
 Švarlis, Antanas – 260
 Švedas, Jonas – 107
 Šveikauskas, Stanislovas (Stasys) – 28, 33, 170, 175

T

Tacikas, Edmundas (*Tacik, Edmund*) – 164
 Talevičius, Zigmās – 252, 257–258
 Tamašauskas, Stasys – 187
 Tiškus, Feliksas – 46, 273, 278

Toliušis, Zigmas – 218
Tonkūnas, Julius – 163
Treinys, Antanas – 160
Truikas, Marcelius – 275, 277–278
Truškovskis, Tadeušas (*Truskowski, Tadeusz*) – 221
Tumas-Vaižgantas, Juozas – 150
Tumėnas, Antanas – 152

U

Urbaitis, Ignas – 98, 184
Urbelis, Antanas – 152, 178, 273–274, 276, 278, 287
Urnėžius, Antanas – 252, 258
Užupis, Antanas – 118, 240

V

Vagneris, Maksas – 49
Vaičenonis, Jonas – 14, 24
Vaičkus, Jonas – 21
Vainalavičius, Alfonsas – 161
Vaitiekūnas, Jonas – 162
Vaitukaitis, Juozas – 196
Valadkaitis, Juozas – 188
Valaitis, Ernstas (*Wallat, Ernst*) – 155–156
Valaitis, Johanui (*Wallat, Johann*) – 155–156
Valtys, Jonas – 61
Vanagaitis, Heinrichas (*Wannagat, Heinrich*) – 155–156
Vansevičius, Stasys – 16
Vazbys, Steponas – 146
Veineris, Š. – 162
Vėgėlis (Vėgelis, Vigelis), Jonas – 21
Vilbikas, Alfredas – 16
Vilutis, Juozas – 46, 274, 278
Vimeris, Emilis – 29–32, 42, 49, 75–76, 92, 146, 167–168, 170, 175, 177–178, 180, 182–183, 195, 206, 273, 286–287
Vitkauskas, Vincas – 236
Vitolis, Janis (*Vitols, Wihto Janis*) – 202
Vizgaitis, Jonas – 107
Vybranovskis, Janas (*Wybranowski, Jan*) – 164
Volbekas, L. (*Волбек, Л.*) – 282
Voldemaras, Augustinas – 198, 218
Voleišis, J. – 152
Vorobjovas, Leonidas – 146
Voronenko, Petras – 208
Vrangelis, Piotras (*Врангель, Пётр Николаевич*) – 49

Z

- Zabijaka (*Забияка*) – 282
Zaborauskas, Jonas – 208
Zaranka, Broniaius – 21
Zarinas (Zanderis), Andriejus (Andrius) – 29, 32, 37, 42, 48–49, 98, 100–101, 146, 154, 168, 170, 172–173, 175, 177–178
Zaskevičius, Stasys – 240
Zbierajauskas, Kazys – 197
Zdanavičius, Jonas – 49, 55, 170, 175
Zykovas (*Зыков*) – 272
Zymanas, Jokūbas – 152
Zubrys, Antanas – 217

Ž

- Žalimas, Dainius – 16
Žalys, Stasys – 36–37, 46
Žalys, Vytautas – 14
Žalkauskas, Karolis – 31, 44, 49, 90–92, 97, 146, 184
Žemaitis, Antanas – 103
Žilinskas – 260
Žilinskas, Aleksandras – 146
Žilinskas, Jonas – 239–240
Žižmaras, Pranas (*Żyżmaras, Franciszek*) – 221
Žostautaitė, Petronėlė – 14
Žukauskas, Silvestras – 91, 93, 150–151, 206–207, 214, 233
Žukas, Konstantinas – 20, 120, 173, 207
Žurlys, Zigmas – 107
Žvinys, Bronius – 29
Žvinys, Jeronimas – 107

SERIJOS „LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJA“ IŠLEISTA:

1. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai 1990–1991. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2003, 222 p.
2. Surgailis Gintautas. Lietuvos karinis laivynas. 1935-1940. V., 2003, 208 p.
3. Kazakevičius Vytautas. Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II–XII–XIII amžius). V., 2004, 136 p.
4. Lesčius Vytautas. Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose. 1918–1920. V., 2004, 498 p.
5. Aničas Jonas. Karininkas Antanas Juozapavičius. 1894 02 13–1919 02 13. V., 2004, 124 p.
6. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222–355. 1992 Nr. 01-479. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2004. 512 p.
7. Juodagalvis Jonas. Švenčionių krašto savanoriai. 1918–1920 m. V., 2005, 236 p.
8. Surgailis Gintautas. Rusijos kariuomenės išvedimas. 1990–1993. V., 2005, 345 p.
9. Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis. V., 2005, 472 p.
10. Raubickas Eugenijus. Ženklas ant munduro. V., 2005, 294 p.
11. Gečas Steponas. Steponas Darius Lietuvos kariuomenėje ir sporte. V., 2005, 232 p.
12. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480-749. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 374 p.
13. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 3. 1992 Nr. 750-975. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 286 p.
14. Aničas Jonas. Generolas Silvestras Žukauskas. 1861–1937. V., 2006, 294 p.
15. Surgailis Gintautas. Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais. V., 2008, 247 p.
16. Surgailis Gintautas. Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. V., 2011, 300 p.
17. Katilius Artūras. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990-1991 m. Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai. V., 2011, 226 p.
18. Rakutis Valdas, Vaičėnonis Jonas. Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. V., 2012, 196 p.
19. Surgailis Gintautas. Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas. V., 2013, 188 p.
20. Katilius Artūras, Tininis Vytautas. Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavos 1990–2010. V., 2014, 390 p.
21. Tamošiūnienė Milena. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1920 m. V., 2014, 166 p.
22. Generolas Jonas Galvydis-Bykauskas. V., 2014, 260 p.
23. Surgailis Gintautas. Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas. V., 2014, 292 p.

Andriejus Stoliarovas

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KARINĖ JUSTICIJA
1919–1940 m.

Tiražas 300 egz. Užs. nr. GL-412.

Išleido Vytauto Didžiojo karo muziejus, Kaunas, 2014 m.

Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,

Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.